6

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1995

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1995.
Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (01) 431-950
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 90 KUNA.
Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 15 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: TISKARA ZELINA d.d. Sv. Ivan Zelina

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

BROJ 6 ZAGREB, studeni-prosinac 1995. GOD. XXVIII.

Radovan GRGEC

Uz rub (103)

"Dečki, sjećate li se?" Uobičajena je to riječ, "dečki", pogotovo za našu zagrebačku sredinu, ali pomalo neobična kad je čujete u krugovima ljudi koji su prešli sedamdesetu i svi su već uglavnom "dedeki". Ipak mi se ta riječ svida i kad na radiju čujem privlačivi glas *Branke Jovičić*, koja se u svojoj emisiji često njome služi, i kad je čujem od svoje djece, ali i kad je čujem od onih koji su prešli "sedam banki". Podsjeća me na moje djetinjstvo i mladost, koja je bila i "suncem obasjana" ali i burna. Tih burnih dana sjećaju se sigurno i oni koji su s protivljenjem ili s oduševljenjem pročitali *Sagrakovu* knjigu. Oh, kako je lijepa, ali i tužna bila naša Hrvatska u dane o kojima ta knjiga govori!

I kad čujem riječ "dečki", kao da "tiho plove moje čežnje" u te daleke dane. Ako se sjećamo nečega ili nekoga koga više nema, nostalgija obuzima naša srca. Kad sam neki dan upitao svoju kćerku studenticu svida li joj se "Nostalgija" što je pjeva "Magazin", odgovorila mi je: "Ako se svida tebi, znači da već nekoliko desetljeća zaostaješ za vremenom". Moj najmladi sin istoga je mišljenja. Sigurno sam zaostao za tim vremenom jer se stalno s nostalgijom u srcu sjećam dana djetinjstva i mladosti koji su "prohujali s vihorom". Uoči drugoga svjetskog rata pošao sam u gimnaziju. Od mojih "dečki" iz razreda velik broj je već pod zemljom.

Tada je došao Bleiburg, koban za žrtvovanu generaciju. U Zagrebu smo gledali kako naši najbliži odlaze u zatvor ili na stratište, dok su horde "oslobodilelja" pod našim prozorima plesale kozaračko kolo. Prvi put je hrvatsko ime zazvučalo čarobnom snagom kao sva zabranjena imena i tabu teme. Idući na Bistricu pjevali smo: "Hoćemo Boga" i "Do nebesa", ali i "Mi smo dečki iz Nove Vesi". Na prvoj konferenciji USAOH-a u franjevačkoj dvorani (današnjoj "Komediji") tražio sam, uoči Božića 1945., fakultativno uvođenje vjeronauka u našu gimnaziju (II. klasičnu). Poslije Božića, u siječnju 1946., saznao sam da sam izbačen iz svih škola Hrvatske. S nostalgijom se sjećam toga Božića, kad mi je otac već preko pola godine bio robijaš, kao i svih prethodnih Božića, naročito u ovo adventsko vrijeme nade i iščekivanja. Uskoro sam i ja otišao u Lepoglavu. Negdje u Novoj Vesi zauvijek se izgubio trag Hrvoju. Atmosferu božićnih čežnji i strepnji nastojao sam dočarati u noveli "Kuća br. 56", koju valja shvatiti prvenstveno kao "fiction" a ne kao faktografiju. Međutim, naša "faktografija" bila je uzbudljivija i zanimljivija od svakog "fictiona", stvarna, ali i ispunjena snom i čežnjom. Nad našim patnjama

bdio je junački lik velikog zagrebačkog nadbiskupa. Oh, kad bi režiser TV-filma o *Stepincu* znao bar nešto o našoj zbilji!

* * *

Kao dio te zbilje prati nas nostalgija i sada kad smo konačno došli do vlastite države. Veliki kršćanski književnici *Bernanos* i *Péguy* opisali su svoju nostalgiju za nebeskim Kraljevstvom, ali i za "kraljevstvima ovoga svijeta" i "zemaljskim domovinama". *Ljermontovljevu* anđelu odzvanjaju u ušima zvuci njegove prave domovine kad leti mračnim ponoćnim nebom, a *Vidrićevu* Nubijcu srce pogiba od nostalgije "za nubijskim kolibama". Zar je itko ljepše izrazio tu bol i čežnju od *Verdija* u poznatoj ariji iz opere "Nabucco"? Tako izražena nostalgija židovskih sužanja na obalama babilonskih rijeka postala je svojevrsnom himnom slobodi.

Naša je nostalgija gotovo uvijek povezana s bolju i patnjom, gotovo s nekom vrstom bolesti, kao što to pokazuje i etimološka provenijencija te grčke riječi. Na bol i bolest nailazimo i u korijenima sličnih riječi u drugim jezicima, npr. "homesickness" u engleskom, "Heimweh" u njemačkom ili "mal du pays" u francuskom. Mogu reći da smo već kao djeca bili zaraženi bolešću od koje se ne ozdravlja: ljubavlju i nostalgijom prema domovni i njezinoj slobodi. Od te se "bolesti" tako često "recidivira", što pokazuje i činjenica da smo toliko puta ponovno odlazili u zatvor i na robiju. Sada, kada je došla tihim korakom sloboda "sa starim grbom i znakom", pitamo se koje će oblike poprimati ta sloboda i hoćemo li o njoj znati tako lijepo pjevati kao što smo pjevali u sužanjstvu protkavši svoje stihove snima i čežnjama, psalmima i jecajima.

Nostalgija, protkana jecajima i snima, postala je simbol i metafora transcendencije i više realnosti, koja kao i "beskonačna" priča nedavno preminuloga *Michaela Endea* dovodi, kako kaže *Claudio Toscani*, do "pretvorbe" planeta na kojemu je život sveden na potrošačku robu i novac.

* * *

Razumljivo je da u potrošačkoj i proizvođačkoj civilizaciji tako često i u našoj mladoj državi govorimo o "pretvorbi" i "privatizaciji", o robi i novcu. Sigurno je da ni kršćanski orijentirana politika ne može prijeći preko tih egzistancijalnih problema. Ni mi kao kršćanski laici ne možemo preko njih prijeći. Uostalom, kao što smo to već više puta istaknuli, politika i ekonomija u dobrom smislu te riječi (a ne politikanstvo i profiterstvo), u skladu sa smjernicama II. vatikanskog koncila, jest ne samo pravo nego i dužnost kršćanskih svjetovnjaka. Isto tako kao jedna od najstarijih hrvatskih kulturnih ustanova HKD sv. Jeronima, koje je nakon "oslobođenja" moralo promijeniti svoje ime u HKD sv. Ćirila i Metoda (da bi se nakon proslave 125. obljetnice vratilo starom imenu), ne može prijeći preko nepravde koju smo doživjeli, unatoč obećanjima o "pretvorbi" i denacionalizaciji

s najvišeg mjesta, kad su neki suci općinskih sudova i razni "gruntovničari" počeli osporavati kontinuitet Društva, koje u vrijeme jugokomunizma nije čak htjelo postati "društvena organizacija", i opravdavati rasprodaju nekretnina otetih nam 21. III. 1960.

* * *

Protiv nepravde borimo se kao ljudi i kao kršćani. Borba za socijalnu pravdu jedna je od najvažnijih značajki kršćanske orijentacije u politici i ekonomiji. Još i danas odzvanjaju nam u ušima riječi Jahve, koji se zakleo ponosom Jakovljevim "da neće zaboraviti ni jednoga zlodjela, učinjenog od onih koji gaze potrebnike i satiru uboge" (Am 8, 4-8). Ta borba za pravdu, uz preferencijalnu opciju prema siromašnima, personalističku i humanističku demokraciju, solidarnost i supsidijarnost, karakterizira kršćansku političku orijentaciju. Sve to valja povezati i sa slobodom tržišta, koje se obično poistovjećuje s demokracijom i kapitalizmom, i nije čudno da tu "kvadraturu kruga" nije baš lako riješiti. Još je teže naći odgovor kako u suvremenom društvu obrazovati (demo)kršćansku stranku. Za *Jacquesa Maritaina* to je stranka Evanđelja koja respektira načela vjere i morala.

Tu prilično rigoroznu poziciju Maritain je još više produbio potkraj života u svom "Seljaku s Garonne", pripisujući neuspjeh stranaka koje se nazivaju "kršćanskima" općem neuspjehu kršćanske politike. *Etienne Borne*, njegov učenik i prijatelj, demokršćanin i "blondelovac", pristaša Sangnierova "Sillona" i kasnije MRP-a, optužio je stoga Maritaina zbog "klerikalizma". Pa ipak, Maritain će ostati učitelj i inspirator svih demokršćanskih pokreta i stranaka, putokaz kako se i u vremenima poslije vladavine "kršćanluka" može kapitalizam "socijalizirati" a socijalizam "liberalizirati", što je razvidno i iz nedavno objavljene Maritainove i Borneove međusobne korespondencije. *Mounierov* personalizam i *Maritainov* "integralni humanizam" još su uvijek u ishodištu (demo)kršćanskih inspiracija politike i socijalnog nauka.

Iz toga ne slijedi da pristaša demokršćanske opcije mora biti član istoimene stranke, a ako to jest, biti zaista praktičan kršćanin. Ipak je poželjno da on kao borac za pravdu ne bude samo teoretičar poput *Rawlsa*, nego doista čovjek pravednik, a isto tako da bude, ako je kršćanin, pravi vjernik svojim životom. Integralni humanizam, naime, kao i kršćanski moral, nije tek "idealizam" na papiru i u retorici. To je herojski humanizam i herojski moral. Na primjer, ima situacija kad nema srednjega puta između izdaje i junaštva, između kukavičluka i mučeništva. Naravno, ako se takve situacije mogu riješiti "razborito", onda nitko ne traži od ljudi da budu ekstremno rigorozni, ali ima i situacija kad kapetan mora potonuti s brodom ako ne želi uprljati kodeks časti svojega zvanja.

Svi znamo kako je teško živjeti u nesretnom braku. Stoga Crkva dopušta rastavu od stola i postelje, ali ne dopušta ponovni brak. Teško je shvatiti i prihvatiti taj "tvrdi govor", a i Crkva nastoji ublažiti svoje rigorozne stavove prema

rastavljenima i ponovno (civilno) vjenčanima, ali ne može odstupiti od osnovnoga stava prema nerazrješivosti sakramenta ženidbe. Konačno, čovjek se znade naći i u drugim situacijama, kada ga snađe nevolja koje se ne može nikako riješiti, pa taj "križ" mora nositi do smrti.

* * *

Jest, ima situacija kad ljudi moraju ostati ili postati "vitezovi" "nejunačkom vremenu usprkos". Uostalom, riječ vitez (chevalier) i "kavalir" iste je etimološke i "ekvestričke" provenijencije. Takvih je vitezova bilo i u hrvatskom domovinskom ratu. U povijesti Crkve zovemo ih obično "svecima" i "mučenicima". Oni postoje i u našem vremenu socijalizma i kapitalizma, liberalizma i demokracije. Početkom stoljeća Crkva je demokraciju poistovjećivala s "laicizmom" (još jedno novo značenje riječi "laik!"), tj. s rastavom Crkve od države. Prihvativši "de facto" i "de iure" takvu rastavu, ona je priznala da je demokracija najmanje loš oblik vladavine premda se ona obično identificira s kapitalizmom, tržišnom konkurencijom i diktaturom (naj)većeg broja.

Međutim, u ustrojstvu Crkve nema demokracije jer je ona "kristokracija" (*Karl Barth*). Već je Aristotel vladavinu većeg broja (demokraciju) razlikovao od "politeje". Demokratski "laicizam" nije samo sinonim za kapitalizam i tehnokraciju suvremene civilizacije, nego i politički sistem koji i katolici prihvaćaju, kao npr. u Francuskoj, dok je u U. S. A. situacija drugačija. Tamo "sveci marširaju" (The Saints go marching in-*L. Armstrong*). Stoga se i *Michael Novak*, kojemu je prilično sklon i Papa, toliko trudi da dokaže i kršćansku opravdanost "demokratskog kapitalizma".

Mi, pak, Hrvati, kojima je prilično dalek svijet "kozmopolitskih apatrida", prihvaćamo tečevine demokratskog kapitalizma i slobodnog tržišta, ali znamo da i ta demokracija, istrgnuvši se iz kontrole etike solidarnosti i pravde, postaje diktatura jačeg nad slabijim. Takva "demokracija" opredijelila se za ljestvicu vrednota u kojoj "imati" kotira mnogo više nego "biti". U tom svjetlu *Fridolin Koch* u listu "Die Furche" od 1. VIII. 1995. pod rubrikom "Sein und Haben" iznosi svoju kritiku tržišne ekonomije, koja je po tom mišljenju kriva što je naš svijet tako hladan i bezdušan. Unatoč tome, prednosti slobodnog tržišta nad dirigiranom ekonomijom priznaju danas gotovo svi, od kineske "socijalističke tržišne privrede" *Li Penga* do *Menemove* argentinske slobode tržišta, od *Borisa Jelcina* u Rusiji do engleskih laburista i *Mandeline* južnoafričke obnove.

Smrtni neprijatelji, međutim, takve tržišne privrede jesu nepravilna i nepravedna razdioba proizvedenih dobara, diskriminacija marginaliziranih i svemoć nove birokracije. O svemu tome morale bi povesti računa mlade kršćanske demokracije i, naročito, države bivšeg Istočnog bloka. Pravednu razdiobu dobara ne stvaraju samo tržišni mehanizmi ili državne kontrole, nego odgoj pojedinaca za pravdu i slobodu djece Božje, zdrave obitelji i pravo rodoljublje.

* * *

Na kraju se vraćamo čežnji, o kojoj smo govorili na početku ovoga uvodnika. Ta čežnja za Kraljevstvom nebeskim na poseban se način očituje u našoj čežnji za danima djetinjstva i mladosti, a naročito za božićnim i predbožićnim danima kada smo, čekajući Isusa, s Izaijom pjevali i molili: "Rosite, nebesa odozgo, i oblaci neka dažde Pravednika!" (Iz, 45,8)

Pred očima nam je Onaj koji je radi nas ljudi postao i sâm čovjek da nas uzvisi do svojeg veličanstva kao siromašno ljudsko dijete. Svojim rođenjem i svojim životom najbolje je pokazao znakove dolaska Kraljevstva Božjeg među nas. Pokazao nam je što je to "preferencijalna opcija za siromašne", o kojoj Crkva toliko govori u posljednje vrijeme. Njemu se obraćamo u ovoj "suznoj dolini" želeći svim suputnicima i supatnicima: Sretan Božić!

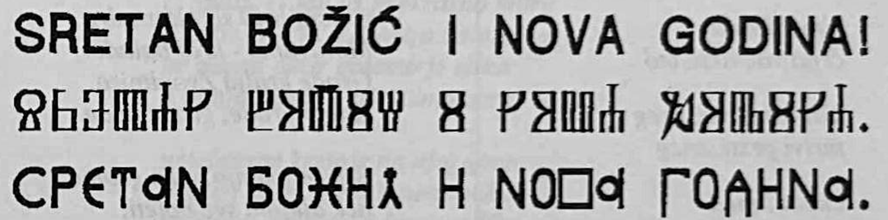

LATINICOM, GLAGOLJICOM I HRVATSKOM ĆIRILICOM
AUTOR: V. VUKELIĆ, DESIGN: E. GRAF '95.

Photo: R. Polić

Na redovitoj svetojeronimskoj tribini četvrtkom 19. listopada 1995. o dr. Franu Biničkom i o nedavno objavljenoj monografiji posvećenoj njegovu životu i djelu govorili su: autor Nikola Bićanić te Radovan Grgec i Dubravko Horvatić

Tomislav RIBIĆ

Badnjak.../ 1936.

cimet i med
črna kmica, led

skliska steza, breg
plavi prsti, sneg

vrnuli su se
vrnuli su se
z pinklecom
kak siromak

cimet i med
črna vdovica, led

skliska steza, breg
mrtvi prsti, sneg

cimet i med
prazna hiža, led

skliska steza, breg
crknute sanje, sneg

Mile PRPA

Nad Kninom baklja slobode

Nad Kninom baklja slobode
svijetli ti, kraljevski grade.
Nad Kninom, hrvatski rode,
nov se vije barjak nade.

Teci Krko, rijeko bistra,
snažnim sad zabuči bukom.
Gruni vjetre, buro čista,
našim sad zahuči hukom.

Čvrsta hrid si, oltar mira.
Molitvama - kraj balade.
Grade kralja Zvonimira.
Knine grade, grade nade.

Bljesni munjo, udri grome,
nek olujom sve poleti.
Blagoslovljen ti naš dome.
Bože dragi, Bože sveti!

Petar GRGEC

Riječ apostola Pavla pred slikom "Krista Kralja svemira" u Splitu

Prigodom 20. obljetnice smrti autora slike Iva Dulčića)*

... obuhvatiti pod jednu glavu
u Kristu sve što je na nebesima
i što je na zemlji... (Ef. 1,10).

I.

O, sveti Pavle, revni širitelju
evanđeoske riječi Isusove,
hrvatski narod molitvom te zove,
prinesi Bogu pobožnu mu želju;

*) Iz književne ostavštine P. Grgeca.

Mističkog tijela divni učitelju,
nek tvoje misli i u dane ove
podadu snage preporodne, nove
vjerničkom našem svečanom veselju.

U Splitu gradu kraj stare Salone,
kud tvoja noga nije prolazila,
molitvena se četa sakupila,

da u svetištu uzvišene One,
koja od ljage svake bješe čista,
proslavi Kralja božanskoga Krista.

II.

U Splitu gradu uz prekrasno more
u crkvi Gospe, Zdravlja bolesnika,
uz glavni oltar golema je slika:
u ognju dana, u sijevcima zore

ustalasane kretnje na njoj gore
brzaca ljudi, sretnih nebesnika,
koji spram divskog Isusova lika
grnu i riječi svete čežnje zbore:

O Kriste Kralju, ti si privukao
žrtvom na križu k sebi ljubav ljudi,
o Kriste, Tebi Bog je Otac dao
svu vlast na nebu i na zemnoj grudi,
zato s čeznućem k tebi svi hrlimo,
ko poklonici noge ti grlimo.

III.

U Splitu gradu, slavnom od davnina,
u bazilici Zaštitnice zdravlja,
pred novom slikom gorostas se javlja:
vidi se da je putnik iz daljine,

zaogrnut je plaštem iz starine,
oko mu plamti ognjem svetog slavlja,
nogu na podij pred oltarom stavlja
i zbori riječi srcu iz dubine:

Hrvatski sinci sa Jadranskog mora,
iz Istre, Like i bosanskih gora,
iz Podunavlja i Hercegovine,

iz Međimurja i savske nizine,
koji ste na toj prikazani slici,
ostajte uvijek Božji službenici!

IV.
Nek vašom zemljom moj glas svud se čuje:
O baštinici vjere Tavelića,
Gracije, Marka, Langa, Kažotića,
vaši su oci prošli kroz oluje,

koje po zemlji neprestano huje,
i nakon prošlih svih krvoprolića,
poraza mnogih i slavodobića
nove trijumfe vaša vjera snuje.

Što pisah nekad slavnim Rimljanima,
biskupu Titu i Efežanima,
pred ovom slikom to ponavljam sada:

Nek u dobroti prolaze vam dani,
Krist odgojitelj nek u vas vlada,
čisteći sebi narod izabrani![1)]

V.
Po Adamu je došlo osuđenje,
po Kristu nam je došlo izbavljenje,[2)]
s Duhom je Svetim naše posvećenje
jedna je vjera, jedno je krštenje.[3)]

Što je nebesko il' ljudsko stvorenje,
sve to u Kristu nađe sjedinjenje,
Krist nam je glava i naše življenje[4)]
u njegovoj je Žrtvi otkupljenje.

Spoznajte Krista, njega nasljedujte,
ćirilmetodsku tradiciju štujte,
napasne strijele odvraćajte đavla!

Pravda, dobrota - to vam je poslanstvo,
i dok molite za sve čovječanstvo,
primite sveti blagoslov od Pavla!

1) Tit 2,14; 2) Rim 5,18; 3) Ef 4,5; 4) Ef 1,10:22;

Mile PRPA

Naša majka Bosna i Hercegovina

Nad Vrbasom mjesec sija,
Banja Luka grad se bijeli.
Dušmanska se sila svija,
mi stupamo hrabro, smjeli.

Sarajevom grme gromi
- olovo se srcem topi.
Obruč smrti sad se lomi
da zauvijek oči sklopi.

Ustaj Tvrtko, konja jaši,
nek pod tobom sav se pjeni.
Kulin bane, sablju paši,
na dušmane sada kreni.

Drino vodo, samo tečno.
Romanijo goro rosna.
Neka živi, živi vječno
naša majka Herceg - Bosna!

Bila jednom jedna crkva

X.

Najvažniji sotonski nacrti za ostvarbu ludačkoga i neostvarljiva sna o svima Srbima u jednoj državi, koji sanjaju Srbi svi i svuda, jesu *Srbi svi i svuda* Vuka Stefanovića Karadžića iz godine 1836., *Načertanije* Ilije Garašanina iz godine 1844., *Srpske zemlje* iz godine 1891., *Srpska krajina* iz godine 1939., *Srbi na okup* iz godine 1940. i *Homogena Srbija* Stevana Moljevića iz godine 1941. Taj svoj san Srbi pokušavaju ostvariti ognjem i mačem, pljačkom i paležom, silovanjem nesrbskih djevojaka i žena, rušenjem i spaljivanjem čitavih sela i gradova, razorbom crkava i kulturnih spomenika, uništenjem nesrbskih naroda osobito Hrvata, iztjerivanjem i progonom, ubojstvima i klanjem. A sve to uz prešutnu i djelatnu pomoć svjetskih gospodara rata, kojima su vlast i novac jedina božanstva vrijedna štovanja.

U nedjelju 23. srpnja 1995. u zagrebačkoj zračnoj luci *Pleso* postrojili su se vojnici 13. (trinaeste) pješačke bojne nizozemske vojske zajedno sa svojim zapovjednikom, pukovnikom Thomasom Karremansom. Došli su im u posjet nizozemski princ Willem Alexander, nizozemski predsjednik vlade Wim Kok, ministar obrane Joris Voorhoeve i zapovjednik nizozemske vojske general Rutten Couzy. Pošto je pukovnik Karremans podnio prijavak, ugledni nizozemski posjetitelji pozdravljaju svoje vojnike kao junake. Na sastanku s novinarima general Couzy je ocijenio, da su Nizozemci svoj zadatak u bosanskohercegovačkom gradu Srebrenici obavili veoma profesionalno. General Couzy je prešutio da su njegovi vojnici Srebrenicu, koju su kao plaćenici Organizacije Ujedinjenih Naroda trebali štititi svim sredstvima, bez borbe i ikakva odpora, dakle veoma profesionalno i junački, predali srbskim razbojnicima arcirazbojnika generala Mladića.

Pohvalu generala Couzya dosolio je pukovnik Karremans. Ne pocrvenjevši od stida, pred zaprepaštenim novinarima pohvalio je Mladićeve koljače. Operacija napada na Srebrenicu, reče on, bila je dobro planirana. Napad je bio usmjeren protiv Armije Bosne i Hercegovine u srebreničkom zaštićenu području, a ne protiv nizozemske bojne. Tijekom šest mjeseci naučio sam, dodao je Karremans, da se jedva može razlikovati dobre i loše momke. Ova dodatna izjava posebno je začudila novinare, jer je prije toga rekao kako mu je srbski general Ratko Mladić zaprijetio da će sravniti sa zemljom bazu Nizozemaca u Potočarima i gadati iz svoga oružja okupljene bjegunce.

Pukovnik Karremans bijaše svjedokom da su Srbi genocidno (on i njegovi naredbodavatelji uljepšano kažu: etnički) očistili Srebrenicu, protjeravši iz nje sve Muslimane. Vidio je kako su odvojili muškarce od žena i djece i odveli ih u Bratunac, gdje su ih podvrgli mučenjima i većinu pobili. Da bi prikrio ratne zločine svojih srbskih prijatelja, Karremans je lažno obtužio Muslimane da su oko zaštićenoga srebreničkog područja spalili dvije stotine sela i pobili sve koji su živjeli u njima.

Pokušavajući umanjiti nečašće svoga pukovnika a time i nizozemske vojske, ministar obrane Joris Voorhoeve ipak je priznao kroz zube da su devedeset posto svih zločina u Bosni i Hercegovini počinili bosanski Srbi. I dodao, da je u Bosni i Hercegovini

riječ o zločinačku nacrtu stvaranja etnički čistoga prostora kako bi se ostvarila velika Srbija. Nu izjednačujući krvnika i žrtvu, nije propustio obtužiti i Hrvatsku za neobstojeće namjere.

Slično svomu ministru ponio se i general Couzy. On je najprije iznio stvarne primjere srbskih zločina u Srebrenici. Jedan nizozemski vojnik bijaše svjedokom kako su Srbi odvukli jednoga muškarca iz nizozemske baze u Potičarima, postavili ga uza zid i ubili ga brzopucnjem iz kalašnjikova, pucajući mu u glavu. Iz baze u Potočarima Srbi su odveli još devet muškaraca, tobože na izpitivanje. Nizozemci su kasnije pronašli mrtva tijela tih muškaraca, što su posvjedočili i fotografskim snimkama.

Nu i general Couzy pridružio se nečašću pukovnika Karremansa. Mrtvohladno je ustvrdio, da u nizozemskoj bazi i oko nje žene nisu silovane. A nisu silovane ni na putu do Kladnja. Za tu tvrdnju nije mogao dati dokaze. I sam je priznao da već drugi dan preselidbe Nizozemci uopće nisu mogli pratiti bjegunce iz Srebrenice, jer su im Srbi oteli većinu džipova. Couzy i njegov junački Karremans rekoše iz neba pa u rebra da je među srebreničkim stanovništvom koje su Srbi odveli najvjerojatnije u Bratunac, bilo najviše pet posto muškaraca. Kad su im predočena izvješća da je u Bratunac odvedeno nekoliko tisuća muškaraca, nisu to mogli opovrgnuti.

Na kraju te bljutave i odvratne nizozemske balade general Couzy je svoju vještičju juhu presolio i prepaprio. Nizozemski su vojnici, koje Srbi uzeše za taoce, tobože vidjeli da su se na najmanje dva mjesta u zapadnomu dijelu zaštićenoga srebreničkoga područja vodile borbe između samih Muslimana - između onih koji su željeli ostati i onih koji su htjeli otići. Ni tu tvrdnju ničim nije mogao dokazati.

Dok su nizozemski vojnici nečastno odlazili svojim kućama, intelektualci s obala Sredozemlja su se zapitali: Dokle će sve to trajati? Pedesetčetiri intelektualca postaviše to pitanje svima onima, koji ništa ne učiniše da se spriječi rat u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj.

"Slike rata u bivšoj Jugoslaviji već četvrtu godinu promiču pred našim očima: više od dvjesta tisuća mrtvih, dva milijuna bjegunaca ili prognanika, gradovi i sela u ruševinama, mostovi i zgrade, škole i bolnice razorene topovskim granatama, kulturni i vjerski spomenici obezčašćeni i oskvrnuti, svakovrstna nasilja i silovanja, mučenja i poniženja, koncentracijski logori i etničko čišćenje, urbicid i memoricid, ranjena i osakaćena obstojnost tolikih običnih ljudi. Ljudska se patnja ne da sažeti.

Dokle će sve to trajati? Pitanje je upravljeno u isto doba osvajačima, kao i onima koji ništa ne čine da se spriječi rat u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, u zaleđu Mediterana, u samoj Europi.

Što reći, pred takvom tragedijom, o Organizaciji Ujedinjenih Naroda koja se ne uspijeva prilagoditi promjenama suvremenoga svijeta, o NATO-u koji ostaje zatočenikom hladnoga rata, o Europskoj Uniji koja ne mari za ostalu Europu, o Rusiji koja nastoji zauzeti mjesto bivšeg Sovjetskoga Saveza, o UNPROFORU-u kojemu je povjerena protuslovna i nemoguća zadaća - da održava mir tamo gdje se vodi rat - o raznim jedva prikrivenim igrama velevlasti i njihovih probitaka? O prekidima vatre koji se stalno krše, o dogovorima i sporazumima koji su postali smiješni, o međunarodnim odlukama koje se ne provode, o humanitarnim putopratnjama koje i same postaju ciljem ubijačkoga bijesa?

Postaje toga križnoga puta zovu se Vukovar, Srebrenica, Goražde, Mostar, Bihać te, uz ostale, Sarajevo koje, u obsadi već više od tisuću dana, premašuje tragično vrhunstvo Lenjingrada.

Bosna i Hercegovina, višenacionalna i višekulturna, smrtno je pogođena, a zajedno s njome i naša vjera u svijet u kojemu bi bio zajamčen i moguć nacionalni i kulturni pluralizam. Mlitavost i ravnodušnost ohrabruju okrutnost i barbarstvo. Posmrtna zvona zvone već više od tri godine, ne uspijevajući razbuditi savjesti onih koji bi trebali odlučiti za nas i u naše ime.

Europa je porekla samu sebe u Bosni. Njezine vlade niječu vlastitu odgovornost ili je prebacuju jedna na drugu. Maastricht je ćudoredno položio oružje pred Sarajevom. Naše su vrijednosti i načela izigrani, naše je dostojanstvo poniženo. Pred takvim stanjem nama, mediteranskim intelektualcima, ne preostaje drugo doli da vapimo u pustinji, kako se već često zbivalo u prošlosti.

Bacimo još jednom u naše more bocu s porukom namijenjenom savjesti koja još nije izčezla na našim obalama. Upravljamo ove riječi prijateljima s Mediterana, tražeći da nam se pridruže i da nas podpomognu."

Predstavnički dom Američkog Kongresa razpravlja o ukinuću zabrane uvoza oružja u Bosnu i Hercegovinu. Za riječ se javio zastupnik iz Virginije, republikanac Frank Wolf: "Zaboravite da ste kongresni zastupnici! Zamislite da kao očevi i majke morate gledati kako vaše kćeri, ženu, siluju pred vama. Majke, zamislite da vam je kći otrgnuta iz ruku i odvedena u kuću i zamislite kako znate da u nju, dan za danom, ulaze vojnici. A vaša je kći tamo, živa. Da ste otac ili majka htjeli biste oružje da se branite."

Zastupnik Frank Wolf nastavio je govoriti o svojim sjećanjima i srbskim zločinima u Hrvatskoj. Prvi puta je posjetio Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu s kongresnim zastupnikom Chrisom Smithom. Bio je u Vukovaru samo dva tjedna prije nego je taj grad pao u srbske ruke. "U vukovarskim podrumima ljudi su nas pitali što će učiniti Amerika, hoće li se uključiti - rekao je zastupnik Wolf. A mi se nismo uključili. Sada vidimo izvješća da su tamo bile ubijene stotine ljudi. Njih dvije stotine i četiri odvedeno je iz vukovarske bolnice - Srbi su ih ubili i pokopali u skupnim grobnicama. Nismo naučili zadaću i zadržali smo zabranu oružja."

Tijekom drugoga boravka u Bosni i Hercegovini Frank Wolf je vidio srbski logor za Muslimane, kojega su zastrašujuće slike svima dobro poznate. "Ništa se nije dogodilo i zabrana uvoza oružja je ostala." Pokazujući sliku mlade žene u bolnici, koja je možda već mrtva, zastupnik Wolf je ponovio: "I nastavili smo sa zabranom uvoza oružja." Podsjetio je zastupnike na svjedočenja stručnjaka pred Kongresom, koji su govorili o više od dvadeset tisuća silovanja u zemlji od pet milijuna stanovnika: "Mnoga od tih silovanja ponavljala su se u logorima nad djevojčicama od jedanaest do sedamnaest godina - osam do deset mjeseci! I to bez prekida." Američki Kongres donio je odluku o ukinuću zabrane uvoza oružja u Bosni i Hercegovini. Nu američki predsjednik Bill Clinton na tu je odluku stavio svoj predsjednički veto.

Na povratku iz dvodnevnoga posjeta Tuzli i Zenici pomoćnik američkoga državnoga tajnika za ljudska prava John Shattuch zaustavio se u zagrebačkoj zračnoj luci. Pozivajući se na izjave svjedoka, izjavio je novinarima da su bosanski Srbi ubili mnoštvo ljudi u Srebrenici i Žepi: "Po pouzdanim svjedočenjima očevidaca, vojnici bosanskih Srba množtveno su ubijali muškarce i dječake u Konjević-Polju, Potočarima i Karakaju, a njihova su tijela pokopali u zajedničke grobnice na mjestu događaja." Nazočni američki veleposlanik u Hrvatskoj Peter Galbraith dodao je da nije riječ samo o množtvenim smaknućima, nego o sustavnim i namjernim krvoprolićima da se ubije što više ljudi. "To potiče pitanje: što je s tisućama ljudi iz Srebrenice i Žepe za koje se

još ne zna gdje su?" - istaknuo je Galbraith na istom sastanku s novinarima 1. kolovoza 1995.

Pomoćnik američkoga državnoga tajnika za ljudska prava John Shattuck procijenio je, da se još ne zna za sudbinu deset tisuća ljudi iz Srebrenice i tri tisuće ljudi iz Žepe. Uglavnom se radi o muškarcima i mladićima, ali medu njima je i nepoznat broj žena i djece. Shattuck je dobio i provjerena izvješća, da bosanski Srbi u koncentracijskim logorima u Bratuncu, Potočarima, Ratkovcu i Rogatici drže još nepoznat broj ljudi iz Srebrenice i Žepe. Njegova se izvješća temelje na razgovoru s jedanaest svjedoka iz Srebrenice i Žepe, koji su svojim očima vidjeli zločine bosanskih Srba. "Zatočenici su smješteni u skladištu i od tamo su u skupinama po dvadeset odvoženi teretnjacima i zatim ubijani" - prenio je Shattuck svjedočenje jednoga pedesetgodišnjaka, koji je slučajno preživio krvoproliće. "Čini se, da je to općenito bio način na koji su Srbi postupali!" - dodao je pomoćnik američkoga državnoga tajnika za ljudska prava. Po njegovim riječima gotovo svi bjegunci s kojima je razgovarao vidjeli su generala Ratka Mladića, a jedan od njih tvrdi kako je taj zločinački vojnički zapovjednik bosanskih Srba bio nazočan smaknuću muškaraca i mladića.

Glina, 30. srpnja 1995. Svečano razpoloženje medu okupljenim Srbima. Došao im je u posjet patrijarh Pavle, s više srbskopravoslavnih vladika. Medu njima je i episkop zahumsko-hercegovački i primorski Atanasije Jeftić. Došli su ohrabriti srbske pobunjenike, da se bore protiv hrvatske države. Na pitanje srbskoga televizijskoga novinara što on misli o najnovijoj encikliki pape Ivana Pavla II. *Ut unum sint (Da budu jedno)*, kojom nasljednik Svetoga Petra poziva sve kršćane da ponovno razmisle o njegovoj službi u cjelini kršćanstva, vladika Atanasije doslovno je rekao: "Nemojte, molim vas, da se osvrćem na nju na ovomu svetomu mjestu. Nemojte da se na ovomu svetomu mjestu osvrćem na papu. Idemo dalje, da pozdravim naše borce, da im kažem da izdrže, da opstanu na strašnomu mjestu i pobijedit ćemo, i ujedinit ćemo se!" U nastavku je vladika Atanasije istaknuo: "Borimo se i borit ćemo se. Oslobodit ćemo se i dolinom Neretve, i moj dvor i sabornu crkvu u Mostaru i Žitomislić, i mučeničke Prebilovce. I na more smo uvijek izlazili. To je program srbskoga naroda. To je program i srbske Hercegovine koja je jedna od najstarijih srbskih zemalja i uvijek je bila i planinska i primorska zemlja. Glina je sveto mučeničko mjesto, mjesto strašnih stradanja, ali i postojanosti srpske. Glina postoji i nakon ovakvoga strašnoga zatiranja, genocida od strane neprijatelja, na žalost naših susjeda, koji danas nas napadaju i žele ponoviti ono što su učinili prije pola vijeka."

Vratimo se četiri godine unazad. Dne 26. srpnja 1991. Srbi iz Dvora i Gline napadoše hrvatsko selo Strugu i ostalih sedam sela Hrvatskoga Pounja. Najprije su minobacačkim granatama zasuli selo Strugu, a zatim su mu se počeli približavati kroz šumu od sela Zamlače. Izpred svojih napadačkih vozila postavili su živi štit od pučana Zamlače - tridesetdevet osoba, većinom žena, djece i starijih muškaraca. Ušavši u Strugu, premlaćivali su zatečene mještane i njima popunjavali svoj živi štit. Išli su od kuće do kuće te uništavali, rušili i pljačkali. Pripadnike hrvatske policije, koji su im se predali ne sluteći zlo, svukli su do gola, tukli ih, boli noževima, gazili po njima, a onda im tako izmrcvarenima naredili da trče prema Uni pa ih zatim poubijali pucajući im u leda. Po izjavi svjedoka svi napadači su bili domaći Vlasi, hrvatski Srbi. Tada su sela Hrvatskog Pounja - Struga, Zamlača, Unčani, Golubovac, Divuša, Kozibrod i Kuljani - popaljena, porušena i podpuno opljačkana a stanovnici tih sela prognani. Tako su

radili Srbi iz svetoga mučeničkoga mjesta Gline vladike Atanasija svojim susjedima Hrvatima.

Iz Gline je patrijarh srbske pravoslavne crkve Pavle sa svojom crnom svitom - gornjokarlovačkim episkopom Nikanorom, dabrobosanskim mitropolitom Nikolajem, žičkim episkopom Stefanom, bihaćko-petrovačkim episkopom Hrizostomom i zahumsko-hercegovačkim i primorskim episkopom Atanasijem - odputovao u Knin. Tamo su vijeće vijećali s Milanom Martićem i Milanom Babićem. Vladika Atanasije i u Kninu je pozvao braću i sestre, dragu djecu, drage srbske ratnike iz Knina, Bukovice, Dalmacije s Dinare, ponosne srbske krajine, da se ne uplaše: "Nemojte se plašiti, iako Dinara ovih dana sliči na jedno novo srbsko Kosovo. Poslije onoga na Kosovu došlo je Kumanovo pobjedonosno!" Pet dana poslije umjesto pobjedonosnoga Kumanova u Knin je brzinom munje uletjela hrvatska *Oluja*. U subotu 5. kolovoza 1995. na prijestolnoj tvrdavi starih hrvatskih kraljeva izvješena je hrvatska državna zastava.

Sve novine pišu o strašnim zločinima srbske vojske u Srebrenici. O srbskim silovanjima i klanjima. O tjeranju žrtava da ubiju jedan drugoga - otac sina, sin otca. O izživljavanju nad mrtvim tijelima. O odsjecanju splovila. O pišanju po žrtvama. O prisili žrtava na pederastiju. Sve su to plodovi bolestne mašte intelektualaca iz *Srpske akademije nauka i umetnosti i udruženja književnika Srbije*. Jedan od idejnih stratega tjelesnoga mučenja vodio je u jednomu nakladničkomu beogradskomu poduzeću knjižnicu, koja je objavljivala djela francuskoga pisca Donatiena-Alphonsea-Francoisa marquisa de Sadea (1740.-1814.) Marquis de Sade je u svojim djelima opisivao mračne porive za tjelesnim i duševnim mučenjem, pravo čovjeka na neograničenu sebičnost, vezanja i razapinjanja žrtava, razbludnu nasladu u tudemu strahu, sve do spolnoga umorstva. Taj nastrani i duševno bolestni pisac napisao je i djelo *Stodvadeset dana Sodome*. S izdanjem toga djela na srbskomu jeziku rečeni idejni strateg tjelesnoga mučenja bijaše osobito ponosan. Taj francuski đak s leptir-kravatom se u ovomu osvajačkomu ratu Srba protiv Hrvata i Muslimana preobrazio u idejnoga vodu sodomskih i sotonskih srbskih odreda smrti.

Predsjednik humanitarne udruge *Liječnici svijeta* dr. Bernard Granjon izjavio je 7. kolovoza 1995. da su u Bosni i Hercegovini dva naraštaja za vojsku sposobnih muškaraca nestala nakon srbskoga osvajanja muslimanskih zaštićenih područja Žepe i Srebrenice. "Nisam vidio ni jednoga za vojsku sposobnoga muškarca medu bjeguncima iz Žepe i Srebrenice" - rekao je on. O mnoštvenu klanju muškaraca pred njihovim obiteljima i o silovanju žena obstoje brojna svjedočenja, naglasio je dr. Granjon. Jedan svjedok je posvjedočio da je samo na jednom mjestu ubijeno od četiri tisuće do četiri tisuće i pesto osoba. U razgovoru za Radio Monte Carlo dr. Granjon je dao ovu ocjenu: "Ako se može osporiti broj stradalih, ne može se osporiti obseg ubijanja i divljaštva. Neki ljudi još uvijek lutaju šumom pokušavajući prijeći srbske crte. Srbski su se vojnici zabavljali gađanjem žena i djece i lovom na ljude." Dr. Granjon je pozvao na odgovornost Organizaciju Ujedinjenih Naroda i međunarodne snage, koji nisu željeli spriječiti to što se događalo. Predsjednik udruge *Liječnici svijeta* svoju je izjavu zaključio ovim riječima: "Ne mogu vjerovati da se šačica (bosanskosrbskih) fanatika tako poigrava s cijelim svijetom, osim ako to nije posljedak nepostojanja volje da se nešto učini. Taj nedostatak volje stavlja međunarodne organizacije, a posebno Ujedinjene Narode, u ulogu onih koji ne pomažu narodu izloženu genocidu, i što je još gore, onih koji su sukrivci."

Na bojišnici dugoj oko sedamsto kilometara još u tri sata ujutro 4. kolovoza 1995. izgledalo je kao da se ništa ne miče. Nu dvije tisuće hrvatskih topova, haubica, minobacača, samohodki, višecijevnih raketnih bacača i beztrzajnih topova bijaše spremno za paljbu. Sat kasnije hrvatsko državno vodstvo izvješćuje Mirovne snage Organizacije Ujedinjenih Naroda u Hrvatskoj, da počinje neobhodni vojničko-redarstveni podhvat uzpostavljanja ustavnopravnoga poredka nazvan *Oluja '95.* i to u takozvanim sektorima Sjever i Jug hrvatskoga državnoga područja. Kanadske postrojbe OUN to odmah dojavljuju pobunjeničkim vodama hrvatskih Srba. Ali njima to nije ništa koristilo. Naizgled krhki hrvatski kifl pretvorit će se u čelična kliješta i jednim stiskom zdrobiti srbovlašku paradržavnu tvorevinu.

Hrvatska *Oluja '95.* digla se u petak 4. kolovoza 1995. točno u pet sati ujutro i u nepuna četiri dana pomela srbsku vlašadiju s najvećega dijela okupiranoga hrvatskoga državnoga područja. Već u prvu naletu hrvatska vojska je probila prve crte pobunjenih Srba na trideset mjesta u bjelovarskomu, zagrebačkomu, karlovačkomu, gospičkomu i splitskomu zbornu području. Hrvatsko zrakoplovstvo je raketiralo i onesposobilo odašiljač Ćelavac. Hrvatska vojska oslobada rodno mjesto velikoga hrvatskoga književnika Mile Budaka Sveti Rok i sa svih strana okružuje Knin. Srbski se pobunjenici za svoje gubitke osvećuju pucanjem po građanstvu u Sisku, Šibeniku, Otočcu, Gospiću i Ogulinu.

Oko podneva 5. kolovoza 1995. hrvatska vojska i hrvatske redarstvene postrojbe ulaze u Knin. Na kninskoj srednjovjekovnoj tvrđavi zavihorila se golema hrvatska državna zastava. Istoga dana oslobođena su i okupirana hrvatska mjesta Vrlika, Kijevo, Drniš, Žitnić, Benkovac, Gračac, Lovinac, Ljubovo, Plaški, Primišlje i Hrvatska Dubica. Unatoč pozivima i nagovoru hrvatskih vlasti da ostanu, Srbi napuštaju Hrvatsku. Te subotnje večeri javna priobćila javljaju da su pred oslobođenjem Petrinja, Glina, Udbina i Slunj. U oslobodenim se mjestima odmah uzpostavlja hrvatska građanska vlast. Prva policijska postaja uzpostavljena je u Gračacu, a zatim u Lovincu i Vrliki. Srbi se opet osvećuju pucanjem po nezaštićenim građanskim ciljevima: iz Hercegbosne raketiraju Županju, iz okupiranoga dijela iztočne Slavonije Osijek, Vinkovce i Nuštar, s okupiranoga Korduna Karlovac, a iz iztočne Hercegovine dubrovačko područje.

Nedjelja, 6. kolovoza 1995. Na granici Bosne i Hercegovine, na rijeki Korani kod Tržačkih Raštela, hrvatska vojska se spojila s postrojbama Hrvatskoga Vijeća Obrane i Petim korpusom Armije Bosne i Hercegovine. Presječen je prometni prvac Knin-Bihać, a time i spašeno bihaćko zaštićeno područje koje su Srbi svom silom i svim sredstvima nastojali zauzeti. U Kninu, Drnišu i Kijevu uzpostavljaju se policijske postaje. Napokon su oslobodeni i Petrinja, Slunj, Kostajnica, Plitvička jezera i Obrovac. Obkoljen je 21. kordunski korpus srbskih pobunjenika, a njihov 15. lički korpus i 39. korpus su pred razpadom. Još ujutro su bojovnici 2. gardijske brigade i 12. domobranske petrinjske pukovnije Hrvatske vojske oslobodili Petrinju. Oko 23 sata istoga dana pripadnici Hrvatske vojske i Ministarstva unutrašnjih poslova oslobodili su i Glinu, jedan od najtvrdih bedema srbske pobune.

Ponedjeljak, 7. kolovoza 1995. Oslobodeni su Turanj i Tušilović. Karlovčani su konačno odahnuli. Na vijest o oslobađanju zloglasnih srbočetničkih uporišta u okolici grada Karlovca, karlovački su građani izišli na ulice da nakon četiri godine uzbuna proslave mir. Hrvatske postrojbe iztjerale su srbočetnike i iz Vojnića, Topuskoga te Gornjega i Doljnjega Lapca. Doživjevši podpuni vojnički poraz u Hrvatskoj, Srbi su

zrakoplovima iz Banje Luke napali nekoliko hrvatskih gradova. U tim su napadima ubijene dvije osobe, a jedanaest ih je ranjeno. Hrvatska protuzračna obrana srušila je dva srbska zrakoplova tipa *orao*, dok su raketirali Mačkovac i Savski Bok. Hrvatska vojska je došla na međunarodno priznate granice Republike Hrvatske. Pobunjeni banovinski Srbi predaju se hrvatskoj vojski. Oslobođen je Dvor na Uni. *Oluja '95.* s vojničkoga je motrišta završena u osamnaest sati.

Kad se hrvatska *Oluja* stišala, Srbi odoše "tamo daleko" odakle su i došli - u nekadašnji turski pašaluk. Otišli su na traktorima, koje su prije četiri godine opljačkali Hrvatima. Kao pravi razbojnici nomadi, na traktorima i teretnjacima odvezli su i opljačkanu hrvatsku robu. Nisu odperjašili kao prognanici, nego su pobjegli kao zločinci uhvaćeni na djelu. Unatoč tomu što su prije četiri godine protjerali Hrvate s njihovih tisućljetnih ognjišta, hrvatske su ih vlasti molile da ostanu. Nu oni su svejedno pobjegli, brinući se samo za svoj razbojničkonomadski plijen. Nije li možda razlog njihovu bijegu bilo i to, što na duši imaju mrtve Hrvate? Na njihovu bijegu pratio ih je - tako da ga dobro vide televizijske kamere - američki veleposlanik u Hrvatskoj Peter Galbraith. Ponašao se tako kao da prijeti Hrvatima, što silom ne zaustave jadne Srbe i ponovno ih prime u bratski zagrljaj.

Gledajući nedolično ponašanje veleposlanika Petera Galbraitha, novinarica Maja Freundlich se zapitala: "Zašto (on, Galbraith) nije zaplivao kroz mutnu i mučnu savsku vodu s hrvatskim prognanicima iz Banja Luke? Zašto se nije pridružio Hrvatima protjeranima iz Vojvodine, koji su došli pješice i bez ičega? Zašto nije 1991. došao u Hrvatsku i hodao s prognanim Vukovarčanima preko minskih polja? Ti prognanici nisu tako atraktivni, njih ne prate kamere, oni se ne voze na traktorima. Ipak, njihov život i njihove uspomene, njihova odlučnost u povratak, čine ih neizmjerno bogatijima i življima od onih nomada na ukradenim traktorima." A jedan pak televizijski novinar zapitao je gospodina Galbraitha: "Zašto ne odete pogledati sela pokraj Petrinje Hrastovicu i Graberje, koja su do temelja srušili i spalili isti ovi Srbi s kojima vi tako suosjećate?"

U zagrebačkomu *Večernjem listu* od 7. kolovoza 1995. Ž. Grgurinović piše: "Osim Petrinje, hrvatski su branitelji jučer (6. kolovoza 1995.) oslobodili Hrastovicu, Budičinu i druga mjesta na cesti do Hrvatske Kostajnice. Pripadnike "Gromova", 12. Domobranske pukovnije i 57. brigade HV-a u Hrastovici, starom hrvatskom selu u kojem je utemeljena Hrvatska seljačka stranka, dočekala je tužna slika. Doslovce ni jedna kuća u selu nije čitava, a Crkva svetog Bartola ne samo da je sravnjena sa zemljom nego su četnici preko tla na kojemu je stajala prokopali cestu. Nema više ni Hrvatskog seljačkog doma, župnog dvora ni drugih objekata. - U selu smo zatekli petrinjske domobrane koji su nakon oslobadanja sela utvrdivali položaje i pripremali se za nastavak prodora prema Zrinskoj gori gdje su se sklonili ekstremni pobunjenici. - U Budičini je stanje slično. Kuće su razrušene, ali su lica osloboditelja sretna. Tu su pripadnici 57. brigade - Bojna Ivanić Grad koji pozorno prate što se događa u šumama koje okružuju selo. Ispred njih, "Gromovi" i druge postrojbe krče put prema Hrvatskoj Kostajnici u koju je sinoć u kasnim satima ušla Hrvatska vojska iz nekoliko pravaca."

Ivančica Knapić u zagrebačkomu *Vjesniku* od 10. kolovoza 1995. izvješćuje: "Skupinu od dvadesetak stranih i domaćih novinara, koja je autobusom organizirano došla do Petrinje, pripadnik 12. domobranske pukovnije Petrinjac Domagoj Bernič i naša policijska pratnja vode nakon Petrinje do hrvatskih sela u okolici Petrinje: Gore,

Graberje, Hrastovica. Vozimo se cestom koju je napravio još ban Josip Jelačić. Po asfaltu gazimo preko nadpisa 'Ovo je zapadna Srbija'. Domagoj nam pokazuje nekadašnja srbska minobacačka gnijezda. Na kućama je već poznata srbska ikonografija. 'Kad su čuli da je pao Knin, razbježali su se na sve strane. Sve je bilo gotovo', kaže Domagoj. Brdo Župić bilo je mjesto jedne od najžešćih borbi. 'Neki Petrinjci iz naše postrojbe ostali su tamo. Nikad više ne će vidjeti grad', tvrdo govori Domagoj. - Nekada su se na tom putu u dolini crvenjeli krovovi hrvatskih kuća. Danas se ne crvene niti preostali ukrajinski Uncro-vojnici koji se nalaze u hrvatskom selu Gore. Preko puta minirane crkve Svete Ane nalazi se Uncro baza. Na zgradi sjedišta Uncroa crveni se nadpis na ukrajinskom. Preveli su nam ga ruski novinari. Glasi: 'Umirem, no ne ću se predati.' Ne zna se ni tko je ni kada to napisao. A ni zašto... - Prate nas do hrvatskoga sela Hrastovice, stare hrvatske utvrde iz vremena borbe protiv Turaka. Tuga i jad. Kuće spaljene. Crkva svetog Bartola podpuno sravnjena sa zemljom. Preko nje napravljen je makadamski put. Kraj izvora vijenac - u spomen Stjepanu Radiću, koji je u Hrastovici 1904. godine osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku. Vijenac su postavili HSS-ovci iz Siska, objašnjava nam Domagoj."

Novinarima koje je pratio u Hrastovicu, jedan vojnik reče: "Srbska vojska je razbijena, no pitanje je koliko se njih još skriva po brdima. Ima ih pomiješanih s civilima. U okolnim srbskim selima u svakoj su kući uz ostavljeni još topli ručak pronađena i skladišta raznog oružja. Od civila susreli su tek jednu staricu koja ih je dočekala riječima: 'Gdje ste dostad bili, mili moji Srbi?' . Kad su joj rekli da su Hrvatska vojska, zaplakala je od straha. No, uskoro se smirila i danas joj nose hranu i skrbe se za nju."

Hrvatska *Oluja* pomela je vlašadiju i iz onoga dijela sjeverne Hrvatske, gdje brojna mjestna imena izvedena od imena starohrvatskoga kralja Petra - Petrova gora, Veliki i Mali Petrovac, Petrova poljana i druga - potvrđuju tisućljetnu nazočnost Hrvata na tom tlu. Pomela ih je i iz dva stara hrvatska grada - Topuskoga i Hrvatske Kostajnice. Simbol Topuskoga bijaše veliki glavni ulaz u crkvu srednjovjekovne cistercitske opatije, koji je svojim ostatkom ostataka svjedočio o srednjovjekovnoj kulturi i bogatstvu toga hrvatskoga kraja prije osmanskoturskih pustošenja. I taj okrhnuti trag najjedinstvenijega srednjovjekovnoga samostana u Hrvatskoj, što su ga godine 1211. podigli francuski redovnici iz opatije Clairxaux, sada je do kraja izbrisan. Ono što nisu uspjeli dokrajčiti Osmanlije, sada su dovršili potomci Vlaha koji su kao pomoćne pljačkaške čete ratovali na osmanlijskoj strani.

Kostajnica je bila jedno od prvih mjesta koje su okupirali Vlasi, što se sada nazivaju Srbima. Povijestna kob je htjela da hrvatsko mjesto Kostajnica bude podijeljeno na dva dijela - Hrvatsku Kostajnicu i Bosansku Kostajnicu. U Hrvatskoj Kostajnici Osmanlije su srušili srednjovjekovni samostan, koji se je nalazio uz rijeku Unu na mjestu današnjega groblja. Novi barokni samostan s crkvom, koji je godine 1746. sagrađen u središtu Kostajnice, sada su srušili Srbovlasi. Samostanska crkva sv. Antuna Padovanskoga imala je razkošne oltare s kipovima i krasnu propovjedaonicu te veliko redovničko pjevalište. Srbovlasi srušiše u Hrvatskoj Kostajnici i župnu crkvu sv. Nikole te kapele sv. Ane i sv. Roka.

U Hrvatskoj Dubici porušena je barokna crkva Presvetoga Trojstva, koju je godine 1804. posvetio biskup Maksimilijan Vrhovac. Porušena je crkva u Sunji. U Taborišću, župa Hrastovica, zapaljena je i srušena kapela Sv. Petra i kapela Majke Božje Od Sedam Žalosti - po umjetničkoj vrijednosti obje su kapele nadilazile mjestne

vrijednosti kao tipološki primjeri domaćega crkvenoga graditeljstva. U Doljnjoj Budičini spaljena je drvena kapela Uznesenja Blažene Djevice Marije sagrađena oko godine 1740. s prekrasnim oslikanim kasetiranim opločenim stropom postavljenim godine 1779. U Gornjoj Budičini spaljena je drvena kapelica Blažene Djevice Marije podignuta godine 1705. U Križu Hrastovičkom srušena je kapela Sv. Križa. U Peckom, župa Čuntić, srušena je kapela Sv. Ivana Glavosjeka iz XIX. st. Srbovlasi iz srbskoga dijela Čuntića u hrvatskomu su dijelu Čuntića zapalili crkvu Sv. Antuna Padovanskoga zajedno s franjevačkim samostanom - crkvu i samostan sagradili su franjevci iz Bosne od godine 1699. do 1702. U selu Strašnik, župa Gora, srušena je kapela sv. Šimuna. U Gori je srušena crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije sagrađena godine 1687. a posvećena godine 1736. Granatiranjem je srušena crkva u selu Brestu na lijevoj obali Kupe nadomak Petrinje.

Medunarodni sud za ratne zločine u Den Haagu podigao je obtužnice za ratne zločine učinjene u Bosni i Hercegovini. Nu taj sud uporno šuti o zločinima učinjenima u Vukovaru i drugdje u Hrvatskoj, iako su zločini u Hrvatskoj izvršeni prije onih u Bosni i Hercegovini. Zločini u Hrvatskoj su poznati, poznata su imena i prezimena izvršitelja tih zločina, obstoje pisane izjave svjedoka. I dok se tako šuti o zločinima Srba poznatim već četiri godine, doznajemo za bezbroj novih.

Kosovski mit u ime kojega su Srbi izvršili tolike zločine i još ih uvijek čine umjetnički je proslavio najveći hrvatski kipar Ivan Meštrović svojom djelomično i ostvarenom zamisli *Kosovskoga ili Vidovdanskoga hrama*. I tomu i takvomu Meštroviću Srbi su oskvrnuli i uništili njegov Mauzolej - Crkvicu Presvetoga Odkupitelja, koji je on sagradio u Otavicama za posljednje zemaljsko počivalište svoje i umrlih članova svoje obitelji. Prije zauzimanja Otavica najprije su Mauzolej zasipali granatama iz okupiranoga Drniša. Kada su okupirali Otavice, najprije su bronćane vratnice Mauzoleja uporabili za izradu topničkoga oružja. Zatim je Mauzolej temeljito poharan. U njemu su oštećeni kameni likovi Evanđelista, kojima su Srbovlasi otukli prste. U nutarnje kamene zidove Mauzoleja uklesani su nadpisi na ćirilici. Grobnica je razvaljena bombama i iz nje su porazbacani zemaljski ostatci Ivana Meštrovića i članova njegove obitelji. Okolica Mauzoleja također je uništena, jer su pokraj njega bile smještene srbovlaške topovske jedinice. Svi bronćani Meštrovićevi kipovi iz Otavica i Drniša su odneseni, a odneseno je i sedamnaest njegovih izvornih kipova u sadri i devet slika. Iz mržnje prema Meštroviću, jer bijaše Hrvat, njegove su kosti razbacali i uništili lijes u kojemu je bio pokopan. Ali su kao pravi razbojnički nomadi njegova umjetnička djela opljačkali i odnesli sa sobom.

Hrvatska vojska i redarstvenici su podhvatom *Bljesak* oslobodili okupiranu zapadnu Slavoniju, a podhvatom *Oluja* okupirani hrvatski sjever i jug. Iza protjeranih srbovlaških okupatora ostala je pustoš. Srbski zločinci su iz nekada okupiranih a sada slobodnih hrvatskih krajeva u samo četiri godine poubijali i protjerali gotovo sve stanovništvo i na tomu prostoru uništili sve crkve i druge spomenike hrvatske kulture. Sve što je hrvatsko namjerno je razarano i brisano s lica zemlje, da se uništi i prikrije svaki hrvatski trag na ovomu području. I to na takav način, koji ljudski um ne može ni shvatiti ni razumjeti. Nu sve genocidne i kulturocidne zločine koje su učinili, Srbi su obavili promišljeno i sustavno.

Karinski Franjevački samostan, građevno remek-djelo s vidljivim građevnim sastojcima od romanike i gotike preko renesanse i baroka do umjetničkih pravaca u

devetnaestomu stoljeću, dignut je u zrak. Benkovačka župna crkva ne obstoji više ni kao ruševina, izrovana je iz temelja, sada je na njezinu mjestu perivoj platana. Sve katoličke crkve su srušene, a sve pravoslavne stoje na svojim temeljima. Crkva Sv. Josipa u Obrovcu je uništena, a pravoslavna crkva u Obrovcu je netaknuta. Plitvička jezera, koja su na popisu vrhunske svjetske baštine, uništena su i zapuštena a pod sadrene pregrade slapova postavljene mine. Na Roškom slapu u Nacionalnom perivoju Krka također su postavljene mine. Sadrene slapne pregrade i mlinice u slunjskim Rastokama uništene su minama. Onečišćena je rijeka Krka. Osobito je teško stradao Skradin, koji se - uz Zadar, Dubrovnik i Ston - svrstava u najrazorenije spomeničke cjeline na hrvatskoj obali. Protuoklopnim raketama razoren je Franjevački samostan na otočiću Visovcu na rijeci Krki, umjetnički spomenik prvoga reda. Planinu Velebit, koju je godine 1978. UNESCO proglasio rezervatom biosfere, Srbi su nekoliko puta bombardirali, preko nje prevozili ratno tvorivo i nadlijetali je svojim zrakoplovima te tako narušili tišinu i sklad ekološke ravnoteže i izravno ugrozili floru i faunu. Na svim ovim prostorima razorena su, spaljena i opljačkana čitava sela, naselja i gradovi, a stanovništvo nesrbske narodnosti ili ubijeno i zatvarano u logore ili protjerano. Takvo su stanje zatekli hrvatski oslobodioci poslije odlaska srbovlaških nomadskih hordi u njima najdraži matični beogradski pašaluk.

Obilazeći oslobođeno područje svoje biskupije, biskup šibenski Srećko Badurina ustanovio je da su - za razliku od pravoslavnih crkava - katoličke crkve, župne kuće i groblja zapaljeni, porušeni ili je u najboljemu slučaju uništena njihova nutrina. Izpred pravoslavnih crkava u Drnišu i Kninu stražarili su hrvatski vojnici, čuvajući njihove vrijednosti. Katoličke crkve ili ono što je od njih ostalo mjesta su tuge i bola. Razrušena je i opustošena crkva Svetog Antuna u Kninu i župna crkva Svetoga Jakova u Vrpolju kod Knina. Razrušene su katoličke crkve u župi Lišani Ostrovički, u Čistoj Velikoj, Piramatovcima, Rupama i u župi Dubravice. Crkva Sv. Mihovila u Velušiću je zapaljena. Unutrašnjost župne crkve Gospe od Rožarija podpuno je uništena, nalik je odlagalištu smeća - iz nje su izneseni kipovi, uništene orgulje i klupe. Crkva Sv. Ane u Kosovu kod Knina podpuno je srušena. Uništena je unutrašnjost Spomen-crkve kralja Zvonimira u Biskupiji kod Knina koja je izgrađena po nacrtu Ivana Meštrovića i u njoj su teško oštećene freske Joze Kljakovića. Mnoga su groblja opustošena, čak su s grobova odnesene i mramorne ploče. Zvona sa svih katoličkih crkava su odesena. Crkvica u selu Kričkama je u ruševnu stanju. Od crkve Sv. Luke u Uzdolju ostali su samo temelji. Opustošen je franjevački samostan u Kninu i arheološka zbirka u kninskomu muzeju. Muzej drniške krajine podpuno je prazan i velikom svojim dijelom pretvoren u javni nuždnik. Katoličke crkve u selima skradinskoga zaleđa sravnjene su sa zemljom. Od crkava ubilježenih u knjige kao spomenici kulture - crkva Sv. Nikole u Plastovu, Sv. Marka u Sonkoviću, Sv. Ante u Vaćanima, Sv. Bartula u Ždrapnju, Sv. Marije u Rupama, crkve Svih Svetih u Krkoviću - ostalo je samo kamenje. Na Bribirskoj Glavici uništeni su pokretni spomenici nultoga reda: ulomci raznih kamenih spomenika i grobnih nalaza. Bribirska Glavica je bila pretvorena u jako srbovlaško uporište odakle su Srbi godinama tukli po Šibeniku, Vodicama i Pirovcu. Na Bribirskoj Glavici oštećene su i dvije kuće izgrađene za potrebe arheologa i smještaj neprocijenjivoga kulturnoga blaga. Čitava Bribirska Galvica, spomenik najvišega reda, pretvorena je u odlagalište smeća. Kao što je nekada ninski biskup Juraj Divnić poslije razboja na Krbavskomu polju godine 1493. obišao Liku da vidi i opiše njezine rane, tako je nakon osloboditeljske hrvatske

Oluje godine 1995. šibenski biskup Sreško Badurina vidio i opisao teške i preteške rane svoje biskupije.

Predsjednik Međunarodnoga odbora Crvenoga križa Cornelio Sommaruga izjavio je 12. kolovoza 1995. u Zagrebu: "Zahvalan sam hrvatskoj vlasti na izvrstnoj suradnji i što nam je odmah dopustila pristup ratnim zatočenicima. To je rijedak primjer na ovim prostorima. Sa zatočenicima iz Srebrenice i Žepe, primjerice, nije tako. Procjenjujemo i vjerujemo da je iz tih mjesta nestalo više od šest tisuća osoba. Nesrbsko pučanstvo u banjalučkomu području izloženo je grubomu zlostavljanju. Muškarce nasilno odvode u vojsku, žene na teške poslove, a djeca ostaju sama. Isto tako imamo izvješća o protjerivanju Hrvata iz Vojvodine."

Biskupski vikar u Srijemu, prečasni Stjepan Miler, izjavio je 13. kolovoza 1995. da je veliki broj župnika morao napustiti svoje župe diljem Vojvodine zbog napada i prijetnji. Otišli su župnici iz Novih Banovaca, Novoga Slankamena, Kukujevaca, Gibarca, Nikinaca i Hrtkovaca. Nema podataka za Vašice, Sopot, Erdevik i Morović, gdje su iz svojih kuća u najvećem broju iztjerani Hrvati da bi se u njih uselili Srbi iz Hrvatske. Zbog pritisaka i prijetnji iz Kukujevaca je otišlo i stodvadeset preostalih hrvatskih obitelji. Crkva u Kukujevcima podpuno je srušena, a župni stan uništen.

Strašan prasak, koji je u noći između 13. i 14. prosinca 1991. zatresao Papuk, označio je kraj crkve Pohođenja Majke Božje u Voćinu. U zrak je dignuto skladište strjeljiva smješteno u podrumu te crkve. Tako su Srbi do temelja srušili hrvatsku katoličku crkvu sagrađenu davne godine 1464. u gotičkomu slogu. Kada je u travnju 1885. u crkvu postavljen kip Gospe Lurdske, ona je postala hodočastničko mjesto vjernika iz Požeške kotline i Podravine. Godine 1944. crkva je teško oštećena. Godine 1991. zločinačka je mržnja hodočastničku voćinsku crkvu pretvorila u prah i pepeo. Tako je poslije srbovlaške balvan-revolucije počelo rušenje katoličkih crkava.

Drugi dan nakon oslobođenja Petrinje, u ponedjeljak 7. kolovoza 1995., domaći i inozemni novinari dolaze u Petrinju. Iz nje su pobjegli Srbi. Srbska napadačka vojska je pri povlačenju koristila kao živi štit dio građanskoga srbskoga pučanstva. Dio Srba je otišao po zapovijedi njihova kriznoga štaba. Ima i onih koji su pobjegli zbog toga, što svojim susjedima Hrvatima ne bi mogli pogledati u oči. Perivoj na rubu kojega je nekada bila crkva Sv. Lovre, neuređen je i zapušten. Od novobarokne crkve Sv. Lovre, sagrađene godine 1780., samo se naziru temelji podpuno porušenih i oštećenih zidova kao neke arheološke izkopine. Sve ostalo je podpuno očišćeno. Neupućeni ne mogu ni naslutiti, da je tu crkva uobće obstojala. Uz crkvu se nalazio samostan Družbe Kćeri Božje ljubavi i u sklopu njega dječji vrtić. Nema ga više. Nema više ni samostana ni dječjega vrtića. Srušili su ih oni Srbi, koji su svoju djecu prije ovoga obranbenoga rata protiv srbskih osvajača također slali u samostanski dječji vrtić.

Četvrtak, 17. kolovoza 1995. U Topusko, srednjovjekovne Toplice, vratili su se prognani Hrvati. Među njima dugogodišnji župnik Franjo Horvat. Vidjevši što je ostalo od župne crkve Sv. Marije od Pohoda, župnik je zanijemio. Sa župnikom Horvatom u Topusko su toga dana došli zagrebački pomoćni biskup Marko Culej s još četvoricom drugih svećenika zagrebačke nadbiskupije. O njihovim dojmovima Ivan Miklenić u katoličkom tjedniku *Glas koncila* od 27. kolovoza 1995. piše:

"Oprezno koračajući ušli su u zaraslo crkveno dvorište na kojemu su bili vidljivi tragovi konja koji su tamo dolazili na pašu. Popeli su se na hrpu cigle koja je nastala miniranjem zvonika. Zvonik je, padajući, srušio najveći dio bolte i dvorišni crkveni

zid. Svetohranište je zatečeno podpuno razbijeno, a vrata odnesena. Od glavnoga oltara ostala je razbijena menza kao i elementi ambona. Kipovi su odneseni, a župnik Horvat našao je u ostatcima razorene crkve samo drvenu figuru psa sv. Roka. U sakristiji, koja je gorjela, zatečene su vreće s pijeskom što je ostalo od srbskoga strjeljačkoga gnijezda koje je bilo uređeno u toj prostoriji. Tamo je župnik Horvat našao i odkinutu glavu jednoga anđela. U dvorištu između crkve i župne kuće još uvijek stoji raspelo s likom Kristova tijela u koje je, upravo u visini srca, nepoznati zlikovac ispalio iz blizine dva metka. Pred tim raspelom, na mramorom obloženom spomen-stupu, nađen je lik Kristova mrtva tijela iz Božjega groba. Taj je lik sav izrađen u drvu, a svi su se začudili kad su vidjeli kako je i taj lik sa stražnje strane gorio i sav je pougljenjen, no slika Isusova tijela ni na jednom mjestu nije oštećena ni nagorena! Župnik Horvat potražio je mjesto na kojem je zakopao kaleže i monstrancu i s velikom tugom zapazio kako je sve to iskopano i odneseno. I župna kuća ostavlja strahoviti dojam onako bez krova i sva crna od eksplozija i vatre što su uništile unutrašnjost. Na ostatku žbuke na stubištu nečija ruka ispisala je neizbježna četiri 'S' kao i više imena kao što su Jovanka, Siniša i slično."

Župna crkva i župna kuća razorene su već na početku takozvane "balvan revolucije", koja je na Banovini počela napadom na policijsku postaju u Glini 26. lipnja 1991. "Istoga dana, u središtu kružnoga toka u Topuskom, osvanule su četiri različite srbske zastave uključujući i zastavu Srpske pravoslavne crkve i naoružani stražari uz te zastave. Pet dana kasnije svi Srbi iz Topuskoga povukli su se na Petrovu goru, a iz Zagreba je došla jedna slabo naoružana jedinica i zauzela Topusko. Toga dana župniku Horvatu došao je u kuću mjestni pravoslavni paroh Dušan Puškar, prijetvorno predlažući da se nešto poduzme da ne bi došlo do oružanoga sukoba. Župnik Horvat mu je rakao da on može jamčiti da hrvatski mladići i muževi ne će napasti srpska sela te izrazio strah da će srpski to ipak učiniti s hrvatskim selima. Paroh je na to rekao da je on nemoćan i da ništa ne može učiniti. U dugom razgovoru paroh Puškar, koji je poslije srpske okupacije sve vrijeme ostao u Topuskom i vrlo snažno i angažirano širio mržnju preko valova zloglasnog srpskog radija Petrove gore, ispričao je kako je pokušao po selima Srbima tumačiti što je to pravoslavlje, kršćanska vjera, kako postoje osim Srpske i Rumunjska, Bugarska, Ruska i Grčka pravoslavna Crkva i slično. Jedan od njegovih slušatelja postavio mu je pitanje jesu li i članovi Grčke pravoslavne Crkve - Srbi."

Jedan od glavnih poticatelja srbske pobune bio je sin paroha Dušan Puškara. Njegov kiosk kraj toplica bijaše posebno stjecište pobunjenika. "Uskoro su se pokazali plodovi njihova rada: svi Hrvati morali su bez ičega napustiti svoja ognjišta da bi spasili goli život. Nakon što su hrvatske kuće u selima Gredani, Hrvatsko selo, Ponikvari, Velika Vranovina i djelomice Bjeljavina temeljito opljačkali, sve su ih opustošili i razorili. U tom prvom valu nasilja minirana je i župna crkva i uništen župni stan." Prije "balvan revolucije" u topuskoj je župi živjelo oko dvije tisuće Hrvata katolika. U obrani Topuskoga život je izgubilo dvadeset župljana - gradana i branitelja.

U to doba su vođe srbske pobune na jednomu sastanku u Glini razpisali nagradu od deset tisuća njemačkih maraka onome tko će ubiti topuskog župnika Franju Horvata. "No, župnik je prije ostvarenja toga nauma uspio otići iz Topuskog u kojemu je boravio od 15. veljače 1961. i uvijek njegovao kršćanski duh snošljivosti. Najokoreliji komunisti, koji su potajice dolazili na njegove propovijedi, osobito na groblju, uvijek su isticali

kako govori pravu istinu koja zbližava ljude. Za Božić 1990. na božićnoj liturgiji u mjestnoj pravoslavnoj crkvi bilo je - za razliku od svih predhodnih Božića - mnogo mladih koji su došli s crvenim rubcima oko vrata. Na rubcima je bila utisnuta slika mrtvačke lubanje. Bio je to početak četnikovanja u Topuskom koje je počelo upravo u pravoslavnoj crkvi."

Subota, 19. kolovoza 1995. Oko tri sata ujutro razprsnom je napravom srušena župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Sanskom Mostu. To je četrdesettreća srušena crkva u banjalučkoj biskupiji. Na područjima koja su bila ili još jesu pod srbskom vlašću sustavno su rušene sve katoličke crkve i druge crkvene zgrade, svi spomenici tisućgodišnje hrvatske i katoličke kulture i uljudbe. Građani koji nisu Srbi moraju nestati ili se odseliti ili biti robovi nesigurni za vlastiti život. Tu zločinačku politiku pred svijetom opravdava vodstvo Srbske pravoslavne crkve. "Rad političkog vodstva republike Srpske i Republike Srpske Krajine dostojan je naših predaka", izjavio je srbskopravoslavni mitropolit dabro-bosanski Nikolaj. S pravom reče nadbiskup vrhbosanski kardinal Vinko Puljić: "Nažalost, u Srpskoj pravoslavnoj Crkvi ne možemo prepoznati Isusa, dok se huška na mržnju koja je izvor ovih zala."

Ako čitatelj ove tužne i pretužne povijesti stradanja hrvatskoga naroda želi znati i spoznati izvor i korijene ove mržnje, neka otvori knjigu *Južnoslavensko pitanje* dr. Ive Pilara-Südlanda.

(Nastavlja se)

Marija HORŽINEK

Osamljena kuća

Kuća stoji, kuća sama
U pustoši mrtve zbilje
kao dragulj zagubljeni
U zgarištu što se krije.

Kuća stoji, kuća sama
Pored puta, usred trave
rastvorena, razgoljena
Živi svjedok ratne strave.

Kuća stoji, kuća sama
Željna glasa, željna ljudi
U mrtvilu okoliša
Opstanku se svome čudi.

Kuća stoji, kuća sama
Oskvrnuta, al prkosna
Jer hrvatsko ime čuva
i ostaje ponosna.

Zora je svanula u polnoć

Plačući na ruševinama svoga doma
kroz suze ugledah ružu. Raste iz pepela.
Začuh davna božićna zvona
i pjesmu o rađanju novoga doba.

Tanka svijeća koja u pomrčini
bijaše upaljena
kad sam se rodio i koja dječaštvo
obasjala mi je razgoneći tmine
još gori na mom stolu
Otvaram prozor minulom dobu
što svejednako traje
neizmijenjeno porazima niti ga vrijeme
može uništiti raztočnim tijekom
U ranu zoru dok neizmakla noć
premrežuje nam oči svilenim nitima sna
i mraz popaučuje drvećem ledčanim tkanjem
u staji kopita konjska nestrpljivo topću
pjevac kukurikom navješćuje svanuće
Otvaraju se vrata ulazi otac
s hrastovim badnjakom stavlja ga na ognjište
vrcnuše iskre rujnovitim mlazom
svjetlost razdani mrak
Badnji dan
priprema božićnu Noć
Kroz usjeke u snijegu trčimo
do zaleđena zdenca
razbijamo led i umivamo se i prsti nam
trunu od hladnoće
polijevamo se vodom užareni
srhatom izčekivanja
Uz rane vatre okreću se gozbeni ražnjevi
kad li će već večer svečano ući u dvorište
Zasutoni pa onoći dan
i navre večer kroz plot kroz prozore
kroz sve pukotine
rumena od ognjeva koji razgaraju
osojne uzvišice
plaminja ona kao upaljeno drvo
crni blisiknuše putovi svjetlucavo tinjajući
mjesečina nad žeravicom grije se promrzla

jedna iz daleka zvijezda priborila se
nad kolibom
Opet se otvaraju vrata moga doma
ponovno ulazi otac s košarom plodova u rukama
kukuruz jabuke orasi sve to
poredano u žutu gnijezdu naviljka slame
U sobi je sumrak samo s ognjišta
odsjev plamena trčkara po stropu
pucketa borovina pod krovom na koji su
nalegli snjegovi
Otac unosi božićnjak s hvaljen Isus i Marija
čim prekorači prag pripaljuje božićnu svijeću
dao Bog svakoga dobra i blaga i obilja
rodila polja kotci se kotili
i pilića i pačića i ždrijebića i telića
zorili voćnjaci grožđali vinogradi
svijetlio mjesec izgubljenima na putu
a najviše mira i Božjega blagoslova
Klečimo pognutih glava sklopljenih ruku
srdca nam kucaju uzbuđena tajnom
po nama se prosu zrnje pšenice ječma i prosa
zvijezda svetih Triju Kraljeva zasja na vrhu bora
Molimo se da Ljubav siđe
s neba na zemlju
Posjedasmo za stol prekriven slamom
i bijelim stolnjakom
večera postna na njemu: kruh češnjak i med
na čelu stola otac do njega majka i djeca
Iz daljina se oglasi pjesma tiha jedva čujna
o pastiri čudo novo
jeste li ikad vidjeli ovo
Kao roj svitlaca zaiskriše prozori na kućama
u sniježnu noć provrvio je puk
Na brdu crkva iz nje vječno svijetlo
poziva u osvijetljen prijateljski krug
slavljeničkim vijencem zvijezde krune zvonik
nad selom zaslaviše zvona
S iztoka sa zapada sa sjevera i s juga
plamteći potoci zubalja teku uzbrdo
mnogoglasje pjesama iz razpjevanih grla
u isto se ulijeva jezero
valovi zvukovlja šumorno zapljuskuju brdo
na kojemu u crkvi slavimo Polnoćku
Zaustavilo se vrijeme i prošlost
utonula je u nepovrat zaborava

iz neizmjerja dalekoga zvjezdanoga svemira
izronilo je sunce i razorilo mrak
U jaslama na slami rodio se Bog
koji s neba side radi puka svog
Uztitrani kucaj sata najavi novo doba
suze radostnice vlaže uzdignuta lica
zora je svanula u polnoć
jedna molitva jedan jecaj jedan krik
iz vjerničkih grla prolomi noć
svim ljudima
mir na zemlji
mir na zemlji

Predrag GRUBIĆ

Budi polegnuta u temelje nevidljivoga

Kada tvoja dospije bitka, uz naravni vrisak
Gole dječice, s kojom smrtni izmjenjivah strah,
Moja draga
I kada ženstva ti trag prestrašena prekrije rijeka -
Koja ti i govor na uzvisinama hoće biti
I tvoja tajnovita svjedokinja daljina;
Ti nepredvidljivu rubnicu poljubi,
Svoje gubilište i jezgru brijega
Što spravlja ti prijestolje za let duše -
K sržištu posvudnosti.

Budi polegnuta, s velikim mirom u sebi,
Moja draga
U naravne temelje nevidljivoga.

Božo KUKOLJA

Želja za trajanjem

Biti trava
zelena, žuta, smeđa ili crna
spaljena od poljubaca sunca
što nam život daju
i ljeti i zimi,
dok god ljubav traje
i dok god živimo od ispraznih tlapnji
na bijeloj mjesečini
prepuni nadanja.

Zoran GRIJAK

Razmatranja o bizantinizmu u djelima Mihovila Pavlinovića

"Na južno-iztočnih granicah rimsko-germanske zadruge
Hrvatska se ima svesti u kolo one zajednice,
iz koje Rim izvede plemenite kraljevine,
prvorođenu svoju kćer Francuzku, te Njemačku, Inglezku,
i zače uljudnost kojom se danas Europa diči."*

U sustavu vjerskih, nacionalno-političkih, kulturnih i socijalnih vrijednosti koje je Mihovil Pavlinović (1831. - 1887.), jedan od prvaka i idejnih vođa Narodne stranke u Dalmaciji, razvio u svojim djelima i programskim spisima, istaknuto mjesto zauzimaju teorijska razmatranja utjecaja Crkve na formiranje europskih naroda i nacijâ. Na temelju teološko-povijesne analize, određene okvirima neoskolastičkog shvaćanja odnosa Crkve i države njegova vremena, utvrdio je da su Rimokatolička crkva na europskom Zapadu i Pravoslavna crkva na europskom Istoku, ostvarile potpuno suprotan učinak na ćudoredni ustroj država u kojima djeluju. Utjecaj Rimokatoličke crkve ocijenio je pozitivnim, jer se ona, zahvaljujući svojoj univerzalnosti i papinom vrhovništvu, uspjela nametnuti kao moralni autoritet svjetovnim vladarima i time stvoriti uvjete za ćudoredni razvoj zapadnoeuropskih državnih i političkih institucija, te narodnih i nacionalnih zajednica. Za pravoslavne crkve, koje su stvorene na području Istočnoga Rimskog Carstva (Bizanta), konstatirao je da su, podvrgavanjem svjetovnim vlastima i pretvaranjem u narodno-državotvorne crkve, izgubile ne samo mogućnost moralnog utjecaja, nego su i same prestale biti ćudoredne institucije. Time su istočnoeuropske države, društvo i narodne zajednice ostale bez najvažnijeg izvora moralnih vrijednosti, a nećudoređe je postalo njihova povijesna odrednica.

Suprotnosti između zapadnoeuropskoga i istočnoeuropskoga (bizantinskoga) državnog ustroja, Pavlinović razmatra na temelju analize političkih, vjerskih, socijalnih i kulturnih vrijednosti u suvremenim hrvatskim nacionalno-političkim programima i njihove usporedbe s onima u srpskoj nacionalnoj ideologiji i velikosrpskom osvajačkom programu. U ovoj studiji namjeravam ukazati na njegove zaključke s tim u vezi, a napose upozoriti na njegovu analizu uloge Srpske pravoslavne crkve u provedbi velikosrpskog programa u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini.

Mihovil Pavlinović bio je potaknut na razmatranje bizantinskog državlja ponajprije neposrednim političkim događajima - snažnim prodorom srpske nacionalne propagande na područje trojedne kraljevine Hrvatske šezdesetih godina XIX. stoljeća, kojega je glavna nositeljica bila Srpska pravoslavna crkva. No, ono svoj izvor ima u njegovim teološko-povijesnim nazorima o odnosu između Crkve i države, na čije ću glavne odrednice ukratko ukazati.

---

* "Besjeda Mihovila Pavlinovića, izrečena u katoličkoj domoljubnoj skupštini dolnje Austrije u Beču na dan sv. Josipa (19. III. 1874.)", *Zagrebački Katolički list*, XXV/1874., br. 14. (Prilog), str. 1. - 2.

Pavlinović je smatrao da Crkva predstavlja ćudoredni temelj osobnoga života, zajednice, društva i države.[1] Stoga ona mora biti prisutna u društvu, kao nezamjenljivi moralni čimbenik i promicati svoju glavnu zadaću, koju shvaća kao stalno prožimanje zajednice kršćanskim principima, ali i kao obavljanje "ćudorednog nazora" nad institucijama društva i države.[2]

Nasuprot tvrdnji, sadržanoj u racionalističko-prosvjetiteljskoj filozofiji, koju je baštinila i liberalna politička teorija, da država, utemeljena na načelima razuma, može osigurati sreću i dobrobit građanima[3], on iznosi mišljenje da državi nije na prvom mjestu sreća i dobrobit njezinih građana, već da teži poglavito ka proširenju svojih kompetencija na račun društva, odnosno prema vlastitom osnaživanju.[4] Bio je uvjeren da samo Crkva, koja u sebi ujedinjuje vječne i vremenite ciljeve, može pojedincima jamčiti područje osobne slobode i dostojanstva[5], te da ona zbog toga mora ostati prisutna u društvu neovisno o povijesnoj mijeni političkih sustava i ideologija.

Riječ je tomističkoj teološko-političkoj poziciji koja, unatoč tome što jasno razlučuje područje crkvenih i državnih kompetencija, pridržava Crkvi pravo da utječe na sve oblike života društva i zajednice. Ona predstavlja i formalni okvir za prilagodbu Crkve novovjekovnim sustavima i ideologijama; razdoblju u kojem nastaje moderno građansko društvo, a koje na političkom području obilježava oblikovanje modernih narodnih zajednica (nacija).[6]

Neovisnost Crkve o državnim vlastima Pavlinović je smatrao civilizacijskim postignućem europskog Zapada. Upozorio je na činjenicu da je na pravoslavnom europskom Istoku Crkva već stoljećima onemogućena u svojoj ćudorednoj zadaći, poglavito zbog toga što je postala narodna i državotvorna Crkva. Ona je time iznevjerila svoju glavnu zadaću - da pripravi čovjeka, kao osobu kojoj kršćanska bit posvjedočuje njezino dostojanstvo i slobodu, da ćudorednim ozbiljenjem u obitelji i zajednici ostvari puninu svoga ćudorednog značaja, koja ga pripravlja za postignuće krajnjeg cilja - vječnog blaženstva.[7] U Pavlinovićevu teološko-političkom (povijesnom) sustavu Crkva ima moralni primat nad državom s obzirom na svrhu djelovanja, budući da je njezin cilj, vječno blaženstvo, višega reda nego cilj državne vlasti, vremenito blagostanje. U njihovim svakodnevnim odnosima najprimjerenijim drži skladno uzajamno djelovanje, kojim, svaka na svojem području ispunjava svoju zadaću. Ukazuje da je bilo kakav pokušaj države da onemogući Crkvu u njezinoj ćudorednoj zadaći nedopustiv, jer ona kao institucija nižeg reda i sama treba ćudoredno utemeljenje. Stoga država ne smije intervenirati u crkvene poslove, ali može iskazivati svoju vlast u odnosu na "zadruge nižeg reda", od obitelji, pa sve do narodne zajednice, naravno, pazeći pri tom da njezino djelovanje ostane u skladu s kršćanskim principima koje promiče Crkva.[8]

Budući da su državotvorne crkve na europskom Istoku s gubitkom moralnog primata nad državom izgubile i mogućnost ćudorednog utemeljenja zajednice, Pavlinović zaključuje da su one izdale samo biće Crkve i njezino zvanje.[9] Podvrgnutost Crkve državnim vlastima ukazuje se, dakle, kao uzrok nastanka i temeljna odrednica bizantinskog državlja. Ono se pak nužno očituje kao despocija, jer Crkva u njemu ne štiti slobodu i dostojanstvo pojedinca u odnosu prema državi, niti može na bilo koji način ograničiti državu u iskazivanju njezine moći.[10]

Mihovil Pavlinović je utvrdio da se bizantinizam kao vjerskopolitički fenomen javio u vrijeme cara Konstantina Velikog (306-337), koji je kršćanstvo uvrstio u red priznatih religija, ali je Crkvu, uočivši njezinu veliku ulogu u integraciji etnički i vjerski

raznolikog Rimskoga carstva, snažno podvrgnuo državnom utjecaju. Tada se bizantinizam očitovao kao cezaropapizam.[11] Pavlinović daje i njegovu definiciju: "Pod imenom bizantinstva razume učeni ljudi ono djelovanje svjetovne vlasti, koje rabi bogoštovlje i crkvene nastave, na ciljeve koji su sasvim tudi njihovu biću."[12] Položaj pojedinca u državi s bizantinskim ustrojem, ocijenio je krajnje nesigurnim, uvjetovanim ponajprije povezanošću s vlastima i onim što smo do nedavno običavali nazivati "političkom podobnošću": "Ni rod, ni imanje, ni kriepost, ni znanje, ništa nije vriedilo u bizantinskoj državi, do službenoga pečata što vlada pritiskivaše na čelo pojedincu."[13]

Pavlinović ukazuje da su se bizantinizmu uspjele oduprijeti samo države u kojima djeluje Katolička crkva, koja je, zahvaljujući svojoj univerzalnosti i papinom vrhovništvu, uspjela sačuvati distancu prema državnim vlastima. Iz toga izvodi važan zaključak - da je Rimokatolička crkva tijekom srednjega vijeka bila jedini nosilac napredne državne misli, koju je prenijela i u novovjekovlje. Taj zaključak posvjedočuje činjenicom da su rimski pape tijekom srednjega vijeka bili jedini suci u međunarodnom pravu[14], kao i primjerom rimokatoličke Francuske koja je postala uzor novovjekovnih političkih sloboda: "Nepromjenljivošću svojih ustrojnih nastava, crkva najvećma odhranjuje i podiže jedinstvo zadružnih i državničkih nastava, tako da najuzornija narodnost zapadne Evrope (...) uprav je crkveno gojenče."[15]

Na temelju stajališta da je Rimokatolička crkva poglavito utjecala na razvitak zapadnoeuropskih "zadružnih nastava", dakle političkih i državnih institucija, te narodnih i nacionalnih zajednica, Pavlinović zaključuje da su novovjekovne političke ideologije i sustavi, kao i mogućnost formiranja moderne nacionalne države, bitno pripadne Zapadu, dok se pravoslavni Istok, utonuo u bizantinsko državlje, isključio iz sudjelovanja u tim postignućima.[16] Shvaćanja slična njegovim nalazimo i kod Ive Pilara, koji je ustvrdio da su razlike između bizantinskog i zapadnoeuropskog državlja posljedica različitog odnosa Rimokatoličke crkve i Pravoslavne crkve prema državi: "Taj raznovrstni odnošaj prema državi postao je onim čimbenikom koji je uglavnom stvorio duh i unutarnje tkivo obiju velikih crkava. A ta dva elementa, koji nemaju gotovo nikakve veze s dogmatskim dielom crkvene nauke, određuju političku i družtvovnu vriednost obiju crkava."[17]

Suprotnost između bizantinskog i zapadnoeuropskog državlja Mihovil Pavlinović detaljnije razmatra na primjeru trojedne kraljevine Hrvatske i njezina narodno-državnog ustroja, s jedne strane, te kneževine (od 1882. godine kraljevine) Srbije, njezina narodno-državnog ustroja i njezine nacionalne propagande u trojednoj kraljevini Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, s druge strane. Ukazuje da je pripadnost Rimokatoličkoj Crkvi uvela Hrvate u red državnih (europskih) naroda[18], o čemu napose svjedoči njihova sposobnost za formiranje pravne države.[19] Nadalje, on izvodi još važniji zaključak - da katolička vjera Hrvatima pribavlja duševno jedinstvo, koje predstavlja jamstvo njihova međusobnog mira i sklada, a ujedno im učvršćuje i državnu samostalnost hrvatsku.[20] Budući da je državnu samostalnost Pavlinović smatrao nužnim preduvjetom za moderniziranje narodne zajednice i njezinu integraciju u naciju[21], pripadnost Hrvata Rimokatoličkoj crkvi, to jamstvo njihova jedinstva i samostalnosti, držao je krucijalnom vrijednošću, koja je u najužoj svezi s mogućnošću ozbiljenja hrvatskog nacionalno-političkog programa; ujedinjenja hrvatskih historijskih pokrajina, na temelju hrvatskog povijesnog i državnog prava. Stoga zaključuje da je zadaća Hrvata da se brinu za

održanje i opstanak katoličke vjere: "Ljubav dakle roda i domovine potiče nas da, u granicama dužne državljanske snošljivosti, radimo na uzdržanju i širenju prave vjere."[22]

Ovaj Pavlinovićev zaključak nanovo nas upućuje na bitnu povezanost njegovih političkih i vjerskih nazora, koja se napose očituje u shvaćanju odnosa Crkve, kao institucije i kao zajednice vjernika, prema ostalim zajednicama. "Vjerozakonsku zadrugu" najprije spominje kao jednu od triju glavnih zajednica, koje utemeljuje u Bogu kao njihovu izvoru: "Zadruga vjerozakonska, zadruga domaća (narodna, op. Z. G.), zadruga državna, svaka odgovara svojoj vrsti odnošaja, koje čovjek ima prema ljudstvu. Svima trima jedan je izvor, Bog, koji je sama mudrost, red i sklad, pa uz svu njihovu razliku, te sve zadruge ne samo da nisu medu sobom razporne, nego su sve tri jedna s drugom smoždene, uzajedin sljubljene, sve tri prirodno podređene zadnjemu cilju čovječjem."[23] No, zatim ukazuje da se bez vjere ne može ćudoredno utemeljiti ni osobna ni opća ćudorednost[24], a Crkvu kao zajednicu vjernika i kao instituciju izdvaja od ostalih zajednica i naziva je "savršenom zadrugom"[25], koja svim ostalim zajednicama pruža ćudoredno utemeljenje. K tomu, ona čini pojedinca ćudorednim bićem i ulijeva mu "zadružnu narav", koja se očituje u skladnom sudjelovanju u svim oblicima zajednice: "Ona, primiv čovjeka iz kolijevke i prateć ga do grobnice, nauči ga odnošajim sa sobom, sa obitoli (obitelji, op. Z. G.), s narodom, s Bogom: i sabrav mu sve odnošaje u jedan primjer savršenstva uli mu u dušu ono uzvišeno čuvstvo častnosti, poštenja, pravičnosti, što se u kršćanskom svietu slaga divnim skladom. Tako što je još liepa i plemenita u zadrugi evropejskoj, to je kršćansko."[26]

Kada govori o Crkvi kao savršenoj "zadrugi", Pavlinović misli uvijek na Rimokatoličku crkvu, jer je Crkva na europskom Istoku izgubila ćudoredni značaj podvrgnuvši se državi. Time su i svi oblici zajednice ostali bez ćudorednog temelja, a nedostatak ćudoređa ukazuje se kao temeljna značajka bizantinskog državljа.[27] Najtežu posljedicu bizantinskog državljа pronalazi u nećudorednom utemeljenju narodne zajednice, jer je nju, poslije vjerozakonske zajednice, putem koje se ćudoredno usavršava, smatrao najsavršenijom zajednicom. Njezino porijeklo razvoja nalazi u obitelji, a krajnju svrhu u skladnom sudjelovanju u općeljudskoj zajednici, "čovječanskoj zadrugi". Ideju kršćanskog univerzalizma smatrao je nužnim preduvjetom za sudjelovanje naroda (nacijâ) u zajednici naroda. Naglasio je da je tijekom povijesti Katolička crkva njegovala tu ideju, odnosno da je pružala stalan doprinos ćudorednom usavršavanju narodne zajednice. Crkva na Istoku se pak, svojim otcjepljenjem od Katoličke crkve, koje je imalo za posljedicu utemeljenje brojnih narodno-državotvornih crkava, odrekla ideje kršćanskog univerzalizma i time doživjela velik moralni pad, koji Pavlinović uspoređuje s povratkom u pogansko doba: "(...) Crkva, ako će se zvati Kristova nastava, bila Rimokatoličanska, jali Grčko-Iztočna, ne može da razlikuje Žida od Jelina, ni Rimljana od Varvara. Crkva je po zvanju posvemstvena (...), zadaća je njezina ujedinjenje naroda pod jednim pastirom. U ovom smislu spominjati o narodnoj crkvi odgovara (...) zaturanju u poganska doba, u kojih i narodni bogovi bijahu nasljedna plemenština; odgovara zanijekanju istoga bića crkvenoga i njezina zvanja."[28]

Pavlinović ukazuje da identifikacija vjerske i narodne pripadnosti, koja se pojavljuje s utemeljenjem državotvornih crkava na europskom Istoku, nije imala za posljedicu samo odricanje od ideje kršćanskog univerzalizma, nužne za skladno sudjelovanje narodne zajednice u zajednici naroda, već i pojavu socijalno-vjerskog fenomena od najveće važnosti - pravoslavne mržnje na pripadnike drugih vjerskih

zajednica, a posebice na katolicizam i na katolike. Zaključuje da je ta pravoslavna mržnja prema "Latinima" i katoličkom Zapadu, koja je u velikoj mjeri utjecala na razvitak bizantinskog mentaliteta, prisutna kod svih pravoslavnih naroda, pa i kod Srba: "Srbi su od početka od Grka usisali mržnju na crkveno biće zapadno, mržnju koju nije moguće nikako izčupati kako se jednom gdje ukopitila."[29] Razmatranja o srpskoj mržnji prema Rimokatoličkoj crkvi nalazimo na više mjesta u Pavlinovićevim djelima, a napose u Hrvatskim razgovorima, u kojima srpski "nacionalni ideolog" Steva promiče ideju o "slavenskoj crkvi" ujedno zagovarajući odmazdu prema Rimokatoličkoj crkvi: "(...) Rimljane najprvo valja nam utući, jer Povêsnica nam kaže: srbskom imenu, srbskom narodnom napredku najviše je škodila rimska crkva (...) Sveštenici rimski mrzlost na braću koja su u staroj vjeri zaostala, podhranjivali su u porimljenim Srbima, tako, da su nam ta nesretna naša braća još i danas, pri velikoj sili prosvjete, naši najveći neprijatelji. Sve ono što je narodno kod njih je zatrveno. Jedini im je još jezik narodni, jezik srbski ostao (...)[30]

Pavlinović je ovdje također upozorio na jedan od ključnih elemenata srpske nacionalne ideologije, koji je formulirao V. S. Karadžić - jezičnu teoriju o srpskom porijeklu svih Hrvata koji govore štokavskim narječjem i na njoj utemeljenu tezu o "jednokrvnoj braći sva tri zakona".[31] Razotkrio je i srpsku težnju da svoje orijentalno-bizantinske nazore o naciji i tvorbenim elementima nacije prikažu naprednim. No, najbitnijim držim njegov uvid da pravoslavlje predstavlja krucijalni element srpske nacionalne ideologije, na temelju kojega je zaključio da Srbima pravoslavlje služi ponajprije kao političko sredstvo.[32] Za Srpsku pravoslavnu crkvu u trojednoj kraljevini Hrvatskoj je ustvrdio da provodi "srbljenje političko", kojim želi pridobiti za srpsku nacionalnu ideju napose onaj dio hrvatskog pučanstva, koji se po jeziku i porijeklu osjeća pripadnim hrvatskoj etničkoj zajednici, ali ispovijeda pravoslavnu vjeru.[33] Upozorio je da bi se trojedna kraljevina Hrvatska našla izložena velikoj opasnosti ukoliko bi Srpska pravoslavna crkva postigla uspjeh u posrbljivanju njezina pravoslavnog pučanstva: "Ja dakle razložim ovako: Iz hrišćanina Hrvata stvarati Srba po narodu biva jednako ko napućivati ga da se sa srbskim narodom državno sdruži. Ta je težnja proti pravu, proti dužnostima, proti koristima duševnim i tvarnim hrvatskoga naroda. Tu težnju valja da svaki svjestni Hrvat odbija. (...) Ta težnja idje na prevrate, na najveću narodnu propast."[34]

Činjenicu da je Srpska pravoslavna crkva, poput ostalih državotvornih crkava, zatajila u ćudorednom utemeljenju narodne zajednice Pavlinović smatra glavnim dokazom promašenosti njezina djelovanja, izdaje crkvenog bića i zvanja: "Da narodi znadu kuda jim težiše samosilni gospodari, zasnivanjem narodnih crkava, procvielili bi nad ogriešenom narodnosti i otresli bi sramotne okove duhovne slobode; osviešćeni, da uprav crkva prosta od vladina pokroviteljstva (...) najvjernija je povjedateljica istine i prava odhraniteljica slobode. (...) S toga nebi nam se nikako dala opravdati njeka nazivanja crkve srbske i srbstva kao vjere."[35]

Pod "ogriešenom srpskom narodnosti" Pavlinović shvaća ponajprije nemogućnost Srba za stvaranje moderne nacionalne države u kojoj bi bila osigurana jednaka prava za sve i zajamčene vjerske slobode. Uzrok tomu pronalazi u identificiranju srpstva i pravoslavlja, koje ne promiče samo Srpska pravoslavna crkva, nego i srpska država[36], onemogućujući time integraciju u srpsku naciju onim svojim pripadnicima koji nisu pravoslavne vjere: "Tim Srbi, ne samo kvare i vriedaju nezavisnost i čast

svoje crkve, nego od sebe odbijaju sve one koji bi možda mogli biti po narodu i po državi Srbi, a neće da budu po vjerozakonu."[37] Pavlinović uočava da stajalište o identičnosti srpstva i pravoslavlja predstavlja i veliku prijetnju za opstanak svih nepravoslavnih u Srbiji.[38]

Na temelju razmatranja glavnih odrednica srpske nacionalne ideologije upozorio je da se srpska kneževina smatra nasljednicom bizantinske državne i vjerske misli, odnosno da je težnja za osvajanjem cijeloga Balkana postala njezinom važnom sastavnicom.[39] S tim u svezi je i negacija svih naroda na Balkanu, osim srpskoga, u čemu su srpskim nacionalnim ideolozima veliku pomoć pružili srednjoeuropski slavisti, poglavito J. P. Šafarik: "Pod Srbe učeni Slaveni stavljaju Bugare, Hrvate i Slovence. (...) Dakle nema ni Hrvata pravo, ni Bugara na Balkanskom poluotoku. Srbi su to svi i svuda."[40]

Težnju srpske nacionalne propagande da Srbiju prikaže jugoslavenskim Pijemontom, Pavlinović drži potpuno neopravdanom. Naglasio je da je Pijemont uložio svoju državnu nezavisnost, svoje ime, mir i blagostanje za ljubav Italiji, dok Srbija teži potčiniti ostale južnoslavenske narode: "Piemont je uložio svoju državnu nezavisnost u ratu protiv tudinu (...), da ga iz Italije iztisne. (...) Ili uzkrsnuti Italiju ili propasti. (...) A Srbija bi htjela da na razvalinah inih naroda i država sagradi samo Veliku Srbiju. To je sasvim protivno onomu što je Piemont težio i što je donekle izgradio."[41] K tomu, Pavlinović ukazuje da je Pijemont po obilježjima svoga "zadružnog života", a napose svojom političkom zakonodavnom i državnom strukturom, predstavljao uzor kojemu je težila cijela Italija, dok srpska država, koja na sebi nosi snažan pečat bizantinskog državlja, ne može predstavljati Hrvatima nikakav uzor, jer hrvatski narod i država imaju zapadni, europski zadružni značaj.[42] Stoga bi Hrvati pogriješili kada bi se ustezali od svoga prava na cjelokupnost i čekali da im je Srbija pripravi: "Srbija nit je vriedna da sobom priredi kakve cjelokupnosti, bilo Dušanova carstva, bilo jugoslavenstva (...)"[43]

Osim u identificiranju srpstva i pravoslavlja, krucijalne elemente kojima predstavnici srpske nacionalne propagande žele postići uspjeh u trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Pavlinović pronalazi u "teorijama" o slavenstvu, jugoslavenstvu i srbo-hrvatstvu. Uočio je da je njihov krajnji cilj da Srbi, posrednim putem budu priznati kao genetički, a zatim i politički narod, da prisile Hrvate da s njima podijele suverenitet, a sve zbog ostvarenja glavne svrhe - otrgnuća velikih dijelova Trojednice i njihovog priključenja srpskoj državi. [44]

U Hrvatskim razgovorima Pavlinović je iznio svoja svoja stajališta o slavenstvu, jugoslavenstvu i srbo-hrvatstvu, kojima nije ukazao samo na odmetničke ciljeve srpske nacionalne propagande, već i na različite nazore Hrvata i Srba o naciji i tvorbenim elementima nacije, uvjetovane njihovom višestoljetnom pripadnošću različitim civilizacijskim okružjima.[45]

Slavenstvo prihvaća samo kao opći pojam, "ime družtvu svih slavenskih naroda", kojim se ono razlikuje od ostalih velikih narodnih skupina: "U širokom dakle svietu, pored ostalih velikih plemena, sasvim je na mjestu naše slavenstvo, ali je prazno (...) kad bi se htilo kazati da smo mi svi Slovinci tobož jedan jediti narod, ko što uistinu jesu Francuzi, Niemci, Talijanci."[46] Nadalje, ukazuje da je slavenstvo prazan pojam bez kulturnih, nacionalnih i političkih pretpostavki na temelju kojih bi Slaveni mogli stvoriti bilo kakvu zajednicu.[47] Ujedno naznačuje koje odrednice drži bitnima za tvorbu moderne narodne zajednice (nacije): "(...) svaki od tih naroda (slavenskih, op. Z. G.) ima svoju knjigu i svoju povjestnicu; ima svoje državno pravo. Po tom pravu svaki

posebice živi kao narod i nadati se može boljemu, boreć se i razvijajuć svoju osebinu u knjizi i u životu narodno-državnom." [48]

Za jugoslavenstvo Pavlinović je ustvrdio da također predstavlja besmisao ukoliko se upotrebljava kao nacionalno-politička odrednica. Upozorio je da ono predstavlja i veliku opasnost za Hrvate, jer Srbi, govoreći o Jugoslaviji, uvijek misle samo na Veliku Srbiju: (...) ja velim, da Jugoslavija i jugoslavenstvo, u smislu jednoga naroda i jedne države, da je to ili prazna sanja, ili gola golcata laž, pritvorstvo, da se lude glave navedu lašnje na srbsku meku."[49]

Srbo-hrvatstvo smatrao je jednako pogubnim za hrvatski narod. K tomu, naglasio je da je ono potpuno neodrživo, jer srpstvo, na temelju izjednačavanja nacionalnog imena s vjerskom pripadnošću, predstavlja potpunu negaciju hrvatstva: "Hrvati valja da se čuvaju srbo-hrvatstva, jer narodno srbstvo istovjetuje sa srbstvom vjersko-narodnim, a ovo opet očevidno teži na to, da se prometne u sviesti hrvatskih državljana u srbstvo vjersko-državno ili ti narodno-državno. A narodno-državno srbstvo za Hrvata je samoubojstvo, ono ga lišava prava na samostalnost državnu (...) ono ga izlaga sigurnoj propasti i duševnoj i tvarnoj."[50]

Genetičke kategorije zajedničkog porijekla, narodnog imena i jezika, Pavlinović je smatrao važnim pretpostavkama za formiranje moderne narodne zajednice (nacije)[51], jer je bez njih nezamisliv identitet bez kojega se niti jedan narod ne bi mogao održati tijekom povijesti, niti sačuvati svoju individualnost u odnosu prema drugim narodima.[52] No, za pretvaranje hrvatske narodne zajednice u modernu narodnu zajednicu (naciju), ipak je smatrao najbitnijim povijesni razvoj, utemeljen na hrvatskoj državnoj prošlosti i potvrđen u hrvatskom historijskom - povijesnom i državnom pravu: "Ona (trojedna kraljevina Hrvatska, op. Z. G.) ima svoju državnu prošlost, na kojoj se osnievaju današnji uvjeti njezina razvoja. Od svakoga državljanina koji u njoj živi, bilo kojega mu drago plemena, Hrvatska ima pravo i dužnost zahtievati da joj prizna prošlost i s njom istovjetuje budućnost. Ravnopravnost u kraljevini, no ovo je kraljevina Hrvatska."[53] Ovdje Pavlinović više ne govori samo o hrvatskoj etničkoj zajednici utemeljenoj na zajedničkom porijeklu, jeziku i zemljištu koje nastanjuje, već o modernoj hrvatskoj narodnoj zajednci (naciji), kojoj pripadaju svi oni koji sudjeluju u njezinoj tvorbi. Stoga u trojednoj kraljevini Hrvatskoj ne može biti drugoga političkog naroda osim hrvatskoga, koji na temelju povijesnog i prirodnog prava tvori hrvatsku državnu zajednicu u okviru teritorija na koji se ta prava protežu - hrvatskih državnih granica: "U Hrvatskoj, bio tko vjere koje htio, zvao se imenom kojim volio, svak se rađa Hrvat."[54]

Važno je naglasiti da je Pavlinović nastanak hrvatske nacije, kao i ostalih modernih europskih narodnih zajednica, smatrao neodvojivim od građanskog društva, koje je također držao rezultatom dugog povijesnog procesa, poglavito vezanog uz Zapad i njegovu vjersku i filozofsko-pravnu tradiciju. Uzorom moderne nacionalne države države smatrao je katoličku Belgiju, u kojoj je Crkva uspjela sačuvati svoju neovisnost od države i odnjegovati sve oblike "zadružnog života", te ujedno pružiti velik doprinos razvoju osobnih i građansko-političkih sloboda: "Kad se u slobodnom Belžu, prvi narodni Congres godine 1831. razišao, narodno priznanje podignu mu dični spomenik: Četiri mjedene vile ogrlile veleljepni stup. Sloboda vjerozakona, sloboda tiska, sloboda učione, sloboda udruživanja; to su četiri vile posestrime, koje su se zajedno obliznile od ustava što je taj Congres izradio pod geslom: sloboda za svakoga."[55]

Svjedočanstvo o tome da je Pavlinović skladan odnos izmedu Crkve i države, u kojem Crkva utječe na razvitak svih oblika zajednice, držao i najbitnijim preduvjetom za ozbiljenje građanskopolitičkih slobodâ, nalazimo u njegovoj tvrdnji da u protestantskim državama, gdje Crkva stoji u "vladinih ruku", težnja za njihovim ozbiljenjem doduše postoji, ali samo kao "živa želja mnogim strankam".[56] Protestantizam je smatrao zapadnim oblikom bizantinskog državlja, koji naziva "febronianizmom"[57], jer je, s utemeljenjem državotvornih crkava, na europskom Zapadu stvoren model identifikacije vjerske i narodne pripadnosti sličan onome na pravoslavnom europskom Istoku. Snažna ksenofobija i vjerska nesnošljivost, koje odlikuju te dvije vrste bizantinskog državlja, učvrstile su Pavlinovića u uvjerenju da državotvorne crkve predstavljaju veliku zapreku formiranju moderne nacionalne i pravne države: "Ali države nekatoličke, težko kad, da su te snošljive bile (...) što od sedamdeset godina neprestano i grozno knutom i Sibirom čini u Poljskoj Rus, da u državi pravoslavnoj sastavi i narod pravoslavni, to je isto, pod krinkom ustavne većine inovjerske, uzeo da čini prosvjetljeni Prus, to slobodni Švajcar, (...) nečuvena progonstva u slobodnomislećoj Švajcarskoj, u mudro umstvujućoj Njemačkoj, živi su nam dokazi, čemu bi nam se bilo nadati od srbske tobož pravoslavne većine."[58]

U stihovima kojima je 1841. godine na ilirstvo uzrvaćao *Srbski list*: "Srbsku nam narodnost čine ime, jezik i vjera"[59], Pavlinović ne pronalazi samo svjedočanstvo o tome koliko je duboko bizantinski sustav zasegnuo u srpsko narodno i državno biće, nego i potvrdu za svoje stajalište da srpska nacionalna propaganda, koja se iz svojih sjedišta u južnoj Ugarskoj i kneževini Srbiji, potpomognuta mrežom tajnih organizacija i otvorenim djelovanjem Srpske pravoslavne crkve, počela širiti po Trojednoj kraljevini Hrvatskoj, predstavlja veliku prijetnju za hrvatsku samostalnost, cjelokupnost i slobodu.[60] Budući da je kao temelje hrvatske državnosti označio hrvatski državni princip i hrvatsku državnu ideju[61], ciljeve srpske nacionalne propagande, koja je te principe otvoreno poricala, ocijenio je kao golo odmetništvo, a za njezine nosioce je ustvrdio da ih povezuje jedinstvena protuhrvatska misao: "Raditi o glavi živoj domovini da se od mrtvi uzkrsne umišljena otačbina."[63]

Mihovil Pavlinović je u svojim djelima ukazao na najznačajnije momente u procesu stvaranja "srpske stranke" u Dalmatinskom saboru, koji je trajao od 1861. do 1879-80. godine, a događao se u okviru Narodne stranke.[64] Njezine začetke pronalazi u postupku bokeljskog Srbina Stefana Mitrova Ljubiše, koji 1861. godine odlazi u Carevinsko vijeće, unatoč odluci Narodne stranke da ne šalje zastupnike zbog neriješenog položaja Dalmacije u Monarhiji: "Začelo ju odmah godine 1861. na dalmatinskom saboru, vjerolomstvo pri izborima na carevinsko vieće, u zdravlje Boke i njezinih interesa."[65] S. M. Ljubiša odlazi u Carevinsko vijeće i nakon Austro-ugarske nagodbe iz 1867. godine, kada je Narodna stranka odbila poslati zastupnike, s obrazloženjem da Dalmacija pravno ne pripada Cislajtaniji. Iste godine pravoslavni dalmatinski metropolit Stefan Knežević stupio je s autonomašima u talijanski klub Carevinskog vijeća. Godine 1873. petorica srpskih i talijanskih zastupnika, glasovali su za zakon o neposrednim izborima za zastupnike Carevinskog vijeća i time nanijeli težak udarac hrvatskim nacionalnim interesima u Dalmaciji.[66] Svjedočanstvo o tome da je srpsko-pravoslavna misao bila prisutna medu srpskim zastupnicima Narodne stranke i u razdoblju od 1860. do 1879. godine, u kojem su pružali potporu zahtjevima za združenjem Dalmacije s Banskom Hrvatskom, Pavlinović nalazi u zadnjem govoru

S. M. Ljubiše u Dalmatinskom saboru: "Ja nisam nikada bio narodnjak, ja znam da vi mene ne trpite, jer sam Srbin pravoslavne vjere (...) Izlazeć odavle, ostavljam u saboru mladijeh sila, koji, ako ih je Srpkinja zadojila, znati će braniti prava svoje narodnosti i vjere."[67] Za otvorenu izdaju koja je uslijedila 1879. godine[68], ocijenio je da predstavlja nužnu posljedicu sustavnog dvadesetogodišnjeg promicanja srpsko-pravoslavne ideje medu dalmatinskim pravoslavnim pućanstvom: "Napokon 7. Julija 1879. jednovjerica i tetragram C. C. C. C. navede bezazlenu vojsku iz Bukovice da na izborima digne u vis zastavu srpstva na kopištu: Sloge s Talijancim; sjedinjenja s Niemcima; smrt Hrvatima."[69] Slijedeće godine srpski zastupnici su istupili iz Narodne stranke, osnovali zasebni klub, pokrenuli glasilo Srpski list i izjasnili se protiv sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom.

Pavlinović naglašava da ti događaji nisu posljedica nerazumijevanja izmedu Hrvata i Srba u Dalmaciji, nego sukoba dviju nacionalnih i državotvornih ideja, hrvatske i srpske: "Moglo je biti kadkad nesklada i nesporazumijevanja, okršaja i zavada, ali pravog razdora, tako krutog napadaja, da se Srbin s Talijanom sveže, samo da prkosi Hrvatu, doista ne bi bilo. Radi se na jednoj strani sačuvati djedovinu, radi se na drugoj strani promaknuti zemljište etnografično, da se tim zavlada državno."[70]

Na temelju izloženoga možemo zaključiti da Mihovil Pavlinović u nijednom trenutku nije bio samo nijemi svjedok razornih učinaka srpske nacionalne propagande u Dalmaciji. Njegova djela, kao i dugogodišnja politička djelatnost u okviru Narodne stranke, svjedoče o tome da je spoznao glavne odrednice srpske nacionalne propagande, utemeljene na pravoslavlju kao političkoj ideologiji i uočio opasnosti koje hrvatskom narodnom i državnom ustroju prijete u budućnosti. Sustavno se suprotstavljao njezinim nosiocima, a ukazao je i na temeljna načela kojima se ona može onemogućiti. Prvo i najvažnije načelo predstavlja hrvatsko historijsko - povijesno i državno pravo, kojim je zajamčena cjelokupnost trojedne kraljevine Hrvatske i pripadajuće joj Bosne i Hercegovine.[71]

Zanijekao je bilo kakvo pravo Srbije na Bosnu i Hercegovinu, a najčvršćim jamstvom da se srpske prijetnje u vezi s njom neće ostvariti, kao i uopće za samostalnost i cjelokupnost hrvatskih zemalja, smatrao je ostanak trojedne kraljevine Hrvatske u okviru Monarhije.[72] Priznao je da su Trojednici u okviru nagodbenog sustava nanijete velike nepravde, no to ga nije navelo da, poput čelnikâ Stranke prava, zauzme nepomirljivo stajalište prema Monarhiji. Naglasio je da je trojedna kraljevina Hrvatska i po odredbama Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine zadržala svoju državnost, cjelokupnost i samostalnost u odlučivanju, premda okrnjenu: "(...) traljava je i kljakava je, ta Nagodba, pa i njezina Revizija. Ali gle! Samo ime Nagodbe nosi pečat samo-odluke hrvatske kraljevine (...) Hrvatska ima podpunu samoupravu u poslovih nutarnjih, bogoštovnih i sudbenih, (...) Hrvatu nitko ne sudi ni danas do Hrvata (...), u Hrvatskoj ne vlada drugi jezik do hrvatskoga."[73]

Uoči zauzeća Bosne i Hercegovine izrazio je nadu da će Monarhija u cijelosti prepoznati opasnost koja joj prijeti s Istoka i u vlastitom interesu osnažiti trojednu kraljevinu Hrvatsku, ujedinivši je i pripojivši joj Bosnu i Hercegovinu, unatoč tome što bi takva odluka narušila dualistički sustav utemeljen 1867-68. godine: "Pošto je Hrvatska došla u zajednicu kraljevina i zemalja habzburgske carevine i mnoge teške žrtve kroz vjekove toj zajednici prinila, ona danas, uz jamstvo da drugi neće oteti njezinu starinu, ima u toj zajednici i to jamstvo, da će joj ona, radi vlastite koristi,

pripomoći da se urede i pridignu zemlje, koje, uz obnovljeni život i napredak Hrvatske, dodat će životne snage cieloj Carevini."[74]

Mihovil Pavlinović je odbacivao i samu pomisao na raskid državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom, jer je bio uvjeren da bi "buna Hrvatske na pravo svojih kraljeva i na povjestne odnose s Austro-Ugarskom" mogla imati pogubne posljedice, budući da bi je izvrgnula opasnosti da postane plijenom Srbije, odnosno carske Rusije, čije je držanje tijekom istočne krize jasno ukazivalo da teži zavladati cijelim Balkanskim poluotokom: "Hrvati rade i radit će bez Rusije (...) ni samostalnosti državne, ni svoje osebine, ni evropejske uljudnosti, ni vlastite dinastije, nikad neće žrtvovati prevladi odkle god došla, pod kojim se god imenom prikazala. (...) Mi slavimo državnu moć Rusije, ali ne želimo da se kuša na nami ni sad ni dovieka. Mi Hrvati pripadamo Zapadu, Rusija je za istočne strane."[75] No, na temelju tog uvida, on izvodi sasvim pogrešnu pretpostavku, za koju držim da je postala trajnom negativnom sastavnicom hrvatske političke svijesti - da je pripadnost Hrvatske zapadnoeuropskoj kulturi i civilizaciji ujedno i jamstvo da će je Zapad braniti kao dio svoga civilizacijskog okružja: "Evropa neće dopustiti, da pod bilo kojim oblikom ruski duh nalegne na Balkanski poluotok; Evropa ne vjeruje pravoslavnim, zvali se oni Srbi, zvali se Crnogorci, Rusi li, sve je to za nju nablizu. Obratno za Hrvate jamči to, što su katolici i tim sa zapadom u duševnoj zajednici."[76]

Budući da je historijsko pravo, taj temeljni državnopravni princip Monarhije, onemogućavao Srbima da se konstituiraju kao politički narod u trojednoj kraljevini Hrvatskoj, kod njih se pojavila velika mržnja prema toj državno-pravnoj odrednici i težnja da je, kao i cijeli sustav odrednica na kojima je utemeljen legitimitet Monarhije, prikažu povijesnim anakronizmom. Pavlinović ukazuje na članak objavljen u *Srpskom listu* 1880. godine, koji to jasno razotkriva: "Ogromna je razlika između srpstva i hrvatstva. Hrvati podržavaju turske theorije državne. Politička narodnost, to je sramota devetnaestog vieka, opasnost po Srbe (...) nam, koji uz srpsku sviest, hoćemo narodne i političke važnosti u Dalmaciji, nije dosta da se prizna da ima Srba u Dalmaciji. Nećemo istoričnoga prava, nećemo političko-narodne individualnosti hrvatske i najodlučnije odbijamo sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom."[77]

Pavlinović je upozorio da negacija hrvatskog povijesnog i državnog prava, te objektivne zapreke srpskom političkom konstituiranju u trojednoj kraljevini Hrvatskoj, ukazuje na veliku opasnost, jer Srbi "bizantinskim obratom", koji se očituje kao apsolutizacija njihova tobožnjeg prirodnog prava na velike dijelove njezina teritorija, pozivaju na odmetništvo i njihovo izručivanje Srbiji. Utvrdio je da se kod Srba prirodno pravo pojavljuje kao "prirodno pravoslavlje"[78], u kojem će kasnije Ivo Pilar prepoznati imanentnu težnju za proširivanjem kao najvažnije i trajno obilježje bizantinske civilizacije, na temelju kojega se ona očituje, slijedom povoljnih povijesnih prilika ili unatoč njima, kao civilizacija nasilja.[79] Budući da je Mihovil Pavlinović unosio u svoja djela tekstove iz srpskih glasila, kojima se srpsko pučanstvo u trojednoj kraljevini Hrvatskoj otvoreno pozivalo na odmetništvo, pa se čak najavljivala i oružana intervencija srpske države, možemo zaključiti da je naslućivao i tu mogućnost[80], te da ga je ona samo učvršćivala u uvjerenju da Hrvati samo unutar Monarhije, preuređene na konfederalnom principu, imaju jamstvo sigurne budućnosti.

U srpskim zahtjevima za ravnopravnošću Pavlinović je također uočio prikrivenu težnju za odmetništvom. Upozorio je da su izjave, poput one Hrvatskog sabora od 11. svibnja 1867. godine, kojom su hrvatski i srpski narod priznati ravnopravnim i istovjetnim, ne samo potpuno suvišne, jer Srbi nisu uskraćeni u svojim vjerskim i kulturnim pravima, već i neoprezne, jer jačaju srpske pozicije, a srpskim nacionalnim ideolozima ulijevaju nadu u ozbiljenje njihovih odmetničkih planova: "(...) Zar se vrieda ravnopravnost kad nedamo da se stvara zemlja u zemlji, koju su nam otci (...) zadobili i očuvali (...) stavljajuć joj na temelj samosvojna bića, hrvatski državni princip i hrvatsku zastavu?"[81]

Napetosti između europskog Zapada i Istoka, kojima je trojedna kraljevina Hrvatska, kao država na rubu zapadnog civilizacijskog okružja bila izložena tijekom dugih stoljeća, Pavlinović je shvaćao ponajprije kao crkveno-povijesni problem, čiji se negativni politički učinci mogu potpuno ukloniti samo ponovnim privođenjem pravoslavnog Istoka u zajedništvo s Katoličkom crkvom. Njegovi spisi nastali uoči Vatikanskog sabora 1869./70. godine svjedoče o tome da se nadao ponovnom postignuću crkvenog zajedništva pod papinim vrhovništvom.[82] Ni nakon neuspjeha Pija IX. u postignuću toga cilja, nije se odrekao ideje o crkvenom zajedništvu, iako od tada postaje suzdržaniji u njezinom promicanju. Ideja crkvenog zajedništva trajno ga je povezala s njezinim vjernim promicateljem u Banskoj Hrvatskoj, bosansko-srijemskim biskupom J. J. Strossmayerom.[83]

Ovdje držim bitnim naglasiti da Pavlinović nije u Strossmayeru vidio samo crkvenog velikodostojnika, s kojim ga povezuje zajednički ideal o ponovnom postignuću crkvenog zajedništva i osobu koja je dala velik prinos razvoju hrvatske kulture, nego je i Narodnu stranku u Banskoj Hrvatskoj smatrao stjecištem uz koje bi trebale pristati sve hrvatske političke snage, u cilju ozbiljenja hrvatskog nacionalno-političkog programa. Pri tom bilo kakav jugoslavizam nije imao nikakvu ulogu. U hrvatskoj historiografiji još uvijek je prisutna interpretacija prema kojoj je nacionalno-političko jugoslavenstvo bila važna sastavnica političkog programa Narodne stranke u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji.[84] U Pavlinovićevim djelima ne nalazimo nikakvu potvrdu za tu tezu. Anti Starčeviću je priznao prvenstvo u sustavnom promicanju hrvatske nacionalne i državotvorne misli[85], ali je naglasio da on u tome nije nikakav izuzetak, jer i svi ostali hrvatski političari čvrsto pristaju uz hrvatsko historijsko pravo: "Pravedan će Hrvat priznati da su Strosmajeri, Mažuranići, Rački i Mrazovići radili za pravo hrvatsko, kô što se u to ime ističe i radi Starčević; svaki svojim mozkom, svaki svojim putem."[86] Dakle, Pavlinović je u pružanju potpore Strossmayeru i Narodnoj stranci u Banskoj Hrvatskoj bio potaknut isključivo ocjenom da je ona na pravom putu ozbiljenja hrvatskog nacionalno-političkog programa, pri čemu je njezino prihvaćanje priznatih opstojnosti, ponajprije Nagodbe iz 1868. godine, imalo krucijalan značaj: "Hrvatska misao u Dalmaciji, kô što u banovini jest: cjelokupna, samostalna, slobodna otačbina, na temelju prava prirodnoga i povjestnoga. Cjelokupna Hrvatska u državnoj zajednici austrougarskoj (...)"[87]

Upozorio je da bi ustrajavanje vladajućih krugova Monarhije na dualističkom sustavu moglo imati pogubne posljedice za trojednu kraljevinu Hrvatsku, ali i za samu Monarhiju. Svoje upozorenje posvjedočuje govorom koji je dubrovački plemić Niko Pucić održao u Beču 1861. godine: "Tko u monarhiji neće cjelokupnu Hrvatsku, uz zemlje njoj starinom pripadajuće, taj će gledati dalje i dalje proširenje Srbije na uštrb same monarhije; ili će doživiti jednodušnu težnju svih jugoslovinskih naroda na ujedinjenje pod ruskim pokroviteljstvom."[88]

Na kraju možemo zaključiti da su Pavlinovićeva razmatranja o bizantinskom državlju povezana s cijelim kompleksom njegovih vjerskih i nacionalno-političkih shvaćanja. Utvrdio je da su Rimokatolička crkva i Srpska pravoslavna crkva imale krucijalan utjecaj na oblikovanje hrvatske i srpske narodne zajednice. No, dok je Hrvatima pripadnost rimokatolicizmu dala zapadnoeuropski kulturni i politički značaj i omogućila im formiranje moderne narodne zajednice, spremne za skladno sudjelovanje u zajednici naroda, bizantinski državni ustroj isključio je Srbe iz tih postignuća Zapada i učinio ih prijetnjom opstojnosti svim susjednim narodima, a posebice hrvatskom, koji se šezdesetih godina XIX. stoljeća našao izložen silovitom naletu ideologije prirodnog pravoslavlja.

BILJEŠKE:

1 M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, Zadar, 1885., 8.
2 M. Pavlinović, "O redovništvu", u: *Različiti spisi*, Zadar, 1875., 601.
3 Ta tvrdnja ima svoje porijeklo u cjelokupnoj zapadnoj filozofskoj i religijskoj tradiciji. Sadržana je u uvjerenju, zajedničkom antičkoj i kršćanskoj civilizaciji, da je ideja pravednosti pripadna ljudskoj duši/umu/razumu, te da je, poput ostalih najviših ideja (dobra, slobode i dr.) božanskog porijekla. Filozofija racionalizma i prosvjetiteljstva svodi ju na sam ljudski razum, čime narušava sklad između naravnog i božanskog u čovjeku, kojemu je dotadašnja filozofska i teološka misao posvećivala najveću pozornost. Novonastali rascjep očitovao se na području prirodnopravne teorije, a najjasnije ga je izrazio Jean Jacques Rousseau koji je ustvrdio: "Svaka pravda dolazi od Boga, on sam joj je izvor, no kad bismo mogli, da ju primamo iz neba, ne bismo trebali ni vlade, ni zakona. Bez sumnje postoji opća pravda, što izvire samo iz razuma (...)" (J. J. Rousseau, *Društveni ugovor ili načela državnoga prava*, Zagreb, 1918., 72.)
4 M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, Zadar, 1885., 25.
5 Isto, 11.
6 Na uvjetovanost Pavlinovićevih vjerskopolitičkih nazora, kao i na njihovu utemeljenost u tomističkom teološko-povijesnom sustavu, ukazao sam u studiji: "Teologija povijesti ili klerikalizam: Odnos vjere i politike u Mihovila Pavlinovića", u: *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 2-3, 43.-65.
7 M. Pavlinović, n. dj., 15.
8 "Govor u sjednici Carevinskog vieća 7. ožujka 1874. o uređenju odnošaja Katoličke crkve", u: *Različiti spisi*, n. dj., 604.
9 "Slovinski navrtci", u: *Različiti spisi*, n. dj., 177.
10 M. Pavlinović, *Hrvatski razgovori*, Zadar, 1877., 221.
11 Isto, 216.
12 Isto.
13 Isto, 221.
14 Isto, 224.
15 "Slovinski navrtci", u: *Različiti spisi*, n. dj., 179.
16 Slične ocjene, o utjecaju Crkve na razvitak zapadnoeuropskog društva nalazimo i u djelima nekih suvremenih historičara. Tako je Shepard B. Clouhg ustvrdio da je Crkva na Zapadu sačuvala društveni okvir za novovjekovno razdoblje individualizma, nacionalnih država i građansko-političkih slobodâ, te da je, sa svojom doktrinom "zlatnog pravila": što ne želiš sebi, ne čini drugima, pružila Zapadu čudoredne temelje i doprinijela humanizaciji međuljudskih odnosa i društva u cjelini (S. B. Clough, *Basic Values of Western Civilization*, New York and London, 1960., 39.)
17 L. V. Südland, *Južnoslavensko pitanje*, Zagreb, 1943., 135.
18 M. Pavlinović, *Hrvatski razgovori*, n. dj., 224.
19 Isto, 279.
20 Isto, 183.
21 P. Korunić, "O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću: Teorija o narodnoj zajednici (naciji) u djelu M. Pavlinovića 1862.", u: *Povijesni prilozi*, 12/1993., 133-229.
22 M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, n. dj., 19.
23 Isto, 15.
24 Isto, 18.

25 "O redovništvu", u: *Različiti spisi*, n. dj., 614.
26 O vjeri i politici, n. dj., 13.
27 O tom problemu Pavlinović je najviše pisao u *Hrvatskim razgovorima* i u programskom spisu *Hrvatska misa*(o) iz 1869. godine. Brojne podatke o nedostatku čudoreda kod Srba nalazi i u djelima srpskih i stranih autora: D. Medakovića (*Povjestnica srbskog naroda*, Novi Sad, 1851.), V. S. Karadžića (*Prve dvie godine vojevanja na dahije*, Danica Ilirska, 1840.), A. Hilferdinga (*Istoria Srbov i Bolgarov*, St. Petersburg, 1868.), J. P. Safarika (Geschichte der südslavischen Literatur, Prag, 1865), K. Jirečeka (Geschichte der Serben, Gotha, Perthes, 1911.) i L. Rankea (*Die serbische Revolution, Hamburg*, 1829.; *Geschichte Serbiens*, 1842.)
28 "Slovinski navrtci", u: Različiti spisi, 177.
29 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 222.
30 Isto, 91.-92.
31 Svoju jezičnu teoriju o srpskom porijeklu svih Hrvata koji govore štokavskim narječjem, Karadžić je, pod velikim utjecajem slavista Kopitara, Šafarika, Dobrovskoga i dr. formulirao u djelu: *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* [napisano 1836., tiskano u Beču 1849. godine] Ono je puno povijesnih, zemljopisnih i statističkih netočnosti, pa stoga tog autora novog srpskog pravopisa možemo smatrati začetnikom vrlo bogate srpske pseudohistoriografije i njezinim najznačajnijim predstavnikom. Ivo Bogdan je upozorio na činjenicu da Karadžićeva teorija odražava pogrešno shvaćanje srednjoeuropskog romantizma, koji inzistira na jeziku i folkloru, dakle elementima kulture, kao najbitijim za određenje nacije. Po tome ona se ipak razlikuje od velikosrpske "svetosavske" ideologije, koja će kasnije potpuno prevladati. (Ivo Bogdan, "Strossmayer i njegovo doba", u: *Hrvatska revija* (Buenos Aires) V/1955., sv. 3, 248.)
32 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 115.
33 U Pavlinovićevim djelima nalazimo dragocjeno svjedočanstvo o tome da se sredinom XIX. stoljeća pravoslavno pučanstvo Dalmacije osjećalo pripadnim hrvatskom narodu. Taj osjećaj bio je prisutan i kod kasnijih utemeljitelja i čelnika srpske stranke u Dalmaciji. (*Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, Zadar, 1882., 3.-4.)
34 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 182.
35 "Slovinski navrtci", u: *Različiti spisi*, n. dj., 177.
36 "Zakon o vjerama", proglašen u Srbiji 9. IX. 1853., svjedoči o tome da su nepravoslavne vjerske zajednice na području Srbije bile jedva tolerirane. Ni kasniji zakoni srpske države s tim u svezi nisu donijeli nikakve bitne promjene.
37 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 183.
38 Isto, 185.
39 Isto, 116.
40 Isto, 101.
41 Isto, 107.
42 Isto, 223.
43 Isto, 279.
44 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, Zadar, 1882., 80.
45 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 94.-185.
46 Isto, 94.
47 Isto.
48 Isto.
49 Isto, 108.
50 Isto, 185.
51 "O narodnosti obzirom na Jugo-Slovjenstvo", *Il Nazionale*/*Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; prema: P. Korunić, n. dj., 167.
52 P. Korunić, n. dj., 173.
53 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj., 29.
54 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 232.
55 "Četiri slobode", u: *Različiti spisi*, n. dj., 179.
56 Isto.
57 Njemački povjesničar, pravnik i teolog J. Nikolaus von Hontheim (1701-1790), objavio je, pod pseudonimom Justinus Febronius, djelo *O crkvenoj državi i legitimnoj moći rimskih papa (De statu Ecclesiae et de legitima potestate Romani Pontificis*, I, 1763.; II-IV, 1770.-74.). U njemu je zatražio reformu Katoličke crkve na osnovama episkopalizma, pokreta koji je zahtijevao samostalnost biskupske službe, ograničavanje papinske vlasti i autonomiju nacionalnih crkava, koje bi bile okupljene u općem saboru kao najvišem crkvenom organu. Djelo je 1764. stavljeno na crkveni indeks. Hontheimov je febronijanizam snažno utjecao na politiku prema Crkvi u doba prosvjetiteljstva, posebice na austrijski jozefinizam. (*Opća enciklopedija JLZ*, 3, Zagreb, 1977., 462.)

58 *Hrvatski razgovori*, n. dj., 285.
59 Isto, 223.
60 Benedikta Zelić-Bučan je ukazala da, na temelju danas već poznate i objavljene izvorne grade, možemo zaključiti da je Pavlinović bio upoznat s tajnim planovima srpske vlade, koja je utemeljila Odbor za srpsku nacionalnu propagandu u turskim i habzburškim južnoslavenskim zemljama, na osnovi *Načertanija* (1844.) Ilije Garašanina. (B. Zelić-Bučan, "Neka prijeporna pitanja u vezi s političkim djelovanjem Mihovila Pavlinovića", u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović*, Split, 1992., 180.)
61 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj., 29.
62 Isto, 36.
63 Isto, 27.
64 Isto, 35.-36.
65 *O vjeri i politici*, n. dj., 35.
66 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj., 47.-48.
67 Isto., Ljubišin govor prenijela je novosadska Zastava, br. 193., 1878.
68 U vrijeme izbora za Carevinsko vijeće Srbi u obrovačkom i benkovačkom kotaru glasovali su protiv M. Klaića, a za autonomaškog kandidata Ivanića - tzv. bukovačka izdaja. Tada je Pavlinović, kojega je imotski okrug izabrao za zastupnika u Carevinskom vijeću, ustupio svoj mandat Klaiću.
69 *O vjeri i politici*, n. dj., 35.
70 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj. 80.
71 Kao dobar poznavalac hrvatske državnopravne tradicije M. Pavlinović je znao da Trojedna kraljevina Hrvatska ne može zahtijevati cijelu Bosnu i Hercegovinu na temelju hrvatskog povijesnog i državnog prava, jer ono obuhvaća smo područje između Une, Vrbasa i donjeg toka rijeke Bosne tzv. Tursku Hrvatsku. No, ipak je smatrao da Hrvatska ima pravo na cijelu Bosnu i Hercegovinu zbog političkih i gospodarskih razloga: "(...) po svom položaju lako bi postala u tuđim rukama silnom prijetnjom nezavisnosti gospodarskoj i državnoj svemu Posavlju i Primorju hrvatskomu." K tomu, bio je uvjeren da Hrvatska ima i moralno pravo na Bosnu i Hercegovinu: "Za Bosnu je Hrvatska, a ne Srbija, svoju naplemenitiju krv za viekova prolievala." (Hrvatski razgovori, n. dj., 156.)
72 Isto, 156.
73 Isto, 272.
74 Isto, 156.
75 Isto, 281.
76 "Hrvatska misao (Program)", u: Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.)*, Zagreb, 1980., 352.
77 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj., 25.
78 Isto, 27.
79 L. V. Südland, n. dj., 167.
80 Prijetećim tonom najviše se odlikovao list *Zastava*, koji je 1866. godine u Novom Sadu pokrenuo Svetozar Miletić. Navest ću samo dio teksta iz Zastave (br. 42, 1877.), koji je Pavlinović uvrstio u svoje djelo: "Srbija ima biti točka našega narodnoga kristalisanja; valja se malo prošetati po kragujevačkim arsenalima, kroz šume od pušaka i topova, koji će nekada, kad dođe zeman, da se podpraše, grmljavinom i rikom svojim opredjeljivati što je srpstvo, što li srpsko ime." (*Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj., 37.-38.)
81 Isto, 29.
82 "Slovinski navrtci", u: *Različiti spisi*, n. dj., 178.
83 O tome svjedoči korespondencija između Pavlinovića i Strossmayera, koja je trajala sve do Pavlinovićeve smrti 1887. godine (*Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Izdanja Historijskog arhiva - Split, sv. 4. (Split, 1962.))
84 P. Korunić je ukazao na porijeklo te interpretacije, proturječnosti sadržane u njoj, kao i na njezine najznačajnije promicatelje. Naglasio je da je riječ o nedokazanoj hipotezi koja je uvelike ometala jasniju spoznaju razvoja političke misli i ideologije u Hrvata (P: Korunić, n. dj., 159.-165.).
85 M. Pavlinović, *Hrvatski razmišljaji*, Zadar, 1884., 26.
86 Isto, 34.
87 *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.*, n. dj., 23.
88 Isto, 22.

Mladen JURČIĆ

Srž osobnosti

Što čini čovjeka pravim čovjekom? Što čini da duboko vjerujemo, žarko volimo, da žedamo za smislom i uporno ga tražimo, pokazujemo milosrđe, dobrotu, iskrenu sućut, da uviđamo, stvaramo, proživljavamo ljepotu, nalazimo sreću u zajedništvu, bliskosti, da gorljivo težimo nečemu: Bogu, ljubavi, ili novim spoznajama? Na to pitanje ni znanost ni filozofija ne daju zadovoljavajući odgovor. Ono što nas najdublje određuje, potiče i vodi, ne možemo u potpunosti pripisati ni razumu, ni umu, a niti spoznajnim procesima, nego uvijek ostaje nekako nejasno, preduboko za riječi.

Negdje smo već rekli da su vjera (odnos prema Bogu, Apsolutu, jedino mogućem krajnjem smislu svega), ljubav (zajedništvo i istinsko prožimanje s jednom osobom) i stvaralaštvo (izraz onoga što nas najdublje određuje) tri najvrednija i u najvećoj mjeri smislena cilja kojima se u ovom životu uopće možemo posvetiti, ali čime to vjerujemo, volimo, stvaramo, osjećamo, ako ne bitnom sposobnošću najdubljeg proživljavanja, tajanstvenom jezgrom osjećajnosti i širine u nama (važnijom od razuma, logike, misaonosti), koja je neuhvatljiva i vrlo ju je teško definirati, ili joj čak dati ime, iako nas u najvećoj mjeri određuje, jer iz nje sve proizlazi, širi se i grana?

Tu jezgru imamo ili nemamo (kod mnogih je neizražena, blijeda, dok je drugi uopće nemaju), a u nedostatku boljeg izraza (jer tu cijela filozofija i psihologija još nisu uspjele dati čak ni zadovoljavajući termin) zovemo je senzibilitet. Njime vjerujemo, volimo, stvaramo, težimo, kroza nj čak i percipiramo, pa i gradimo svoje odnose s drugima i svoj svijet, težimo za ljubavlju, zajedništvom, svrhom, on nas uvjetuje u svim područjima, jer nas moralno, ljudski, a i vjerski određuje (što ne mogu puki imperativi, ni razum). Njime spoznajemo i prihvaćamo vjeru i moral, on iz dubine unutrašnjosti potiče na dobrotu, a isto tako čini da proživljavamo (i stvaramo) ljepotu, jer nju bez senzibiliteta ne možemo u potpunosti doživjeti, niti shvatiti da je ljepota (pa i nekog krajolika) nadvremena, iako smo mi (i sve naše) tragično prolazni. Primjerice, lijepi krajolici što smo ih poznavali i voljeli ostat će isti i kad nas više ne bude. No ako je ljepota iznad vremena, onda su to i dobrota, načela, stvaralaštvo, vjera. Tako nas duboki osjećaj i doživljavanje ljepote vode do slutnje i spoznaje najvišeg smisla, nečega što je zauvijek iznad naših boli, patnji, gubitka, do nadvremene Nazočnosti. Mislioci su već primijetili da stvoreni svijet, priroda, samo *kroz nas*, kroz naš senzibilitet, daje slavu Bogu, jer ovisi o našem opažanju, shvaćanju, ushitu... o našoj vjeri, po kojoj je i ta priroda svrhovita i zapravo iskupljena.

Isto tako, nećemo moralno postupati, niti iskazivati ljubav i dobrotu, ako tajanstvenom dubinom bića ne osjećamo potrebu za tim, ili ako smo uslijed pomanjkanja senzibiliteta hladni, proračunati, koristoljubivi i neosjetljivi. A nećemo vjerovati ni riječi Božjoj, ako je najdublje ne osjetimo i ne uzljubimo, jer, kako kaže sv. Ivan Evanđelist, moramo i spoznati i spoznato uzljubiti, jer prave spoznaje nema bez ljubavi prema njoj. Ne postupamo moralno i dobro zbog zapovijedi, nego zbog afiniteta prema zapovijedima, to jest prema moralnom i dobrom postupanju, zbog ljubavi prema Onome koji je dao zapovijedi.

Zato nijedna za nas bitna spoznaja zapravo i nije razumska, jer prema njoj nas vodi cijelo naše biće i njegova dubina, senzibilitet za nešto. On je u nama plodna zemlja crnica iz koje niču i rastu biljke i stabla svake nadarenosti, nadahnuća i znanja, jer zaista usvajamo samo ono znanje prema kojemu imamo afiniteta, ljubavi. Čovjek s malo (ili bez) temeljna senzibiliteta nalik je pustinji, isprazan je, a ako u njemu što uspijeva, onda su to samo male, tvrde pustinjske biljke. Za puninu ljudskosti moramo posjedovati puninu senzibiliteta. Što to znači? Prije nego što odgovorimo na to pitanje, promotrimo što znači *nedostatak* senzibiliteta.

No to smo već mnogo puta imali prilike vidjeti. Živimo okruženi uglavnom ravnodušnim, hladnim, sebičnim, zavidnim i taštim ljudima koji gledaju samo svoju korist, a iznutra su isprazni i "tvrdi" (kako kaže Biblija), puni nerazumijevanja, predrasuda, pa i tuposti. S njima se ne može dublje, ni iskreno razgovarati, jer ili izbacuju plitke floskule, ili su u stanju raspravljati samo o sebi i svojim problemima. Nedostaje im svaka širina, uvid, razumijevanje dubljih, bitnih stvari, a pitanje pravog smisla života ni najmanje ih ne zaokuplja, pa možemo reći da su utjelovljena ispraznost i besmisao života. Od njih se prije mogu očekivati besmislice, površne pokude, ili poruge, nego ikakva dublja komunikacija, uživanje u tudoj nevolji prije nego sućut i pomoć, hladnoća i površnost umjesto bliskosti i razumijevanja, predrasude, povodljivost i razmišljanja unutar klišeja krda umjesto individualnosti, vlastitih uvjerenja i ideja.

Biblija takve vrlo točno naziva ljudima "tvrda srca" i "krutih vratova", a u njima zaista osjećamo neku tvrdu, krutu i hladnu jezgru koja prema van, prema drugima, ne širi i ne može širiti nikakvu toplinu, zajedništvo, a kamo li ljubav. To tvrdo, kruto središte zapravo je nedostatak senzibiliteta i zaista - kod takvih ljudi nagonski osjećamo da im nedostaje nešto što se ne može lako definirati, no ipak je bitno. Osjećamo da nešto naprosto nije tu, pa zato ne mogu razumijeti više težnje, traženja, aspiracije, niti poznaju osjećaj bliskosti. Mnogi su osjetili duboko razočaranje zbog pomanjkanja emocionalnosti neke osobe i neuzvraćanja na osjećaje, pa su se, ponekad, našli u neugodnom i bolnom položaju onih koji vole više, dublje i vjernije od druge strane.

A možda smo i sami često takvi - prazni, svojeglavi, zavidni i sebični, gazimo druge i pakosno ih klevećemo kako bismo istakli sebe i "spustili" ih na "svoju razinu", jer osjećamo da su iznad nas. Hladni smo, nedostaju nam sućut i razumijevanje, brzi smo na podcjenjivanje i antagonizam, a gledamo samo svoju korist.

Nietzsche je ustvrdio da je Bog mrtav, no upravo je obratno: Bog je živ, a mi smo duhovno mrtvi, jer mrtvi su naš senzibilitet, polet, mogućnost razumijevanja, osjećanja, dubina uvida.

No što je s drukčijom, ispunjenijom osobom? Diogenovo traženje čovjeka svijećom ima neprolazno značenje. Koliko nas može ustvrditi da smo zaista svjesni individuumi, kako bi rekao Kierkegaard? Zapravo, u djelima mnogih velikih mislilaca nailazimo na "traženje čovjeka", jer opisuju kakva bi naša osoba trebala biti, nasuprot gomili više-manje slijepih i plitkih ravnodušnika. Ljudsko biće trebalo bi biti "kruna stvaranja", no u stvarnosti rijetko dobijamo potvrdu toga. Diogenov čovjek kojega treba tražiti svijećom, Nietzscheov natčovjek koji će se uzdići iznad slijepe i tupe gomile i jednom zauvijek nadvladati, Schopenhauerov "genij", oštro (i tragično) suprotstavljen "glupanu", Kierkegaardov samozatajni, skriveni i duboki "vitez vjere" koji biranjem Apsoluta i pouzdanjem u njega, pobjeđuje sve protivštine, nevolje, nesigurnost i očaj svog postojanja i svijeta, Valéryjev intelektualac-elitist, koji kroz svoju estetiku gotovo

mistično spoznaje svijet i njegov smisao, a i mnogi drugi autori, zapravo su dijelovi istog neumorna traženja, sabiranja u cjelinu onog najboljeg, najdubljeg, najvrednijeg i najplodnijeg u biću, pokušaji zamišljanja i ocrtavanja potpuna čovjeka, u moru polovičnih, rascjepkanih, površnih ("nižih", kako bi rekao Nietzsche) ljudi.

No za nacrt prave osobe nije potreban Nietzscheov pretjerani natčovjek, jer on je, u svojoj krajnosti, isto tako hladan, neosjetljiv i nemilosrdan kao i gomila od koje se udaljuje i zato vrlo sporan, nego je prije svega potrebna punina senzibiliteta, koji nas bitno određuje. Nije potrebno biti nerazumljivo "viši" (Nietzscheova natčovjeka ne možemo ni zamisliti u svagdanjem postojanju, našoj jedinoj stvarnosti), nego se, slabi kakvi jesmo, iz dana u dan moramo vježbati i nastojati da "čeznemo za višim stvarima", kako kaže sv. Pavao. Moramo biti sposobni za ljubav, uviđavnost, nesebičnost, blagost, za istinske emocije, produhovljenost, privrženost, vjernost ljubavi, prijateljstvu, načelima, za duboko doživljavanje, koje je preduvjet za uranjanje u bit stvari, a od biti i najviše istine (koja je slutnja) vidimo samo bljeskove, odbljeske u prozirnosti naših najljepših, najblažih i najplodnijih (dakle najosjećajnijih) trenutaka, jer samo ta, gotovo otajstvena prozirnost, otvara pogled u dubinu.

Moramo biti osjetljivi za najdublja pitanja postojanja, imati tankoćutni smisao za njih, sposobnost uvida, odjeljivanja bitnog od nebitnog, intuitivnost, sposobnost procjenjivanja ljudi i događaja oko nas, a dakako i mudrosti, za koju je također potreban afinitet, tj. duboki osjećaj koji i tvori prvi dio riječi "filozofija" - ljubav prema mudrosti.

Punina čovjeka, punina je senzibiliteta (osjećajnosti i duhovnosti, duha) koji nas sačinjava, određuje, usmjeruje, potiče. Svi smo ponekad sretali one rijetke drage i dragocjene osobe iznimne senzitivnosti i širine, u kojima osjećamo "ono nešto posebno", poticajno zračenje dobrote, uviđavnosti, blagosti, životne mudrosti, istinske sućuti i utjehe, neko središte ljubavi i punine, a u našim su srcima i sjećanjima te osobe tako oštro suprotstavljene ostalim bezličnicima, da pružaju bitnu nadu u ljudskost.

Dakle, senzibilitet, središnji dio, iskonski pokretač čovjeka, bitna podloga intelekta i svega u nama, obdaruje nas mogućnošću dubokog osjećanja, stvaralaštva i principijelnosti.

Primjerice, roman Marcela Prousta "U traženju izgubljena vremena" jedinstveno je djelo o senzibilitetu (koji je zapravo glavni junak romana), pa zato o ljudskom temelju, o biti, o dubini, razvoju i svim nijansama bića koje se hrani i plodi dojmovima, a pokušava proniknuti tajnu s onu stranu stvari, "jezgru" života i svijeta, njihovu ljepotu, značaj i složenost. (Isto tako, cijeli opus velikog pjesnika Paula Valéryja govori o senzibilitetu.) Zato nije važno što je Proust ponekad uludo rasipao svoju nadarenost na pomno razmatranje i opisivanje dosadnih i ispraznih rituala bezvrijednih snobova, koji su ga tako očaravali.

Senzibilitet nam je, dakle, apsolutno nužan da budemo ljudi, istinske osobe, pa ipak, što je dublji (što znači da smo tim više ljudi), manje smo prilagođeni ovom svijetu, kojemu je osjetljivo, duboko i široko središte bića posve strano, pa je i nama često teret i zapreka. Upravo je zato velika i trajna tema mnogih književnika i njihovih iznimnih djela: osjećajni, nepripadni izgnanik (a svaka duboka, osjećajna, što znači prava osoba jest nepripadna i na određen način izgnanik) u kaotičnom, nesmiljenu svijetu.

Duh, duhovnost, ono u središtu našeg bića, mogućnost punine ljudskosti, usadio nam je Bog, po svojoj slici, a na Zemlji nam sliku pravoga čovjeka, punoće ljudskosti, pruža Krist, pa "svi mi uzesmo od punoće njegove", kako kaže evandelist Ivan. U

Bogočovjeku punoća je ljudskosti, pa Krist pokazuje u čemu se ona sastoji. No isto tako pokazuje da ta punoća nailazi na duboko nerazumijevanje i otpor. Kristovo djelovanje na Zemlji između ostaloga pokazuje sukob dotad neviđene ljudske širine i dubine s uskogrudnošću, glupošću i dogmama, što dovodi do Isusova raspeća.

Što smo dublji lošije prolazimo u svijetu i slabije se prilagodavamo, a život se ponajčešće sastoji od kompromisa i prilagodivanja bezvrijednim osobama, njihovim ispraznostima i niskosti, pa jake individualnosti "iskaču" i često zapadaju u "nemilost". Ipak, individualizam, svijest i jaka osobnost nezamjenjivi su, jer svaki je čovjek jedinstven, a život neponovljiv, pa svojoj unutrašnjosti moramo prići vrlo odgovorno i stalno nastojati oko poboljšanja, pročišćavanja, oplemenjivanja i usavršavanja, za što su vjerniku idealni sakramenti ispovijedi i pričesti.

Život je dragocjen i kratak, pa ga ne smijemo rasipati, a niti trošiti na brojne kompromise i "prilagođavanja", koji nas umanjuju, guše i često ponižavaju, no to nikako ne znači da moramo biti tvrdi i kruti. Naprotiv, osjećajnost je, kako smo rekli, bitna, a blagost i uviđavnost prema drugima, zajedno s tankoćutnošću, plemenitošću, ljubavlju i dobrotom čine puninu senzibiliteta, bez koje naše postojanje gubi vrijednost i plodnost, pa smo naprosto šuplji "debelokošci", koje ništa zaista ne ispunjava, niti smisleno potiče.

Naša nutrina, nepregledno široka i puna mogućnosti, premda je mnogi zanemaruju, a na kraju i nepovratno prokockaju, mora postati plodni, osunčani krajolik, u kojemu i drugi mogu uživati (jer na njih dobro utječe) i u njemu živjeti, a ne da za cijelog našega (jedinstvena i neponovljiva) postojanja ostane bezvodna pustinja, ili zemlja hladnih, pustih klanaca. U ovom nesmiljenu svijetu površnosti, nerazumjevanja, sukoba i vučjih odnosa, vrijedne su i svrhovite samo (žalosno rijetke) osobe koje sadrže puninu osjećajnosti, ljubavi, dubokog shvaćanja, proživljavanja i uživljavanja u položaj drugih, stvaralačke su i nesebične, pa su zbog svega toga ispunjene životnom mudrošću, a značajka im je - između ostaloga - i primljivost za dubinu i tajnu vjere, po kojoj je naše biće jedino potpuno zaokruženo, jer u ovom prečesto bezvrijednu i mračnu svijetu najvažnija je i najviša zadaća spoznati nadu i svjetlost nadsvijeta.

Senzibilitet je, dakle, sama srž osobnosti i sačinjava naše najdublje biće, pa iz njega (ne iz razuma) proistječe sve što radimo (i kako radimo), usvajamo (i kako usvajamo), pa i spoznajemo, svi naši postupci, njihova usmjerenost i kakvoća, sva naša dubina ili plitkost, a dakako i naši osjećaji, po kojima smo ispunjeni ljubavlju, velikodušni i široki, ili tvrdi, hladni, neosjetljivi i uskogrudni. Osobnost, senzibilitet, primljivost za više stvari i najdublje vrednote, ili imamo, ili nemamo. Ako to imamo, dužnost nam je da se stalno pročišćujemo, produbljujemo i usavršavamo, jer tu će, po Kristovim riječima "onaj tko ima dobiti još više, da ima u izobilju, a od onoga tko nema oduzet će se i ono malo što misli da ima", jer takav obično postaje sve "tvrđi", a njegova pustoš sve beznadnija.

Osjetljivost, primljivost za najviše duhovne vrijednosti, za Božju riječ, Božanski smisao, pravu spoznaju, za duboko pronicanje i to srcem, čini, dakle, vrlo važan dio punine senzibiliteta. Središnji dio našega bića neugasiva je čežnja za smislom, a ona je obostrana, jer - kako u svojoj poslanici ukazuje sv. Jakov - i Bog "ljubomorno čezne za duhom što ga nastani u nama". Te se dvije čežnje privlače i stapaju: naša neutaživa i nemirna ("nemirno je srce naše dok se ne smiri u Tebi", zaključuje sv. Augustin) čežnja

za Bogom i krajnjim smislom postojanja i Božja čežnja za našim duhom, Božjim dijelom po kojemu smo stvoreni na Njegovu sliku, duhom što ga moramo pročišćavati u milosti, brusiti i svjetlati u ljubavi i milosrđu, vježbati u uvidu i pronicanju jedinog istiniski smislena cilja, kroz razmatranje i meditaciju. Mi čeznemo za Bogom i krajnjim smislom u Njemu, a On čezne za našim duhom (to jest svojim, što ga nastani u nama), pa to čini savršenstvo odnosa, jer punina uzajamne ljubavi i čežnje savršenstvo je odnosa.

Mladen JURČIĆ

Pripovjedač

Još ti je to ostalo
(što uvijek ostaje, predaleko,
bolno neostvarivo):
konačnu ispričati priču,
unutarnju, najteže izrazivu,
cijelo vrijeme dosad
samo duboko slućenu
u jezgri otajstva,
na granici čarolije, suza i sna,
sjajnu od uvida, ushita, onostranosti
(ponekad tek je prekrasnu sanjaš,
a java je suši, sažiže i ništi).

Jer s najdaljih si granica,
iz najdražih krajolika sačuvao
tu priču s čarobnom iskrom,
što davnine ih predaju dalje
- tužnim, uzaludnim,
potresno vjernim
kraljevima nedohvata.

Josip Sanko RABAR

Škrgut sina razmetnoga

Ah, ja nijesam ki sam bio
ako u meni nije mene;

I. Gundulić, Sagrješenje, XV.

Srce mi je u tamnici
jer sam rob
Duša mi je u samici
jer sam rob

Izgubljen u panici
jer sam rob
Zalutao u ludnici
jer sam rob

Tražim Sunce iza oka
Ištem korijen na dnu soka
Pušem vatru iza dlana
Tražim račun pored rana

Jer sam rob
jer sam rob

Ja sam samo svoja sjena
Ja, pa ja, pa ja sam pjena
Brstim korov ispod žita
gutam sebe usred kita
lomim tijelo prazna ega
mičem brdo ispod brijega

Jer sam rob
ja gordo plazim
Kao rob se
bolno mazim
Roblje robim
svuda bježim
ponos globim
strahe ježim

Robu roba robno tržim
tusto tijelo crvu pržim
puste kosti puštam bosti
u jarosti i slabosti

Lažem sebe svakim danom
mažem oko čistom ranom
skupljam čavle ispod kože
u želucu brusim nože

Jer sam rob
a rob je žeđa
skrivena ispod vjeđa
rob je dah pri svakom dahu
rob je strah u svakom strahu
i bježanje
i režanje
i lajanje
i bajanje

Jer sam rob
ja jedem žire
živim svinje
pasem lire
čekam prošlost
suze jadim

Kao rob se sebi gadim

Plakao bih
kad bih smio
Jecao bih
kad bih bio
hodao bih
kad bih stao
ali ja sad pjevam
jao,
prazan škrgut
golih zubi
sve što ubih
mene ubi
jer sam rob
jer sam rob

U snovima sni sloboda
magle kriju sve vrhunce
u žeđi mi teče voda
u krvi mi ključa Sunce
Oči mrenu sjajno taru
svjetlost svjetlu vrca jaru
Na potno je moje čelo
stopalo Tvoje sjelo

i trag traga
sve blizine
Tvoja snaga
Tvoje ime

Usred roba vri sloboda
ispod žeđi teče voda
u dnu mraka sviće dan

Tu oblačim čisti lan

Tu na pragu razvalina
Otac čeka svoga sina

Elvira IVAŠTINOVIĆ

Nad urnom Jakova Ivaštinovića

Desetoga studenoga 1994.,

Ne, nisi tu
gdje piše da jesi
niti sa svojim imenom
niti sa svojim pepelom.

Možda si u svome stanu
za kobnim stolom
u ovom sivom danu
sam sa svojim bolom.

Sigurno si negdje
tu blizu nas.
Kao da te vidimo
čujemo ti glas.

Još sav u pričama
i sav se dade...
U tolikim nadama
s toliko puste nade.

No, tako to biva. Zbogom!
Možda će "bolje doba"
sastati nas s tobom
daleko od ovog groba.

Ne, nisi tu gdje piše
da jesi.
Bog sam zna gdje smo,
gdje si.

Trpimir MACAN

"Spremnost" 1945. - II.

(bibliografski podlistak)

Kulturne strane

One sadržavaju ustaljenu raznovrsnost i još uvijek okupljaju dosta suradnika.

O životu u rimskom Sisku pisao je Ivan Rubčić.[1]

Svoja, kadšto osebujna gledišta o hrvatskoj povijesti za narodnih vladara, polemizirajući s gledištima F. Šišića i Lj. Hauptmana, iznosio je Ivo Guberina.[2] On je pisac članka, u kojemu na temelju izvora piše o odnosu hrvatske države prema ratu, pa ideologizirano zaključuje, "kako u svemu tako i u ovom ustaštvo je odraz hrvatske države", jer nosi ideje iz ugovora Hrvata s papom Agatonom iz VII. st. te ne napada izvan zemlje i želi mir sa svima koji to hoće.[3]

O Guberininoj knjizi *Državna politika hrvatskih vladara* (I, Zagreb 1944) pohvalno je pisao Dušan Žanko, istaknuvši kako je Guberina "objektivni i najopasniji protivnik slavenske teze u proučavanju poviesti narodnih vladara" i da je knjigom "čini se, zadan jak udarac slavenskoj tezi".[4]

Milan Praunsperger napisao je odgovor na kritiku svoje knjige o starohrvatskom oružju.[5]

O povlasticama Sarajeva za turske vladavine pisao je Osman Sokolović, a Muhamed Hadžijahić o zaštiti muslimana nakon I. svjetskog rata.[6]

Na temelju objavljenih izvora i literature, o Hasan-paši Predojeviću pisao je Stjepan Krivošić. On nastoji pokazati kako paša nije bio puki pljačkaš i pustošitelj hrvatskih krajeva, nego da on i neki drugi islamski Hrvati "žele cjelokupnost hrvatskih zemalja i zato vode ove ratove. No, njima bi bilo draže, kad bi se to moglo postići bez prolievanja krvi. Ta svi su oni istoga roda." Na kraju se pita: "Kako zapravo možemo i smijemo gledati i prosuđivati borbu Hrvata za zapadno-europsku kulturu protiv neprijatelja s Iztoka?" Odgovorivši da je to međusobno zatiranje Hrvata, pita se: Smijemo li i možemo, stoga govoriti i o pobjedi hrvatske vojske nad turskom 22. lipnja 1593. kod Siska?" te dodaje da je "neizpravnom našem poimanju ovih odnosa" mnogo kriva i austrijska politika prema okupiranoj Bosni i Hercegovini.[7]

1. I. Rubčić, Siscia i Segesta, *153*, 6.
2. I. Guberina, Državna politika hrvatskih vladara, *163-164*, 17, i Na tragu priče o Zvonimirovoj smrti, *157*, 9.
3. I. Guberina, Hrvatska borbenost, *159*, 3.
4. D. Žanko, Državna politika hrvatskih vladara, *152*, 2.
5. M. Praunsperger, Oružje starih Hrvata, *158*, 6 (kritiku v. u 1944, *147*, 12).
6. O. Sokolović, Sultanove povlastice "gradu dobročinstva", *153*, 8. - M. Hadžijahić, St. Germain i muslimani, *151*, 3.
7. S. Krivošić, Legendarna ličnost Hasan-paše Hercegovca. Pokušaj ostvarenja jedinstvenosti hrvatskog narodnog područja pod vrhovničtvom turskih sultana, *155*, 3, *156*, 3, *157*, 7 i 8.

Osim članka o sudbini arhivalija, koje je nakon saborskog incidenta 1885. ban Khuen Héderváry dao otpremiti u Budimpeštu [8] te Žankova članka o moralnom liku Ante Starčevića,[9] drugih o novijoj povijesti nema.

Suvremena zbivanja, napose partizanski teror, potaknuli su pisce da se na njih osvrnu i u općenitijim člancima,[10] a Grgec je napisao nekrolog isusovcu Petru Perici, koga su partizani ubili na otočiću Daksi odmah nakon pada Dubrovnika u listopadu 1944.[11]

Talijanska presezanja na hrvatsku obalu i njihovo pobijanje predmet su više članaka Nikole Žica, Ivana Dorčića i Ivana Krajača.[12] Prikazujući Radetićevu knjigu Dorčić ističe njegove riječi: "Nikada i ni pod koju cienu više pod talijansku vlast! Zvala se ona fašistička, demokratska, socialistička, komunistička, liberalistička ili ma kakva god druga. Hrvatskoj je Istri mjesto samo uz Hrvatsku, samo uz ostalu hrvatsku braću!"

U povodu 25. obljetnice osječkoga *Hrvatskog lista* o njegovoj političkoj i kulturnoj ulozi pisao je Franjo Babić.[13]

O filozofiji F. Nietzschea i P. Bartha pisao je Julije Makanec, a o Homjakovoj negativno Juraj Paša.[14]

Vilim Keilbach suradivao je filozofskim člancima,[15] a Mirko Kus-Nikolajev sociološkim razmatranjima.[16]. Kus-Nikolajevu je oblikovanje u organiziran narod postulat, a elitna se hijerarhija može oblikovati samo u duhovnoj slobodi i slobodnom stvaralaštvu, a ne u zarobljenosti i nepokretnosti diktature. On razmišlja i nad suvremenom propašću elite i kulturnih vrijednosti i izlaz vidi u suglasnosti u

8. V. S. H., Nepravedna osuda D. Starčevića i J. Gržanića, *152*, 6.
9. D. Žanko, Moral i politika u Starčevićevoj nauci, *158*, 2 i 7.
10. Krsto Kržanić, Razoreno svetište Gospe Sinjske. Postanak sinjske alke, *152*, 7 (bombardiranje 11. IX. 1944, povijest Sinja, svetišta i slike); Franjevci i hrvatski narod. Žrtve i patnje Serafinske Hrvatske, *162*, 3. - A. Fazinić, Dominikanci u Hrvatskoj, *162*, 3 i 9. - Mladen Barbarić, Fratar u Hercegovini, *165*, 6 (nakon partizanskih zločina na Širokom Brijegu; kada piše o pojedincima, koji su se pridružili ustašama, naivno dodaje: "Da su ti muževi došli u ustaški pokret, to je samo nuždna i naravna posljedica, jer su odgajani u hrvatskom duhu. Ustaštvo znači samo ono, što je vjerski i nacionalno najbolje, najsolidnije i najpozitivnije. Sve negativno i nemoralno ustaštvo izključuje.")
11. P. G[rgec], Apostol - pjesnik - mučenik. Smisao života i smrti o. Petra Perice, *163-164*, 7 i 20 (opisao je i egzekuciju na Daksi 25. X. 1944; Perica je autor stihova popularnih crkvenih pjesama *Do nebesa nek se ori* i *Zdravo, Djevo, svih milosti puna*).
12. N. Žic, Zastarjele zablude. Povodom knjige "Der Kampf um die Ostküste der Adria" od Liburnicusa, *158*, 2; Križni put Istre. Povodom knjige Ernesta Radetića: "Istra pod Italijom 1918-1943" [Zagreb 1944], *153*, 6; Školska politika Italije u Dalmaciji za okupacije, *163-164*, 15. - I. Dorčić, Ustrojstvo istarskog sabora u 19. vieku, *162* (krivo označeno 159!), 6 i 9. - I. Dorčić i I. Krajač, Istarska Raša i njezina poviestna uloga u prošlosti Istre, *166*, 3 i 9, *167*, 3.
13. F. Babić, Branitelj našeg prava u slavonskoj Hrvatskoj, *158*, 7.
14. J. Makanec, Nietzscheova filozofija poviesti, *151*, 9; Razmatranja o poviestnim zakonima, *163-164*, 14. - J. Paša, Filozofija poviesti A. S. Homjakova. Iztočno i zapadno kršćanstvo sa stanovišta slavenofilstva. Prilog Südlandovu tumačenju bizantinizma, *158*, 3 i 8; Zablude homjakovsko-slavenofilske filozofije poviesti, *167*, 7. - Ovdje se može spomenuti i članak: Konstantin Rimarić-Volinski, Tristagodišnjica "slavenofilstva" u Hrvatskoj. Prva idejna kriza hrvatskog slavenofila iz XVII. vieka ili propali moskovski san Jurja Križanića, *168*, 8 (navodi i M. Krležu).
15. V. Keilbach, Egzistencialno ili obstojnostno mišljenje, *161*, 7; Religiozna egzistencija i moć sudbine, *163-164*, 6. On je pisao o knjizi zagrebačkoga liječnika Karla Marchesija *Tajne čovječje duše* (*153*, 9 i 12), a odgovorio je (*157*, 12) i na osvrt D. Žanka (*156*, 7) na svoju knjigu *Kratak uvod u filozofiju*.
16. M. Kus-Nikolajev, Socialno oblikovanje naroda, *154*, 2; Hierarhija, država i narod, *159*, 2.

ćudorednom djelu,[17] a kad piše o rasama, kaže: "Istina, imamo danas stanoviti pregled ne samo nad rasama Europe već možemo pratiti i njihova stalna međusobna križanja, pa upravo radi toga ne bi mogli u složenosti današnjeg društvenog zbivanja dati rasi izključivo stvaralačku vrijednost. Danas se ne može iz obtoka ljudskog razvoja izbaciti načelo *socijalne okoline*, kao ni *ekonomska nužnost*, ne govoreći o tome, da *duhovne osobine* nisu ne samo sporedan činbenik, a pogotovo izlišan, već da su temeljni nosilac čitavog razvojnog toka čovječanstva."[18]

Također je tiskano više različitih osvrta i sastavaka.[19]

Člancima iz povijesti umjetnosti suradivali su Nikola Žic, Luka Brajnović, Božidar Murgić, Mirko Šeper i Amand Alliger.[20]

O djelima starih i novih književnika te nekim prijevodima pisali su Mihovil Kombol, Josip Aranza, Ljubomir Maraković, Radoslav Glavaš, Krešimir Mlač, Mirko Cerovac, Nikola Žic i Marijana Kralj,[21] a različne druge članke Gašpar Bujas, Petar Grgec, Lj. Maraković, Konstantin Rimarić-Volinski, Frane Sentinella, Ton Smerdel, Gustav Šamšalović i Dragutin Šipek.[22]

17. M. Kus-Nikolajev, Evropa pred ponorom, *163-164*, 2.
18. M. Kus-Nikolajev, Razvoj rasnih teorija, *151*, 6-7.
19. Krešimir Mlač, Istraživač vladavinskih sustava. Povodom 75. godišnjice života prof. dra Frana Milobara, *153*, 3 (o Milobarovim člancima prije II. svjetskog rata). - Tvrdko Čubelić, Osnivač hrvatske etnografije. O životnom djelu dra Antuna Radića, *153*, 7. - S. Zimmermann, Prof. Borisu Zarniku in memoriam, *153*, 7. - B. Perović, Komunizam i vjera. Povodom knjige dra O. [Vendelina] Vasilja "Komunizam i vjera", *155*, 2. - D. Žanko, Lukasova obrana Hrvatske, *166*, 7 (o knjizi *Hrvatski narod i hrvatska državna misao*); Hrvatski filozof o poviestnom spasavanju čovječanstva, *168*. 2 (S. Zimmermann, *Putem života*, Zagreb 1945); Jacques Doriot, *160*, 2. Žanko je napisao i bilješke: Proturječje života, *153*, 7 i 155, 9, Filozofija, *154*, 6, te prigodan sastavak Dva uzkrsnuća. Čovjek i država u svietlu dviju uzkrsnih vriednosti, *163-164*, 13.
20. N. Žic, Iz Zvonimirove zadušbine. Kako je pronađen nakon 32 godine dragocjeni poliptih iz benediktinske crkve na Krku, *154*, 7. - L. Brajnović, Tripo Kokoljić. Nepoznati hrvatski slikar iz Perasta u Boki Kotorskoj, *155*, 7. - B. Murgić, Barok u Zagrebu, *156*, 6-7; Zaboravljene stare zagrebačke freske, *159*, 10 (u Svetom Ivanu u Novoj Vesi). - M. Šeper, Jantarni nakiti predpoviestnih nalazišta u Hrvatskoj, *160*, 6; Likovna umjetnost u mlade kameno doba u Hrvatskoj, *163-164*, 18. - A. Alliger, Od Varaždina do New Yorka. O arhitektima Hebneru i Fellneru povodom 50-godišnjice zgrade Hrvatskog državnog kazališta u Zagrebu, *163-164*, 19. - Iz suvremene umjetnosti članak je: M. P., Županove intarzije, *161*, 6 i 10.
21. M. Kombol, "Uzdasi Mandaliene pokornice" (I. Đurdevića), *153*, 9. - J. Aranza, Još koju o Gundulićevu "Osmanu", *163-164*, 9 (prenosi sud A. Vebera Tkalčevića iz 1854). - Lj. Maraković, Dva nova izdanja Hrvatske Akademije. Kačićeva "Korabljica" i Dra T. Matića "Knjiga o Slavoniji", *167*, 10. - A. R. Buerov (Glavaš), Vinko Kos: Lada, *152*, 9; Gustav Krklec: Tamnica vremena, 154, 9; Mato Blažević: Izgubljene bitke, *157*, 12; Izobrazba hrvatske mladeži. Osvrt na izdanja Hrvatske školske knjižnice, *158*, 9 (P. Grgec, Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva; T. Smerdel, Borba za sklad; V. Nikolić, Nacionalni zadatci književnosti); Petar Grgec: Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva; T. Smerdel, borba za sklad; V. Nikolić, Nacionalni zadatci književnosti); Petar Grgec: Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva, *158*, 9 i 12; Prerez kroz književni rad Tona Smerdela, *162*, 7; Hajduk. Treća čevulja s roman-grozda o Kresojića soju, *165*, 7 (djelo Mile Budaka); Skračićeve novele, *168*, 7 i 9. - K. Mlač, Dvie nove hrvatske slikovnice, *156*, 9 (Agata Truhelka, Vedra knjiga; Tomislav Prpić, Krapinski sudac). - Lj. Maraković, Gospodine Tome. Roman o "gospodinu" iz Kresojića soja, *159*, 6. - M. Cerovac, Jedno zaboravljeno djelo Janka Leskovara, *166*, 6 ("U Bišću. Putopisna crtica"). - N. Žic, Frankopanov prsten, *151*, 6 i 8 (uz prijevod romansirane biografije Krste Frankopana H. Thocka). - M. Kralj, Bezkućnici, *152*, 12 (roman S. Žeromskog).
22. G. Bujas, Mažuranićev religiozni lik, *163-164*, 11. - P. Grgec, Rad u našoj narodnoj poeziji, *154*, 9 i 12. - Lj. Maraković, Svjetska književnost. Vriednost i smisao prevođenja, *163-164*, 10. - K. Rimarić-Volinski, Aleksej Konstantinović Tolstoj, *162*, 7. - F. Sentinella, Socijalni zadatci književnog stvaranja, *159*, 7 i 10. - T. Smerdel, Pjesničko stvaranje, *160*, 7 i 9. - G. Šamšalović, Pojam narodne i svjetske književnosti, *163-164*, 9. - D. Šipek, Pseudonimi, anonimi i šifre u hrvatskoj književnosti, *158*, 12 (o radu Marcela Vidačića; tiskan u *Gradi za povijesti književnosti hrvatske*, 1951, 21).

O književnom jeziku kao izražaju kulturnoga nastojanja naroda pisao je Antun Mayer.[23]

Spremnost je do kraja njegovala književnu rubriku domaćih i inozemnih proza, poezije, crtica i humoreska.[24] Tiskano je i nekoliko reportaža.[25]

Kazališni je život pratio Lj. Maraković, o kritici je pisao Nikolaj Fedorov, a o japanskim kazalištima Kazichi Muira.[26]

U 1945. Spremnost spominje redatelje Marka Foteza, Ka Mesarića, Mirka Perkovića i Vojmila Rabadana, scenariste Antuna Potočnjaka i Vladimira Žedrinskoga,

23. A. Mayer, O književnom jeziku, *156*, 9.
24. Domaća proza: Antun Bonifačić, Sretni ribar, *163-164*, 21. - A. R. Buerov (Glavaš), Zoilov razgovor s pjesnicima, *163-164*, 11. - Gabriel Cvitan, Sluga David, *163-164*, 23. - Josip Frajtić, Lovor, *153*, 10; Svečani čas, *156*, 10-11. - Stanko Gašparović, Vihori srdca, *166*, 8. - Jeronim Korner, Kuća sagrađena u duši (odlomak iz neobjavljene knjige "Dúga Mjesečeva), *152*, 6; Duga Mjesečeva (isto), *157*, 10; Gospa od radosti, *163-164*, 22. - A (ntun) K (respi), Moderne basne, *154*, 7. - Branimir Livadić, Ivoi Marica, *158*, 10 (dramska pjesma). - Štefanija Lovrenčević, Zlatan perivoj, *168*, 12. - Julije Makanec, Periklova smrt, *154*, 10. - Silvestar Božidar Marušić, Biserka, *165*, 8. - Mate Orešković, Krvavo kamenje, *167*, 8-9. Grgo Roglić, Guvernerova lada, *163-164*, 24-25. - Jerko Skračić, Smrt Šime Putnikovića, *160*, 8. - Nikola Šop, Pjesnik i djevojka, *156*, 11; Pokladna šala, *163-164*, 22. - Milan Šufflay, Slom pod vrhom Timora, *157*, 7 (iz romana "Kostadin Balšić" s crticom D. Žanka). Domaća poezija: Salih Alić, Romanca, Srdce, *163-164*, 9 i 21. - Dobroslav Elezović, Hrvatska lada, *163-164*, 3. - Stanko Gašparović, Noćno bdienje, *163-164*, 20. - Branko Klarić, Triptih, Meditacija na Veliki Petak, *163-164*, 20. - Jeronim Korner, Slutnje bolesnika, *163-164*, 8. - Serafin Mičić, Balada o razorenom gradu, *152*, 7. - Vinko Nikolić, Tuga samoće, *163-164*, 6. - Kruno Quien, Muk, *163-164*, 19. - Nikola Šop, Druga pjesma bratu suncu, *163-164*, 15. - Stjepko Trontl, Na mrtvoj straži, *163-164*, 2.
Rubrika Umjetnički svijet, koju je supisao T. Mortigjija, ponovo se javila od broja 154. Satiričar J. Blažina (Jožčenko) nije se javio u brojevima 152, 157, 166-168.
Inozemna proza: Waldemar Augustiny, Crna Greta, *156*, 11. - Antonio Beltramelli, Pet rugoba, *155*, 11. - Herman Eris Busse, Neočekivana pustolovina, *161*, 8. - A. Chatelain, Moj prijatelj Zep, *162*, 8. - Bruno Cigognani, Lutkica od marcipana, *159*, 8. - Grazia Deledda, Tri brata, *153*, 11. - Paul Féval, Pjesma o kruški, *152*, 11. - Mikkjel Förnhus, Zakon prirode, *155*, 10. - John Galsworthy, Salta pro nobis, *153*, 11. - H. Gaudron de Genouillac, Šuma zlopaćenja, *155*, 10. - Zane Grey, Lov na jaguara, *154*, 11. -. Jerome K. Jerome, Guska, *162*, 8. - Richard Katz, "Bob", pony s Jave, *155*, 11 i Zapriečeni ljudožderi, *157*, 11. - Guy de Maupassant, Menuet, *158*, 11. Pančo Mihajlov, Zašto?, *166*, 8. - Mario Parodio, Skladatelj Indellio, *168*, 12. - Luigi Pirandello, Sve na liep način, *151*, 10. - Leo Slezak, Bolan doživljaj, *152*, 10. - Pelham Grenville Wodehouse, Slovo zakona, *152*, 10. - Villiers de l'Isle Adam, Nebeska pustolovina, *151*, 11. - ..., Psihijatrija, *151*, 11. - ..., Najveći uspjeh ljudskog duha, *152*, 11. - Inozemna poezija: Paul Claudel, Žrtvama komunističkog satanizma, *163-164*, 7. - Vergil, Silaz u podzemlje (iz "Eneide"; prev. Marin Bego), 163-164, 10.
25. Rešad Kadić, Kroz pakao života. S kriomčarima duhana kroz hercegovački krš i zasjede "financa", *155*, 6. - Mirko Kovačić, Život u Srebrnoj zemlji. Hrvati kao čakereri, rudari i trgovci u Argentini, *154*, 6; Jedan dan u La Plati, *161*, 6 i 9; Od Južne Amerike do crnoga kopna, *168*, 8. - Viktor Živić, Kroz prošlost samostana sv. Antuna do posljednje tragedije Knina, *157*, 6.
26. Lj. Maraković, Zanat gospođe Warren. Drama Bernarda Shawa obnovljena na hrvatskoj pozornici, *151*, 12; Plastika riječi. Veče recitacija Marije Borske, *153*, 12; Hrvatska izvedba dviju japanskih drama. "Terakoja" Takeda Isume i "Asagao" Jamada Kakašija, *154*, 12; "Četvorka". Premiera drame M. Foteza u Hrvatskom državnom kazalištu, *160*, 10; Axela Iversa "Kuća br. 13" u velikoj dvorani Radničke komore, *162*, 10: Kranjčević, Šop, Ujević, Đukić. Veče recitacija Dragutina Dobrenića, *162*, 10; Hrvatska zemlja u stihovima. Književna večer Hrvatskog krugovala, *165*, 10; Ljudi i život. Druga književna večer Hrvatskog krugovala, *168*, 10; Gospoda s kamelijama, *168*, 10. - N. F (edorov), O kazališnoj kritici, *161*, 7. - K. Muira, Japanska kazališta, *152*, 9.

kostimografkinju Helenu Uhlik, glumice Mariju Borsku, Mariju Crnobori, Đurdicu Dević, Dinu Dožić, Ervinu Dragman, Boženu Kraljevu, Belu Krleža, Jelicu Lovrić, Miu Oremović, Ivonu Petri, Milu Popović, Branku Stunčev, Lelu Šestak i Jelku Šokčević te glumce Amanda Alligera, Arhanića, Josipa Bakotića, Peru Budaka, Josipa Dancša, Dragutina Dobrenića, Matu Grkovića, Dražena Grünwalda, Bogdana Jerkovića, Josipa i Veljka Maričića, Jozu Martinčevića, Branka Mašelja, Martina Matoševića, Slavka Midžora, Hinka Nučića, Josipa Pukšeca, Tita Strozzija, Borivoja Šemberu, Zlatka Šira, Franju Šivaka i Branka Špoljara.

Koncert je pratio Krešimir Benić, koji se javio i nekolikim povijesnim člancima i osvrtima, a suradivali su i skladatelji Antun Dobronić i Boris Papandopulo.[27]

U člancima se spominju ravnatelji Lovro Matačić, Mladen Pozaić, Boris Papandopulo, Đuro Vaić, Berislav Klobučar, Vladimir Benić, Milan Horvat (i kao glasovirač), Emil Cossetto, instrumentalisti Tomislav Ćukac, Ljudevit Dobrony, Antonio Janigro, Božidar Kunc, Natalija Matovinović-Gottlieb, Antun Nevistić, Ivan Pinkava, Ladislav Šaban, Evgenij Vaulin i pjevači Ruža Cvjetičanin, Liga Doroghy, Dragica Martinis, Josip Gostič, Matija Kuftinec, Milan Pichler, Vladimir Ruždjak i Zdenko Šir.

O filmu je pisao Milan Ilinić.[28]

Uredništvo je tiskalo umjetničke reprodukcije nekolicine starih majstora te reprodukcije i fotografije suvremenih slikara i kipara: Ferdo Bis, Bruno Bulić, Josip Crnobori (i snimak ateliera), Ivan Domac, Vinko Foretić, snimak Ive Kerdića u atelieru, Joza Kljaković, Slavko Kopač, Ladislav Kralj Međimurac, Frano Kršinić (i snimak ateliera), Ivo Lozica, Vlado Marjanović, Karlo Mijić, Ivan Mirković, Omer Mujadžić u atelieru, D. Pevec, Ferdo Quiquerez, Marko Rašica (i snimak s izložbe), Juraj Škarpa (i snimak ateliera), Zlatko Šulentić, Ernest Tomašević, Marijan Trepše, Vladimir Udatny, Fedro Vaić, Ante Župan (i snimak u atelieru). Tiskalo je i fotografije Jure Anića, S. Barberića, Toše Dapca, Augusta Frajtića, Mladena Grčevića, Vladimira Horvata, Krešimira Juriše, Milana Pavića i Viktora Živića.

27. K. Benić, Na početku nove godine, *151*, 12; Slovačka glazba. Osvrt na najnoviju knjigu dra Josipa Andrića, *153*, 12; Koncertni pregled, *155*, 12; Koncertni tjedan, *156*, 12; Cristoph Willibald Gluck, *159*, 7; Koncertni pregled, *161*, 10 i *162*, 10; Franjo Šaver Kuhač, utemeljitelj komparativne muzikologije, *163-164*, 12; Koncertna kronika, *165*, 10 i *166*, 6; Gjuro Eisenhuth, začetnik i promicatelj instrumentalne glazbe u nas, *167*, 6. - A. Dobronić, Glasbena umjetnička kultura s osvrtom na stvaranje u Hrvatskoj, *155*, 9; Razvoj hrvatske glasbe u okviru europskog glasbenog stvaranja, *168*, 11. - B. Papandopulo, Problemi našeg simfonijskog glasbenog života, *166*, 10. - D. J. D., Glasbenik don Josip Raffaeli, *152*, 12.

28. M. Ilinić, Od igre sjenama do slikopisa u bojama, *162*, 6 (prebačeno iz br. 159!); Slikopis u suvremenom životu, *160*, 6.

Dmitro PAVLIČKO[1)]

Iz Čečenije dolaze lijesovi[(*)]

Iz Čečenije dolaze lijesovi
Djeca Ukrajine, kao komadi ugljena -
Umotani u rusku zastavu.
Plačite, matere i kopajte grobove,
I križeve stavljajte iznad sinova
Koji su išli umirati za Moskvu.
To nam je kazna, uz sram
Što nismo postali ono što jesmo,
Te po zakonu za siromašnog Hahola
Na krvavoj službi kod svoga mučitelja,
Živimo i umiremo kao stoka,
Tražeći samo hranu i odjeću!
Kažnjeni smo jer Domovinu
Prihvatismo kao poklon,
Prsten s moćne ruke,
Jer su nam svjetlo davale tuđe zapovijedi.
Za njih, a ne za svjetlo slobode
Tukli smo se kao posljednji prosjaci.
Tristo godina iz nas su izvlačili duše,
I Hetmana odvodili na mučenje,
U žrtvu pretvarali božanstva.
I za to što postali smo robovi,
Predali duše, crkve i katedrale,
Plaća nam lijesovima Moskva.
Dobro plaća, jer i njih ne vrijede
Sluge koje su na Andrejevskom barjaku,
Iz krvavog pepela Čečenije,
Iz crnog razboja i pogroma,
Vratile se, šuljajući, kući,
Zauvijek zaboravljenom rodu.
Plačite, matere i kopajte grobove,
I križeve stavljajte iznad sinova
Koji su išli umirati za Moskvu,
Za ograničenog pijanog vandala,
I molite se, da ne izbaci ih zemlja
U ponoć olujnu.

31. siječnja 1995.

"Ukrajinska riječ" br. 8 (2756), Kijev-Pariz, 23. veljače 1995., str. 4.

Bilješka uz prozni prijevod pjesme "Iz Čečenije dolaze lijesovi".

DMITRO PAVLIČKO je vodeće ime suvremene ukrajinske književnosti. Pjesnik, književni teoretičar i kritičar, prevoditelj s ruskog, engleskog, njemačkog, španjolskog i talijanskog jezika. Pisac scenarija za filmove i stihova za djecu, novinar i urednik književnih časopisa. Popularan ukrajinski političar demokratske i državotvorne orijentacije, čuvar ukrajinskog jezika i kulture protiv sveprisutne rusifikacije.

Rođen je 28. rujna 1929. god. u zapadnoj Ukrajini.

Pavličkov književni rad počinje 1953. g. kada je objavio prvu knjigu stihova.

Premda povezan dugo godina s boljševičkom totalitarističkom strankom, nastojao je, "prodavajući dušu" - kako sam kaže, unutar nedemokratskog političkog ustroja i ekstremnog ideologema, načinom intelektualne gerile, djelovati kao svjestan Ukrajinac, posvećujući se čuvanju materinjeg jezika i nacionalne kulture. Njegov život i rad paradigma su stanja u kojemu su živjeli ukrajinski intelektualci državotvorne orijentacije, a koji su uspijevali sačuvati integritet ličnosti i političke progone.

Nakon urušavanja Crvene imperije, Pavličko radi na osnivanju "Narodnog RUHA", državotvorne političke stranke i posvećuje se političkom radu kao narodni zastupnik u Vrhovnoj Radi Ukrajine.

Htio bih naglasiti da se Pavličko dokazao kao prijatelj Hrvatske. No, ne samo zbog toga, već poglavito zbog vrijednosti njegova pjesničkog djela, kao i zbog vrijednosti nama nedovoljno poznate književnosti ukrajinskog naroda, ovom književniku treba posvetiti pozornost. Naš je veliki zadatak da se to učini cjelovito i stručno.

Đuro Vidmarović

Nevenka ŠKREBLIN

Ratnik i smrt

Danas urlik bola
rupši stjenovite hridi
uplakanog mora.
Danas u sutonu tuge
razdire srce
podla zlokobna mora.
Danas je netko
oslobodio dušu
silinom vihora
s teškim uzdahom
olakšanja.
Danas je nestalo
teško breme
s nejakih pleća ratnika,
nasta tišina i mir
za još jednog patnika.

Božo KUKOLJA

Otvorena knjiga

Čudesno sâm
ali osamljen nikada
pod ovim nesklonim nebom

Ponekad čak i bez sebe samoga
na ovome svijetu
gdje je sve samo sa sobom obuzeto

Živim i tražim - bez prestanka -
iako ne znam
koga ni zbog čega?

Sve dok, napokon,
ne nađem tebe.

Zdravko MUŽINIĆ

Jedan dobar predratni crkveni list

Sjećanje na splitski crkveni tjednik "Katolička riječ"

Nekoliko godina uoči zadnjeg rata izlazio je u Splitu crkveni list, tjednik "Katolička riječ", jedan od boljih, ako ne i najbolji takav list u Hrvatskoj. Bješe taj list, naime, ne samo informativan i nije donosio samo vijesti iz crkvenog života, nego se tu raspravljalo u obliku dužih članaka o raznim aktualnim pitanjima vjere i crkve i svega ostalog s tim u svezi, pisalo se, dalje, i o crkvenoj povijesti, često i u obliku feljtona, isticalo se značajne crkvene ljude i crkvene velikodostojnike, kako tog vremena, tako i iz prošlosti, nije se previdjelo ni važne čimbenike odgoja: književnost, kazalište, film itd. Treba reći najzad i to da je taj list stajao beskompromisno na hrvatskim rodoljubnim stajalištima i beskompromisno je zastupao interese hrvatskog naroda.

Počeo je izlaziti taj tjednik 30. ožujka 1935. i izlazio je do svibnja 1941, ukupno nešto preko šest godina. Podsjetimo da je od 1931. do 1935. izlazio u Splitu već jedan sličan isto tako dosta dobar crkveni tjednik pod naslovom "Križ na Jadranu" koji je uređivao poznati svećenik i čovjek od pera dr. Antun Pilepić.

Vlasnik lista "Katolička riječ" bješe "Hrvatski katolički narodni savez", točnije splitska i hvarska biskupija odn. tadašnji splitski biskup dr. Kvirin Klement Bonefačić i hvarski biskup dr. Miho Pušić.

Tjednik je izlazio u dva lista, četiri strane, velikog formata ali na žalost ne naročito atraktivna izgleda i skromne opreme. U povodu velikih blagdana imao je dva lista više.

Urednik lista bio je i ostao do kraja odvjetnik dr. Stjepan Vukušić, poznati laik i izgrađeni katolički intelektualac. Prije nego što kažemo nešto o tom listu, kazat ćemo par riječi o tom uzornom čovjeku i istaknutom domoljubu.

Dr. Stjepan Vukušić rođen je 1889. u Omišu u ribarskoj obitelji. Nakon sjemenišne biskupijske gimnazije (ušao je u sjemenište s namjerom da postane svećenik, no tijekom školovanja od toga je odustao jer je uvidio da neće biti dobar svećenik) završio je i doktorirao pravo i postao odvjetnik u Splitu. Kako je bio duševan čovjek, nije gulio klijente niti je išao za tim da se obogati, tek da se pošteno preživi. Bijaše izuzetno pobožan i svakog je dana - ponavljamo svakog dana - prisustvovao euharistijskom slavlju u obližnjoj crkvi Gospe od Zdravlja i gotovo svakog se dana i pričešćivao. Za vrijeme misnog slavlja bijaše gluh za sve što se događa oko njega i cijelo bi vrijeme proklečao uronjen u molitvu. Bio je dr. Vukušić i izraziti rodoljub, jedan od rijetkih koji nije 1918. "pozdravio" ujedinjenje. Bijaše i jedan od rijetkih splitskih intelektualaca koji nije tih godina bio član koje unitarističke organizacije što se ne može reći za neke druge splitske inače i poštene intelektualce (prof. Ivo Juras, dr. Josip Brkić, dr. Josip Berković ...). Bijaše član Trumbićeve federalističke stranke, da bi nakon atentata 1928, skupa s Trumbićem, prišao HSS. Pozdravio je Sporazum Cvetković Maček i uspostavu Banovine Hrvatske i još više uspostavu NDH, ali će uskoro teško doživjeti dolazak Talijana u Split i okupaciju Dalmacije. Kad je nakon

kapitulacije Italije Split Ušao u sastav NDH, tražeći kome da povjere dužnost gradonačelnika, sjetili su se tog uglednog građanina i istaknutog rodoljuba a usto i čestita čovjeka. Kao gradonačelnik za nepunu godinu dana dok je bio na toj dužnosti, dr. Vukušić je učinio koliko se to moglo u tim teškim vremenima, mnogo za dobrobit grada i njegovih građana, učinio je uopće mnogo dobra i mnoge je spasio od zatvora. No to mu splitski komunistički čelnici nisu priznali. Naprotiv, oni su sve zlo što se tih godina događalo u Splitu pripisali njemu. I tako kad je koncem listopada Split bio "oslobođen", dr. Vukušić je bio uhićen i osuđen na smrt.

Nije se mogao izabrati pogodniji čovjek za urednika tog lista nego što je dr. S. Vukušić. Taj će izgrađeni i zauzeti katolički djelatnik zaista uprijeti sve sile da bi pružio suvremenom čitatelju, posebno nešto više kulturne razine, potrebne informacije o vjeri i crkvi a i svemu ostalom s tim u svezi, ali i da mu preko opsežnijih članaka pa i rasprava pruži mogućnost da produbljuje svoje znanje o vjeri i crkvi pa i da produbljuje svoju vjeru, u krajnjoj liniji da list i odgaja i usmjeruje svoje čitatelje.

U određenom broju priloga lista pisalo se dakle, o vjeri, vjerskim istinama, dogmama ... ali i još više i o potrebi što tjesnijeg povezivanja s crkvom, dalje njegovanju duhovnosti, ispovijedanju, duhovnoj obnovi ..., a s druge strane i o vjerskom indiferentizmu, bezvjerstvu, borbenom ateizmu ...

Posebna se pozornost posvećivala mladima i njihovim problemima, njihovu odgoju, vjerskom indiferentizmu u redovima mladih, lošim filmovima, seksualnim problemima...

Pisalo se u više navrata i o pojavi i problemu o kojemu se i danas govori i piše - pobačaju ...

U nekim se prilozima nastojalo približiti suvremenim čitateljima neke istaknute ličnosti vjere i borce za vjeru (počevši npr. od Tome Morusa o kojemu je pisano u jednom od prvih brojeva lista) kao i istaknute predstavnike crkve u Hrvata, posebno u Južnoj Hrvatskoj, počevši od Ivana Ravenjanina do tadašnjeg biskupa dra K. K. Bonefačića (i o njemu je pisano u jednom od prvih brojeva lista), a pisano je i o nadbiskupu Baueru posebno u povodu njegove smrti, dalje o mladom Stepincu, prigodno i o nekim drugim biskupima, a nisu mimoiđeni ni neki istaknuti splitski svećenici (počevši od neizbježnog don Frane Bulića, posebno u povodu njegove smrti, preko istaknutog svećenika, vjeroučitelja, filantropa itd. don Drage Bosiljevca ...

Istaknimo da je vrlo pozitivno pisano i o isusovcu Petru Perici koji je tih godina djelovao u isusovačkoj rezidenciji na Manušu)...

Pisalo se afirmativno i o nekim tadašnjim religiozno-rodoljubnim organizacijama ("Domagoj", "Križari" ...) kao i o njihovim čelnicima pa i uopće o čelnicima hrvatskog katoličkog pokreta (dr. Rudolf Eckert, br. 15, 1935, dr. Ivan Merz, Petar Grgec, Ljubomir Maraković ...).

Velika se pozornost posvećivala i suvremenim kretanjima, marksizmu, komunizmu, borbi radničke klase ... pa je s tim u svezi iznošena socijalna nauka crkve, spominjane socijalne papinske enciklike...

Ovdje bismo htjeli posebno istaći da se smioni urednik konfrontirao i s masonerijom ("Masonerija - otrov", Kat. riječ, br. 18. od 25. VII. 1935, "Iza masonskih kulisa" v. isto br. 48. od 25. XI. 1937. itd.), u jednom se prilogu čak "usudio" donijeti popis splitskih masona zbog čega je imao petljanja sa sudom jer su se neki od navedenih pobunili da oni nisu masoni i pokrenuli sudski proces.

Nije se najzad urednik bojao ni konfrontacije s fašizmom odn. nacizmom pa ćemo naći i s tim u svezi priloga u tom listu.

Dakako, nije zanemarena ni borba hrvatskog naroda okupljenog oko HSS za slobodu pa se pisalo i o tome, pozdravljena je posebno uspostava "Banovine Hrvatske", pisalo se i o Mačeku i drugim hrvatskim političkim čelnicima, posebno o Trumbiću pogotovo o povodu njegove smrti...

Od nekih specifičnih splitskih problema, koji nisu također promakli pozornosti zauzeta urednika, tu je problem gradnje pravoslavne crkve u srcu Dioklecijanove palače na temeljima katoličkog samostana ("Gradnja pravoslavne crkve u Splitu", br. 17, 1935.)!

Svjestan da i kultura igra značajnu ulogu u životu čovjeka a i da ga značajno odgaja, vodio je računa urednik i o tome (već u jednom od prvih brojeva susrećemo tako prilog o H. Luciću u povodu 450. godišnjice rođenja).

Recenzirane su najzad u listu i neke odn. publikacije, ocijenjene, dalje, i neke kazališne predstave (pretežito u režiji tzv. Kazališnih dobrovolja u Domu Gospe od Zdravlja) itd.

Ukratko, teško da je išta iole značajno s crkvom u svezi promaklo pozornosti zauzetog dr. Vukušića i teško da je išta važno propušteno. Uz kratke vijesti, uvrštavani su i dulji članci pa rasprave, dalje polemike, nije zaboravljen ni podlistak, tu su i recenzije, osvrti na priredbe itd.

Najveći broj uvrštenih priloga nije potpisan, ali se može pretpostaviti da ih je pisao pretežito urednik, svestrano izgrađeni intelektualac, ali dijelom i neki tadašnji splitski katolički publicisti, kako iz redova crkvenih ljudi, tako i laici odn. svjetovnjaci koje je urednik angažirao i zamolio za suradnju.

Bio je taj list, sve u svemu, nesumnjivo pun pogodak! ... Šteta samo što nije bio izgledom atraktivniji i privlačniji i grafički ljepše opremljen...

Tako je taj list uspješno vršio svoju misiju sve do događaja koji je štošta u Splitu zaustavio i prekinuo pa i poremetio: talijanska okupacija. Nakon toga urednik će pokušati i dalje izdavati svoj list pa je i izdao par brojeva, no suočen zacijelo sa smetnjama talijanskih vlasti glede jezika, sadržaja i slično, zaključio je da će biti najbolje da obustavi daljnje izlaženje lista ...

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)

16. XI. 1995. - prof. dr. Ivan Biondić: dr. Josip Gunčević

23. XI. 1995. - prof. Mladen Jurčić: Daljine, blizina

30. XI. 1995. - Mahnićevi sljedbenici (u povodu izlaska iz tiska knjige Petra Grgeca "Dr. Rudolf Eckert")

7. XII. 1995. - Dr. Stanislav Vitković: Franjo kard. Šeper

14. XII. 1995. - prof. Radovan Grgec: Jeronimska Danica

Modrine

Modrine, modrine, topline, topline.
Uskomešana pjena nijemih vodenjaka.
Modro u meni kroz prozirnu svjetlost iskri, neodoljivo bodri
ostatak svemira.
Nije li iskričava bjelina valja prikrila oblutke zaostale u dubini?
Nije li pržina jednako zasula sve pore i škrilje podmorja?
No ipak, ostati je, diviti se jednako i banuti onako kao usput u vrevu života koji je
poprištem svakojakih izbi.
Ostati je zauvijek slamati raslinje nenaviklo dobru i travama nesviknutim trajanju i
onda kada znamo tko nas slama.

Prpošno sviraju sopile

Svetkovina misli razdanila mi
uzglavlje
bijeloj svijetlosti uzmaknuti neću
u ovoj sladnosti prpošnih vrleti.
Zaokupljena zemlja ponovno
obnaža
prozirnu površinu voda...
U konačištu od vrijeska
prpošno sviraju sopile
Ovoproljeće poput uhodnika
ponovno daruje izgubljene skute.
Radost trenutka u hipu obara
i najcrnje slutnje.

Starinski vezovi

Ovoljet raspukla MODRINE
Usidrila vrutak u pržini
Ponovo Alkari
u sridu bodu
I vezove starinske nose na vešti
Zasjala ponovno radost
kroz obilnu godinu
i raskošno podarila
svitke plaveti.
Odzvanjaju blaženo ZDRAVOMARIJE
U crnoj povorci ovlaženi pogledi
ONIH što ne priznaše volju SUDBINE.

Sveprisutna tkanja vremena

Osvijetljena soba još uvijek zavodljivo treperi nabijena raskošnom bojom različka.
Otvorih ladicu ispunjenu stiješnjenim mislima o beskraju rastuće plime podivljalog
mora.
Na ruci tek bljesak svjetlosti koja polako razotkriva snutrene poglede nas skrivenih u
bjelini.
Nije li smjelo zaviriti ponovno, pa opet ponovno, u stranicu prozirnog stakla.
Na ruci bljesak razbijen u tisuću neobjašnjenih vrijesnica. Poniru zaobljene misli k
poprištu sveprisutnih tkanja vremena.

Hrvati u Rimu

Ništa nema divnijega nad
zalazom sunca na Pinču.
(A. V. Tkalčević, 1861.)

Hrvati su Vječnom gradu dali više prinosa nego nekom drugom europskom ili svjetskom gradu. Dali su kipara Ivana Duknovića, jednog visokog vatikanskog dužnosnika, jednog državnog poglavara i konačno crkvu sv. Marije posrednice svih milosti.

Od naših kipara najviše je ostavio djela Ivan DUKNOVIĆ (Ioanes Dalmata i dr., Trogir, oko 1440-?, poslije 1509), njegov kip sv. Ivana evanđeliste u kapeli Nikole Firentinca u trogirskoj katedrali najviše se cijeni. U Rimu su njegovi nadgrobni spomenici u trima crkvama (Svete Marije velike, Svete Marije iznad Minerve i Sv. Klementa). S Minom da Fiesole izradio je tabernakul koji je u sakristiji crkve sv. Marka u Mletačkoj palači.

Nadgrobni spomenik pape Pavla II. radio je s Minom da Fiesole. Taj spomenik, jedan od najljepših i najindividualnijih renesansnih djela ove vrste, bio je prvotno u staroj crkvi sv. Petra. Kad se gradila nova crkva, bijaše rastavljen i u dijelovima uzidan u vatikanskim podrumima, tzv. grottama, gdje su se pokapali pape. Koncepcija spomenika kao cjeline poznata je po nekim sačuvanim crtežima i opisima. Među njegovim fragmentima možda je najljepši kip Nada, alegorijski lik mlade djevojke s krilima, sklopljenih ruku, neobične mekoće i miline, s Duknovićevim potpisom. Jedini pouzdani podatak o umjetnikovu djelovanju u Rimu je njegov potpis na tom kipu.

Hrvati su dali oko deset kardinala (uzalud sam tragao za člankom u kojemu su popisani hrvatski kardinali!), a dosta se pisalo o hrvatskom podrijetlu pape Siksta V. (pravo ime Felice Pereti, 1520-1590). Prema nekim izvorima, roditelji su mu bili iz Dalmacije. Mnogo je gradio, ali je iz temelja sagradio samo jednu crkvu: hrvatsku crkvu sv. Jeronima. Za pet godina dok je bio papa, uz pomoć Domenica Fontane, podigao je četiri obeliska (među kojima je i onaj na Trgu sv. Petra), ponovo je sagradio Lateransku palaču i kapelu uz nju - Svete stube i dr. Dobio je naziv papa-graditelj.

U vatikanskoj upravi istaknuto mjesto zauzimaše kardinal Franjo ŠEPER (1905-1981), zagrebački nadbiskup te prefekt Kongregacije za nauk vjere. Poslije pape i državnog tajnika bio je treći čovjek u vatikanskoj upravi. Jedan je od vodećih otaca Drugog vatikanskog sabora.

Marko Faustin GALJUF (Gagliuffi, 1755-1834), dubrovački svećenik-redovnik (pijarist), stekao je svjetsku slavu kao improvizator elegantnih latinskih stihova. Inače je bio i sveučilišni profesor prava u Genovi. Za prevrata 1798. u Rimu je bio predsjednik Rimske Republike (prema Mirku Deanoviću) ili pučki tribun (prema Veljku Gortanu).

Već stoljećima imaju Hrvati u najstrožem središtu svoju crkvu s gostinjcem, kaptolom i zavodom. Zvali su je slavenskom, ilirskom i sl. Najprije je to bila crkvica sv. Marine na Ripetti koju je papa u sredini XV. st. darovao hrvatskoj koloniji. Današnja

crkva je jedina koju je papa Siksto V. od temelja podigao, u drugoj polovici XVI. st. Crkva je posvećena godine 1634. Izgradnja i uređenje crkve teklo je postupno. Današnji je službeni naziv - Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima i hrvatska nacionalna crkva. Godine 1981. zavod je svečano proslavio svoju osamdesetu obljetnicu rada. Sadašnja zgrada zavoda je iz 1940. U njoj žive svećenici iz svih naših biskupija koji u Rimu uče na raznim učilištima. Zavod ima bogatu knjižnicu i nakladnik je nekoliko knjiga. U nj se ulazi s trga Piazza Augusto Imperatore br. 3 i 4. U crkvi je misa na hrvatskom jeziku svake nedjelje u 6 sati poslije podne. Na trgu je čuveni mramorni oltar *Ara pacis* i Augustov mauzolej.

Crkva ima veliki brod s tri kapelice na svakoj strani i lijepe prozore. U sakristiji su slike Joze Kljakovića i Ivana Dulčića. Na izlazu iz sakristije je odljev Meštrovićeve *Pietà*. U trijemu Zavoda sv. Jeronima s ulične strane su dva velika reljefa Ivana Meštrovića: *sv. Jeronim* i *papa Siksto V.* Na vrhu zgrade zavoda, a to se dobro vidi s trga Piazza Augusto Imperatore, veliki su mozaici Joze Kljakovića s temom iz hrvatske povijesti.

Neka budu spomenuta dva epitafa u prezbiteriju crkve nad grobovima. Onaj desno bilježi imena četvorice pročelnika hrvatske bratovštine: Ivan Lucić, Ivan Paštrić, Stjepan Gradić i Juraj Giorgijević. Svi su Dalmatinci, dvojica su Splićani: Paštrić i Giorgijević. Danas u Splitu knjižnica nadbiskupskog sjemeništa nosi ime svećenika Ivana Paštrića (Split, 1636-Rim, 1708), polihistora i sveuč. profesora dogmatske teologije u Rimu. Darovao je oko šest stotina knjiga i tako postavio temelj sjemenišnoj knjižnici u Splitu, prvoj javnoj knjižnici u Dalmaciji. Drugi epitaf je u čast Jurja Barakovića (Zadar, 1548-Rim, 1628), svećenika i poznatog književnika, autora *Vile Slovinke*.

"Često sam (1943) poslije rada odlazio na veliku krovnu terasu Zavoda i gledao sučelice dvorišnu stranu palače Borghese. U toj palači do početka rata nalazilo se Kraljevsko jugoslavensko poslanstvo" (Jozo Kljaković).

U crkvi sv. Jeronima nema djela ili elemenata koji su hrvatski ili pak podsjećaju na Hrvatsku. Stoga nije pretjerano kazati da je "najhrvatskija" rimska crkva - crkva *sv. Marije posrednice svih milosti*, koja je u sklopu generalne kurije franjevačkog reda Male braće. Crkva i kurija su u ulici Maria Mediatrice br. 25 na Jasminskom brežuljku (Gelsomino) kod Vatikana. Crkvu i kuriju 1950. podigao je dr. Dominik Mandić (1888-1973), franjevac i povjesničar. U Rimu je živio i radio više od deset godina (1939-1952). Bio je blagajnik franjevačkog reda Male braće. Uz franjevačko učilište Antonianum, a u dogovoru s fra Karlom Balićem, podigao je veliku dvoranu s 1500 sjedala i suvremene prostorije za čitaonicu i knjižnicu. Informativan je njegov članak *Gradnja nove crkve franjevačke generalne kurije u Rimu i hrvatski motivi u njoj, koji je objelodanjen u Hrvatskom kalendaru* (1951, str. 135-139).

Prema nekim mišljenjima, crkva sv. Marije posrednice svih milosti je "najveće umjetničko djelo" zadnjih trista godina u Vječnom gradu. Sva je urešena tropleterom i hrvatskim motivima. Najljepše umjetničko djelo u crkvi jest mramorni reljef *Rane sv. Frane* Ivana Meštrovića izraden u belgijskom mramoru, a original je u franjevačkom samostanu u Zaostrogu, a brončani odljev u franjevačkom samostanu na Širokom Brijegu i u Splitu. Iznad reljefa vidi se mozaik koji prikazuje kako sv. Franjo dijeli Pravila pripadnicima triju redova koje je osnovao. U prvom je planu hrvatska trećorednica odjevena u slavonsku narodnu nošnju.

Tropleter dolazi do izražaja kod vanjskog ulaza u crkvu, na oltarima i oltarnim ogradama, na korskim klupama i uopće na drvenom namještaju. Na pročelju crkve je i na staroslavenskom jeziku franjevački pozdrav: Mir i dobro!

U crkvi je među stotinjak svetaca na mozaiku i sv. Leopold Mandić. U prolazu iza redovničkog kora je oltar sv. Nikole Tavelića. Slika mučeništva sv. Nikole i njegovih drugova djelo je Slavka Kopača. Na ukrašavanju crkve radilo je 27 umjetnika, među njima su bila dvojica Hrvata.

Na mozaiku ulaznih vrata koji prikazuje Majku Božju posrednicu Gospa je u hrvatskoj narodnoj nošnji iz Šestina. U drugom nizu kupole četiri anđela nose frulu, tamburicu i trubu. Strop nad krovom pod kojim se mole redovnici izrađen je od slavonske hrastovine. Na velikoj freski Marijine slave na krajnjem zidu među svecima jest papa Siksto V. i bosanska kraljica Katarina. Naveo sam samo neke naše motive u ovoj crkvi.

Možemo samo nagađati zašto Sv. Marija posrednica svih milosti nije prikazana u dva naša opširna vodiča: *Putovima Italije* (vodič priredio dr. Franjo Jurčević - Zagreb, 1975, 264 str. sa sl.) i Rim. *Vodič za hrvatske hodočasnike i turiste* koji je napisao Josip Habulin (Rim, 1994, 123 str., 70 slika u boji). Habulinov vodič je zacijelo naš najraskošniji vodič o Vječnom gradu.

Ako je suditi prema nekim "opipljivim znacima" od naših je ljudi u Rimu najpoznatiji Đuro BAGLIVI (1668-1707). Jedna od glavnih bolničkih dvorana u bolnici sv. Duha nosi ime tog čuvenog liječnika. Dubrovčanin Baglivi od godine 1692. živio je u Rimu. Uvijek je s ponosom isticao svoje dubrovačko podrijetlo. Do kraja života ostao je u pismenoj vezi s učiteljima i prijateljima u rodnom gradu. Bio je profesor anatomije na sveučilištu Sapienza. Pisao je na latinskom jeziku. Njegova sabrana djela doživjela su više od 20 izdanja. Prevedena su na talijanski, francuski, njemački i engleski jezik. Dobio je naziv "talijanski Hipokrat".

Kad smo već kod sveučilišta Sapienza, spomenut ću još dva naša stručnjaka koja su predavala na toj uglednoj školi. Franjo PETRIĆ (1529-1597), "najorginalniji hrvatski filozof-humanist", bio je protivnik Aristotela i aristotelizma. Na poziv pape Klementa VIII. došao je u Rim i preuzeo katedru iz platonske filozofije godine 1592. Pokopan je u rimskoj crkvi sv. Onofrija blizu Tassa, s kojim je u mladosti oštro polemizirao zbog estetskih pitanja. Njegovo je glavno djelo *Nova opća filozofija* bilo od Crkve zabranjeno.

Franjo TROGRANČIĆ (Vareš u Bosni, 1913 - Rim, 1974), prevoditelj i antologičar, romanistiku je diplomirao u Zagrebu. U Rimu je stekao dva doktorata, iz romanistike i filozofije. Od 1948. do smrti radio je na sveučilištu Sapienza. Do godine 1959. bio je lektor za hrvatski jezik i književnost, a zatim sveučilišni profesor. Preveo je, između ostalog, i *Smrt Smail-age Ćengijića* na talijanski (Genova, 1949). U Rimu je godine 1953. objavio Antologiju hrvatske lirike s predgovorom i bilješkama o pjesnicima, a 1969. *Narratori croati moderni e contemporanei*.

Na papinskom sveučilištu Gregoriana dva Hrvata bila su redoviti profesori, a treći je danas - isusovac dr. Ivan Fućak. Sveučilište ima bogatu stručnu knjižnicu, u kojoj su i knjige na hrvatskom jeziku, i njemu je pripojen Filozofsko-teološki institut Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu. Isusovac Ruđer BOŠKOVIĆ (1711-1787), fizičar, matematičar i filozof, u četrnaestoj godini otišao je iz rodnog Dubrovnika u Vječni grad. Na učilištu Rimski kolegij (od 1870. to je Gregoriana) završio je srednju

školu i poslije višeg trogodišnjeg školovanja postao je profesor filozofije i matematike. Na tom kolegiju bio je oko dvadeset godina (1740-1759) profesor matematike. Umro je kao francuski državljanin. Bio je član mnogih akademija, pa i rimske Arkadije. Odstranio je pukotine koje su nastale na kupoli Michelangela Buonarrotija i na apsidama u bazilici sv. Petra. Izračunao je da je kupola teška 56.208.837 kg i 46 dkg. Papa je povjerio Boškoviću i još jednom isusovcu mjerenje merdijana od Rima do Riminija. Rajmund KUNIĆ (Dubrovnik, 1719-Rim, 1794), pjesnik i prevoditelj, isusovac, završio je Rimski kolegij, na kojemu je tridesetak godina (1764-1794) predavao govorništvo i grčki jezik.

Na brojnim papinskim sveučilištima predavali su ili predaju mnogi naši svećenici ili redovnici, stručnjaci za pojedina područja teologije i znanosti. Samo nizanje imena ne govori mnogo. Spomenut ću izričito franjevca dr. Karla BALIĆA (1899-1977), člana Splitske provincije, profesora na više sveučilišta, stručnjaka za srednji vijek i organizatora brojnih međunarodnih teoloških, posebno mariooloških i filozofskih skupova. Kao dugogodišnji predsjednik Međunarodne skotističke akademije u Rimu objavio je više svezaka "oštroumnog naučitelja" blaženoga Ivana Dunsa Skota iz XIII. st. O njemu je napisao doktorsku radnju i slovi za najautoritativnijeg skotistu. Međutim, Balićevo glavno djelo je osnivanje i vođenje Papinske međunarodne Marijanske akademije (1949-1975)

Kad smo već kod akademija i akademika, svakako treba spomenuti akademiju *Arkadija* (Accademia degli Arcadi). Ni u jednoj inozemnoj akademiji nije bilo toliko Hrvata koliko u Arkadiji. Ime je dobila prema pokrajini u staroj Ateni. Osnovana je u Rimu godine 1690. i 1991. slavila je svoj 300. rođendan. U naše vrijeme akademija je dobila naziv "talijanska književna akademija". U trista godina oko četrdeset književnika i znanstvenika bilo je iz Hrvatske njezinim članom. I danas je jedan Hrvat član te ustanove - svećenik i akademik Ivan Golub iz Zagreba. Pod utjecajem Arkadije bila je dubrovačka Akademija ispraznih. Članovi najstarije rimske akademije bili su: Newton, Voltaire, Goethe, Goldoni, G. B. Vico, B. Croce, E. Montale (književnik i nobelovac) i dr.

Već sam dao glavne podatke o nekim našim znanstvenim radnicima u Rimu; tom popisu pridružit ću još neka imena:

Bartol KAŠIĆ (Pag, 1575-Rim, 1650), otac hrvatske slovnice (gramatike), isusovac, učio je retoriku u Rimskom kolegiju i potkraj godine 1699. povjerena mu je zadaća da za potrebe Ilirske akademije tog kolegija sastavi priručnu gramatiku hrv. jezika, koju je zatim, nešto skraćenu, tiskao na latinskom u Rimu (*Institutiones linguae Illyricae*, 1604), u kojemu je objavio nekoliko svojih knjiga. Bio je i ispovjednik (penitencijar) u crkvi sv. Petra.

Ivan LUCIUS (Trogir, 1604-Rim, 1679), otac hrvatske historiografije, u Rimu je studirao humanističke znanosti, neko vrijeme živio i umro. U tom gradu je napisao na latinskom *O kraljevini Dalmaciji i Hrvatskoj*, knjigu koju je tiskao u Amsterdamu.

Ivan Filip VESDIN (WESDIN, 1748-1806), indolog, svećenik, dugo je živio i radio u Rimu, zauzimao je istaknutije položaje u vatikanskim kongregacijama. Dvadeset godina boravio je u Indiji, proučavao je staroindijsku književnost i sanskrt. Objavio je oko dvadeset djela na latinskom i talijanskom jeziku.

Antun PARČIĆ (1832-1902) jezikoslovac, franjevac i biskupijski svećenik, u Rimu je bio kanonik Zavoda sv. Jeronima. Njegovi rječnici (tal. - hrv. i hrv. - tal.)

doživjeli su tri izdanja, a njegova *Gramatika hrvatskog jezika* na talijanskom jeziku prevedena je na francuski. U Rimu je objavio izdanje *Glagoljskog misala* u obnovljenoj hrvatskoj redakciji (1893. i 1905) te *Hrvatski ritual* (1893).

Iako se opredijelio za talijansku kulturu Luciano MORPURGO SPALATINO (Split, 1886-Rim, 1971), publicist, nikada nije mogao zaboraviti svoju domovinu. Po struci bijaše ekonomist. Otišao je iz Splita prije prvog svjetskog rata. Osnovao je u Rimu vlastito nakladno poduzeće *Dalmatia* koje je objavljivalo monografije i vodiče o talijanskim gradovima i slične knjige. U knjizi *Quando ero fanciullo* (Kad bijah dječak) prikazao je svoje djetinjstvo i Split od godine 1890. do 1900. Sačuvane su njegove fotografije starog Splita.

II.

Posebno bi se dalo govoriti o Hrvatima u rimskim crkvama. Nešto je napisano o crkvi sv. Jeronima i sv. Marije posrednice svih milosti.

U crkvi sv. Ivana Lateranskog, u "majci i glavi svih crkava u Rimu i na svijetu", godine 640. posvetio je papa Ivana Ravenjanina za prvog nadbiskupa obnovljene solinsko-splitske nadbiskupije i imenovao ga ujedno primasom Hrvata. Taj se datum (640) uzima kao početak sustavnog pokrštavanja Hrvata. U kapeli sv. Venancija (nekoć sv. Stjepana) najstarije rimske crkve je mozaik koji je sačuvan u dobrom stanju. On je "vječni svjedok iz vremena doseljenja Hrvata na jug" (Ferdo Šišić). Nastao je oko polovice VII. st. i prikazuje mučenike iz Istre i Dalmacije, a medu njima su likovi sv. Venancija, Dujma, Anastazija i dr. Ivan Delalle (1892-1962), svećenik, književnik i pisac sjajnog vodiča o Trogiru, doktorirao je na Papinskom institutu za kršćansku arheologiju potkraj 1930. na temelju radnje *Kapela solinskih mučenika u Sv. Ivana Lateranskog*.

Na vrhu Kapitolija je crkva sv. Marije Nebeske (S. Maria d'Aracoeli) iz XII. st. U toj franjevačkoj crkvi je grob i epitaf posljednje bosanske kraljice *Katarine Kosače-Kotromanić* iz XV. st. Kad su Turci osvojili Bosnu (1463), sklonila se u Vječni grad i tu živjela kao trećorednica. Na nadgrobnoj je ploči njezin lik. Inače je proglašena blaženicom. U crkvi je i oltar sv. Ivana Kapistranskog, pobjednika nad Turcima u bici kod Beograda 1456. Umro je i pokopan u franjevačkom samostanu u Iloku.

Blizu Koloseja je crkva sv. Klementa, s arheološkog stanovišta najvažnija rimska crkva. O njoj je don Frane Bulić napisao knjižicu pod naslovom *Bazilika sv. Klimenta u Rimu. Poviestno-arheologičke crtice* (Zadar, 1881, str. 68). Smatra da je bazilika "trojstruki spomenik triju raznih kultura" i da su neki njezini dijelovi stari tri tisuće godina. Na desnoj strani prezbiterija u bazilici je nadgrobni spomenik kardinala Bartolomeja Roverelle (iz XV. st.) koji je gotovo isključivo izradio Trogiranin Ivan Duknović. U bazilici, koju zovu slavenskom svetinjom, grob je sv. Ćirila, apostola slavenskih naroda i jednog od zaštitnika Europe, koji je umro u Rimu u drugoj polovici IX. st. (869). Njegove su kosti u relikvijaru koji je godine 1962. postavljen u kapeli sv. Ćirila i Metoda.

"Za nas Hrvate, kao u obće sve Slavene, znamenita je u crkvi sv. Klementa, kapelica sv. Ćirila i Metodija, što je dade tuj sagraditi papa Lav XIII. sa našim slavnim biskupom Strosmajerom" (Ivan Nep. Jemeršić).

U crkvi sv. Marije velike grob je pape Siksta V. iz XVI. st. Svoj posljednji počinak našle su u crkvi i kosti sv. Jeronima iz druge polovice IV. st. Mnogi ga smatraju najvećim Dalmatincem. Malo dalje od groba sv. Jeronima počiva arhitekt *Fantinus de Valle* iz XV. st. iz Dubrovnika. Bio je auditor Rote (član glavnog papinskog suda) i papin legat. U Rimu je osnovao hospicij sv. Jeronima (to je danas Zavod sv. Jeronima) svojim novcem i doprinosima drugih. Imao je veoma bogatu knjižnicu koju je ostavio dominikanskom samostanu sv. Križa na otoku Čiovo (Bua) kod Trogira. Koliko je knjižnica bila vrijedna dokazuje i podatak da je papa Siksto IV. godine 1476. izdao posebnu diplomu kojom udara anatemom i izopćenjem iz Crkve svakog koji bi iz knjižnice odnio ma i jedan list.

U crkvi sv. Marije su i grobovi kardinala Filippa i Eustachia de Levisa (1489), djelo *Ivana Duknovića*. Godine 1823. vatra je gotovo potpuno uništila crkvu sv. Pavla izvan zidina. Više od dvadeset godina trajala je obnova crkve, koju su materijalno poduprli kršćani iz cijelog svijeta. Tako je biskup *J. J. Strossmayer* dao za strop hrastovinu iz slavonskih šuma.

Nepotpuno nabrajanje crkava završimo crkvom sv. Petra u okovima, u kojoj je grob i Klovićevo poprsje od bijela mramora. Nadgrobni natpis (epitaf) na latinskom je jeziku: "J. Kloviću slikaru kojemu premca nema". U tekstu stoji: Clovio de Croatia.

Juraj Klović, suvremenik Ivana Duknovića i Michelangela, redovničko ime Juraj promijenio je u Julije. Od godine 1561. do smrti živio je u Rimu i radio za kardinala Alessandra Farnesea. Umro je u palači Farnese i kao kanonik crkve sv. Petra u okovima pokopan je u toj crkvi. Posljednji je veliki predstavnik minijatura u europskoj umjetnosti. Bio je izvanredno vješt u zanatu. Prenosio je u sitni format velika djela Rafaela, Michelangela i drugih suvremenika, a izradio je i brojne originalne kompozicije. Od ovog "Rafaela u minijaturi" u Vatikanskoj knjižnici čuvaju se dva kodeksa koje je ukrasio, kao i Danteovu *Komediju*.

Blizu Laterana, a u ulici Via Porte Maggiore br. 38, glavna je kuća *hrvatskih sestara Kćeri milosrđa*, koje je 1920. u Hrvatskoj osnovala Marija Petković iz Blata na Korčuli. Kćeri milosrđa, kojih danas ima oko 500, posebno djeluju u Južnoj Americi kao misionarke i dobrotvorke. Hodočasnik "neće propustiti a da ne pohodi ovu rimsko-hrvatsku oazu i grob buduće hrvatske blaženice, kako se nadamo" (Božidar Nagy).

Domus Croata službeni je naslov hrvatskog *hodočasničkog doma* "Dr. Ivan Merz" u Rimu, koji djeluje i opslužuje hodočasnike od 1987.

III.

U Vatikanskom gradu Hrvati su nazočni u upravi, Vatikanskoj knjižnici i u Vatikanskom muzeju.

U Vatikanskoj knjižnici, koja s prekidima postoji još od antičkih vremena, postoji odsjek za *hrvatsku književnost*. U njemu se čuvaju i staroslavenski kodeksi te dva kodeksa i Danteova *Komedija* koju je ukrasio minijaturist Julije Klović.

Stjepan GRADIĆ (Dubrovnik, 1613-Rim,1683) polihistor i diplomat, bijaše doktor obaju prava, svećenik i zamjenik dubrovačkog nadbiskupa. Nakon godine 1653. stalno je živio u Vječnom gradu kao diplomatski predstavnik Dubrovačke Republike kod Svete stolice i tu je dužnost obavljao do smrti. Godine 1661. postao je drugi kustos Vatikanske knjižnice, a godine 1682. i njezinim glavnim upraviteljem. Objavio je

nekoliko knjiga, a veći dio svojih rukopisa ostavio je Vatikanskoj knjižnici. Uprava knjižnice, kojoj je bio vrlo kratko na čelu, sastojala se od kardinala knjižničara koji se nije miješao u njezin posao, prvog i drugog kustosa (danas su to bibliotekari ili knjižničari), sedam stručnjaka za važnija jezična područja, kojima se od početka XVIII. stoljeća pridružio i osmi, zadužen za minijature rukopisa, a imali su naslov "pisaca" (scriptores), te četvorica nižih službenika zaduženih za poslove u čitaonici i skladištu.

Nekoliko muzeja tvori Vatikanski muzej, a među njima je najmlađa Galerija suvremene religijske umjetnosti, koja je otvorena 1973. U galeriji su i djela hrvatskih umjetnika: *Ivana Meštrovića, Joze Kljakovića, Emanuela Vidovića, Franje Kršinića, Ive Dulčića* i dr. Ti umjetnici zastupljeni su u galeriji zahvaljujući dru. Đuri Kokši, zagrebačkom pomoćnom biskupu, dok je bio rektor Zavoda sv. Jeronima. Od Ivana Meštrovića je i *Pietà*, zapravo brončani odljev jer je original od bijela mramora na glavnom oltaru crkve Notre-Dame u USA (South Bend).

IV.

Mnogi naši latinisti živjeli su ili objavljivali djela u Rimu. Trebat će jednoga dana popisati hrvatske knjige koje su objavljene i tiskane u Vječnom gradu. Među književnicima formalno je najviše uspio Ilija CRIJEVIĆ (Cerva, Cervinus, Dubrovnik, 1463-1520), pjesnik na latinskom jeziku, koji se od godine 1476. školovao u Rimu. Godine 1485. ovjenčan je na Kapitoliju (kažu, prvi nakon Petrarke) lovor-vijencem i tako postao *poeta laureatus* ("Ovjenčani pjesnik") Rimske akademije. U Dubrovniku je obnašao razne dužnosti.

Radnja najpoznatije hrvatske komedije *Dunda Maroja* odigrava se u Rimu, pred kućom kurtizane Laure. Neka sporedna lica u komediji su Rimljani (bankar, trgovac, Kamilo i dr.)

Ivo Andrić započeo je diplomatsku službu u Vatikanu, radio je u poslanstvu Kraljevine Jugoslavije od veljače 1920. do rujna 1921. U njegovoj crtici *Dan u Rimu* (1920) glavna osoba jedne večeri oko deset sati na jednom malom trgu s vodoskokom, osjetila je miris pržene ribe i glad i žed. Crtica u prvom redu opisuje večeru glavnog lica u restoranu, kad vino postaje "ljutkasto i mora da se pije u velikim gutljajima".

Kao što su naši književnici rijetko prikazivali Rim u svojim djelima, isto se dogodilo i našim slikarima. Vladimir KARAS (1821-1858) potkraj 1841. stigao je u Rim i u njemu boravio do prosinca 1847. kad je ostao bez novca. *Rimljanka s lutnjom* najznačajnije je djelo iz tog razdoblja. U Rimu se bavio i glazbom; sačuvane su neke njegove skladbe i pokušaji poezije. Nekoliko Karasovih portreta i *Rimljanka s lutnjom* idu u red najznačajnijih djela hrvatskog slikarstva XIX. st.

Mletački trg nije najpoznatiji trg u Rimu, ali mnogi i mnogi s njega započinju obilazak grada. Na trgu je uočljiva Mletačka palača iz druge polovice XV. st. Stoljećima su u njoj bila poslanstva: mletačko a zatim austrougarsko do 1916. Središnja ulazna vrata kao i ona u Via del Plebiscito, koja odišu elegancijom, sagradio je *Ivan Duknović*. U palači je imao svoj atelje mladi *Isidor Kršnjavi* kad je boravio u Rimu (s prekidima od godine 1873. do 1877).

Malo je pisano o hrvatskim pjevačima i glazbenicima u Rimu. Josip KAŠMAN (Mali Lošinj, 1847-Rim,1925), bariton koji je pjevao u svjetskim opernim kućama,

oprostio se od operne pozornice u Rimu 1922. Naročito je bio uspješan u talijanskom repertoaru.

Pustolov pred vratima Milana Begovića imao je premijeru 27. ožujka 1928. u rimskom kazalištu Teatro degli Indipendenti. Novine su pisale da je to prva hrvatska drama na rimskoj pozornici.

Popisana je većina knjiga koju su naši ljudi tiskali u Mlecima. Nešto slično čeka buduće naše bibliografe: popis hrv. knjige tiskane u Vječnom gradu. Na početku tog popisa stajat će biskup *Nikola Modruški*, latinski i hrv. pisac, koji je u Rimu godine 1474. tiskao na lat. *Govor na grobu kardinala Petra Rijarija*. Govor je više puta tiskan kao uzorak u svojoj vrsti. Dio ostavštine Nikole Modruškog čuva se u knjižnici Angelica.

Možda će dobrohotan čitatelj steći dojam da sam se u ovom članku klonio suvremenika i suvremenih događaja. Zato ću završiti podatkom da je na sveučilištu Sapienza u studenom 1991. održan skup *Pro Croazia* prigodom rata u našoj domovini. Priopćenja s tog skupa kao i neki drugi tekstovi objelodanjeni su u knjizi koja je u jednoj godini (1992) doživjela dva izdanja, i to baš u Rimu.

Ivan SVETIĆ

P o v i j e s t u K n i n u

Oj, bijele vile s Velebit-planine,
pjesnik vas zove na sijelo u Kninu:
donesite cvijeća, lovorove vijence,
veličat ćemo pjesmom domovinu.

Povijest je došla na tvrđavu kninsku,
slovima zlatnim novu knjigu piše.
Dadosmo zavjet kraljevima našim:
tuđinsku silu trpjet nikad više!

Snivajte mirno pradjedovi slavni,
vaši su snovi sad postali zbilja -
hrvatski barjak slobodno vijori
na bedemima kraljevskoga Knina.

Hrvatske majke, čuvarice doma,
suzu vam s lica briše golub mira,
ne tugujte više, sad pjesma slobode
odjekuje gradom kralja Zvonimira.

Mladosti hrabra, sokolovi smjeli,
vama u slavu nek' je pjesma ova.
Za pokoljenja blistati će vječno
junačka djela dičnih vitezova.

Ivica JEMBRIH

Na Tonimiru

Totu jošče hrastje pamti
gde su živeli moži
mlajše poviesti naše:
Kukuljevići - Sakcinski:
Ivan i Antun.
Ni kamena na kamenu.
Ni imena ni datum.
Tonimir - brieg
na hervackem ramenu.
A čez stoletje,
vu žmehki cajti,
bili su svietloča vu nami.
O, drhteče cvietje,
Sonce moraš najti! -
Potomstve kaj se ne srami.

Varaždinske Toplice,
na Malu mešu, 1994.

Ivana RADIĆ

Tuga

Kućice drvena, smeđa,
svijete propupalih proljeća
i čežnjo sanjane radosti,
u zaspalim kutevima tvojim
prigušen je jecaj rastanka
i krik rastrgane mladosti.

Majko, oči tvoje ljubavi
ne poznaju daljine.
Zraka njena sunca često sine
i pozlati trnje, okove, gorčine
mojih dana.
A u jutra siva
kad me zvono trgne
iz zagrljaja gdje se slatko sniva,
ja se pitam što si rekla,
što si u snu htjela dati,
a odgovor niz lice se sliva.
Ja ne plačem,
ja ne plačem,
to su zrake sunca
što me prati,
to je dio srca
što si rekla dati,
to su Tvoje sze,
mati, moja mati.

Kućice drvena, smeđa,
svijete propupalih proljeća
i varko sanjanih ljeta
u zaspalim kutevima tvojim
kašljuca starica jedna,
majka, patnica sveta.

Slavonska požega, 1948

Milan RADIĆ

Hrvatske duše

Bože,
svima
hrvatskim dušama,
uz svoj
sjaj,
otvori vrata
u raj!

Daj da
sva zvona
što svečanije
zvone
i za to
ukopčaj
sve nebeske
mikrofone.

Diana DOBRAN

B o ž e

Što li sam skrivila tebi
Što li me noćas muči?
Snovi su moji uvijek
Prepuni bola i tuge,
Jer želim toplinu tvoju
Da daruješ mi sebe,
Da osjetim da sama nisam
I da je uvijek netko uz mene.

Iz moje ladice - IV.

Rade Pribičević

Kad su u svibnju 1945. došli u Zagreb partizani, djelatnosti moga Ministarstva skrbi za postradale krajeve ušle su u sklop novog Ministarstva socijalne politike. I ja sam nastavio brinuti se oko već postojećih ili novonastalih problema, ali u užem opsegu i bez dotadašnjih ovlasti, i po teritoriju suženo uglavnom na Zagreb i okolicu. Posebno je trebalo voditi brigu oko našeg prihvatilišta u Vrapču, gdje je bio veliki protok izbjeglica, napose onih koji su krenuli prema Dravogradu, a stigli tek nedaleko u Sloveniju; ili onih koji su se s austrijske granice morali vratiti. Radilo se o civilima, koji nisu bili za pušku. A mi smo tamo nedaleko od bolnice imali na željezničkoj pruzi

NARODNA VLADA HRV. TSKE
PRETSJEDNIŠTVO
ODJEL ZA VRAĆANJE IZBJEGLICA / REPATRIJACIJA/

Broj: Ljubi 55 -/1945. Zagreb, dne 1.juna 1945.

O B J A V A.

Za druga Prof. Luku Perinića koji je zaposlen u Odjelu za vraćanje izbjeglica kod Pretsjedništva Narodne Vlade Hrvatske, te može po službenom poslu obilaziti izbjegličke logore u Maksimiru, Vrapču i Samoboru, i Zaprešiću.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

POTPRETSJEDNIK VLADE:

"raskužni vlak" od nekoliko vagona, kroz koje su se svi morali očistiti, te dezinficirati odjeću i prtljagu (ako su je uopće imali!) U bolnici za duševne bolesti (u Vrapču) imali smo "štab", jer su nam tamošnje časne sestre u svemu zdušno pomagale. One su za naše "nevoljnike u prolazu" pekle kruh -do 700 komada dnevno- kao prvu pomoć u prehrani, a pružale su im i nužne medicinske usluge. Mi smo ljudima pisali propusnice da mogu nastaviti daljnje putovanje. A odmah su nam na početku partizani stavili uz nas kao kontrolu mali vod vojničke Ozne, kako se tuda možda ne bi prošuljao koji neprijatelj. Izbjeglice-"povratnici" nisu se smjeli zadržavati u Zagrebu; pa bi se formirale grupe, koje su Oznaši u koloni odvodili dalje od Maksimira (ako su putovali na istok)

ili daleko preko Savskog mosta (ako su putovali na jug). Tamo bi im Oznaši podijelili propusnice, i jadan svijet kretao se dalje pješice i snalazio kako je mogao. Vlakovi još nisu išli i trebalo je dugo, dok su pojedine pruge "prohodale".

Božjom Providnošću angažirao me je potpredsjednik komunističke vlade Rade Pribičević-oko logora u Samoboru, gdje su se u Parku ogradeni žicom privremeno nalazili za vojsku dorasli muškarci, vraćeni s austrijske granice. I ja sam uspješno pomagao riješiti neke probleme povezane s tim logorom koncem svibnja i početkom lipnja 1945. Zato me je Pribičević privukao na posao u svoj ured. To Potpredsjedništvo Narodne Vlade Hrvatske bilo je na gornjem Gradu u Ćirilo-Metodskoj 4. (Za vrijeme NDH to su bile prostorije predsjednika vlade Mandića). I ja sam se tamo našao u jednoj sobi na prvom katu (nedaleko od Pribičevićevih prostorija). Rade Pribičević imao je u partizanskoj vladi velike kompetencije i zadatke preko njezina Odjela za vraćanje izbjeglica i repatrijaciju. A oko toga bilo je doista velikih problema, jer smo po mnogim logorima u inozemstvu imali našeg svijeta i ujedno se na području Jugoslavije za vrijeme rata našlo mnogo pomiješanog naroda i izbjeglica. U bilješkama iz tog vremena nalazim na pr. obavijest iz Ministarstva socijalne politike iz Beograda, kako Amerikanci ne puštaju iz logora zarobljenike, nego moraju doći da ih preuzmu za to ovlaštena lica. A iz Jugoslavije u tu svrhu nitko nije dolazio. Zatim, da treba riješiti pitanje političkih zarobljenika u njemačkim koncentracionim logorima, i tko će ih preuzeti. Ista je situacija s radnicima, koji su tamo bili dovučeni na rad. "Ima iseljenih Mađara i Švaba, koji hoće da se vrate u Jugoslaviju". Sa svim tim povezano je i pitanje prehrane, liječničke njege itd., a posebice željezničkih veza.

TRANSPORTNA LISTINA

IZBJEGLICA-POVRATNIKA, KOJI PUTUJU DANA

IZ MJESTA ..... U MJESTO ..... KOTAR .....

Redni broj	PREZIME, IME I OČEVO IME	ZVANJE	Vjera	Godina rođenja	Mjesto i kotar prijašnjeg stalnog boravišta

U Zagrebu je postojala Centralna Zemaljska Komisija Zbjega u Hrvatskoj, a bila je i Gradska Komisija Zbjega, pa Crveni križ i razne druge ustanove podredene ovom ili onom ministarstvu. I baš radi ogromnosti posla formirano je pri Predsjedništvu Vlade posebno Odjeljenje koje je pokrivao Rade Pribičević kao (potpredsjednik vlade), a koje je u mnogočemu radilo u suglasju s Ministarstvom socijalne politike u Zagrebu, a još možda i više s istoimenim ministarstvom centralne vlade u Beogradu, te vojskom i Oznom.

No kako su se za probleme izvan Jugoslavije na kraju ipak morale u većini brinuti vlasti u Beogradu, to se Zagreb mogao koncentrirati na vlastitu problematiku u Hrvatskoj. Tako je ispalo, da je glavni osobni interes Pribičevića bio upravljen na Srbe iz Hrvatske. Za NDH bilo ih je dosta emigriralo preko Drine i smatralo se kao jedan od

primarnih zadataka da ih se vrati u stare njihove domove, što u ondašnjim prilikama nije bila ni mala ni laka stvar.

U svojim arhivalijama nalazim, da se radilo o 48.601 osobi. Evo donosim jedanaest kotara, za koje je bilo zapisano preko tisuću Srba povratnika (tj. ukupno 36.423): Virovitica 7.301, Podravska Slatina 4.847, Našice 4.407, Zagreb 3.604, Osijek 3.258, Donji Miholjac 3.030, Grubišno Polje 3.002, Bjelovar 2.582, Petrinja 1714, Glina 1411, Požega 1277 osoba. U ostala 53 kotara (o kojima također imam zabilježene točne podatke) još se imalo vratiti 12.178 osoba. Zanimljivo je opaziti, o kojim se predjelima u Hrvatskoj radilo.

Kao pripravu za te selidbe trebalo je riješiti pitanje prihvatnih stanica na određenim raskrižnim punktovima, zatim pitanja transporta, jer je željeznički saobraćaj uvelike šepao i tek se pomalo osposobljavao. Nadovezivalo se pitanje prehrane te medicinske službe itd. Ja sam dosta korisnih prijedloga iznosio, jer sam u toku rata stekao obilato iskustvo. A dobro je došla i moja nekadašnja tiskarska praksa, jer je trebalo na pr. štampati 50.000 osobnih kartona (između ostaloga i s podacima, zašto je napustio mjesto stalnog boravišta i da li mu je tko od bliže rodbine služio u vojsci okupatora ili njegovih slugu) pa razne propusnice i formulare za Centralnu Zemaljsku Komisiju Zbjega u Hrvatskoj itd. Kako još zapravo i nisu funkcionirale štamparije u punom opsegu, sjećam se, da sam za tisak "Transportnih listina" za te izbjeglice i povratnike bio angažirao malu štampariju "Merkantile" u Ilici i time ponovno pokrenuo njezin pogon. U toj "Transportnoj listini" bila je i rubrika za prtljagu, jer se moglo besplatno prevesti do 5000 kg robe po obitelji. A rješenjem Ministarstva saobraćaja (br. 1080/45) listina je vrijedila i kao propusnica za besplatnu vožnju do označenog mjesta. Bio je predviđen i "vođa transporta".

U vezi s povratkom kući mnogi su Srbi dolazili osobno k nama u Gornji Grad. A trefio sam se kod Pribičevića u jednoj zgodi, kad ga je posjetila delegacije iz Banije s molbom, da se ne vrate doma, jer su se u Srbiji neki dobro oženili, a neki odlično snašli i okućili. Pribičević se zbog toga bio jako razbjesnio te im strogim i povišenim glasom naređivao: "Svi se morate vratiti!! Ja ću vas žandarima dotjerati kući!"

A evo još jedne zgode: Ja sam nekada "pušio kao Turčin", i moja je radna soba bila uvijek puna gustog dima, tako da su mi prijatelji govorili, kako k meni treba ući s kišobranom, jer bi se moglo ostati mokar od kiše. Pa nije ni čudo što sam često znao ući k Pribičeviću s cigaretom u ustima, a nisam znao, da mu to smeta: bolovao je na srcu. Ali jednoga dana valjda mu je toga "smrada" bilo dosta, te ne samo da me je zamolio, neka ne pušim u njegovoj sobi, nego mi i prilično oštro prigovorio (što nije bio njegov običaj). I toga sam se sa žaljenjem sjetio, kad sam (kasnije) doznao, da je umro od bolesti srca—nakon što je zbog potrebe za lakšim i nužnijim radom prešao u inozemstvo u diplomaciju kao ambasador. I danas mi je žao zbog ondašnje moje neuviđavnosti. (A prestao sam pušiti pred nešto više od 30 godina, kad sam se počeo utvarati, da mi se suši grlo zbog nikotina! Kadgod je i dobro biti plašljivac!)

No u službi kod Pribičevića bio sam samo par mjeseci. Kad sam čuo, da će se dijeliti prva plaća u komunizmu, požurio sam, da je i ja dobijem, u Ministarstvo socijalne politike, gdje sam službeno i spadao. Ali tamo sam doznao, da od svega toga nema ništa i da su me brisali iz popisa činovnika, jer sam za NDH bio "na visokom položaju". Odmah sam obavijestio o tome Pribičevića, jer radeći kod njega u Potpredsjedništvu

Vlade imam kadgod u rukama i povjerljive spise, a uopće nisam u državnoj službi. Doista, neprilična situacija! Pa mi je na kraju Pribičević rekao: "Najbolje će biti, da ne dolazite u ured, dok ja stvar ne ispitam. Ako niste okrvavili ruke, neće vam se ništa dogoditi. Dodite k meni za osam dana." I došao sam. A on iz ormara izvuče poveći snop spisa i iz nekih mi pročita zanimljivosti. Jednu ću ispričati: Moja činovnica (Jurela) nekoliko mjeseci prije svršetka rata kidnula je u partizane, gdje me je na saslušanju Ozne uvelike hvalila kao činovnika i kao čovjeka. Ali je na kraju ipak u zapisniku potpisala, da me se ima smatrati velikim neprijateljem partizana. Sigurno pritom nije ni pomislila, kakve bi posljedice zbog toga jednom mogle uslijediti. Međutim, kod tog ispitivanja našao se i dr Josip Rasuhin, kojemu sam ja bio nekakav "šef kabineta", kad je on bio pročelnik Odjela za socijalnu politiku za vrijeme Banovine Hrvatske. On je par godina nakon osnutka NDH prešao u partizane i tamo postao viđena ličnost u sanitetu. I on je na tom zapisniku zapisao, da jamči za mene, jer me zna kao dobrog suradnika kroz više godina, a Jurela tek kroz nekoliko mjeseci.

Inače u čitavom onom snopu dokumenata iz Ozne bile su (čini se) samo dvije stvari, koje su se mogle uzeti kao "krimen". Prvo, da sam od Poglavnika dobio orden, i drugo, da sam u kat. tjedniku "Nedjelja" hvalio Mussolinija i njegov vojni potencijal na jednoj paradi u Rimu.

Za ono prvo predočio sam Pribičeviću originalni dokumenat od 1. svibnja 1944. u kojem mi "u ime hrvatskog naroda podjeljuje Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske" red za zasluge I. stupnja "za osobito revnostan i požrtvovan rad oko smještaja izbjeglica." Pribičević je odmah u šali prihvatio, da sam doista zaslužio pohvale, jer —kako je čuo— i partizanska sirotinja dolazila je k meni za pomoć.

Ono drugo — o Mussoliniju nisam shvaćao, ali kao da nekako nije slutilo na dobro. Pa sam brzo potražio u Sveučilišnoj knjižnici "moj" inkrimirani članak iz "Nedjelje" — i odahnuo. Bio je potpisan sa Lj. Perinić (dakle: Ljeposav Perinić, a ne Luka!). Ja u to doba i nisam bio u Rimu, a dopis je iz Rima poslao Ljeposav (koji je hvala Bogu, eno i danas, živ i zdrav) — dakle "spasilo" me jedno slovo — "j"!

Pribičević je bio zadovoljan s mojom obranom, ali zapošljavanje u uredima Vlade bio je poseban odjel, koji je vodila kao personalac Marija Šoljan (onda je još nismo znali kao Baković). Pribičević me poslao k njoj na Markov trg, a sigurno i onaj snop moje "biografije" iz Ozne. Kad sam se slijedećeg tjedna pojavio kod Marije Šoljan, vidio sam odmah da joj je cijela stvar poznata, pa mi je bez mnogo zaobilaženja rekla, da mogu u državnu službu, ali ipak ne u Zagrebu, gdje sam za NDH bio poznati "visoki činovnik". I odmah mi je ponudila dva mjesta : Delnice i Zadar. —Možete li me poslati u Rijeku, jer mi je tamo udana sestra, pa bi se moja obitelj nekako lakše snašla? "Nažalost, tome se nije moglo udovoljiti, jer su tada tamo postojale t. zv. "Zona A" i "Zona B" u kojima Zagreb nije imao ingerencije. Kad sam joj objasnio, kako ne mogu zamisliti u to doba kompletnu selidbu s obitelju i namještajem izvan Zagreba, i pitao: mogu li potražiti u Zagrebu možda kakvo nedržavno namještenje, odgovorila mi je: "Pokušajte".

I tako sam se nakon pet i pol godina državne službe opet vratio u svoje staro H. K. Društvo sv. Jeronima. I to ovako: Slučaj je htio, da je u to doba izašao propis, kako zaposleni umirovljenici gube penziju, ako ostanu u radnom odnosu (ili penzija ili zaposlenje!). A tadašnji upravitelj našega Društva učitelj Martin Jandroković bio je penzioner, i odrekao se (već onda problematičnog) zaposlenja u Društvu za volju

mirovine, koja je ipak bila nešto sigurna. U onom previranju to je smućivalo Upravu Društva, jer koga će sada naći za to radno mjesto. Pa kada me ondašnji predsjednik dr. Ferdo Rožić sreo na Jelačiću i doznao za moju situaciju, smatrao je da je našao rješenje, sazvao Upravni Odbor, i namjestiše me kao upravitelja Društva na mjesto Martina Jandrokovića. Na tom sam položaju ostao i nakon što se dne 26. prosinca 1946. H. K. Društvo sv. Jeronima "prekrstilo" u H. K. D. sv. Ćirila i Metoda. I uz Božju pomoć nekako smo isplivali.

Za mene osobno dogodila se onda i jedna sreća: svi oni dokumenti od Ozne o meni, koji bi mi možda nekada mogli smetati, ostali su zauvijek u personalnom arhivu Predsjedništva Vlade — i poslije me nikada nitko zbog njih nije službeno ispitivao o mojoj djelatnosti za N. D. H.

Katekizëm i vogël

Hrvatskom književnom društvu sv. Jeronima bila je "svrha izdavati i uz jeftinu cijenu širiti pučke spise, dobrim duhom pisane, zabavno-poučne struke." Zato u prvih 60 godina svoje djelatnosti nije izdavalo (niti je za to bilo potrebe!) knjige za učenje vjeronauka u školama. Prvi put 1931. tiska "Kršćanski nauk" od Heffler-Kornfeind-Kramara, kao novost. A zatim u svojoj "dinar-štampi" plasira u narod "Mali katekizam" od Deharba, ali ne kao službeni školski udžbenik i to 1939.-1942. u punih 400.000 primjeraka. Osjećala se potreba za takvom korisnom knjižicom! A kad su nakon rata došli u Zagreb partizani, nastala je nova situacija: imalo se dozvoliti, da se vjeronauk u školama uči kao fakultativni predmet. Ali tada su svi štamparski strojevi bili potpuno u službi komunističke propgande. Nije se moglo ni zamisliti slobodno djelovanje nekog izdavačkog poduzeća "protivne ideologije", a da se i ne govori o katoličkim, vjerski obojenim ustanovama. Naravno, visio je u zraku i opstanak Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima. Istina je da mu je 5. X. 1945. gradski N. O. dopustio rad, ali je već poslije sedam mjeseci to Društvo

bilo raspušteno. O tome smo odmah obavijestili nadbiskupa Stepinca, a on je uskoro bio uhićen (18. IX. 1946.) i osuđen (11. X. 1946.). U svom govoru pred sudom dne 3. X. 1946. oštro je protestirao, što je ta naša vrlo važna kulturna ustanova dokrajčena. Za taj čin komunističkih vlasti rekao je u svom govoru, da je to "teški delikt prema narodu". Njegov energični istup na suđenju bio je povod, da su se mjerodavni ipak trgnuli i odobrili pravila te dozvolili rad pod imenom Hrv. knjiž. društva sv. Ćirila i Metoda (u zamjenu za Hrv. knjiž. društvo sv. Jeronima). Kod toga je sa strane vlasti bio angažiran dr Svetozar Ritig, koji me je bio poslao ministru unutarnjih poslova Krajačiću radi tih novih pravila (za Društvo sv. Ćirila i Metoda).

Kod toga sam dru Ritigu iznosio i "svoj razlog", zbog kojega mora sačuvati našu ustanovu. Objašnjavao sam: Vjeronauk će u nižim razredima biti fakultativan, za obuku trebaju udžbenici, a ne će ih valjda tiskati Centralni Komitet Partije (jer bi to bila izdaja komunizma i opasnost za nove kritike Kremlja). Dakle: mora se za potrebe školskog programa sačuvati naše Društvo, s obvezom da bude nakladnik katekizma (kao školskog udžbenika). Dr Ritig je i taj "razlog" iznosio "šefovima", ali mislim, kako to ipak nije bio neki osobiti motiv, da se 26. XII. 1946. odobre pravila Hrv. Knjiž. Društva sv. Ćirila i Metoda te mu se odobri rad. Sigurno je naše Društvo spasio onaj hrabri protest kardinala Stepinca pred Sudom!

Sa samim Pravilima bilo je jednostavno: Ministar Krajačić poveo me do nekog Begonje, koji je u Ministarstvu unutrašnjih poslova bio neki šef i s kojim sam "proučio" naša stara jeronimska pravila. U njima se svuda mijenjalo ime i završetak, da se u slučaju razlaza Društva imovina ne predaje na uživanje Prvostolnom Kaptolu u Zagrebu, te da zagrebački nadbiskup ne bude "pokrovitelj" Društva ("te tko danas takvu buržoasko-kapitalističku instituciju može i zamisliti?!")

No svakako nam je pod idejom "školske obuke" vjeronauka uspjelo tada tiskati katekizme. Naravno da nas je pritom vodilo uvjerenje, kako se kao ustuk navali bezboštva treba dati prednost pred svim eventualnim edicijama, — baš kršćanskom nauku (i molitvenicima). Tiskali smo Heffler-Kornfeindov (kasnije i Kolarekov) "Srednji kršć. nauk", "Slikovnicu kršć. nauka", pa "Mali kršćanski nauk", pa "Kršćanski nauk", pa "Rimokatolički katekizam" — u raznolikim tiražama (kako se onda moglo doći do papira), a tijekom niza komunističkih godina u ukupnoj tiraži od 730.000 primjeraka! U toj brojci nalazi se i 10.000 "Malog kršćanskog nauka" objelodanjenih na šiptarskom jeziku.

HEFFLER — KONRFEIND — KOLAREK

KATEKIZËM I VOGËL

I MËSIMIT TË KRISHTENË

Pershtatë në gjuhen shqipe
prej
Don Simonit Filipaj

To šiptarsko izdanje nosilo je naslov "Katekizëm i vogël - i mësimit të krishtenë", a tiskano je 1969. godine u Prizrenu, u tiskari "Ramiz Sadiku" u nakladi Hrvatskog Književnog Društva sv. Ćirila i Metoda.

To je "Mali katekizam kršćanskog nauka" od Heffler-Kornfeind-Kolareka, koji je za albanski jezik priredio don Simon Filipaj, župnik. Knjižica je za tisak dobila odobrenje Nadb. Duhovnog Stola iz Bara 23. travnja 1967. A u njoj je i ova zahvala: "Javno se zahvaljujemo književno-

izdavačkom društvu 'Hrv. Knjiž. Društva sv. Ćirila i Metoda', koj. nam je pokazalo svoju dobrotu objavljujući ovaj katekizam o svom trošku, te nam uvelike pomoglo pokazujući tako svoju istinsku kršćansku velikodušnost".

Tada je barski biskup i primas Srbije bio Aleksandar Takić, koji u uvodu knjige piše: "Nakon Drugog svjetskog rata ni kod nas, a ni u Albaniji nije izdana niti jedna knjiga molitava, tako da je potreba za njima bila jako velika". (U to je doba, a neovisno o H. K. Društvu sv. Ćirila i Metoda izašao i molitvenik "Oče naš", koji je također priredio don Simon Filipaj.)

Apostolski administrator Skopske biskupije - dr Smiljan Čekada, u uvodu, na Uskrs 1969. također "najsrdačnije preporuča" svim vjernicima svoje biskupije taj "Mali katekizam", te dodaje: "Ova će knjiga biti prvi katekizam takve vrste na albanskom jeziku izdan u Jugoslaviji". Na kraju se i on zahvaljuje H. Knjiž. Društvu sv. Ćirila i Metoda iz Zagreba, koje je o svom trošku izdalo Mali katekizam".

"Mali katekizam" na albanskom (šiptarskom) jeziku uvezan je u karton i na naslovnoj stranici ime trobojnu sliku (koju ovdje donosimo). Ima 136 stranica s 41 odlomkom i 33 ilustracije, te na str. 121-127 pouke i molitve, a na str. 129-133 sv. misu.

Sve u vezi s ovim izdanjem radili smo potajno. Ja sam tada bio upravitelj Hrv. Knjiž. Društva sv. Ćirila i Metoda, ali se više ne sjećam, kakvom smo financijskom manipulacijom sve to izveli. A nitko u javnosti nije znao, da mi to tiskamo. Knjige i nisu došle u Zagreb, nego su ih iz tiskare brzo raznijeli na sigurna mjesta, a i daljnje je raspačavanje moralo biti oprazno. U Jugoslaviji Šiptarima ni onda nisu cvjetale ruže, a to je bio poseban podvig i s njihova nacionalnog gledišta i zbog afirmacije vjere u bezbožnom komunizmu. A radilo se za Albnace i na području Kosova, a i na području Makedonije i Crne Gore. No dio je naklade bio predviđen i za samu Albaniju, a tamo se tako što nije smjelo uvoziti, pa je i to išlo potajnim kanalima - najprije u Rim (Italija), pa dalje (mislim) diplomatskom poštom ili preko pouzdanih osoba preko Jadrana - u jednu od najortodoksnijih komunističkih država. No o tim putovima ne znam pojedinosti, jer je to već posve izmicalo iz moga djelokruga i mojih mogućnosti.

Dr. Ivan Evanđelist Šarić

Dr. Ivan Ev. Šarić postao je vrhbosanski nadbiskup 1922. godine, baš nekako u vrijeme, kad je papa Pio XI. postavljao u Crkvi temelje Katoličkoj Akciji, i kad su se (neovisno o tome) već naslućivali počeci značajnih previranja u našem Mahnićevu Hrvatskom Katoličkom Pokretu. Svećenička djelatnost nadbiskupa Šarića bila je vrlo bogata, a on se istakao i kao vrstan pisac i pjesnik. Naše mu je Društvo sv. Jeronima štampalo 1921. godine "Crkveni molitvenik" te u 200.000 primjeraka "Kruh nebeski" (redakcija Celinščak-Šarić) kao službeni molitvenik za sve hrvatske biskupije. Zatim svake godine od 1932. do 1935. po jednu knjigu "Evanđelist" - pouka po Evanđelju za nedjelje i blagdane. Zatim beletristiku: "Zlatne legende" 1931. i "Neveni" 1939. a mnogo mu je štampano u svescima Vrhbosanskih Suvremenih Knjižica (osobito njegove poslanice) te u nakladi akademije "Regina Apostolorum" (ARA, Sarajevo) - n. pr. sedam zbirki njegovih pjesama.

No ovdje ću se dotaknuti samo ponešto naše Katoličke Akcije, u kojoj je Šarić igrao veliku ulogu i o kojoj je već 1925. izdao u Sarajevu brošuru "Katolička Akcija". Zatim u 1926. "Za Kat. Akciju", u 1937. "Duh Kat. Akcije", pa u 1938. "Konkretna Kat. Akcija", itd. Naime, g. 1937./38. imao sam s nadbiskupom Šarićem jedan zanimljiv kontakt u vezi s katoličkim muževima, kad sam bio na čelu Okružja H. K. Muževa u zagrebačkoj dijecezi.

Dr. Ivan Evanđelist Šarić

Papa Pio XI. (koji je vladao od 1922. do 1939.) izdao je dne. 23. studenoga 1922. znamenitu encikliku "Ubi arcano Dei", kojom je započeo i usmjerio nešto novo u Kat. Crkvi - "Katoličku Akciju". Kat. Akcija tom je enciklikom dobila osnovni, početni, ali još ne i definitivni oblik. Kasniji dokumenti istoga Pape dopunjavali su i usavršavali misao K. A., a enciklika "Quadragesimo anno", koju je objavio isti papa Pio XI. 15. svibnja 1931. konačno je zaoblila i ideološki i provedbeno njezin sadržaj. Ova je naime enciklika dijelom ozakonila i fiksirala, što je praksa u pojedinim europskim zemljama sukcesivno afirmirala kao dobro. O K. A. izašlo je tokom godina i mnogo drugih službenih dokumenata od Biskupskih konferencija i pojedinih dijeceza, a mnogo je "neslužbenih" teoretičara - pa i kod nas - iznosilo svoja gledanja. No vrlo mnogo je značilo i stečeno iskustvo iz praktične primjene među vjernim narodom, kao na pr. belgijskog svećenika Cardijna.

Načelo "Sve obnoviti u Kristu" zapravo je jedno od temeljnih djelatnosti Crkve pa je i ostalo kao program i putokaz za novo vjersko gibanje u Kat. Akciji. Sama forma djelatnosti kao i organizacije tražila se i stvarala raznoliko kod raznih nacija gdje su kao važan faktor došli do izražaja pojedini staleži i socijalne skupine. Većinom se uzela postojeća situacija, napose brojna vjerska društva, bratovštine i organizacije. Tako su se (kao i kod nas!) tu već našle Bratovština kršćanskog nauka, Euharistijska društva, Apostolat molitve, Treći red sv. Franje, Marijine kongregacije, Društvo Srca Isusova, Društvo Srca Marijina, Misijsko društvo, Karitativne ustanove i. t. d. Sve je to ostalo i nadalje kao (recimo) "pomoćna društva" Kat. Akcije.

A Kat. Akcija nakon enciklike "Quadragesimo anno" prihvaćena je općenito kao *dijecezanska* i *staleška*. Takva je imala biti i "Stepinčeva K. A.", kojoj je udaren temelj tzv. "Božićnom okružnicom", objelodanjenom za zagrebačku nadbiskupiju 25. prosinca 1934. od nadbiskupâ Bauera i Stepinca.

Razlika između katoličkih reformističkih pokreta u Europi i konačno utvrđene nove Kat. Akcije bila je u tome, što su svi ti pokreti u našem stoljeću bili laičkog karaktera i s laičkom upravom i odgovornošću. Doista, tijesno su oni suradivali s crkvenim tijelima i "funkcionerima" (i čak ponekad bili s njima u istim organizacijama).

Redovito su u organizacijama tih laičkih pokreta bili i tzv. "duhovnici" s raznolikim uplivom i djelatnošću. Ali je Kat. Akcija po zamisli njezina pokretača Pija XI. imala biti u određenom smislu "produljenom rukom" hijerarhije te za nju Crkva na sebe "preuzima odgovornost".

Jasno je, da na pr. kod nas Crkva nije mogla preuzeti odgovornost za naš Mahnićev pokret, jer je on imao pod sobom i necrkvene aktivnosti. Tako je na pr. od 1919. u njemu postojala i politička Hrvatska Pučka Stranka. Zatim se uvelike radilo na zadrugarstvu, pa na gospodarskom i bankarskom polju. Tako imamo u Splitu "Hrv. štedionicu", u Zagrebu "Zadružnu svezu" i "Zadružnu pučku štedionicu", u Mostaru "Katoličku štedionicu". Zatim imamo neka tiskarska i knjižarska poduzeća u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku. A radilo se i s radnicima i namještenicima, gdje imamo sindikalni "Radnički strukovni savez" u Zagrebu te "Strukovni savez" u Splitu. Posebno poglavlje sačinjavala je štampa, koja je bila vrlo razgranata - od dnevnika preko tjednika i mjesečnika do brošura i knjiga i t. d. Pokret je ulazio i u vjerske i kulturne i ekonomske i sindikalne i zadružne i socijalne i književne i u druge djelokruge. I u svemu tome bili su direktno angažirani naši ljudi iz Mahnićeva pokreta - nastojeći djelovati po nauci Crkve. Ali za cijelo to poslovanje, jasno, nije mogla preuzeti brigu ni odgovornost Kristova Crkva, a dosljedno tome ni Katolička Akcija.

O Katoličkoj Akciji kod nas se govorilo nedugo iza objave enciklike "Ubi arcano Dei", a ponekad i pisalo. Ali na nju se, kao organizirano tijelo u Crkvi, dosta dugo čekalo. Nekoliko godina kasnije neki su sebe počeli zvati Kat. Akcijom, što nije moglo biti dok pojedini biskupi (ili Crkva) ne preuzmu za njih odgovornost. Doista, bez odluke Crkve nitko ne može sebe proglasiti Kat. Akcijom, čak ni ako radi u dobroj namjeri i u duhu načela Kat. Akcije želi na neki način surađivati s hijerarhijom u apostolatu.

Mnogi su isticali dra Ivana Merza kao nositelja Kat. Akcije, a davno je prije izlaska enciklike "Ubi arcano Dei" dr Petar Rogulja napisao: "Episkopat je glava, kler hrptenica, a seniorat srce Katoličke Akcije". A primjerice godine 1925. zagrebački "Katolički list" piše o položaju svećenika u K. A. Oko nje su postupno nastale i ljute polemike, pa i čitave knjige, s ovakvim ili onakvim gledanjima na naše prilike u odnosu na Kat. Akciju.

Mora se priznati, da je naš Episkopat (možda baš i zbog nelagodnih neprilika u katoličkom organiziranom životu kod nas) među prvima stvorio statut Kat. Akcije i to 1927. Koordinirajući postojeće stanje, Njemačka biskupska konferencija 1929. regulira Kat. Akciju. Francuska ima K. A. od godine 1931., a Španjolska je uvodi 1927., kad je to kod nas pokušao urediti nadbiskup zagrebački dr Antun Bauer, kao predsjednik Biskupske konferencije. On je 14. listopada 1927. potpisao i objavio Statut K. A., pa se tek od tog datuma eventualno može govoriti o legalnoj Kat. Akciji kod nas. No čini se, da zato još nisu bile dozrele prilike, pa katolički organizacijski život ostaje i nadalje nerješivi problem i za sam Episkopat, koji je ostao neodlučan, te su pojedini biskupi prihvaćali razna stanovišta, koja su samo cementirala nejedinstvo. Do danas mi je ostalo u sjećanju, kako je baš u to doba sarajevski "Katolički tjednik" zbog organizacijskih i metodoloških razloga "proklamirao definitivni razlaz" sa Zagrebom.

Pojedini naši biskupi bili su vrlo oprezni, jer su opazili, da se neki istrčavaju sa svojim gledištima; napose neki iz svećeničkih i redovničkih krugova. Primjerice, govorilo se da K. A. mora biti protiv Mahnićeva Pokreta, jer je on pošao krivo, jer ima političku stranku, jer je prepun svjetovnih interesa itd. Međutim, neki biskupi nisu

prihvaćali takvo gledanje, jer cilj Pija XI. pri ustanovljenju K. A. nije bio likvidirati postojeće stanje, nego njegove dobre tečevine koordinirati, usavršavati i nadograđivati. Svakako, u ovom slučaju nismo imali jedinstven Episkopat, pa nije čudno, da se nije moglo stvoriti ni jedinstvo u laikatu. Čak bih rekao, da veća odgovornost pada na klerike, nego na laikat, jer se pojedinci ne obraćaju i ne pokoravaju svom Ordinariju, nego onim biskupima, za koje misle da prihvaćaju njihovo gledanje. Pritom mi dolazi na um pismo velikog radnika u Vatikanu, na polju Kat. Akcije, g. Pizzarda, koji je mnogo kasnije (20. siječnja 1939.) pisao nadb. Stepincu, naglašavajući potrebu "srdačne suradnje između dvije Organizacije mladeži", pa ističe: "Takva se sloga mora ostvariti prije svega među duhovnicima - kao uvjet bez kojega nema uspjeha".

Malo se kod nas govorilo o vrlo važnom pokušaju dra Bauera (14. X. 1927.) da stvori "legalnu" Kat. Akciju, pa se o tome i malo zna (a to bi bilo vrijedno povijesno obraditi!). Smutnje u Mahnićevu Kat. Pokretu naročito su se razbuktale u 1926. godini, nakon tzv. "Krapanjskih rezolucija" iz kolovoza 1925., kad se u njemu već odlično razmahalo Orlovstvo, koje je svojim poletnim hodom nužno pod svoje okrilje zahvatilo - i đaštvo, a ono je dotad bilo u isključivoj domeni Jug. Kat. Đačke Lige. Seniorat (kao neke vrsti centrala u pokretu) pokušao je spor riješiti unutar svoje kompetencije i to štiteći Ligu. Naime i Hrvat. Orlovski Savez stvarali su i u njegovoj središnjici, a posebice u radu na terenu, bili angažirani baš članovi Seniorata. No sav je napor ostao bez rezultata, pa se posebno HOS i posebno Seniorat obratio nadbiskupu dru Antunu Baueru kao predsjedniku Biskupske Konferencije - očekujući s te strane rješenje.

Dr A. Bauer sa Statutom K. A. pokušao je, što je mogao, ali očito pred sobom nije imao jedinstveni Episkopat. Ipak je u njemu postigao neke načelne zaključke, posebno u organizacijskom pitanju, te se nadao, da će ga u provedbi zamišljenoga slijediti i svi drugi, jer je u njegovoj dijecezi u to vrijeme bio veći broj katolika, nego u svim ostalim hrvatskim biskupijama zajedno.

U "Luči" od 12. travnja 1927. napisano je slijedeće izvješće:

"Središnjica Katoličke Akcije. U smislu posljednje biskupske konferencije osnivaju se u pojedinim biskupijama Dijecezanski Kat. Narodni Savezi - kao središnjica Kat. Akcije u tim biskupijama. U praktičnom radu pokazala se nužda, da se još prije osnutka središnjice Kat. Akcije za cijelu državu, nekako međusobno povežu svi Dijecezanski Kat. Narodni Savezi. Napose je to važno, da se uskladi rad... i da bude tu neki organ, koji izvršuje pripreme radova za osnutak središnjice prema želji episkopata. Radi toga je najveći Hrv. Kat. Narodni Savez nadbiskupije zagrebačke pozvao na zajedničku sjednicu u prvi mah, odbornike dvaju najrazvijenijih hrvatskih Dijecezanskih Kat. Narodnih Saveza - đakovački i splitski. Na sjednici održanoj 17. ožujka (1927) u prisuću preuzv. g. Nadbiskupa dr. A. Bauera zaključeno je, da se osnuje radna zajednica i Pripravni Odbor Središnjeg Kat. Narodnog Saveza sa sjedištem u Zagrebu. Predsjednikom i duhovnim savjetnikom bit će gg. koju je delegirala prošla biskupska konferencija, tajnici bi bili gg. tajnici đakovačkog i zagrebačkog Dijecezanskog Kat. Narodnog Saveza, a svaki bi Dijecez. Kat. Narodni Savez izaslao (odredio) još po jednoga svoga delegata u taj pripravni odbor. Kad se odbor konstituira javit ćemo."

Do toga je odmah nadodano i slijedeće:

"Katolička Akcija", vjesnik Hrv. Kat. Narodnog Saveza Nadbiskupije zagrebačke, izlazi od vremena do vremena kao prilog "Katoličkom listu", a otisnut

napose može se dobiti... kod H. K. Narodnog Saveza Nadb. Zagrebačke, Zagreb, Kaptol broj 27."

Zbog boljeg razumijevanja moram spomenuti, da je Hrv. Kat. Narodni Savez" stvoren u Mahnićevu Pokretu još 1913. kao "kulturno-prosvjetno središte za hrvatske katolike". I u svom životarenju evo se ponovo aktivira s još većom i još jačom ulogom, jer mu je namijenjeno, da u našoj Kat. Akciji (zasnovanoj. g. 1927.) organizatorno zauzme vrhunski centralni položaj.

I zanimljivo: u kalendaru "Almanah Gospe Lurdske" za g. 1930. (koji je tiskan u drugoj polovici 1929.) nalazi se pod naslovom "Katolička akcija kod nas" i slijedeće:

"S r e d i š n j i K a t o l i č k i N a r o d n i S a v e z (Sjedište: Zagreb, Poslovnica: Kaptol 28.) - To je središnjica Katoličke Akcije, kojoj je svrha da ujedini sve katoličke prosvjetno odgojne organizacije, kako bi združenim silama uspješnije poradile oko prosvjetno-kulturnog, te vjersko-ćudorednog napretka našega naroda prema načelima katoličke Crkve. Predsjednika i duhovnog vođu imenuje episkopat, tajnika i blagajnika bira skupština, a odbornici su izaslanici Dijecezanskih Katoličkih Narodnih Saveza prosvjetno odgojnih organizacija. - Sadanji predsjednik je dr. Stjepan Markulin, odvjetnik (Zagreb, Kurelčeva ul. 3) duhovni voda dr Mijo Međimorec, kanonik (Zagreb, Kaptol br. 22), tajnik dr Velimir Deželić, sin, književnik. - Blagdan Krista Kralja, zadnje nedjelje u listopadu, slavi se kao Dan Katoličke Akcije."

DIJECEZANSKI KATOLIČKI NARODNI SAVEZI.

Ovi provode u biskupijama Katoličku Akciju, prema direktivama središnjice i potrebama odnosnoga kraja. Organi su im Župska Vijeća. Za sada su osnovani ovi savezi:

Biskupija:	Predsjednik:	Tajnik:
Zagreb	B. Zeininger	Dr Drag. Prikril
Đakovo	Msgr. J. Sokol	Dr Matija Petlić
Senj	Dr Ivan Starčević	Vlad. Usmiani
Split	Rabadan	Dn Vjekoslav Stella
Šibenik	A. Kaštelan	Dr Ante Radić
Dubrovnik	Dn Karlo Capurso	Dn Spasoje Fabris
Sarajevo	Milan Cvitković	D. Kamber (sa zamjenom)
Mostar	Žarko Vlaho	Đuro Kramer
Banja Luka	Dr. Emil Rogulja	Dr Ante Politeo

Zatim slijedi popis devet D i j e c e z a n s k i h K a t o l i č k i h N a r o d n i h S a v e z a (Vidi klišej!) i popis P r o s v j e t n o - o d g o j n i h S r e d i š n j i c a, kako slijedi:

Društvo seniora hrvatskih katoličkih akademskih društava. Predsjednik: dr. Ljubomir Maraković, profesor (Zagreb, Palmotićeva ul. 31). Tajnik: dr. Juraj Šćetinec, branitelj (Zagreb, Trg Kralja Tomislava 2). **Društvo seniorki hrvatskih katoličkih akademskih društava.** Predsjednica: dr. Božena Deželić, profesor (Zagreb, Klaićeva ul. 8). Tajnica: dr Marija Ljubić, liječnica (Zagreb, Draškovićeva ul. 50). - **Savez Hrvatskih Katoličkih Muževa.** Privremeni predsjednik: dr Velimir Deželić, otac (Zagreb, Prilaz 23.). Privremeni tajnik: Petar Grgec, profesor (Zagreb, Trenkova 1.) - **Hrvatska Katolička Ženska Sveza** (Zagreb, Kaptol 28.). Predsjednica: Julija pl. Halper (Zagreb, Lisinskoga ul. 1.). Tajnica: Danica Bedeković (Zagreb, Mrazovićeva

ul. 11.). - **Jugoslavenska Katolička Đačka Liga** (Zagreb, Palmotićeva ul. 3.). Podpredsjednik: Luka Perinić. Tajnik: Pavao Tijan. - **Hrvatski Orlovski Savez** (Zagreb, Pejačevićev trg 15.). Predsjednik: dr Ivo Protulipac, odvjetnik. Tajnik: Drago Cerovac, priv. činovnik. - **Savez Hrvatskih Orlica** (Zagreb, Pejačevićev trg 15.). Predsjednica: Marica Stanković, učiteljica. Tajnica: Marija Marošević, učiteljica, Pantovčak. - **Hrvatski Katolički Omladinski Savez** (Zagreb, Vlaška ulica 38.). Predsjednik: Marko Vunić, profesor (Zagreb, Medulićeva ul. 31.). Tajnik: dr Franjo Grunder, kapelan (Zagreb, Vlaška ulica 38.).

Glavna akademska i bogoslovska društva jesu: Hrvatski katolički akademski muški Domagoj (Zagreb, Palmotićeva ul. 3.). — Hrvatski katolički akademski ženski Domagoj (Zagreb, Opatička ul. 27.). — Jugoslavensko akademsko društvo Sv. Ćirila i Metodija u Beogradu. — Hrvatski Akademski Orao "Mahnić" (Zagreb, Pejačevićev trg 15.). — Zbor Duhovne Mladeži Zagrebačke (Zagreb, Kaptol 29.). — Zbor franjevačkih bogoslova "Milovan" (Makarska, Dalmacija). — Zbor franjevačke duhovne mladeži "Bokula" (Mostar, Franjevački Samostan). — Zbor duhovne mladeži "Jukić" (Sarajevo, Franjevačka teologija). — Zbor duhovne mladeži "Stadler" (Sarajevo). — Hrv. kat. akad. ferijalno društvo za Dalmaciju "Pavlinović" (Split, Biskupsko Sjemenište) i t. d.

Taj S r e d i š n j i K a t o l i č k i N a r o d n i S a v e z ostao je bar u načelu kao privremena Centrala ondašnje Hrv. Kat. Akcije (u zagrebačkoj i još nekim dijecezama) sve tamo do svibnja 1935., kad je "prohodala" Stepinčeva Centrala Hrv. Kat. Akcije u Zagrebu.

A u ono doba velikog previranja u organiziranim katoličkim krugovima kod nas "dogodila se" dne 6. siječnja 1929. u državi "glasovita" diktatura kralja Aleksandra, koja je itekako uplivala na daljnji tijek zbivanja. Raspuštena su mnoga nepoćudna društva, ali su se naši Orlovi vrlo brzo snašli i pretvorili u "Križare", te se njihovo Veliko Križarsko Bratstvo uklopilo g. 1930. u već postojeću crkvenu nabožnu vjersku ustanovu "Pobožno udruženje Apostolata molitve". Hrv. Kat. Akademsko Društvo "Domagoj" još se nekako uspjelo sačuvati i nalazimo na primjer zapisano, da je 12. prosinca 1931. održalo glavnu skupštinu "u prisutnosti delegata policijske vlasti". Društvo seniora hrvat. kat. akademskih društava završilo je svoj vijek početkom N. D. Hrvatske.

Zanimljivo je spomenuti kako su se nastojanja nadbiskupa dra Bauera oko K. A. iz g. 1927. nekako pokušala održati i poslije 6. siječnja 1929. jer je u rujnu te iste godine održana u Zagrebu konstituirajuća skupština "centrale organizacije Katoličkih Muževa". "Pravila su već poslana vlastima na odobrenje, te će tako doskora u sklopu Katoličke Akcije biti još jedna nova organizacija, te će tako Katolička Akcija, osim brojne omladine, u svoje redove primiti još velik broj katoličkih hrvatskih muževa..." ("Luč" od 1. X. 1929.)

Zaustavit ćemo se sada na "Muževima", koji su skupa sa "Ženama" predstavljali glavni oslonac K. A. poslije "Božićne poslanice" Bauer-Stepinac od 25. XII. 1934. Te dvije skupine bile su donekle "organizacijska novost" pa zbog njih ne bi trebalo biti problema. Deset godina prije problem je bilo daštvo (spor zbog odnosa J. K. Đačke Lige s H. O. Som), a sad se problem proširio na cjelokupnu katoličku omladinu (zbog odnosa "Križara" prema Stepinčevoj Katoličkoj Akciji. No Muževi i Žene kao organizaciona tijela bili su manjeg opsega i u mnogočemu tek na početku, ali poslije

25. XII. 1934. snažno su se probudili, pa su se i "Križari" i "Domagojci" angažirali oko stvaranja društva kat. muževa u duhu Kat. Akcije. Čak su se formirala za zagrebačku dijecezu "Domagojsko okružje kat. muževa" i "Dijecezansko okružje kat. muževa" (tzv. "križarsko", sa sv. Duha", jer mu je sjedište bilo u Zagrebu, kod konventualaca na sv. Duhu). I već dva mjeseca nakon "Božićne okružnice", 25. veljače 1935. nadbiskup Stepinac odobrava "Pravila Društva H. K. Muževa" za pojedine župe u zagrebačkoj dijecezi i "Pravila Dijecezanskog Okružja H. K. Muževa u Zagrebu". (Nadb. Duhovni Stol u Zagrebu br. 1765.)

Za pojedina društva u Pravilima piše:

"Društvo je kao osnovna jedinica Katoličke Akcije nadbiskupije zagrebačke čisto vjersko-crkveno-pastoralna institucija Katoličke Crkve, te razvija svu svoju djelatnost potpuno izvan i iznad svake političke stranke, a pod izravnom ovisnošću nadbiskupa zagrebačkog."

U pravilima "Dijecezanskog okružja H. K. Muževa u Zagrebu zanimljiv je čl. 4. gdje stoji:

"Članovi Okružja jesu sva društva katoličkih muževa, koja nisu ni "Domagoj" ni "Zajednica Križarskih starješina" prema t. 3. Okružnice broj 253/ pr. od 26. XII. 1934. izdane po preuzv. gosp. Ordinariju i nadbiskupu-koadutoru."

(U tim pravilima spominje se i Savez, "koji će biti osnovan" u Kat. Akciji za sve dijeceze, a to će se zbiti tek 18. XII. 1938.)

Mene je nadbiskup-koadutor dr. A. Stepinac dne 10. lipnja 1935. imenovao predsjednikom "Nadbiskupskog Domagojskog Okružja kat. muževa" pod br. 179. Nadbiskupijske Centrale Kat. Akcije (koja je počela s radom 3. svibnja 1935.) A nakon što su se 31. siječnja 1936. počeli imenovati dužnosnici već afirmirane "neutralne" Kat. Akcije (za predsjednika Kat. Akcije dr Ivan Protulipac i duhovnik Pavao Jesih) mene je dne 5. ožujka 1936. imenovao predsjednikom "Dijecezanskog okružja Hrv. Kat. Muževa", a za duhovnika konventualca Sv. Duha o. Ignacija Radića. Ja sam se svojski angažirao u svom Okružju i nakon par tjedana mogao sam izvijestiti nadb. Stepinca o poduzetome. Na pr.: 1. Primio sam oko 80 društava od Domagojskog okružja i oko 20 društava od križarske strane (Dijecezansko okružje muževa - sa Sv. Duha). Križarski starješine, kojih ima na selu organiziranih u 6 organizacija, nisu htjeli stupiti u Okružje - s Vašom dozvolom.

2. Sastav odbora u Okružju prepustio sam sporazumu obiju grupa i zamolio ih neka delegiraju osobe, koje se neće svađati, nego koje će raditi jedinstveno i složno..." (K tome je u izvještaju bilo još 6 točaka.)

U tim prvim mjesecima 1936. bilo je mnogo previranja i brzih zbivanja u zagrebačkoj Kat. Akciji. Tada je uslijedila i ostavka dra Protulipca na časti predsjednika K. A. - nekako oko dva mjeseca nakon što je na to mjesto bio imenovan! Tada je t. zv. "Uskrsnom okružnicom nadbiskupa koadutora (12. IV 1936.) bilo zavedeno jedinstvo društava muževa (a isto tako i žena) u zagrebačkoj dijecezi (a među društvima omladine - staleška podjela t. zv. specificirani tipovi). Svakako je činjenica, da su se društva muževa i žena razgranala i uspješno razvijala. Tako nalazim zapisano, da je koncem 1937. u Kat. Akciji zagrebačke nadbiskupije bilo 181 društvo u Okružju muževa (i 123 društva u Okružju žena).

Nadbiskup Stepinac je svoju K. A. formirao prema statutu K. A. u Italiji gledajući na razlike, koje su bile uvjetovane dosta drukčijom organizacijskom i društvenom

situacijom kod nas. Zvali smo je "neutralna" ili "čista" K. A., a težila je ne ukidanju i likvidaciji nečega, pa niti pukom fuzioniranju - nego uskladivanju postojećeg s ustrojstvom Crkve (te dopunjavanju, razvoju i oplemenjivanju). Zato se i težište postavljalo na duhovnika kao reprezentanta hijerarhije i tijesnu vezu s njom. No bilo je pojedinaca i skupina koji (uz oslonac na poneke laičke organizacije) afirmiraju ili nameću vlastitu osobnu ili idejnu poziciju i zamisao. A najopasnije bi bilo suprotstavljanje pojedinih dijeceza, jer je i među biskupima bilo ponešto "stranački" angažiranih za ovaj ili onaj tip K. A. ili organizacije. Tako se čak i crkvenim redovima pripisivala opredijeljenost za pojedine koncepcije, pa i pojedine osobe.

Sarajevo se obično smatralo centrom onih, koji ne raspektiraju Zagreb, nego su mu tvrda opozicija, a nadbiskupa Šarića suprotstavljali su nadbiskupu Stepincu, jer je nadbiskup Šarić imao ne samo opozicione koncepcije na zamisli nadbiskupa Stepinca, nego ponekad i dijametralno protivne. (Jasno: svaki je biskup odgovoran za svoju dijecezu i živi u dobroj vjeri da je u pravu).

Sam nadbiskup Stepinac zabilježio je slijedeće:

"Htio sam slogu i pomirenje među katoličkim redovima, laicima, vjernicima. Govorio sam i na biskupskim konferencijama, da mi ništa nije drugo na srcu nego - Ut sint unum! Da budu jedno. Ali Šarić opet svoju staru tezu: Neka svaki radi na svom području neovisno, pa tko će imati više posla i uspjeha, blago njemu..."

Mene su najviše zanimale organizacije kat. muževa, jer sam za njih u zagrebačkoj nadbiskupiji bio i "zadužen". Pa kako su se s njima stvari pomalo sređivale, to sam koncem 1937. pismom potaknuo nadbiskupa Šarića, da se i u njegovoj dijecezi zajednički s nama poradi na što boljem aktiviranju te grane (kat. muževa) u Kat. Akciju. Ujedno sam mu poslao "Godišnjak Hrv. Kat. Akcije 1938", kojemu sam bio urednik, (a u kojemu je bila prikazana djelatnost K. A. u zagrebačkoj dijecezi u g. 1937.) - kao i drugu građu o našim Kat. Muževima. Vidio sam, da je nadbiskup Šarić bio zadovoljan mojim poticajem, jer mi je 8. siječnja 1938. poslao slijedeće pismo:

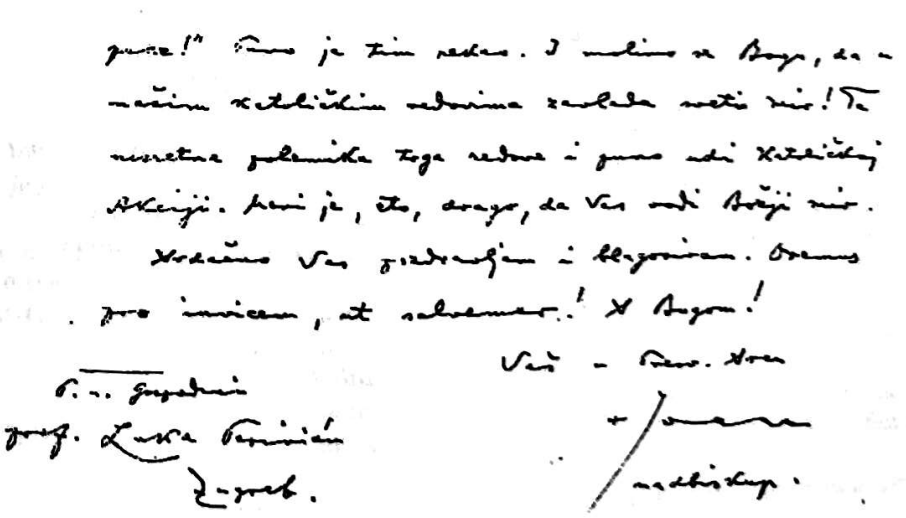

"Predragi! Dugujem Vam zahvalu za Vaše milo pismo i za Vašu pošiljku. Lijepa Vam hvala na pažnji! Ja sam pošiljku predao našim katoličkim muževima. Nema sumnje, da će im dobro doći. - I ja sam u Vama upoznao tako miroljubiva čovjeka. Takovih nam treba za Katoličku Akciju. Ono je rekao naš Sveti Otac Pijo XI u jednoj alokuciji: "Pace, pace, pace!" Puno je tim rekao. I molimo se Bogu, da u našim katoličkim redovima zavlada sveti mir! Ta nesretna polemika trga redove i puno udi Katoličkoj Akciji. Meni je, eto, drago, da Vas vodi Božji mir. - Srdačno Vas pozdravljam i blagosivam. Oremuz pro invicem, ut salvemur! S Bogom! - Vaš u Presv. Srcu - Ivan nadbiskup."

Kasnije, te iste godine dne 18. prosinca 1938. Biskupska konferencija u Zagrebu utvrdila je K. A. za sve naše dijeceze i tada je za kat. muževe (kao i za kat. žene) stvoren Savez okružja iz pojedinih biskupija. (Mi smo u Zagrebu imali Dijecezansko Okružje H. K. Muževa od 25. II 1935.)

(Nastavlja se)

Tomislav RIBIĆ

Rastanak

(Arsen pjeva Tina u šumi kraj Novske)

Šume, šume me bude
cestama tragovi se gube

S tobom, s tobom da ludujem
s tobom, s tobom da samujem

Šume, šume prestaju
gdje glasovi glasnijim postaju

Mrežama glasove hvataju
prazne za mnom ostaju

S tobom polako nestajem
za tobom umirem

(prigodom akcije "Bljesak")

Latinka GOLIĆ

Pod Tvojim pogledom

Kad mi
u pustinji
nenadano
riječju otvoriš srce
i siva rijeka duha
istekne iz njega
zalivši komadiće protekla dana

isprve začuđena gledam
a potom mjesecima šutim

i hodam ulicama
smiješeći Ti se
zaljubljeno
zadivljeno
sretno

Stanislava ADAMIĆ

Vijest

Iskrsne poput sunca
Bljesne
Ostavi toplinu
Bude udar oluje
Obručom tame steže
Boli —
Ubojitim žarom ostavlja pepeo
Sad vedra
sad tjeskobna
na dugoj stazi dana
i neznana traganja
i — iskupiteljski sveta
VIJEST može biti.

Iznenadi pismom
Napisom stiha priče radosnice
Ispisuje ime jedne prisne želje
riše lik mučno iščekivana susreta.

Pozdravljamo je kao jutros:

Dobrodošla! Ne odlazi bez ostatka
Kako si topla! Svijetliš...

Budi zalog neopozive Radosti
Ne dopusti duši
da za volju spokoja
isposnički posti -
da je strah i tjeskoba lome

Hvala ti za ovaj danas susret
I za sve sjene od nekada
S a d a - kao da su svi svemiri
blagoslovljena Utjeha.

Blago VRANKIĆ

Izgnanik

Zemljo
silazim padinama
tvojim
bježim
nemoćan
srvan

gubim se
njivama
ranjenim
uz šušanj
kukuruzišta
neobrana

kako te
ostaviti
zemljo
iz tebe sam
niko
s tobom
sviko

opčinjen zbiljom
stišavam
dane
i misli
nemirne

sad sam sâm
u potrazi
za zemljom
ljubavi
i riječi

Nikica TALAN

Hrvati i "portugalske Indije"

U desetljeću u kojemu se prisjećamo 500. obljetnice velikih prekomorskih otkrića, a uoči skore jubilarne obljetnice otkrića pomorskog puta u Indiju, pod vodstvom Vasca da Game, željeli bismo upozoriti i na dosad gotovo posve nepoznat udio Hrvata u zbivanjima vezanim uz portugalska otkrića i osvajanja dijelova Indijskog potkontinenta. Pritom ćemo se osvrnuti i na dva široj javnosti nedostupna rukopisa iz 16. stoljeća koji, bilo autorstvom, bilo mjestom pronalaska, nedvojbeno čine dio hrvatske kulturne povijesti, ali koji, isto tako, svojim historiografskim značajem uvelike nadilaze uske nacionalne okvire, prerastajući u opće kulturno dobro.

Prema zacijelo najmjerodavnijem hrvatskom proučavatelju portugalsko-hrvatskih "susreta" u Indiji Vladimiru Mažuraniću, u Indiji se još i prije dolaska samih Portugalaca nalazio priličan broj Hrvata, bilo trgovaca, bilo vojnika u službi raznih indijskih muslimanskih vladara.[1] Većina tih hrvatskih trgovaca i vojnika potjecala je iz priobalnih krajeva, ponajviše iz Dubrovnika i okolice. Budući da je Dubrovnik tada bio pod turskim protektoratom, njegovi su državljani uživali određene povlastice (prije svega slobodu kretanja) ne samo u čitavom ondašnjem Turskom carstvu, nego i u svim ostalim muslimanskim zemljama, sve do Indije. Kad su Portugalci počeli osvajati pojedine dijelove golemog indijskog područja, u rat protiv njih, na strani tamošnjih muslimanskih država, uz ostale europske plaćenike i pustolove, uključio se i stanovit broj Hrvata željnih lake i brze zrade. O nekima od njih postoje i pouzdani povijesni podaci, kao npr. o dvojici hrvatskih ljevača topova, čije će izručenje tražiti Portugalci prilikom jedne svoje ekspedicije, pod vodstvom L. Soareza.[2] Najveći dio hrvatskih plaćenika borio se protiv Portugalaca na području indijskog grada, odnosno luke Diu. Portugalci su, naime, nekoliko puta neuspješno pokušavali osvojiti taj bogati grad, u čijoj je obrani dvaput sudjelovala i egipatska, odnosno turska ratna mornarica. Upravo ta dva egipatsko-turska pohoda na Diu, poduzeta s namjerom da se pomogne muslimanskoj subraći, najviše su zanimljiva za povijest hrvatsko-portugalskih veza u Indiji.

Prvi se od njih zbio 1509. Te je godine, naime, dotadašnji portugalski potkralj u Indiji Francisco de Almeida krenuo na Diu s flotom od 20 brodova. Za nakanu Portugalaca da navale na taj grad znalo se već ranije, pa se tu našla i egipatska ratna flota kako bi priskočila u pomoć braniteljima grada. Velik je broj mornara i vojnika na egipatskim brodovima poginuo, dok se svega jedan dio uspio spasiti, doplivavši do obale. Nas taj događaj u ovom kontekstu zanima zbog toga što glasoviti portugalski povjesničar, biskup Jerónimo Osório, u svojoj latinskoj kronici pod naslovom *De rebus Emmanuelis virtute et auspicio gestis* izmedu ostalog navodi i to da je na egipatskim brodovima nađeno knjiga na hrvatskom jeziku (dalmatico sermone),[3] što dokazuje da je na tim brodovima bilo i hrvatskih mornara. Mažuranić će ih lakonski okarakterizirati: "Nisu to bili najbolji elementi našega naroda, koji su pošli u boj, ali valja svratiti pažnju na silnu ekonomsku štetu, koja je zaprijetila Sredozemnomu svijetu uslijed prekida prometnih veza. Taj nam obzir tumači i očiti bojni zanos u naših Hrvata i ostalih kršćana

pomoraca, na koji se s punim pravom žali biskup Osório."[4] Zanimljivo je da Mažuranić i inače u svojoj knjizi[5] nigdje ne propušta priliku da se pred Portugalcima opravda radi postupaka svojih sunarodnjaka, što su se, nažalost, dosta često kroz povijest nalazili na Portugalcima suprotnoj strani. Ipak, u većini slučajeva Hrvati su se na području Indije našli sučelice Portugalcima ne svojom voljom, već prisilnom mobilizacijom. Prisilnom mobilizacijom zatekao se u gradu Diu i najveći broj hrvatskih mornara i vojnika u vrijeme drugog "savezničkog" pohoda egipatsko-turskog brodovlja tom gradu godine 1538. U floti od 72 ratna broda što su se, pod vodstvom Sulejman paše, spomenute godine iz Egipta uputila prema Indiji nalazila se i prilično velika skupina hrvatskih ljudi (ponajviše mornara), od kojih je jedan dio, uglavnom silom ili, u znatno manjoj mjeri, prijevarom, uz obećanja visoke najamnine doveden s mletačkih galija, dok su drugi dio sačinjavali dubrovački mornari. Egipatski je paša, naime, zadržao dubrovačke brodove koji su se nalazili u aleksandrijskoj luci, a mornare s njih ukrcao na brodovlje opremljeno u Suezu. Tek nakon godinu dana, pošto se brodovlje vratilo iz Indije, dubrovački su mornari, zajedno s brodovima, pušteni, pa je tako i Dubrovačka Republika, iako protiv svoje volje, bila uvučena u indijsko-portugalski rat za Diu - rat sudionik kojeg je bio i hrvatski putopisac Juraj Hus.

O Husovu rukopisu postoje svega dva kraća rada objavljena u Hrvatskoj,[6] dok je portugalskoj sredini J. Hus sasvim nepoznat.[7] Dosad su poznate dvije verzije rukopisa, od kojih su obje pisane latinskim jezikom. Jedna se čuva u Beču,[8] a druga u Vatikanu.[9] Najbolji hrvatski poznavatelj Husa Petar Matković ovu potonju, vatikansku verziju drži prijepisom, odnosno, točnije, drugim, znatno proširenim i dopunjenim izdanjem bečke verzije (od koje se vatikanska razlikuje ne samo oblikom, već i sadržajem).[10]

Što se tiče Husova životopisa, poznato je vrlo malo podataka (a i ti su izvedeni ponajviše iz samog putopisa). No ni iz samog putopisa ne može se razaznati kada je hrvatski putopisac rođen, kao što, jednako tako, nije poznato ni kada je umro. Iz posvete putopisa može se zaključiti da je živio još tijekom 1566. godine. Pouzdano se, međutim, zna[11] da su ga Turci zarobili u njegovu rodnom mjestu Rasinja, nedaleko hrvatsko-madarske granice. Jednako tako je pouzdano da je Hus neposredno prije zapadanja u tursko ropstvo završio klasičnu gimnaziju u Madarskoj. To je ujedno i jedina vijest koju putopisac daje o svom životu prije zarobljavanja. U nastavku putopisa Hus opisuje četiri godine života provedene u Carigradu,[12] poslije kojih je, stekavši konačno slobodu, unajmljen od nekog arapskog kapetana što je prispio iz Egipta da se raspita o ratu koji je Turska spremala protiv Portugalaca. Tako je budući hrvatski putopisac iz Carigrada dospio u Aleksandriju. Tu, u Egiptu, živio je dvije godine, sve dok na Crvenom moru nije sagrađeno brodovlje za indijsku bitku.

Najzanimljiviji dio Husova putopisa za nas je, dakako, opis puta u indijski rat, opis koji je i inače "najznačajnije poglavlje putopisa jer Hus tu nastupa kao svjedok koji je sam sudjelovao u ratu, u svojstvu pašinog trubača. Posebnu povijesno-zemljopisnu važnost spomenutom poglavlju putopisa daje činjenica da su zapadni izvori za taj povijesni događaj prilično oskudni ..."[13] Zanimljivo je da se potkraj ovog poglavlja o pohodu u indijski grad Diu Hus izričito poziva na svjedočanstva nekih Mlečana, čije su brodove Turci blokirali u aleksandrijskoj luci, a njih poveli sa sobom u Indiju. "To neka pripovijedaju rječitiji, jer ja nisam tamo poslan da opisujem njihove događaje, već sam sve vrijeme samo smišljao kako bih utekao"[14] - navodi Hus. Prema Matkovićevu mišljenju, Husovu primjedbu moglo je potaknuti to što je možda zapazio da neki

zarobljeni Mlečanin vodi dnevnik. Da Matkovićeva primjedba nije bez osnove može se zaključiti i na temelju podatka da od nepoznatog pisca doista postoji dnevnik o spomenutoj ekspediciji u Indiju, a naslov mu je *Viaggio de un comito Veneziano, da Alessandria a Diu.*[15] No unatoč tome što je Hus za vrijeme dugotrajnog boravka u Egiptu i puta u Diu bio neprestano zaokupljen razmišljanjem o bijegu, ipak je našao dovoljno vremena za podrobna zapažanja ne samo prirodnih i kulturnih znamenitosti krajeva kroz koje je prolazio, nego i svih vojnopolitičkih zbivanja s kojima je dolazio u doticaj. Tako će kasnije zabilježiti: "Napokon po zapovijedi sultanovoj započe onaj indijski rat protiv Portugalaca, koji su malo vremana prije toga pobijedili poganskoga kraljevića, osvojivši njegov kraljevski grad zvan *Deu* ili portugalski *Diu*. Kad je ovaj vidio da ne može odoljeti neprijatelju, obratio se najprije paši Sulejmanu u Memfisu (Kairu), a zatim sultanu u Carigrad. Tako je eto došlo do tog rata, koji se dugo vremena, i ne bez himbe, spremao na Dvoru."[16]

Dalje Hus niže događaje što su se zbili na putu do Indije, počevši od 24. lipnja 1538, kada se turska flota zaputila na Istok (pristajanje u lukama Toro i Gida te zauzimanje arabijskog grada Adena), da bi zatim nastavio:

"Skupivši dakle vojsku i nakrcavši brodove obilnim živežom, otisnuše se na otvoreno more i razapevši jedra, uz žestok vjetar 19 dana i noći provedoše na morskom putu. Putovahu morem pokraj otoka *Ormosat* (Ormus), koji ugledaše slijeva i stigoše do granice Kalikuta (*Kalekuth*). Ondje je paša počeo napadati Portugalce. Znalo se da je krvolok, ali je počeo po čovječji. Zapovijedio je da se opsjedne onaj kraljevski vrlo tvrdi grad Diu (*Deu*), koji je već prije od Portugalaca osvojen i zaposjednut. Iskrcavši iz brodova topove na kopno, počne ga opsjedati, jurišajući na nj gotovo četrdeset dana. S druge strane mora to isto je činio kapetan. Portugalci su se, međutim, junački branili, boreći se s Turcima u opsjednutom gradu. Mnogi su Turci poginuli u tom broju, no grad nikako da se preda. Gledajući Sulejman paša mnoštvo svojih ranjenih i iznemoglih vojnika, počne ih ovako sokoliti: 'Primaknite se stražnjemu tornju (tvrđici), sada se morate iskazati, jer za nas nema druge nego pokušati da nam se grad preda ili pak poginuti.' To izustivši, zapovijedi vojsci da krene naprijed. Naposljetku se uputi prema tornju ili tvrđici koja je bila dva stadija od grada daleko, služeći mu za obranu. U njoj je bilo 80 portugalskih vojnika. No pošto se dva mjeseca potom pojavilo portugalsko brodovlje da priskoči svojima u pomoć, silni strah obuze pašu, osobito nakon što je od uhoda doznao da Portugalaca ima više nego njegovih i da im neće moći odoljeti. Već su grmili topovi i obojici strah zadavali, no iako su još bili daleko, sve je smjeralo na krvavi neizvjestan boj. Jer paša je vidio da njihovo brodovlje može lako uz povoljan vjetar na njega navaliti i uspjeti, te je nastajuća pogibelj sva srca strahom obuzela. Malo zatim zapovijedi on da se ukrcaju i da se uzme voda kao da će se biti boj s neprijateljem, no kad u predvečer zaori trublja, Turci se dadoše u bijeg, odustavši od opsade. Osamdeset je sužnjeva paša poveo i u Aden doveo, a nedaleko grada Zebeta (Zebîd) izveo ih je na obalu i za jedan sat svi su bili od krvnika pogubljeni. Druge pobjede nisu Turci imali u Indiji. Samo ovo bila je sva himbom stečena tašta slava ovoga rata. Tako su se svagda običavali hvalisati iako bez ikakva razloga."[17]

Tako je, prema Husu, neslavno okončana ekspedicija koja je trebala označiti početak kraja portugalske nazočnosti u Indiji. Sramotan poraz koji su im nanijeli Portugalci, frustrirani Turci na povratku iz Indije, kako dalje opisuje hrvatski putopisac, nastojali su nadoknaditi okrutnim zauzimanjem arabijskog grada Zebetha. Iz Zebetha

se turska flota, preostala nakon indijske bitke, vratila u Gidu, a odatle napokon u gradić Toro, odakle je godinu dana ranije i krenula. Time završava Husov opis puta u Indiju koji je, prema Matkoviću, potpuno vjerodostojan, jer pokazuje značajnu podudarnost s drugim povijesnim vrelima i jer je njegov autor neposredan sudionik svih opisanih događaja. U odnosu na putopis nepoznatog Mlečanina npr., putopis Husov je, kako ističe P. Matković,[18] daleko savršeniji što se tiče opisa indijskog boja i opsade grada Diu, dok se glede rezultata u cijelosti podudara s Mlečanima. U svakom slučaju, tvrdi dalje Matković, Husova "zapažanja i refleksije o pojedinim događajima umjesne su i oštroumne te pokazuju darovita pisca, koji je dobro proniknuo i shvatio Turke, njihovu narav i njihove međusobne odnose."[19]

Valja na kraju napomenuti da Hus, prema svemu sudeći, nije za vrijeme samog putovanja ni pomislio da će ikad doći u priliku da opiše što je proživio, jer bi inače odmah bilježio svoja zapažanja ili pak skupljao u tu svrhu potrebnu građu, kao što spominje u opisu indijskog rata, pozivajući se na nepoznatog Mlečanina koji je vodio dnevnik o putovanju u Indiju. Po Matkoviću, Husov putopis zacijelo potječe iz samoga pamćenja, što se može nazrijeti iz sadržaja i oblika starijeg i mlađeg rukopisa njegova putopisa. No unatoč tome što je riječ o naknadnom opisu događaja u kojima je Hus sudjelovao i krajeva koje je proputovao, njegova rekonstrukcija čak i najmanjih pojedinosti, pogotovo kad se radi o ratnom pohodu na Diu i okršaju s Portugalcima, toliko je vjerna i "prezentna" da čitatelj ima osjećaj kao da slijedi dnevnički zapis koji je nastajao gotovo istodobno sa zbivanjima što se opisuju. Divljenje što ga je autor tog zapisa osjećao prema hrabrim Portugalcima kao da je trebalo iskupiti sve one negativne osjećaje što su ih njegovi sunarodnjaci gajili za novac (!) prema svojoj portugalskoj subraći po vjeri. Moglo bi se zapravo reći da je Hus svojim putopisom, odnosno, točnije, onim dijelom svog putopisa koji se odnosi na portugalsko-indijski rat, "podigao jedan od najljepših spomenika junaštvu Portugalaca."[20]

Za razliku od hrvatsko-portugalskih ratničkih "susreta" u gradu Diu i okolici, susreti dvaju naroda u Goi idealan su primjer međusobnog prijateljstva, suživota i poslovne suradnje. Premda povijest dubrovačke naseobine u tom portugalskom gradu u Indiji još uvijek nije do kraja istražena, već se na temelju dosad poznatih podataka može zaključiti kako je riječ o jednom od najzanimljivijih dubrovačkih naselja u inozemstvu. Da bismo, međutim, shvatili pravi značaj Goe za Dubrovačku Republiku, neophodno je ukratko ukazati na političko-gospodarsku sliku onodobnog Sredozemlja i Europe, sliku na kojoj jedno od najistaknutijih mjesta zauzima upravo mali Dubrovnik.

Poslije otkrića morskog puta u Indiju, trgovina istočnjačkim proizvodima odvijala se, kao što je poznato, preko Egipta i Sirije. Ti će putevi do Indije biti u uporabi i nakon otkrića portugalskog pomorskog puta, pa će se trgovina usporedo odvijati i dotadašnjim i novootkrivenim morskim putem. Među ostalim europskim trgovcima koji su svojim brodovima dolazili u Aleksandriju i Tripolis, prevozeći odatle indijsku i drugu istočnjačku robu u Europu, bili su i Dubrovčani. Štoviše, upravo je dubrovačka mornarica, uz mletačku, bila najveći prijevoznik i posrednik u nabavi istočnjačke robe starim putevima. Stoga će Luca de Linda nazvati Dubrovnik "Porta dell'Orienta."[21] Dva su čimbenika bila presudna za nagli uspon dubrovačke trgovine indijskom robom u 16. stoljeću: činjenica da je Dubrovačka Republika bila štićenik moćne Turske (ali i Karla V. i Pape!), kao i višegodišnji mletački rat protiv Turaka.[22] Naime, tijekom višegodišnje mletačke odsutnosti iz trgovine orijentalnom robom, Dubrovnik je bio

jedina veza između Europe i Levanta. "During the absence of Venice the largest part of the oriental trade was taken over by Ragusa,which about 1530-1540 had a virtual monopoly of that trade. For a decade or two there existed a sharp competition between Ragusa and Portugal, which was carried on also in Portugal's own East Indian empire ..."[23] Svoju, premda kratkotrajnu konkurentnost tada moćnom Portugalu Dubrovčani velikim dijelom duguju i neobično dobroj razvijenosti njihove obavještajne službe, preko koje su brzo saznavali sve što se događa u svijetu. Tako su vrlo rano upoznati i s Magalhãesovim putovanjem oko svijeta, što ga je od 1519. do 1522. nastavio Elcano,[24] a bili su odlično upućeni i u stanju u novoosvojenim portugalskim kolonijama u Indiji (vjerojatno i preko svojih sugrađana prisilno mobiliziranih od egipatskog paše i potom odvedenih u indijski rat protiv Portugalaca). Čini se, međutim, da ni Portugalci nisu bili manje obaviješteni o opasnom dubrovačkom trgovinskom suparništvu što nastupa sredinom 16. stoljeća. Može se to naslutiti i iz korespondencije portugalskog veleposlanika u Rimu Lourença Piresa de Távore, koji će kasnije postati potkralj Indije.[25]

Čini se da je upravo ta izvanredno dobra obaviještenost Dubrovčana o prilikama u portugalskim kolonijama u Indiji uvelike djelovala na to da se velik dio dubrovačkih trgovaca trajno nastani unutar portugalskog kolonijalnog posjeda u Goi. Valja napomenuti da će dubrovački trgovci čak i nakon osjetne recesije dubrovačkog gospodarstva, uslijed ponovnog uključivanja Mlečana u trgovinu istočnjačkom robom, uspješno poslovati u tom njihovom glavnom indijskom središtu.

O dubrovačkoj naseobini u Goi govore mnogi povijesni izvori. Tako, primjerice, dubrovački povjesničar Jakov Lukarević (Giacomo Luccari), govoreći o gradu Goi u Istočnoj Indiji, navodi: " ...è situata[26] nell' Isola di Tizuarin, ch' è fatta di due stagni d' acqua amara; e n' hà dentro frà gli altri Tempii, uno dedicato à San Biagio, molto ricco, ch; i Rausei, i quali trafficano in quei mari, l'hanno adornato ..."[27] U knjizi pak *Histoire Générale de Voyages*[28] nalazi se plan Goe (priložen putopisu Pyrarda) u kojem je, pod brojem 29, ubilježena i crkva St. Bras (Blasius).[29] Dubrovačku naseobinu *São Braz* spominje i J. Nicaolau de Fonseca, navodeći kako je naseobina (župa) sv. Vlaha stoljećima zadržala svoju nezavisnost, da bi na kraju bila priključena župi sv. Lucije;[30] kao i D. L. Cottineau de Klougen: " ... all these villages (Upper Dowji, *St. Blasius* etc.) are very small, and cannot be considered as part of the city, nor included in its population ..."[31]

Prema N. Mirkovichu, dubrovačko naselje *São Braz* "is the most interesting example as to what extent the Portuguese commercial empire in India was penetrated by the Mediterranean nations."[32] Naselje se nalazilo unutar portugalske kolonije, na sjevernom kraju Malabarske obale, točnije, u sjeveroistočnom dijelu otoka Goe, zvanog Tissuary, oko crkve posvećene dubrovačkom zaštitniku sv. Vlahu, prema kojem je i dobilo ime. Bilo je opasano oko četiri milje dugim zidinama, zaštićeno kulama i topovima malog kalibra. Iako se naselje prostiralo unutar područja portugalske kolonije, bilo je odvojeno od samog grada Goe. Posjedovalo je visok stupanj samouprave, vjerojatno i zbog svoje goleme strateške važnosti, budući da je bilo smješteno uzduž središnjeg dijela obrambenog zida što je okruživao Gou, protežući se između naselja Daugin i San Thiago.[33] "Priča se da su mnoge gospode posjećivale crkvu zaštićene baldakinima što su ih nosili robovi, a bio je tolik broj robova da su hodajući po kaldrmi dizali prašinu."[34] Sama crkva sv. Vlaha, središnje mjesto dubrovačke naseobine u Goi sagrađena je negdje sredinom 16. stoljeća. Nije poznato jesu li sami dubrovački trgovci

snosili troškove njezine gradnje, ali je poznato da su je bogato darivali, kako to izvještava i Jakov Lukarević.[35]

Kao što se ne zna točno kada su prvi dubrovački trgovci stigli u Gou, ne zna se točno ni kada su posljednji od njih otišli iz Goe. Naime, s jačanjem nizozemskih, a kasnije i engleskih pozicija u Indiji, Goa se, kao prvo i najbogatije indijsko tržište, postupno zaobilazi u trgovinskom prometu. To zaobilaženje imat će za posljedicu njezino osjetno osiromašenje, zbog čega će je početi napuštati većina stranih trgovaca mirodijama, uključujući, naravno, i dubrovačke. Tako će se, prema Mirkovichu, [36] dubrovački brodovi ponovno pojaviti u Goi tek u drugoj polovici 18. stoljeća, ali ne zadugo jer će naglo oživljavanje dubrovačkog brodarstva između 1770. i 1780. godine prekinuti francuska okupacija Dubrovačke Republike. Goa, međutim, i dalje nastavlja čuvati uspomenu na stoljetnu dubrovačku nazočnost u toj portugalskoj koloniji, jer se ondje još uvijek uzdiže bogato urešen hram tisućljetnog zaštitnika Dubrovnika - sv. Vlaha.

Na kraju ovog kratkog prikaza hrvatsko-portugalskih "indijskih veza" preostaje nam da upozorimo na još jedan rukopis koji, uz onaj Husov, Hrvatsku na neki način povezuje s "portugalskim Indijama". Riječ je o rukopisu *Viaggi dè Portogesi in India*, autor kojeg je Talijan Leonardo da ca di Masser. Rukopis najvjerojatnije potječe iz sredine (ili možda iz prve polovice) šesnaestog stoljeća, a prvi spomen na nj na području današnje Hrvatske nalazimo u nekoć čuvenoj autonomnoj općini (odnosno kneževini i republici) Poljice, nedaleko Splita.[37]

Prvo poglavlje rukopisa, koji obasiže 72 stranice, čine opisi devet putovanja Portugalaca u Indiju. Svako od tih putovanja[38] autor opisuje s nekoliko različitih aspekata (pomorskog, zemljopisnog, povijesnog), pri čemu dužina opisa veoma varira od ekspedicije do ekspedicije (najduži je opis posljednjeg putovanja koji obuhvaća gotovo polovicu prvog dijela Masserove knjige[39]). Pored spomenutog poglavlja o portugalskim pomorskim putovanjima u Indiju, Masserovo djelo obuhvaća još i poglavlja "Ordene particular dele spetie",[40] "Sinistra sorte de Milunar do Masser in Lisbona"[41] i "Description particular del Regno di Portogalo".[42]

Najzanimljivije pitanje u vezi Masserove knjige *Viaggi dè Portogesi in India* jest zacijelo kako je ona dospjela u Poljičku Republiku - čijim posredstvom i s kojom nakanom. O tome danas možemo nažalost samo nagađati, jer teško da bi se poslije tolikih promjena vlasnika, ratnih vihora i raznih drugih povijesnih perturbacija koje su zahvatile područje nekadašnje autonomne poljičke općine moglo ući u trag povijesti Masserova rukopisa u Poljicama, odnosno Hrvatskoj. Nije, međutim, teško pretpostaviti da je rukopis, bez naznake mjesta i vremena nastanka, najvjerojatnije nastao u Veneciji (ili možda u kojem drugom talijanskom gradu), dospjevši u autonomnu poljičku kneževinu u vrijeme kad se ona nalazila u sastavu Republike sv. Marka.[43] Kako bilo da bilo, Masserovu bi se nazočnost u Poljicama isplatilo istražiti kako radi hrvatske, tako i radi portugalske književne, odnosno kulturne povijesti, jer riječ je o djelu koje nam na sasvim osobit način približava atmosferu velikih portugalskih pomorskih otkrića u vremenu kada ta otkrića, prigodom njihovih polumilenijskih obljetnica, postaju opet svjetski aktuelna.

BILJEŠKE:

1 V. o tome: Mažuranić, Vladimir: *Melek "Jaša Dubrovčanin" u Indiji godine 1480.-1528. i njegovi prethodnici u Islamu prije deset stoljeća, u: Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva*, JAZU, Zagreb, 1925.
2 Op. cit., p. 234, odnosno 579.
3 "Erat autem exercitus hostis ex tam diversis gentibus conflatus, ut in classe multi libri latino et hetrusco, et *dalmatico*, galico et hispano sermone conscripti invenirentur." (op. cit., p. 591)
4 Ibid, p. 539.
5 V.. bilješku br. 1.
6 To su rasprava Franje Račkog (1828-1894), pisana na temelju vatikanske verzije Husova rukopisa (budući da bečka još nije bila poznata) i objavljena u časopisu "Neven" iz god. 1858 (str. 485-489, odnosno 501-504); te studije Petra Matkovića (1830-1898), pod naslovom "Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinje, glasovit putnik XVI vieka", izašla u *RADU JAZU*-a (knjiga br. 55, Zagreb, 1881).
7 Pomno sam pregledao bogatu bibliografiju izvora za knjigu: Godinho, Magalhães Vitorino: *Os Descobrimentos e a Economia Mundial* (Editorial Presença, Lisboa, 1983), naročito poglavlje "Viagens pelo (e ao) Oriente, séculos XVI e XVII" (IV. sv., str. 263. i dalje), no Husov opis puta u Indiju nigdje nisam našao spomenut.
8 Bečki rukopis, koji je prvi proučio Petar Matković, stariji je od vatikanskog i nosi naslov *Georgii Huz peregrinatio hierosolimitana*. Prema Matkoviću, "rukopis Husova putopisa u carskoj kraljevskoj knjižnici u Beču pisan je latinski na papiru, ima 10 listova u foliu, pripada po starosti bez sumnje u prvu polovinu 16 vieka te je putopiscu suvremen; dovršen je u Požunu (današnjoj Bratislavi) 10. studenog 1548. Putopisac piše se Georgius Hwz (Huz) *rascinynus*, a posvećuje svoj putopis *domino Michaeli de Rawen, judici curie atque regni Sclavonie protonotario*. U posveti ističe putopisac da je rođeni Hrvat (ex regionibus Sclavonicis descederem), tj. iz sjeverne Hrvatske među Dravom i Kupom". (V. spomenutu Matkovićevu raspravu u: *RAD JAZU*, str. 118)
9 Vatikanski je rukopis nastao potkraj 16. stoljeća. Pisan je također latinski, na papiru, ima 30 listova ili 60 stranica u četvrtini, a čuva se u odjelu švedske kraljice Kristine. Po pismu se znatno razlikuje od bečkog rukopisa. Putopisac nosi ime *Georgius Huszti de Raszinya*.
10 V. o tome u navedenoj Matkovićevoj raspravi, str. 120.
11 Jer to sam Hus spominje u putopisu. V. op. cit., str. 122-123.
12 Od svih nevolja što su ga ondje snalazile najviše ga je, čini se, pogađao uporni pokušaj da ga odvrate od kršćanstva i prevedu na islam. Da bi to izbjegao zamolio je da mu se dopusti naučiti svirati trublju, a potom poći u vojsku, nadajući se da će tako uspjeti pobjeći iz ropstva. U tome gotovo da je i uspio, no uhvaćen je nadomak same turske granice i vraćen natrag u Carigrad. Promijenivši u međuvremenu nekoliko gospodara, dospio je napokon pod vlast samog sultana koji mu je povratio slobodu, zabranivši mu, međutim, da napusti Carigrad.
13 V. op. cit., str. 129-130.
14 Ibid, str. 130.
15 Venezia, in casa dei figlivoli d' Aldo 1543, Venezia, 1545.
16 V. Matkovićevu raspravu, str. 131-132.
17 Ibid, str. 135-137.
18 Ibid, str. 148.
19 Ibid, str. 148.
20 V. o tome spomenutu raspravu, str. 135. i dalje.
21 V. Appendini, F. M.: *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Dubrovnik, 1802, str. 236.
22 Venecija je, naime, kao najznačajniji dubrovački takmac u trgovini indijskim mirodijama preko levantskih puteva, zbog sudjelovanja u ratu protiv Turaka (1537-1540) dugo vremena bila isključena iz trgovine indijskom robom, što će odmah vješto iskoristiti dubrovačka trgovačka diplomacija. Dubrovniku je rat kršćanske lige (u kojoj Dubrovačka Republika, prema posebnom Papinom odobrenju, nije bila obvezna sudjelovati) protiv Turske itekako dobro došao, jer je, kao neutralna država, mogao trgovati s obje zaraćene strane. Na tu će pogodnost upozoriti i Jakov Lukarević: "Stando dunque, i Rausei neutrali in qulla guerra, & allogiādo e l' una parte e l' altra, & concorrêdo da loro tutt' il traffico di Levante sino dall' estreme parti di Persia, & dalle parti di Ponente, si fecero molto ricchi, & il dominio accrebbe l' entrate per la negociatione, gabelle, & passagi delle navi." (V. Lukarević, Jakov: *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venetia, 1605, str. 140)
23 Mirkovich, Nicholas: "Ragusa and the Portuguese Spice Trade", in: "The Slavonic and East European Review", vol. XXI, no. 56, March 1943 (American Series II), p. 177.
24 V. o tome: Tadić, Jorjo: "Dva pisma o Magalhãesovom putovanju", u: "Jadranska straža", br. 9, 1931.
25 V. *Corpo Diplomático Portuguez*, Relações com a Cúria Romana (Reinado de el-Rei D. Sebastião), ed. J. da Silva Mendes Leal, IX, Lisboa, 1886.

26 Misli se: Goa.
27 Lukarević, Jakov, op. cit. (v. bilješku 22), str. 141.
28 Didot, Paris, 1749-1762, s engleskog preveo abbé Antoine François de Prévost, sv. 30, str. 310.
29 V. o tome i kod Mažuranića, op. cit., str. 595.
30 V. Fonseca, J. Nicolau de: *An Historical and Archaeological Sketch of the City of Goa*, Bombay, 1878, str. 255, odnosno Mirkovich, N.: spomenuta rasprava, str. 183.
31 Klougen, D. L. Cottineau de: *An Historica Sketch of Goa*, Madras, 1831, str. 82, odnosno Mirkovich, N.: spomenuta rasprava, str. 183. Osim navedenih, spomenut ćemo ovdje još dva rada posvećena (djelomično ili u cjelini) dubrovačkoj naseobini u Goi. To su: Ayalla, F. Diniz de: *Goa Antiga e Moderna*, Lisboa, 1888 i Catão, Gomez F. H.: *São Braz, Quarto Centenário 1563-1965*, Velha Goa, 1966.
32 Mirkovich, N. Op. cit., str. 182.
33 Ayalla, F. Diniz de: *Goa Antiga e Moderna*, Lisboa, 1888, str. 144-145.
34 Ibid, p. 6.
35 Lukarević, J.: op. cit., p. 141.
36 Mirkovich, N. op. cit., p. 186.
37 Uz *Poljički statut* (kao jedan od najznačajnijih spomenika starog hrvatskog prava) među najveće kulturne spomenike poljičke kulture zasigurno se ubraja i spomenuti rukopisni putopis Leonarda da ca di Massera. Dokaz da se Masserova knjiga doista čuvala u Poljičkoj Republici nalazimo u samoj toj knjizi. Naime, uz Masserov tekst, u njoj se nalaze i zapisi jednog od njezinih vlasnika, poljičkog popa Antuna Vulića. Knjiga, koja je početkom 19. stoljeća pripadala spomenutom poljičkom popu, danas se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u ZAgrebu (Zbirka starih i rijetkih knjiga i Metropolitana), pod oznakom R 6498.
38 Prvo, pod vodstvom Vasca da Game, iz 1497; drugo, pod vodstvom Pedra Alvara, iz 1500; treće iz 1501: četvrto, pod ponovnim vodstvom da Game, iz 1502; peto iz 1503; šesto iz 1504; sedmo od 25. ožujka 1505: osmo od 17. studenog iste godine i deveto iz travnja 1606.
39 Točnije, str. 11-20.
40 Str. 21-29.
41 Str. 29-31.
42 Str. 31-72.
43 Iako, zbog vjekovne zemljopisno-kulturološke upućenosti na Veneciju, odnosno Italiju, ne bi bilo neobično da je Masserovo djelo dospjelo u Poljice i u vrijeme austrijske, pa čak i turske vladavine.

Ivo Mijo ANDRIĆ

Tajna bîtka

Tajna postanka svijeta krije se u začeću
To je trenutak kad se dogodi svevišnje biće
Iz ničeg nevidne sile na put rađanja kreću
Noseći u sebi život kao krunsko otkriće.

Ljubav je uzročna veza spajanja dvije strane
Od kojih svaka ima ono što druga nema
Iz nje nastaje korijen, stablo i rodne grane
Povijest po svemu jasna a vječna ljudska dilema.

Marko OREŠKOVIĆ

Natpis župana Godežava na crkvi Sv. Križa u Ninu

Među brojnim zagonetkama u hrvatskoj povijesti, kao na primjer ime kneza Višeslava (Višena) na krstionici spomenute crkve u Ninu, iz godine 791, nalazi se i nejasno ime hrvatskog župana na nadvratniku u crkvi Sv. Križa, gdje, na latinskom jeziku, piše: GODE ... AV IUPPANO QUI ISTE DOMO CONSTRUXIT, što, u hrvatskom jeziku, glasi: "Župan Godežav sagradio je ovaj dom". U navedenom natpisu sporno je čitanje 5. slova u imenu spomenutog župana, čudna oblika ... koje su hrvatski povjesničari čitali na razne načine, pa su na pr. L. Jelić i F. Šišić to čitali: GODESLAV, a N. Klaić (u 1. izd. Povijesti Hrvata u ranom sred. vijeku, s. 198) GODEČAJ. Najispravnije ga je pročitao M. Barada kao: GODEŽAV, pa je, u tome obliku, ušlo i u Enciklopediju Jugoslavije u obradi J. Šidaka.

Povjesničar Stjepan Pantelić, u knjizi "Najstarija povijest Hrvata" (Mainz, 1993) na str. 65. to ime čita kao GODESLAV, što se ne može prihvatiti, jer je Baradino čitanje najispravnije (GODEŽAV).

Potaknut Pantelićevim čitanjem spomenutog imena župana Godežava, otkrio sam, u knjizi V. Novaka "Latinska paleografija" (Beograd, 1952) da se isti sporni znak za 5. slovo toga imena nalazi i u beneventanskom pismu kao znak za latinsko slovo z pa ga, u spom. natpisu, treba čitati kao: GODEZAV, odn. GODEŽAV, jer hrv. slovo ž ne postoji u latiničkoj abecedi, pa su, ovim znakom, u beneventanskom pismu, pisali slovo z.

U navedenoj Novakovoj knjizi, na str. 145, nalazi se reprodukcija rukopisa "ŽIVOT MARIJE EGIPĆANKE" iz 11. st. pisan beneventanskim pismom, u kojemu se nalazi, na nekoliko mjesta, potpuno isti znak za slovo z kao i u našem natpisu, i to u imenu svećenika ZOSIMA, pa je čitanje imena župana kao GODEŽAV konačno utvrđeno!

Beneventansko pismo je teško čitljivo, a nastalo je u 8. stoljeću i bilo u upotrebi sve do 15. stoljeća. Ovo pismo razvilo se u benediktinskom samostanu Monte Cassino u Italiji, žarištu svjetske povijesti i kulture gdje je djelovao i poznati povjesničar Pavao Đakon.

U skriptorijima (pisaonicama) benediktinci su prepisivali crkvene knjige na pergamenu, od kojih je nekoliko sačuvano i u Hrvatskoj, u kojoj su oni osnivali samostane i služili se beneventanskim pismom 5 stoljeća, tj. od 11-15. st. Među najpoznatijima hrvatskim benediktinskim samostanima bio je muški samostan sv. Ambrozija i ženski sv. Marije u Ninu, samostan sv. Lucije u Baški na Krku, samostan sv. Krševana u Zadru, i dr. U zagrebačkoj Metropolitanskoj biblioteci nalazi se jedan rukopis iz 14/15. stoljeća pisan ovim pismom. Ovim je pismom pisana i Kronika ("Historia Salonitana") splitskog arcidakona TOME (1200-1268), koja je, godine 1960, prevedena na hrvatski jezik.

Značajno je da je beneventansko pismo utjecalo i na morfološke izmjene oble glagoljice u hrvatsku uglastu (Novak, s. 164), a njihovo je djelo i Bašćanska ploča u samostanu sv. Lucije u Baški, na kojoj se spominje ime hrvatskog kralja Zvonimira

U Ninu je osnovana prva hrvatska biskupija 867. godine, a prvi biskup bio je Teodozije (879-892) kad su Hrvati bili pod franačkom vlasti i kada su pokrštavani iz crkvenog sjedišta u Salzburgu i u Cedadu (tal. Cividale). Hrvatska narodna Crkva u Ninu ukinuta je na Splitskom crkvenom Saboru 928. godine unatoč jakog otpora ninskog biskupa Grgura. Godine 1024. prelazi sjedište hrvatske Crkve u Knin, prijestolnicu hrvatskoga kralja Zvonimira, a biskup dobiva ime "Hrvatski biskup". On je najviše boravio u Ninu, a i na kraljevskom dvoru. Godine 1060. ninska biskupija je obnovljena, a godine 1185. ukinuta i osnovana u mjestu Biskupija kod Knina.

Gordana LUKAČIĆ

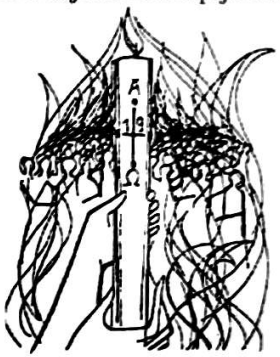

Silvestrovo

Popila sam u Esplanadi dvije kave kod moje pijane prijateljice Nade. Ali i dalje mi zuji u ušima zbog niskog tlaka. Neki sartrovski osjećaji mi naviru i od toga sam po pijanosti bliska Nadi, iako alkohola vidjela nisam.

Svi mi već danas čestitaju Novu. A ja se pitam što će u Novoj biti nova. Svakog dana novi komad kruha. Ako će tako biti, neće biti loše, jer u ovoj osrednjosti neimaštine hvalim Bogu što je tako. Balansirajući na rubu egzistencije misli su mi sve bliže kišno snježnoj neodređenosti dana. Zagrljena treperavim rukama nervoze pisala bih nove priče iz zagrebačkoga podzemlja. Previše se malodušja skupilo u meni, ne treba počiniti grijeh umišljenosti, pisanje je umjetnost, a moja je duša kao prezrela voćka kroz čiju se pukotinu protiskuju misli i oslikavaju slova na papiru.

Prolazim kroz buku Importanne centra: božićni aranžmani, ulični prodavači novina; Djed Božičnjak pjeva starogradske pjesme i dijeli bombone. Požurile k njemu i majke i djeca, ali osim pogleda ništa nisu ubacili u otvorenu kutiju njegove violine. Da li je na dan zahvalnosti htio nepoznatu i slučajnu mnoštvu pokloniti tračak svoje radosti, podijeliti malo veselja i onima koji žure kućama pretrpani vrećicama i brigama, onima koji osim drage vesele djece nose i svoje sjetne poglede? Da li je htio prolazniku darovati trenutak bezbrižnosti ili zavarati i sebe i mene veselom malograđanštinom? Čini mi se da sam ovdje blizu istine. Prošlogodišnje i novogodišnje. Slabost je moja što je ne mogu promijeniti, jakost je što je čuvam duboko u sebi. Duboko bez alkohola, opijena stvarnošću kojoj se bojim uteći. Ionako bih se morala vratiti. Da li bih tada izdržala?

Silvestrovo je i dalje, baš kao što mi i dalje zuji u glavi, baš kao što sam i dalje zahvalna Bogu što slaba kroz današnju stvarnost hodam jaka.

Književno djelo Josipa Cvrtile

Josip Cvrtila je jedan u nizu prešućivanih pisaca i jedan od vrlo popularnih jeronimskih pisaca. Istraživanje života i djela onih koji su ostavili jasan trag u hrvatskoj kulturi i književnosti, a čije se ime nije spominjalo, čija su djela namjerno prešućivana, započelo je kod nas poslije 1990. Ipak, zahvaljujući *Hrvatskoj reviji* i drugim glasilima diljem svijeta kamo su Hrvati izbjegli poslije 1945., a i nekim časopisima u domovini, mi o njima sve više i više doznajemo. Rad koji je započeo *Dubravko Horvatić* knjigom *Nepostojeći hrvatski pisci* treba nastaviti. Ovaj članak je prilog takvom nastojanju.

Uz ovu nameće mi se i misao o učiteljstvu kao temi za istraživanje, jer od 1944. kada je *Mato Božičević* objavio knjigu *Hrvatsko učiteljstvo u narodu*, nitko se nije sustavno pozabavio ovim zanimljivim pitanjem. Ne smijemo zaboraviti da je Cvrtila bio učitelj, intelektualac kršćanske orjentacije, da je pisao o učiteljstvu... Mnogi stvaratelji i promicatelji hrvatske kulture bili su učitelji. Što danas mogu učiniti pripadnici ovog časnog zvanja za duhovni i svekoliki preporod našeg naroda?

Čitajući napis *Slavka Bančića Sjećanje na Josipa Cvrtilu*[1] naišao sam na važnu pojedinost - njegovo učiteljevanje u Bjelovaru od 1927. - 1936. Započeo sam istraživati bjelovarski tisak tih godina, matičnu knjigu škole[2] u kojoj je radio, a poslije je uslijedilo čitanje svih njegovih tiskanih knjiga, priloga razasutih po mnogim časopisima za djecu i mladež u kojima je marno surađivao, te osvrta, prikaza i ocjena o njegovu djelu.

Rođen je 8. ožujka 1896. u Jastrebarskom. Srednju je školu završio u Krapini 1910., učiteljsku u Zagrebu 1915., a potom je kao učitelj i ravnatelj škole u Šartovcu kraj Kutine i Cagincu kod Ivanić Grada sve do 1927. Te godine premješten je u Bjelovar na Dječačku osnovnu školu. U Bjelovaru ostaje do studenog 1936. kada odlazi u Zagreb gdje od 1937. uređuje *Knjižnicu za mladež* što je izdaje HPKZ u kojoj je i sam objavio svoja najznačajnija djela. Uređuje uz to i školski list *Vrelo* i radi u raznim osnovnim školama. U Zagrebu ostaje sve do 1945. kada, kao i mnogi drugi rodoljubi, odlazi u daleki svijet. U Argentini, u Buenos Airesu, umire 27. listopada 1966. g.

Kada je u ožujku 1927. Cvrtila došao u Bjelovar, na samrtničkoj postelji u koprivničkoj bolnici ležao je njegov prijatelj, virovski učitelj, pjesnik i pripovjedač Đuro Sudeta (umro 30. travnja 1927.), s kojim se dopisivao i čiji rad je uvelike cijenio.

1. Matica, 43 (1993), 5, str. 35.
2. O Cvrtilinu boravku i kulturnom djelovanju u Bjelovaru više sam pisao u članku Učiteljevanje Josipa Cvrtile u Bjelovaru. Prilog za životopis, Bjelovarski učitelj, 2 (1993), 3, str. 95-97.

O Sudeti i njegovu djelu pisao je u više navrata, a najznačajniji su prikazi zbirke pjesama *Sutoni* (1929.)[3] i fantastične pripovijesti *Mor* (1930.).[4] U Bjelovaru je Cvrtila razvio živu kulturnu djelatnost. Otvarao je izložbe, pisao za djecu igrokaze koji su izvođeni u raznim prigodama. Osobito plodna suradnja bijaše s Antom Kumanom, akademskim slikarom i profesorom risanja na bjelovarskoj gimnaziji. Tako je 29. ožujka 1931. u "dvorani dječačke škole" otvorio Kumanovu izložbu grafika i tom prigodom govorio o "Životu i umjetnosti"[5]. Zapravo, kako nas izvješćuje *Nezavisnost* u sljedećem broju, Cvrtila je govorio o hrvatskoj umjetnosti i njezinoj pripadnosti "općoj ljudskoj umjetnosti"[6]. I prije su oni surađivali (oprema 2. izd. *Ivanjske noći*), a i poslije nastavit će sa zajedničkim radom (ilustracije za *Seoce za gorom* te 3. izd. *Ivanjske noći).*

Sljedeće, 1932. g., *Bjelovarski vjesnik* je 25. lipnja iscrpno izvjestio o velikoj priredbi održanoj 18. lipnja u Sokolskom domu u članku "Završna školska svečanost bjelovarskih osnovnih škola"[7]. A. Kuman se spominje kao scenograf koji je likovno osmislio pozornicu za Cvrtilin "Ivanjdan, prikazan u igri i pjesmi" kojim su se obnavljali "lijepi i, po gradovima prilično zaboravljeni narodni običaji". U okviru tog programa prikazana je kao posebna točka Cvrtilina scenska igra za djecu *Tri leptira*. Dok u mnogim dječjim igrokazima po sceni skaču razbojnici i gusari:

"Tri leptira odlikuju se jednom finom poezijom uljuđenih bića i produhovljenim radnjama, gdje teror nije zloća i surovost ljudska u najsurovijoj svojoj formi, već ljepota jednog vedrog, dječjeg proljetnog ambijenta".

Brojne pjesme, priče, novele, osvrte, prikaze, rasprave Cvrtila je tiskao u brojnim časopisima prije objavljivanja u obliku knjige. Javio se 1912. u *Pobratimu*, nastavio u *Hrvatskoj obitelji* od 1913., u *Smilju* od 1915., u *Vjernom drugu* od 1917., *Našoj nadi* od 1921... U svom tridesetgodišnjem književnom radu on će se često pojavljivati u *Hrvatskoj prosvjeti, Savremenoj školi, Obitelji, Domu i školi* i *Napretku*, ali suradnja u *Smilju* bijaše najplodnija i broji više od pedeset objavljenih radova u razdoblju od 1915. do 1940. g.

Izuzmemo li socijalni roman iz suvremenog života *Bijelo prijestolje*, Cvrtila je pisac kratkih priča za djecu. Mnoge od njegovih zbirki priča i pripovijesti doživjele su dva ili više izdanja. Najpoznatije mu je svakako djelo *Ivanjska noć* objavljeno 1922. Nakladom Hrv. pedagoško-književnog zbora u Zagrebu. To djelo će doživjeti još dva izdanja (1930. i 1944). Treće izdanje u nakladi Matice hrvatske 1944., u njezinoj Knjižnici za hrvatsku mladež s deset ilustracija A. Kumana, najpotpunije je i najljepše.

Hrvatski pedagoško-književni zbor iz Zagreba tiskao je glavninu Cvrtilinih knjiga u svojoj *Knjižnici za mladež*, koju će od 1937. ovaj autor uređivati sve do 1945. kada odlazi u Argentinu. Tako se kod istog nakladnika 1925. pojavljuje knjiga priča za mladež *Tri dječaka*, a 1926. *Mali pelivan i druge priče i pjesme za mladež*. Četiri godine poslije, 1930. objavljuje *Gradić u dolini i druge pripovijesti*. Poslije 1933. kada u izdanju Kuće dobre štampe (Društvo sv. Jeronima) izlazi spometnuti roman

3. Đuro Sudeta. "Sutoni", Hrvatski učiteljski dom, 6 (1929), 4-8.
4. Đuro Sudeta. "Mor". Fantastična pripovijest..., Savremena škola, 4 (1930), 9-10, str. 458-460.
5. Nezavisnost (Bjelovar), 25 (1931), 12, str. 4.
6. Nezavisnost (Bjelovar), 25 (1931), 13, str. 5.
7. Bjelovarski vjesnik (Bjelovar), 4 (1932), 26, str. 3.

Bijelo prijestolje sve do 1939. ne objavljuje nijednu knjigu, iako intenzivno suraduje u časopisima, objavljuje pjesme, priče, ali i članke i rasprave u kojima se pojavljujekao teoretičar dječje književnosti (*Priča i dijete*, Dom i škola, 6 (1936/37), 9, str. 107-109; *Predvorja sadašnjosti*, Napredak, 80 (1939), 4, str. 179-182. To je osvrt na članak *M. Lovraka "Kakvu literaturu želi omladina"*?, Napredak, 79 (1938), 10.). Knjižara St. Kugli 1939. izdaje četiri njegove knjige (*Gradić u dolini i druge pripovijesti, Kalifov turban i druge pripovijesti, Mali pelivan i druge pripovijesti, Mudri mandarin i druge pripovijesti*). Iako je riječ o ponovljenim izdanjima, Cvrtila je ponovno zabljesnuo i izbio u samo središte književnih zbivanja. Sljedeće godine izlazi *Seoce za gorom*, ponovno se Kuman javlja kao ilustrator, ponovo je izdavač HPKZ. Još dvije knjige će objaviti do 1945.: *Pastirsku frulicu* 1943. u nakladi Saveza učiteljskih družtava s ilustracijama Kamila Ružičke i 1944. već spomenuto izdanje *Ivanjske noći*. Ne možemo previdjeti simboliku, Krug je zatvoren. Započeo je 1922. objavljivanjem *Ivanjske noći* i s njom se zatvara, jer za sada nemamo potvrda da je Cvrtila u egzilu stvarao. Poslije 1945. uslijedilo je pola stoljeća šutnje i zaborava.

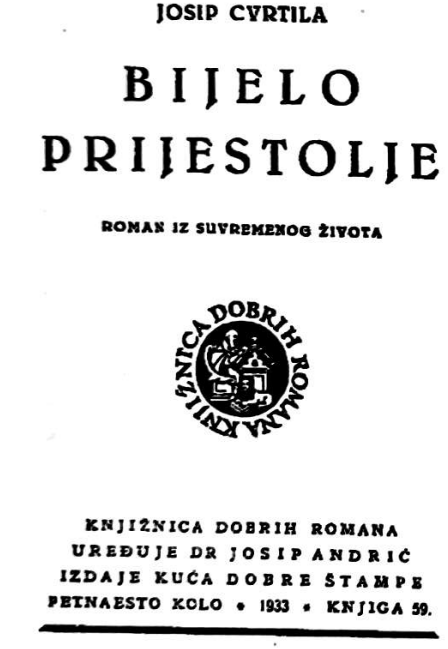

Ponajbolja pera hrvatske kritike između dva rata pohvalno su ocijenila Cvrtilin rad. Ponajprije se to odnosi na *Ivanjsku noć* i *Bijelo prijestolje*, ali i druga djela[8]. O njegovu književnom djelu pisali su Ljudevit Krajačić, Ljubomir Maraković, Nikola Pavić, Josip Andrić, Stjepan Devčić, Ivo Kozarčanin, Josip Badalić, Mato Božičević...

Kada izlazi 1922. *Ivanjska noć*, iza Cvrtile je desetogodišnje književno stvaralaštvo razasuto po brojnim časopisima. To je imao na umu *Lj. Krajačić*, vrsni poznavatelj hrvatske dječje književnosti kad u prikazu knjige u članku *Omladinske edicije "Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora"* u Zagrebu za god 1922.[9] ističe kako je "svojim osebujnim radom toliko iskočio, da je ušao danas u prve redove naših najodličnijih omladinskih pisaca", da "donosi pred djecu samo milje", "pjesnik čistog štimunga u prirodi, slikar mrtvih stvari", "on realne momente života obavija u ruho priča dalekih i tajanstvenih carstava prošlosti, kad su životinje govorile ljudskim govorom, pa se u svojoj prozi oslanja o narodnu priču, o legendu i apokrife." Krajačić se osvrnuo i na knjigu *Mali pelivan i druge priče i pjesme za mladež*,[10] ali njegove spoznaje o Cvrtilinu književnom radu napisane povodom 2. izd. Ivanjske noći za nas su zanimljive, jer nam govore kako je ovaj pisac povremeno padao u stvaralačke krize,[11] on mu želi da se "trgne iz tišine, da nam opet progovori i propjeva, jer ne vjerujem, da bi njegov rad i njegovo umjetničko stvaranje moglo biti toliko kratka vijeka." Dalje Krajačić nastavlja kako je on "radio, istina, sporo ali sigurno, savjesno, promišljeno i zrelo. On je svaku radnju kao arhitekt umjetnik do najmanjih tančina arhitektonski izradio, pa tek je onda dao njezinu spoljašnju formu, oblik, tekst. On je svoj umjetnički rad shvaćao ozbiljno, i ispravno je držao da kod stvaranja treba da jednako mudro rade i um i osjećaj i fantazija. Zato se njegove sve pripovijetke i pjesme odlikuju osobitom finoćom osjećaja, osebujnošću stila i vanrednom mekoćom fantazije".

Ivanjska noć, 3. izd. Zagreb: MH, 1944.

O stilskoj dotjeranosti Cvrtilinih priča progovorio je i *I. Kozarčanin*[12] navodeći kako "ima nešto posebno, specifično u tim pričama i pjesmama, što dijeli njihova autora od drugih pisaca...", a to je da "one djeluju savršeno toplo i iskreno", da su "virtuozne, formalno savršene i spontane..." Anonimni je autor zanimljivo ustvrdio kako Cvrtila ide u red onih pisaca koje "podjednako rado čita neuko čeljade kao što i najobrazovaniji čovjek" i dalje nastavlja mišlju: "Teško je pronaći pravi naravni biser a teško ga je i izbrusiti, ali zato on kudikamo ljepše sjaji od umjetnih nakita."[13] *Lj. Maraković* lucidno zaključuje o ovim pričama u knjizi *Novi pripovjedači:* "One su ponajviše simbolične, jednostavne i ljupke u invenciji, privlačive i poetične u pričanju, nenametljive u moralno-idejnom pointiranju."[14]

8. U raščlambu *Ivanjske noći* i literarnu vrijednost zbirke ne bih ovdje ulazio, jer sam to razradio u pogovoru naslovljenom *U carstvu priče* u knjizi *Ivanjska noć i druge priče i pripovijesti* što će uskoro izaći u nakladi HPKZ-a - Ogranak u Bjelovaru i CID-PROM-a iz Bjelovara. U knjizi je i iscrpna bibliografija izdanja djela Josipa Cvrtile i važnijih prikaza njegova književnog rada. Ovdje želim istaknuti sud tadašnje kritike koji nam pomaže u recepciji i vrednovanju Cvrtilina djela.
9. Napredak, 63 (1992), 7-8, str. 202.
10. Izdanja Hrv. pedagoško-književnog zbora u Zagrebu namijenjena omladini, Napredak, 67(1926/27), 1-2, str. 35-40.
11. Josip Cvrtila: Ivanjska noć. Ilustrirao Ante I. Kuman. 2. izd., Napredak, 72 (1931), 3, str. 110-111.
12. Najnoviji hrvatski roman, Obitelj, 5 (1933), 13, str. 279., HKD
13. Josip Cvrtila, Mladost, 9 (1928/29), 3-4, str. 123.
14. Ljubomir Maraković: Novi pripovjedači. Kritičke studije i minijature, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1929., str. 207.

Djeca su s oduševljenjem čitala Ivanjsku noć i druge priče u njoj, ali i druga djela. O recepciji Cvrtilinih priča u nastavi ilustrativno je svjedočanstvo *N. Pavića*, pjesnika i učitelja: "Djeca su bez ikakva tumačenja... razumjela sve. A mogla su to samo zato jer je jezik u toj knjizi čist i zvonak, gradnja rečenice jasna a sami sadržaji upravo onakvi kakove djeca vole i koje će uvijek voljeti. Tu je sve jasno... Tu je sve interesantno. Zato će dijete samo posegnuti za ovom knjigom, ako mu je samo jednom stavimo na dohvat ruke."[15]

Pričom Ivanjska noć kao uvodnom, koja je i naslovna za cijelu zbirku, autor pokušava uokviriti sve ostale priče u skladnu cjelinu. Sve što se događa i što će se dogoditi na stranicama ove knjige, sveznajući pripovjedač nastoji opravdati, preciznije rečeno, motivirati čudotvornom moći ivanjske noći. On, pripovjedač, sam je doživio nešto neobično i sada vjeruje u sve ono što mu je davno njegova baka pričala. Dakle, još jedna potvrda i opravdanje za priču, neobičnu, lijepu i istinitu. Priču o skladu čovjeka i prirode. Zar tko može posumnjati u bakinu riječ? U toj noći životinje, ptice i cvijeće umiju govoriti, a čovjek ih razumije, štoviše, i on može s njima razgovarati. Nakon probdjevene noći u šumi, on je umoran, haljina vlažnih od rose, ali sretan, neobično sretan:

"Oh, koliko više znam od sinoć, kad su na brdima zaplamsali žarki kresovi! Saznao sam odonda toliko, da i ne znam, hoću li to sve ikad moći pobilježiti! I čime bih te bilješke započeo?"

Probudivši dječju znatiželju, u sličnom oduševljenju priča mahom neobična, ali djeci zanimljiva događanja. Zapravo, pripovjedačkom vještinom odgovara na njihova pitanja koja su davno postavili svojoj baki ili svome djedu ili nekom drugom tko ih voli i razumije, a htio bi kao i oni doznati sve tajne, i u koga imaju bezgranično povjerenje. Teška, ali važna pitanja. U njima se zrcali dječja dobrota i naivnost. Na njih nije lako odgovoriti i mnogi ih uopće ne razumiju pa nikako ne mogu naći odgovor, jer su izgubili srce i dušu djeteta. Ne vide ljepotu prirode, koju je Cvrtila iznimno volio, pažljivo promatrao i pokušavao dokučiti snagu i vedrinu života koji iz nje izvire. Zato je potrebno biti obasjan mjesečinom ivanjske noći da bi se shvatilo:

Zašto pijevac gleda u visinu kad pije vodu? Tko je prosuo tolike zvijezde u bunar i kako ih izvaditi? Gdje se krije sreća i kako su je našla tri vesela brata? Tko budi cvijeće u poljima i ptičice u lugovima? Gdje se skriva ljepota života? Otkud krijesnicama svijetle iskre? Zašto zeba ima na grudima jarkocrveno perje? Kako je gavran postao crn, a sova slijepa danju? O čemu su razgovarali pčelica i leptirić? Kako je stari vrtlar izliječio bolesnog kralja? Koja su dva najljepša cvijetka? Zašto je divna kraljevna pretvorena u macu? Što se dogodilo učenom mandarinu? Tko je sve slušao pastirevu svirku na frulici? Za čim je čeznula nesretna lastavica...?

Od Cvrtile se očekivalo da će nastaviti stvarati brzinom kojom je započeo dvadesetih godina, ali on je, kako reče Krajačić "radio... sporo, ali sigurno, savjesno, promišljeno i zrelo". Kad se 1933. pojavio njegov prvi roman, dočekan je od kritike s oduševljenjem. Najbolji poznavatelj Cvrtilina djela jeronimski urednik *Josip Andrić*

15. Nikola Pavić: Najnovije edicije dječjih knjiga u Nakladi "Škola i dom", Savremena škola, 5 (1931), 5, str. 307-309.

je u pogovoru[16] romana raščlanio čitavu galeriju likova seoske inteligencije sa svim njezinim manama, medu kojom se našao mladi učitelj.

Ali "selo je u pozadini. Tek naslućujemo njegovu silhouetu." Izvrsno je zapažanje kako "pisac naizmjence niže poglavlja, u kojima opisuje radnju, i poglavlja, u kojima se podaje refleksijama o pitanjima duševnoga života. Na tom dualističkom osnovu sagraden je cijeli roman, kojemu refleksivna poglavlja zaustavljaju radnju, da ne kreće naprijed onim tempom, kako bi to čitač htio."

I. Kozarčanin[17] je nadahnuto i pronicljivo uočio kako je tu središnji "problem sela i odnos učitelja prema seljacima", da je tu pitanje osobne sudbine i traženja mladog, osjećajnog intelektualca u prvom planu, ispred socijalnih pitanja, koja muče hrvatsko selo tridesetih godina. Kozarčanin naglašava lirsku stranu djela, jer ovdje je "Glavno lice mladi učitelj, koji službuje u selu među samim šumama", dovodeći u korelaciju ovaj roman s fantastičnom pripoviješću Mor Đure Sudete. Mladić susreće neobične tipove učitelja, kapelana, lugara, pristava, bankara, ali i dvije djevojke - kolegicu Klaru u koju je nekad bio zaljubljen i Milicu, tihu i povučenu djevojku. Ali on ne čini ništa. Na sigurnoj je udaljenosti, iako se lomi. Roman je ispričan u prvom licu. Zapravo, to su prisjećanja sada već sređenog čovjeka na prve godine službovanja. Istina, nostalgična prisjećanja, a nostalgiju povećavaju i pisma prijatelja koji sve rjeđe pišu. Pisac ovog osvrta je pronašao i uzrok sukoba mladih učitelja kad se nadu na selu, jer većina njih se nađe "među ljudima, koje ne poznaju i ne vole. Nastanu sukobi. Učitelji ne znaju, za čim idu i što žele. Postanu birokrate." Cvrtila je bio učitelj i dobro je poznavao učiteljstvo. Znakovita je i poučna Kozarčaninova slikovita spoznaja/poredba: "Naše učiteljstvo je zaglibilo u život, tup i bez svrhe, kao seoske taljige u ljepivo proljetno blato."

Josip Badalić je u kratkom osvrtu[18] uglavnom ponovio ono što su već rekli Andrić i Kozarčanin, ali je naglasio "zdrav optimizam" i lijepe sentencije, a te se odlike rijetko nađu "kod naših pisaca, te će ga baš radi toga misaon čovjek čitati s mnogo užitka i zadovoljstva."

Kada se 1922. Cvrtila javlja prvom svojom knjigom, scenom hrvatske dječje književnosti suvereno vladaju dvadesetih godina Jagoda Truhelka, Ivana Brlić-Mažuranić, Vladimir Nazor, Nikola Pavić, a tridesetih javljaju se i Josip Rukavina, Mato Lovrak, Zlata Kolarić-Kišur, Josip Pavičić...

Uočljiva su *tri razdoblja u njegovu stvaralaštvu. Prvo* traje sve do 1930. g. Glavne značajke su: *kratka priča ispričana jednostavno, bliska pučkoj priči, bajci i basni, utemeljena na predaji, legendi, hrvatskim narodnim običajima vezanim uz pojedine blagdane*. Pojavom knjige *Gradić u dolini i druge pripovijesti* 1930., Cvrtila se sve više okreće *socijalnoj tematici*, a romanom *Bijelo prijestolje* 1933. nakratko napušta svijet djetinjstva. To bi bile ujedno i glavne značajke *drugog razdoblja* koje je neplodno - razdoblja šutnje. Knjigom za najmlađe *Seoce za gorom* (1940.) *pokušava se vratiti svijetu djetinjstva i kratkoj priči*, a to svoje nastojanje potvrdit će i *Pastirskom frulicom*, božićnom pričom (1943.) i 3. *izdanjem Ivanjske noći* (1944.).

16. Josip Andrić: O piscu ove knjige. Pogovor, Josip Cvrtila. Bijelo prijestolje, Zagreb, 1933., str. 173-175., Hrv. knjiž. društvo sv. Jeronima (HKD)
17. Ivo Kozarčanin: Najnoviji hrvatski roman, Obitelj, 5 (1933), 13, str. 279.
18. Josip Badalić: Cvrila J., Bijelo prijestolje, Život, 15 (1934), 6, str. 283.

JOSIP CVRTILA:

SEOCE ZA GOROM

Seoče za gorom, Zagreb: HPKZ, 1940.

Ne zna se da li je Cvrtila stvarao i poslije 1945., jer nema objavljenih radova. Teško je pretpostaviti da prilično plodan i priznat pisac najednom prestaje s književnim radom. Nema ga ni u knjizi Vinka Grubišića *Hrvatska književnost u egzilu* (1991.). Vjerojatno da bismo odgovor na ovo pitanje dobili objavljivanjem pisama upućenih Mati Sudeti.

Slično se dogodilo i u domovini. Gotovo pedeset godina sustavog prešućivanja. U tom razdoblju nije tiskana nijedna njegova knjiga, nijedna priča, nijedan prikaz, osvrt... Izuzmemo li časne izuzetke koji ga sporadično spominju u antologijama i priručnicima, on je potpuno pao u zaborav. Ali ne kod svih. Živio je u sjećanjima prijatelja, suradnika i vjernih čitatelja.

Svoja najbolja djela Cvrtila je ostvario na polju dječje književnosti u pjesmama i kratkim pričama u kojima je kao vrstan pripovjedač i pjesnik kršćanske orjentacije uspio na jednostavan i djeci blizak način ukazati na ljepotu prirode i svega stvorenoga, na istinu, ljepotu i pravdu kao vječne zasade naše civilizacije i našeg naroda.

Katkad se dogodi da pisci dožive sudbinu svojih likova. Proročka vizija i snaga pjesničkog duha uspiju proniknuti i u budućnost. Tako se dogodilo da je Cvrtila proživio dio života lastavice iz alegorijske priče (parabole) *Legenda o lastavici*. Riječ je o zvonarevoj kćerki, koja gledajući ujutro grad sa zvonika, biva zarobljena od plamena koji je zahvatio katedralu i cijeli grad u strašnom ratom prevratu. Sv. Juraj ju spašava pretvorivši je u lastavicu i šalje:

" - Otići ćeš sad u daleki kraj preko mora, jer će uskoro nastati zima, pa bi ti bilo hladno kod nas; kad ondje ugledaš moje cvijeće, vrati nam se opet..."

Ona je otišla u južne strane, ali srce joj je "vazda težilo za njezinom starom postojbinom", letjela je svaki dan do luke i čekala djevojčicu sa stručkom đurđica kao znakom povratka. Lastavica je znak dočekala, ali Cvrtila nije. Nije se više vratio u staru postojbinu.

Sada kad je došlo vrijeme proljeća, a djevojčica s đurđicama stigla i do Hrvatske i kad je zatoplilo, možemo njegovo djelo oteti zaboravu i objektivno ga vrednovati u kontekstu vremena i prostora u kojemu je nastalo, tim više što je sljedeće godine stogodišnjica njegova rođenja i trideseta obljetnica smrti, a prije svega možemo ga vratiti čitateljima. Njima pripada, za njih je stvarano.

Šime ŠKIBOLA

Svečani zavjeti 79.

Uzmi me večeras kao zavjet i dar
kao svijeću, oltar i tamjana žar
kao zavjet pred 15 let,
da samo gorim i postanem svet.

Uzmi me kao žrtvu paljenicu-naknadnicu
što obrekoše usta moja u žudnji i zanosu
za ljepotom, srećom i neiskvarenošću tom
a ja lutah i tražih te kao izgubljena ovca, o Bože!

Nudim Ti i dajem sve!
Jer vidim da sam kao i svi drugi,
da moj zavjet ostaje samo ime i papir,
a u duši čežnja i trajni nemir.

Tisuću mojih Ilija umrijeti želi jer su kao i svi drugi
ja prinosim sebe večeras za sve one
koji spavaju snom osrednjosti i tuge.
Ja gorim za svečani zavjet 79. svet
gonjen Vjetrom duše duboko u mrklu noć.

Miroslav MAJNARIĆ

Razgovor

Razgovor je kao zrak, teško je bez njega a katkad i s njim, ako nam nije po volji. U njemu čovjek odahne, udahne, prividno odloži teret, podijeli nešto s drugim, od drugoga jeftino kupi savjet ili mu vlastiti savjet proda makar taj ništa ne vrijedi.

Da bi se moglo razgovarati, moraju u tome sudjelovati najmanje dvije osobe a može ih biti i više. Jednom je to korisno a drugi put štetno. Ako je sugovornika nekoliko, onda oni koji vole govoriti teže dolaze do riječi i to ih nervira, šutljivcima je pak istodobno lakše jer, dok drugi govore, oni mogu svoj jezik odmarati. Inače, poznato je da postoje ljudi koji teško otvaraju usta dok ih drugi teško zatvaraju. pa, onda, i jednima i drugima treba tuđa pomoć da im pomognu u tim teškoćama.

Razgovor se vodi o bilo čemu što nam padne na jezik, kako se kaže. Može to biti o nečemu što je bilo, o onome što je sada ili o onome što će jednom biti. Osim toga, rado se govori i o onome što nije bilo i što se neće nikad dogoditi. Pored toga konstantira se što je trebalo učiniti da bi nešto bilo. Ukratko, zdrav razgovor je svestrano ispitivanje znanja i pameti i obuhvaća sve što postoji na svijetu, od mrava do svemira.

Ako poznanici nisu zavađeni, razgovor je lako započeti na bilo kojem mjestu pod suncem. Pozovemo drugoga na čašicu razgovora i sve ide kako treba, bez problema. Među nepoznatima, međutim, to ide malo teže. Naime, najprije treba ustanoviti je li prisutnik brbljave ili šutljive naravi, da nije možda neki mrzovoljnik koji je sit samoga sebe pa ne pušta glasa, koliko god tema bila zanimljiva. Ako se dobro procijeni situacija, može se probiti zid šutnje, stanje postaje normalno i razgovor poteče.

Rekosmo, razgovora imamo nebrojenih vrsta. Na primjer, postoje sitni, krupni i vrlo krupni razgovori. One sitne ne bi ni kokoš pozobala, dok su krupni sasvim nešto drugo, sadrže ozbiljne probleme, pa pamet treba nešto jače aktivirati, ali ipak ne previše. Vrlo krupni razgovori, pak, obavljaju se s mnogo više napora, te kod njih znamo ponešto i progutati gorkog u općem interesu. U svezi s tim, jedni su razgovori laki a drugi teži, dapače i vrlo teški pa nas zbog njih katkad zaboli i glava. Još postoji i poseban razgovor, zapravo monolog, kad nam se nešto daje na znanje i ravnanje. Tu može biti i veći broj sudionika koji pozorno slušaju a svoje odgovore čuvaju za večernji razgovor s familijom.

Zgodno je kad predviđeni dosadni razgovor postane zanimljiv, ali je nezgodno kad razgovor, za koji se na sva usta govorilo kako će biti interesantan, navrh glave bude dosadan čak i onome koji za vrijeme njega spava.

Razumljivo je da se važan razgovor vodi s važnom osobom, ali nama je ipak najvažniji onaj koji se tiče vlastite kože i naših leđa.

Opasni i tajni razgovori nikad se ne vode javno, ali se o njima privatno ipak mnogo toga zna. Njihovo otkriće ostaje za buduća vremena i povjesničare koji u njima mogu otkriti Ameriku, ako bude potrebno. Mi se, pak, možemo hvaliti da smo u njima sudjelovali i što nam tko može!

Informativni razgovor nastaje kad jedna osoba ispituje drugu a ova odgovara i ono što zna i ono što ne zna, a ako što fali to izmisli, kako razgovor ne bi zastao i

neuspio. I veća skupina ljudi može se tako informirati na licu mjesta, makar to malo koga to zanima.

Privatni politički razgovori su omiljeni u užem krugu obitelji a njih vode svi od reda, od djeteta u pelenama do pradjeda, a zanimljivo je što svi misle da je njihovo mišljenje baš ono pravo makar bilo kontra svake pameti. I povjerljive razgovore imamo obično s najbližima, provjerenim znancima i rodbinom s kojom nismo u svadi. Držimo da oni to neće nikome ispričati, ali se obično sutra ne iznenadimo kad to čujemo od trećih osoba kao najstrožu tajnu.

Diplomatski razgovor smiju voditi samo rođeni diplomati, ali tu moramo biti donekle oprezni i, manje-više, mnoge diplomatske izjave shvatiti obratno od onoga kako one glase. Treba opet napomenuti da smo svi pomalo diplomati za domaću upotrebu kad nas nitko ne čuje.

Prazan se razgovor razvija silom prilika i pristojnosti. To je nadomjestak onog pravoga razgovora a služi nam da utučemo vrijeme i da nam se jezik ne ulijeni. Predviđeni kratak razgovor dade se prometnuti u dugi, a onaj dugi, na sveopće veselje, pretvoriti u kratki.

Bezbroj razgovora na bezbroj načina! On zna teći jedva čujno, skoro šapatom, tiho, prigušeno, pa okolni potencijalni slušatelji moraju dobro naperiti uho kako bi nešto čuli. Njima bolje odgovara glasan razgovor kako bi ga slušali bez muke i napora. Moguće je razgovarati gromoglasno i bučno, galamiti, larmati i vikati iz svega glasa kao da smo u kovačnici pa se onda dobro čuje svako izgovoreno slovo tako da i gluhi mogu biti zadovoljni.

Kvaliteta razgovora zna biti za nekoga prilika a za drugoga neprilika. Recimo, sugovornik nam počne govoriti kao navijen i, dok mu se feder ne odvije, nitko ne može doći do riječi. U takvom stanju on niti čuje niti vidi što se oko njega zbiva, već vodi brigu o svojim mislima. Ili drugi, koji melje riječi kao mlinski kamen i probija uši, a treći drži govorancije i, s oproštenjem, blebeće, brblja, naklapa i lupeta, kako to narod kaže, sve dok ga ne izda glas i mora ići popiti vodu, a mi ostanemo čekati u blagotvornoj tišini da se vrati. Oni mudriji upadaju u razgovor odmah s vratiju, rječitost im nema premca, pa se prisutni, njom zadivljeni, osjećaju mali i sitni i sasvim zaborave što bi trebali reći. Kad razgovor stigne do mlaćenja prazne slame, digne se prašina, pa se pojedinac može u njoj sakriti i izgubiti iz vida. A prepirka je već viši stupanj razgovora, za nju treba biti fizički spreman i jakih glasnih žica. Razgovor se može voditi i na daljinu, gdje svog sugovornika ne vidimo ali ga čujemo preko telefona, radija i ostalih novotarija, preko satelita. To ima svoju prednost jer smo oslobođeni pokazivanja ljubaznog lica, možemo govoriti u svim položajima, pa tko želi, neka stoji na glavi ili drži noge u ladici stola. A kad nam dosadi prekinemo govor i okrivimo za prekid telefonsku centralu.

Važan faktor u razgovoru je i kvaliteta glasa jer on na nas utječe tom svojom kvalitetom više nego što mislimo. Svaki glas djeluje drukčije zvukom, i količinom njegovom. Jedan nas uplaši čim ga čujemo, drugi ohrabruje ili dovodi do ushita. On nas zavodi ili žalosti i veseli. Mekani, topli glas smekšava tvrde probleme i stvari, monoton uspavljuje i odvraća od aktivnosti, krupan nudi snagu, hrapav podsjeti na struganje daske, promukao nervira škripanjem, drhtavi pobuđuje drhtavicu, a piskavi fićuka kao na nogometnoj utakmici. Nekoji glas se čuje kao da dolazi iz bačve a nije podruma ni vidio a zvonki nas glas podsjeti na pastirsku idilu stočnih zvona. Sugovornik

možda zna skandirati, akcentuirati a onda navrat-nanos odrecitirati što je ovaj čas sastavio u glavi i odmah pušta u promet. Ima i deklamacije, pa misliš da si na školskoj proslavi. Zanimljivi su sudionici s dijalogom u kojem čovjek postavlja pitanje i odmah sâm na njega daje odgovor. Na primjer: - "Jesam li ja pri pameti ili nisam? - Dakako da jesam!"

Mjesto za razgovor je svagdje lako pronaći. Gdje god čovjek dode tu ima i razgovora. Na putu do budućeg sugovornika, da mu ne bi bilo dosadno, za svaki slučaj, uvježbava razgovor sâm sa sobom, u sebi dakako, ali na osamljenu mjestu slobodno mu naglas vikati. Razgovor u snu sličan je tome, njega proizvoditelj ne čuje ali ga zato čuju drugi. Kod razgovora za stolom potrebno je da nešto na njemu bude, ako kome presuši grlo. Na klupi se obično čeka dok dođete na neki red i tu je lijepa prilika za razgovor. Stojećki je već teže, pa kad oteža premještanje noge na nogu, treba potražiti neki oslonac. Razgovori za zelenim stolom ulijevaju poštovanje a poneki put su i neugodni. Ugodno je, kad je to moguće, razgovarati sa susjedom preko plota i ograde, ali, ako susjed digne visoki zid da mu ne gledamo u dvorište, gotovo je i s tim malim zadovoljstvom. Malo je neobičnije, kad se mora razgovarati preko mnoštva tuđih glava dovikivanjem, pa radi slabije čujnosti, treba riječi više puta ponavljati kako bi ih dotični dobro razumio. Silom prilika prije ih razumiju oni preko čijih glava lete ove poruke, pa i oni pomognu u dovikivanju. Slično tome je i razgovor preko rijeke, dakako, ako je rijeka manja, a kod širokih rijeka to mogu samo oni koje je majka priroda obdarila jakim glasom. Razgovor u mraku je vrlo romantičan, naročito u određenoj dobi života, a kasnije je lakši kod svjetla. Među ostalim razgovor se vodi u 4 oka, u kući i pod vedrim nebom, po kiši i snijegu, a dobro se je skloniti u mirnu gostionicu. Govorimo u hodu, za objedom i večerom ako imamo s kim. Kad nastupi bježanje glavom bez obzira, razgovor ne dolazi u obzir zbog tehničkih razloga. Razgovarati se može s postelje, iz fotelje kroz prozor na petom katu, kod plivanja, a pod vodom se ne preporuča. Uglavnom još je sva sila pogodnih i nepogodnih mjesta.

Posljedice razgovora su i dobre i loše, različito koštaju, a najviše ih je neutvrđenih vrijednosti. Poneke posljedice plaćamo još mnogo kasnije.

Vještina ali i nepristojno je upasti u riječ i razgovor skrenuti po svojoj volji na desetu stranu. U razgovoru se često baca i prašina u oči, netko to vidi, a veći dio zadovoljno je guta. U razgovoru se dade neka stvar lakše sakriti nego o njoj šutjeti i prešućivati je. On se vodi katkad i bez riječi. Pogledom se sporazumijeva isto kao riječima, jedan drugom nešto odobrava, zabranjuje, upozorava i potiče. Slično je i s namigavanjem oka, što prema dogovoru znači sijaset toga. I likvidacija se može narediti migom oka, a i nogom ispod stola se razgovara: stati na prste ili ga udariti u potkoljenicu kad je stvar opasnija i važnija. Sve je to zgodna metoda, jer prisutni oko stola ni pojma nemaju kakav se je važan razgovor obavio a da se nisu usta otvorila. A da li i druga strana upotrebljava takvu signalizaciju, to je tajna.

Kako se prekida najživlji razgovor tako se prekida i tišina. Oštro se izrekne neka besmislica i trgne iz sanjarenja prisutne koji su zastali u razgovoru. Ima i popratnih elemenata: spušta se ili digne glas, grmi u dijalektu ili krivo izgovorenom stranom riječi, pobrkaju se slova u riječi, krivo nešto kaže što može biti i smiješno pa ispadne lapsus koji se uvažava. Ima i drugih primjera: riječ se napola izgovori a onda stane, prešuti, od neke se kaže samo prvo slovo a onda se sjetimo da je ne smijemo kazati. Riječ se gnječi, otkine drugome iz usta, jednostavno proguta kao da je kobasica. Ona

se dade nadovezati, svezati, dodati, dometnuti, nametnuti, napomenuti, osvrnuti, ograditi, odvojiti od nečega, postaviti kao pitanje, s njom se započinje ab ovo, može se raspričati, zapričati, čavrljati, apostrofirati, nasloviti, obratiti, pretvarati, debatirati, konstatirati, negirati, pomoću nje napraviti se gluhim. Posve je sigurno da zbog progutane riječi nećemo nikome odgovarati. Nezgodan je razgovor u kojemu se pojedinac samo smrsi, govori škrto ili emitira kroz nos i bradu, ako mrmlja i šapuće, ako treba čekati vječnost da mu se riječ rodi. Nezgodan je i žagor od silnog razgovaranja, jer onda bolje čujemo onoga iz daljine nego svog susjeda kod kojega vidimo samo kako otvara usta i po tome znamo da nešto govori. Kod razgovora gluhih sudionici glume gluhoću iz posebnih interesa. U novije vrijeme u modi su razgovori preko mušice na puški, osobito među bližom rodbinom i dobrim susjedima, ali taj razgovor je neugodan i skup.

Na kraju, dobro je također s nebom i Bogom porazgovarati, osobito kad nas stisnu teškoće. Ima ljudi koji ni tada to neće, pa će Bog možda nekom prilikom porazgovarati s njima. Voljeli mi razgovarati sa svakim čovjekom dobre volje, ili nismo razgovoru naklonjeni, neće zato propasti svijet, dapače, možda će i napredovati. Inače, na koncu svega, ipak će razgovora biti dok budu bar dva čovjeka na zemlji. Ako, kojom nesrećom, ostane samo jedan, onda će on razgovarati sam sa sobom. Sve u svemu: razgovoru nikad kraja!

●●●●●●●●●●●●●●●

Mirko VALIDŽIĆ

Kiša

Pred večer prvog dana sparine
kiša je obilna padati stala
nakon vrlih i sparnih dana.
Sunce se povuklo, oblaci mrki,
ponegdje grom opali strijelu,
bojazan trepti od uragana.

Raspukla zemlja ljapćući čeka
utažnu kaplju i rashlad željni
goreći dugo od vatre i žara,
trava, cvijeće, voćke i stabla
u poželjnom dahu kapljicu mole
i ištu skladno što više dara,

Ujednom poče rositi sve jače,
iz časa u čas lijevati jako,
ljudi i ptice skloniše se žurno,
domaće koke, mačke i psi
potražiše zaklon oprane od praha,
a nebo suzi i ostade tmurno.

I lijeva i lijeva, miris svježi nosi,
seljaci sretni za usjeve svoje,
potoci klokoću, jezera se pune,
ne prestaje dok se ne natopi zemlja,
osvježi priroda, odahne blago,
a radostan narod plete hvale krune.

Hvala Ti, Bože, na tvome daru,
usne će zapjevati zahvalicu staru.

Ivan SVETIĆ

Tragovi traganja

O književnom djelu Ive Balentovića

Slavonski grad Županja. Sava teče kroz vrbike, šumori lišće u krošnjama starih hrastovih šuma. Oranice, livade i pašnjaci dišu u jutarnjoj izmaglici. Hrast u ravnici razgranao se i ptice ga oblijeću. Odnekud pjesma, široka, slavonska, iz srca. To je Ivo Balentović, Županjac, Slavonac i srcem i dušom, rodoljub. Pjesnik i kroničar, pripovjedač i umjetnik. Slikar suvremenog čovjeka i njegova provokativnog života.

Još u mladosti osjetio je unutarnji zov da oplemeni život, i svoj i svojih zemljaka, osjetio se pozvanim da ovjekovječi sudbine običnih, malih ljudi, pa je već sa svoje 23 godine objavio odmah zapaženu prvu zbirku pripovijedaka znakovita naslova: "Život za opanke" (1936. god.) Tako se počeo razgorijevati stvaralački plamen Ive Balentovića i plamti sve do danas.

Do sada je objavio dvadesetak knjiga manjeg ili većeg opsega u kojima su sabrane njegove proze, većinom pripovijetke, nešto pjesama i rasprave o boemskom životu naših umjetnika. Napisao je i jedan roman za djecu. Najnovija mu je knjiga priča "I to je život" u nakladi Ogranka Matice hrvatske u Umagu. U rukopisima ima još oko desetak knjiga proze.

Ivo Balentović pripada generaciji hrvatskih književnika rođenih pred prvi svjetski rat, ili neposredno poslije njegova početka, kojoj pripadaju i Ivo Kozarčanin, Ivan Goran Kovačić, Ranko Marinković, Marijan Matković, Grgur Karlovčan i drugi. Ta je generacija upravo nastupala svojim djelovanjem nekoliko godina pred drugi svjetski rat. Skora svjetska kataklizma razbila je mnogima snove i nade, a nekima i presjekla životne pute.

Preživjevši ratno doba, Ivo Balentović se pokušao snaći u novim okolnostima i nastojao podržavati stvaralačku iskru svog nemirnog duha. Unatoč borbi za životni opstanak i teškoćama svake vrste uspio je sačuvati tu iskru i ne klonuti duhom. Nastavio je, makar za sebe, slikati naše ljude i krajeve za jednu buduću književnu galeriju hrvatskog mikrokozma.

Balentović je znatiželjni promatrač života. On traga za autentičnim slikama ljudskih sudbina. Njegove proze su autentični tragovi traganja.On nad životom ne raspreda filozofske priče, on život slika fresko tehnikom. Stoga je i najuspješniji u kraćim prozama, pričama koje ukazuju na važnost naoko sitnica od kojih se zapravo i sastoji ljudsko trajanje. Život piše pojedinosti, manje ili više povezane u smislenu cjelinu.

Balentović je po sadržaju svojih proza realist, ali u pristupu njihovoj obradi ima i romantizma. On ne koristi maštu da izmišlja likove i konsturira sadržaje, jer mu se sve to nameće iz svakodnevnoga života. Mašti on pribjegava da nam likove što slikovitije prikaže. Težinu njegovim pripovijetkama daju životne istine. Treba istaknuti psihološku podlogu djelovanja njegovih likova. Tako ih primamo s razumijevanjem i doživljavamo ih cjelovito.

Njegovi likovi nisu uzori za oponašanje. To je galerija malih ljudi koji imaju svaki svoj put i cilj, kojima se sudbine prepliću i sudaraju, životne staze uspinju ili

vode stranputicom, ljudi koji se bore, ljudi koji naoko rezignirano podnose prepreke, ali i ljudi u kojima je sačuvana neuništiva iskra dobrote i čovječnosti. Balentović zapravo ovjekovječuje likove i situacije u kojima je našao i dio sebe.

Jezik Balentovićevih proza je bogat i jedar. Razumljivo je da u karakterizaciji svojih likova i situacija upotrebljava s mjerom i lokalizme, čime postiže plastičnost izraza i stilsku živost. Rečenice su jednostavne i tečne, stilski dotjerane i emocionalno sugestivne, pa to u čitatelja pojačava doživljaj užitka i ne ostavlja ga ravnodušnim.

Treba nešto reći i o Balentoviću kao pjesniku. On je u svojoj biti široka pjesnička romantična duša. Tu svoju crtu nije mogao u punoj mjeri iskazati u pripovijetkama, iako se i u njima može naći ugođaja i likova takve vrste. Svoju romantičarsku narav pokazao je i izrazio u pjesmama. Sklon boemskom životu, napisao je i rasprave o umjetnicima boemima u nas.

On nije liričar kratkoga daha. On je epski lirik. Pripovijedne fabule oblikuje lirskim izrazom i ogrtačem. U pjesmi "Kad bi svi bili ljudi" on je sadržaj za podužu priču sažeo u jednu strofu:

"Dimitrije, onaj čo ravi, bio mi je oduran godinama,/ sve dok ga ne upoznah u krčmi, kraj litre vina./ Spo.nah da mu je duša dobrota sama./ Pili smo. On je pričao. A vani kiša. Tmina."

Gledajući kako ruše staru kuću da bi na istom mjestu sagradili novu, on pored konstatacije da sve staro ustupa mjesto novome, svojim unutarnjim okom vidi i nešto drugo:

"Da li je tako? Možda. Ja ne vjerujem u to./ S domom odlazi više, više no što je zid,/ više nego što kaže lice zabrinuto,/ više no što se može shvatiti na prvi vid."

Pjesma "Škrinja" još nas se intenzivnije doimlje. Doziva nam u sjećanje i našu majku i njezinu škrinju u kojoj je čuvala svoju djevojačku odjeću za udaju. Tu su mirisale jabuke, dunje i ružmarin. Nitko nije tako živo iznio svoje osjećaje gledajući majčinu škrinju u kojoj je pohranjen cijeli jedan život, mladenački snovi, radosti i tuge:

"Tu je materina duša, duh, riječi mnoge sagorjele,/ zanosi svježih godina u pojevima na njivama, med otkosima,/ tu su maštanja i skrhane čežnje iskopnjele,/ tu je doba bivše, tu mnogo suza osušenih ima./ /Ta škrinja je doma starog, ruševnog dio,/ i nije tek spomen prazan, već život - što je bio."

Svaki autor kroz svoja djela govori ponešto i o sebi. Ako djelo ne nosi pečat autorove osobnosti i ličnosti, onda u njemu i ne možemo osjetiti istinu, niti ga doživjeti iskreno i neposredno. Balentović nam u svojim prozama, a naročito u pjesmama, otkriva sebe onakva kakav je u biti. Želimo li ga upoznati kao čovjeka od krvi i mesa, on će nam izići ususret, jer je u pjesmi "Ono što volim" dao svoj psihološki portret:

"Volim turobnu muziku jer me mladosti sjeti,/ volim vodu proljetnu kad se poljima razlije,/ volim kad ševa uplašena uvis poleti,/ volim zapjevati gromoglasno dok se pije./ /Volim, najzad, kad me svi ostave na miru,/ pa ljeti, tako legnem u travu ispod klena,/ a dani bivši u povorci naviru, naviru.../ i slušam nešto milodušno - šum uspomena..."

Ivo Balentović već dugi niz godina živi i djeluje u Istri, u Umagu. Život u manjim mjestima, daleko od većih kulturnih središta, u našim prilikama automatski umjetnika svrstava u red zapostavljenih. Vrijeme je da se književno djelo Ive Balentovića objektivno vrednuje pa će se pokazati da mu pripada značajno mjesto u suvremenoj hrvatskoj književnosti.

Balentović je proljetos, u travnju, navršio 82 godine života, pa sve ovo i pišemo tim povodom. Nadati se je da će se naći nakladnik koji bi objavio makar izbor iz njegova opsežnog djela i tako upozorio suvremenog čitatelja na vrlo zanimljivo književno štivo nepravedno zapostavljenog, ali vrijednog stvaratelja i uspješnog umjetnika riječi. Njegova traganja za autentičnim slikama ljudskih sudbina ostavila su prepoznatljive tragove u hrvatskoj književnosti.

Ivo Mijo ANDRIĆ

Kad se rađa pjesma

Kad se rađa pjesma pijetlovi zašute
Zašute slavuji i šume zašute
Kad se rađa pjesma prestaju ratovi
Bojovnici kradom slažu kocke mira.

Kad se rađa pjesma zažubore rijeke
Prokapaju rose, prošapuću mora
Kad se rađa pjesma obale se spoje
Nabujaju trave, putovi zarastu.

Kad se rađa pjesma trešnje procvjetaju
Zaplode crvene točke u kozmosu
Kad se rađa pjesma zatvore se vrata
Onima što žele sa najavom ući.

Kad se rađa pjesma zažare se oči
Rašire se krila, oslobode ruke
Kad se rađa pjesma vrisnu vodoskoci
Zacvile vjetrovi, pogase se zvijezde.

Kad se rađa pjesma zasvijetle tuneli
Vežu se daljine mislenim nitima
Kad se rađa pjesma Gospod s neba side
Tako život primi Betlehemski izgled.

Anto ĆOSIĆ

Provedrice i proplamsaji

(Ulomci iz Dnevnika)

Prestao sam biti stvaroljubac - jer sam uvidio da vrijeme sve moje stvari pretvara u trinu i prašinu.

* * *

Često sebi nisam mogao objasniti zašto se zbunim pred nekim ljudima. Nakon izvjesnog vremena otkrivam razlog - to su ljudi koji su uljudno neiskreni.

* * *

Stanujući u jednom sobičku kod časnih sestara, uvidio sam da se sreća i smirenost mogu pronaći i u malom prostoru.

* * *

Malo jasnoće i mnogo nejasnoće - eto, to je život ljudski.

* * *

Počeo sam u svemu otkrivati čudo: u stablu, u lišću, u cvijetu, u suncu. Čudo do čuda. Kad ću vidjeti Čudotvorca? Vuče stablo pomoću korijenskih dlačica minerale i vodu iz zemlje i stvara: jabuke, kruške, trešnje. Slatkoća voća je, dakle, od vode i zemlje! Cvjetovi se oboje u žuto, crveno, bijelo. Uz pomoć žilica cvijet izvlači materiju za svoje boje. Sunce nas grije i budi u život bube, trave, ljude i putuje iznad nas ne osvrćući se na naše banalnosti.

Bašeskija kaže: - Daj, Bože, spasi i onog koji bježi i onog koji tjera.

* * *

Dajte mi deset dobrih riječi, pa ću vam napraviti priču.

* * *

Mi smo Krležu kao našijenca hvalili i prehvalili, zatvarajući oči pred nekim istinama. Takvi smo mi: kad hvalimo, onda hvalimo i što treba i što ne treba, a kad kudimo - onda kudimo i što treba i što ... Tu prestaje kritika i počinje lauda.

Krleža je imao lijepu starost: bijaše okružen nasmiješenim apologetima, poslušnicima, klanjaocima i odanom leksikografskom kamarilom. Leksikografski zavod

mu bijaše azil, *paradiso terrestre*, u kojem se on kao književni ajatolah, u svojoj enciklopedijskoj dokolici vehementno rugao i Bogu i ljudima ...

* * *

Došavši iz svoje "provincijalne garnizone" našao sam se pred Filozofskim fakultetom u Zagrebu, u zamci uspomena. Na tom svetom mjestu osjetio sam da više nisam neranjiv.

* * *

Na svijetu ništa nije tako monstruozno kao maltretiranje nevina čovjeka. Našao sam se u prilici da osobno iskusim potpuno preživjeli besmisao staljinističkoga isljeđivanja - poslije čega sam bio blijed kao heretik poslije torture.

* * *

U Flaubertovim djelima glupost je neodvojiva dimenzija ljudskog postojanja.

* * *

Uzvišeni nemir, to skriveno blago, nose u sebi samo profinjene naravi.

* * *

Ne prestajem se snebivati pred skandaloznom politikom tipova iz europskog panoptikuma. Njihova je politika - *up to date* - a njihove išpljuckane riječi i antinomije, njihova demagogija (svojevrsna oralna ornamentika) - te njihovi sveznajući komentari, tipični sustav političke hipokrizije - koja se dobro uhodala.

Misle valjda da će nas svojim moralom *insanity* gurnuti u apatiju. Kao da nismo prokužili njihovu bezočnost.

* * *

U sveopćoj freneziji - koja nam govori da su ljudi izgubili i razum i poštenje - a samim tim i moć logičnog rasuđivanja - u Bosni staljinističke metode opet udoše u modu.

* * *

Svjetski političari se ubiše dokazujući. kako je otkaz podstanarskog prava UNPROFOR-u - pogrešan potez, ali ne treba se osvrtati na zakašnjela trabunjanja tobožnjih *connaisseura*, čiji su nonsensi već eternizirani u knjizi ljudske gluposti.

* * *

Sijamski blizanci, Owen i Stoltenberg, uhodani tandem, mogli bi nastupati još samo kao komičari - Pat i Patašon - jer su njihove političke huncutarije "pročitali" i najnaivniji. Stoga: ostavimo ih u vlasti tužne zaboravljenosti.

* * *

Tuga hvata čovjeka pravednika - našeg papu Ivana Pavla II. - kad vidi kako se razmetni sinovi nadgornjavaju u lopovlucima. A ja se, eto, radujem odlasku UNPROFOR-a, tog nametnika na zdravom narodnom tijelu, tog parazita, tog plavog krpelja.

Ivanka KIPČIĆ

Ne obraćaj pažnju

Ako mi se obrazi jednog dana zarumene,
izjavim da sam sretna, da sam
zaljubljena u tebe,
ako kažem da je život pjesma i da su
ljudi dobri -
ne obraćaj pažnju.
Ako zakasnim, satima me čekaš i
ne dočekaš,
ni ako ti se čini da sam potpuno luda
pa se pretvorim u metalni odsjaj
na tvome ogledalu -
ne obračaj pažnju.
Pretvorim li se u zeleni grm
pokraj ulaza u dvorište,
počnem li iznenada cvasti,
ne obraćaj pažnju.
Otvorim li pogrešna vrata pogrešne kuće
i mislim da tu ne pripadamo
oboje, samo ti
i možda mačka,
samo pojačaj radio.
Ako mi se glas pretvori u ptičji pjev,
stanem li nasred auto-ceste pjevajući,
odletim li s vjetrom u nebesa,
odleti li ona Bogu,
odleti zauvijek
Bogu u nebesa,
s vjetrom odleti ...
... ne obraćaj pažnju.

Ivan BEŠ

Mjerenje zemlje

Nije lako zemlju izmjeriti. Mjeritelj se susreće s brojnim teškoćama i nakon silnih napora njegova uma kada pomisli da je riješio najvažnije nepoznanice, utvrdio mjere, izračunao odnose, izbrojio jedinice veličina, utvrdio širine i dužine i dopuštene visine, iznenada zemlja mu izmakne, sakrije se i postane tajanstvena. Uplašeni um goropadno zaključi: "Baš sam bio budala. Ta dosadna prividna tvar uopće ne postoji, postoji samo mjera koju sam ja uspostavio svojom glavom, jer ja imam metar i ja ga polažem gdje ja hoću i kako moja glava odluči. Ja ću dakle izmjeriti onoliko i onako kako to ja hoću, bez obzira na lažne hirove te mudrice. Njezina igra je završena jer sam ja u njezinu razigranu tvar usmjerio svoje instrumente, ja sam ju izmjerio i izračunao i ni jedan joj trik više neće pomoći. Uzalud joj njeno proljetno kinđurenje, jesenja darežljivost, ljetna privlačnost i zimska mirnoća. Može ona darovati što hoće, praviti na svojem tijelu vijugave i plave rijeke, može se ljubiti s morima i velikim oceanima. Može biti i srdita i tresti se od ljutine, ništa joj više neće pomoći. Ja sam je spoznao i izmjerio te konačno ustvrdio njezino nepostojanje. Ima još samo jedna mala sitnica koja doduše pravi silne probleme. Ona, naime, premda ne postoji prema rezultatima mojih mjerenja i računa, nikako ne želi priznati da sam je ja izmislio prema mojim mjerama i da sam joj ja ustvari vlasnik i tvorac. Ona se pravi da ima svog stvoritelja i da bi ja trebao prihvatiti njezinu igru pa čak i surađivati s njom. I ne samo da bi joj trebao davati potoke svojeg znoja, nego još hoće da ju se voli, da se s njom razgovara kao da stvarno postoji. Hoće da svaki njezin prostor i svaka pojava ima svoje ime kao da su živi. To, međutim, kod mene neće nikada postići jer mjere koje sam izmislio čvrsto držim u svojoj ruci i pitanje je vremena kada će uslijediti njezin potpuni poraz a moj veliki trijumf".

Tako razmišlja goropadni mjeritelj koji se bezbroj puta našao u neprilici. Kada ga razljuti nemoć njegovih mjera, on gubi strpljenje i prestane glumiti objektivnost i ravnodušnost, već srdito psuje i viče zemlju, često se gnjevno okomljujući na one koji vole zemlju i koji zemlju mjere na poseban umni i geometrejski način. Ako takvi goropadni mjeritelji nastupe organizirano, što čine veoma često pa čak i uspješno, onda nastupaju vremena velikih zala. S vremena na vrijeme oni se međusobno sukobe, raskrvare brojne zemlje a onda sjednu i premjere čitavu planetu. Tada lažni mjeritelji zaposjednu brojne zemlje i narode, a zemlje sa svojim stanovnicima potisnute i pritajene čekaju trenutak kada će njihov um pokazati svoju punu moć. Ali carstva lažnih imperija ne odstupaju tako lako i tako bezbolno. Pored svoje umstvenosti žitelji zemalja moraju iskazati i veliku hrabrost, jer je kukavičluk najveći poraz uma. I ništa se o ovome ne bi znalo i sve bi bilo zaboravljeno da nije priče koja ljudski svijet spašava od zaborava a zemlju od lažnih mjeritelja.

* * *

Nekada vrlo davno, na prelijepom komadu humske zemlje, živjela su dva susjeda Nikola i Lisak. Nikola je imao dva sina i dvije kćeri, a Lisak je imao tri sina i dvije kćeri. Nikola je bio iznimno vrijedan i radišan, volio je zemlju a često je nakon naporna

rada, osobito blagdanima, obilazio svoja polja smireno i zadovoljno, čak i onda kada plodovi nisu bili osobito izdašni. Sinove je učio da vole zemlju i da s njom budu pažljivi te da nauče prepoznavati njezine znakove i osluškivati njezine zvukove. Imajte povjerenja u zemlju, budite s njom strpljivi pa će vam ona predati dio svoje velike moći i obilnih plodova. Nikad se nemojte osiliti, želite li biti moćni i zadovoljni, govorio je Nikola svojoj djeci. Morate biti pošteni i pažljivi i s našim susjedima a posebno s Liskom i njegovim sinovima, koji često znaju biti čudni.

Lisak naime nije previše mario za zemlju a sinovi su mu postali lijeni i sve češće su gledali ljubomorno na uređene i bogate Nikoline usjeve i voćnjake. Nikola nije puno mario i prigovarao što se mrzovoljni susjed često koristi njegovim poljskim stazama a kada bi došlo vrijeme dozrijevanja plodova, Lisak bi i napuštao svoju mrzovolju pa čak i postajao ljubazan prema Nikoli. Tada je zalazio u njegove voćnjake i punio svoje košare a Nikolu je znao pohvaliti kao pravog i najboljeg susjeda a u takvim situacijama tvrdio je čak da su oni prava braća.

To ipak nije bilo dovoljno da nestane njegove mrzovolje i ljubomorna mjerkanja Nikoline zemlje. Jedne noći Lisak je sa svoja tri sina došao do kamena međaša i pomaknuo ga u dubinu Nikoline zemlje. Ovaj naš susjed je zapravo naivna dobričina. Voli puno zemlju, zna svašta napraviti i zapravo je vrlo pametan. Kuća mu je ljepša od naše, ali mi smo lukaviji i jači. Sutra ćemo pozvati sve susjede kao i Nikolu i zatražiti da se prizna nova međa. Ova zemlja sada je naša, ustvrdio je Lisak. Sinovi su bili uzbuđeni, ali nekako kolebljivi. Najmlađi bio je najviše oduševljen i glasno je podržao oca. Zemlja je naša i tako mora biti.

Sutradan je Nikola pošao na njivu i nije se mogao načuditi svježe postavljenu kamenu međašu u sredini svoje zemlje. Tada je vidio susjeda Liska i njegove sinove te još neke susjede kako nose veliki štap kao mjeru i nešto bilježe. Kažu: mi smo sve izmjerili i vi Nikola priznajte novu među pa ćete i dalje biti dobri susjedi. Nikola se nasmijao, pomislivši da je to šala jer on je ovu zemlju mjerio svojim koracima, rukama i tijelom obradio njene površine i točno su vidljivi tragovi i granice njegova rada na zemlji. To je nemoguće, uostalom on zemlji najviše vjeruje jer čovjek može i pogriješiti.

Nakon uvjeravanja svi su se složili da sutra ponovno dodu na zemlju i da je glasno zapitaju čija je ona i kome pripada. Ona je, naime, najpravednija, sve zna i sve je vidjela i nema nijedne tajne koja se njoj može sakriti. Ona će biti pravedna i njezin sud će biti konačan. Nikola je sa sinovima otišao zadovoljan kući, znajući sigurno kako će presuditi dobra zemlja koju toliko dugo obrađuje i kojoj ništa nije tajio. Lisak je otišao još mrzovoljniji, jer zemlji nije nikad vjerovao. Što se tu ima pitati nijema zemlja, kad je on dovoljno jak da to učini i bez toga, ali on će i to lukavo rješiti kako bi i sutra imao koristi od svojeg dobroćudna susjeda. U zemlju će kod međaša zakopati svog mladeg sina pa kada dođu svjedoci i kada se od zemlje zatraži da kaže čija je, njegov sin će reći, ja sam Liskova. Razumna žena ni suzama ga nije mogla spriječiti u njegovu naumu.

Sutradan su kod međaša stigli svjedoci te Nikola sa svojim sinovima i Lisak sa svojim sinovima, ali mladeg nije bilo. Na upit: čija si zemljo?, iz nje je odgovorio glas: ja sam Liskova.

Sinovi Nikolini odmah su prepoznali da to nije glas zemlje koji su dobro poznavali već da je to glas Liskova mladeg sina. Uvidjevši prevaru, svi su se ljutito

razišli, a Lisak je krenuo izvaditi sina iz zemlje. Kako je dublje kopao, glas mu je bivao sve dalji i sin se potpuno izgubio u zemlji i samo je još ocu i braći poručio: "Ne tražite me više, ja sam postao krtica u tuđoj zemlji".

Nikola je te večeri zaspao dubokim snom. U san mu je došao neki čudan i mali predmet. Lebdio je po njegovoj sobi i bio je okrugla oblika a često je mijenjao i boju. Čas je izgledao svjetlucav, kao njegov i ženin vjenčani prsten, čas smed i sivkast poput oraha, odmah zatim poput malog vrča za vino, ali kada bi predmet kružio, Nikolu je najviše podsjećao na svjetlucavu krunu Svetoga Nikole koju je vidio u gradu. Pokušao je predmet uhvatiti rukom, ali je on izmicao i zastajao kod vrata. Tada je čuo neki glas: "Nikola pođi sa mnom". Išao je po mjesečini za predmetom koji je lebdeći zastao iznad zdenca i pojila za blago. Tada je opet čuo: "Ja putujem izdaleka, ali sve sam vidio. Vidio sam da si uman i pravedan i tvoju zemlju krtice neće nikada uništiti. Ovaj zdenac i pojilo neće nikada presušiti a ti ga kružno obzidaj, biranim kamenjem kao što je i tvoje okruglo gumno na kojem vršeš pšenicu, kao što je vaša sinija i na njoj zdjela iz koje zajedno blagujete. Ovo učini da te mogu odmah prepoznati jer sada neću dugo dolaziti". Predmet je bućnuo u zdenac i nestao.

Sutradan je Nikola svoj san ispričao ukućanima a žena ga je uvjerila da mora sve učiniti kako mu je u snu rečeno.

Okružio je kamenjem pojilo da bude nalik gumnu, kao sinija i zdjela iz koje zajedno blaguju, a odlučio je učiniti čak i puno više od onoga što je od njega zatraženo. Sa svojim sinovima sazidao je crkvu i namijenio je svetom Nikoli, kojeg je odabrao za svojega zaštitnika. U plodnoj dolini okruženoj kamenitim brdima nastalo je lijepo selo Trnovica a Liskove zemlje postale su još škrtije i kamenitije te se tamo danas samo napasaju ovce i koze.

* * *

Na putu iz Dubrovnika za Trnovicu prođe se preko pustih Lisačkih Rudina.

Sa puste zaravni Lisačkih Rudina vidi se svjetlucava pučina mora koja ovdje izgleda srebrenkasta i čarobna kao da ispunjava čitavu planetu.

Dolje u pitomoj dolini okruženoj kamenim brdima koje je štite od vjetrova leži opljačkana i razrušena Trnovica.

Opet su lažni mjeritelji htjeli pomaknuti međe. Opet su pokrenuli svoje krtice, ali su uplašeni od moći i ljutine umnika i geometreja u strahu pobjegli u daleka brda, sakriveni u čeličnim grdosijama s kojima su htjeli premjeriti zemlju. Utihnuo je i podzemni glas krtica koje sada očajno ruju diljem planete, tražeći slabu točku gdje će zatrovati površinu i okrvaviti tuđu zemlju.

Trud krtica i napori lažnih mjeritelja bili su uzaludni. U Trnovici, unatoč rušenju, stoji sve kako je Nikola davno zamislio. Stoji crkva i dvadeset i dvije kuće. Na kamenoj zgradi škole izgrađene pod nadzorom slijepog graditelja Sušila stoji svih stosedamdeset i pet velikih i fino obrađenih kamenova. Na najvećem, dugačkom deset metara te metar širokom i visokom, uklesano je N. O. ŠKOLA te dva kruga na svakoj strani a u njima imena hrvatskih seljačkih vođa Stjepana Radića i Matije Gupca. Trideset koraka od nje još sada stoji okruglo pojilo u čijoj se bistroj vodi noćnog ogledala i sada vide mjesec i zvijezde.

Proljetni proživljaj

U proljetno razigranom suncu na Mirogoju; na čije se arkade s jeseni svija žarko crveni vinjagin list, u smiraju sunca i gledan sa Cmroka, on podsjeća tada na neki začarani tibetanski grad; nižu se riječi sa spomenika na spomenik, s križa na križ, jednolično i tužno i uzaludno:

Počivao u miru.

Kako se izprazno doimaju te tri riječi u stvarnosti, koja ih nadživljava i onda, kada su one već davno izbrisane vremenom prošlosti.

I jer ta jasna, neumitna stvarnost lebdi postojano iznad svih tih spomenika, crnih, zelenih i bijelih, sivih, crvenih i smeđih, starih, dotrajalih i novih nadgrobnih ploča u vremenu izlizanih, ona je u svome pojmu uvijek ista.

Ona je, poput zimske vedrine, kristalna i hladna.

Ona je...

Ali čemu razmišljati o tome u cvatu proljeća.

Podne je.

Top sa Griča oglasio se i zvona zvone svoj ljubki zvon. Još od djetinjstva sam uvijek volio čuti zvonjavu zvona s kamenih tornjeva moga grada. Ona me je uvijek izpunjala nekom toplinom bezgranične sreće.

A mjesec me ruža u nedjeljnoj šetnji domamio i ovamo. Da, njegov miris opaja čak i tu, na groblju. Izvija se iz neke nabujalosti trave, koja drhturi vlatima od draganja plahoga vjetra i povija se pod njim onim istim drhtajem, koji ju je oplodio sjemenom proljeća i koji će je razploditi zimom.

Ali, lelujno slivena u boju sunca, trava i ovdje svojim požudnim mirisom kao da mami na blud.

O misli moje, kuda ćete.

Zastranio sam.

Zvona zvone.

Zrakom se zgusnuto razliježu njihovi zvuci i kao da u zrakama sunca odzvanjaju jekom, šire se u lišću i klize niz jedra debla proljetnih stabala pa tonu duboko u bujnu zelenilost trave. I onda, kao da izviru iz sočne svježine njene bujnosti, plinovito se gube u modrinu bezkraja nebeskog blaženstva, i nestaju u sluhu.

Ali baš je danas u mome sluhu zaostao još onaj zadnji zvuk, što ga je proizveo bat zvona na drhtavom putu svoga smirivanja. Taj zvuk, koji se ponavlja iz dana u dan sa zvonika bilo koje crkve, iz bilo kojeg mjesta, prolazio bi kadikad kraj moga sluha kao neka disonanca, koja je pokvarila sklad oko mene i ja nisam nikada razmišljao o njemu dulje nego li je i sam trajao.

Ali danas, nakon što ga je sluh već bio izgubio, on se još dugo ponavljao u mojoj svijesti, jednolično, tupo i kao neko izgubljeno mrtvo zvono.

Podne je.

Ne, nikada još nije nitko bio sahranjen u podne. A ipak, zbog onog zadnjeg zvuka, onog zaostalog zvona, mene je zaokupio neki nejasni i neodredeni osjećaj da će se baš danas, usred dana, zbiti neki svečani sprovod. Da se top sa Griča oglasio kao neka posmrtna salva i da ova zvona zvone u počast nekom umrlom velikanu.

Jer, za siromaha ne bî to. Siromah uvijek umire sam, neprimjetno, nenametljivo i zvonom neozvučeno. Kako je, sirota, i živio.

I nesvjesno sam se osvrtao oko sebe, tražeći i gledajući, ne bi li odkrio taj svečani lijes.

Ništa.

U razkoši proljetnog sunca oko mene samo opojno miriše svibanj i u njemu i grobovi cvatu cvijećem. A titraj svijeća na njima ne vidi se od njegova sjaja.

Jedna je pčela zujnula kraj mene u lijetu.

Ništa.

Ali ja sam ipak osjećao sprovod i mene je obuzelo neko nepojmljivo uvjerenje, da on mora i nevidljiv proći pokraj mene, tu, sasvim blizu mene proći, dotaknuti me.

O, upravo sam tjelesno ćutio to mrtvo ništa, bez svečane pratnje i vijenaca, bez glazbe i plača, bez šapata i uzdisaja. Bez onog uobičajenog mrmorenja i one neprisutnostne ravnodušnosti i znano formalnih govora nad otvorenim grobom.

To ništa, taj sprovod bez ičega, ta nevidljiva povorka prolazi kraj mene, dodiruje me svojim mukom i povlači za sobom.

Koračam nijem, gologlav, spuštene glave i pogleda i tup, jer sve misli kao da su izčezle iz mene i ja svečano pratim tog svečanog mrtvaca na zadnjem putu njegova razkrižja.

Sprovod je stao.

I ja primijetih da to nije ono obično zaustavljanje na ulazu u grobište, nije ona neobilazna postaja svakoga lijesa na ulaznim vratima, pred kapelicom, nad kojim, uvježbanom rukom mirogojskog grobara, mehaničkim cilikom zvoni zvonce, kao, Bože mi prosti, neki veseli poziv na objed.

Podne je.

A velikana su već sahranjivali.

Daleko medu svim tim sjenama, daleko u zadnjem redu kolone, koja se sasvim neprimjetno oblikovala u veliku pratnju, već zbijeno izpunjena prošlostima, brujalo je i žumorilo kao da su svi grobovi napustili svoj mir, zadnji u zadnjem redu naprezao sam se ne bi li ugledao gdje ga to sahranjuju.

I, podpuno neobjašnjivo, učini mi se da vidim kako se ukop obavlja istodobno, i tamo na kraju grobišta, i ovdje na njegovu početku, i s lijeve i s desne strane, i u sredini, i da su svi grobovi odjednom bili širom raztvoreni i okrenuti prema nekoj praznoj praznini ničega.

Da, pa da, pokojnik je doista morao biti veliki pokojnik, pomislih, kada ga istodobno sahranjuju na sve četiri strane.

A to pokapanje, taj način na koji se to obavljalo, sve me je više zbunjivao. Ali kroz tu zbunjenost kao da sam u podsvijesti magleno osjećao da me sve to podsjeća na

nešto znano, nešto, što sam već često puta doživljavao na svojim šetnjama. Ali se nikako nisam mogao dosjetiti što.

I kao da sanjam neki meki san, promatrao sam taj svečani obred.

Čudno, mislio sam.

Četiri groba odjednom...

na sve četiri strane...

i jedan u sredini...

Čudno, doista čudno, razmišljao sam napeto.

Ali ne, ne.

Ma, kako se nisam odmah dosjetio.

Pa da, pa da.

Pa to je znamenje križa.

Ogromnog, veličanstvenog križa, kakav samo velikani imaju. Takav križ zasjenjuje sve križeve na groblju, sve spomenike i nadgrobne ploče i svojom sjenom prekriva sve otvorene grobove odjednom.

Križ nad križevima.

Znamen, križ smrti i uzkrsnuća.

A onaj grob u sredini, pitao sam se, zašto je izkopan i čemu on služi?

Razmišljao sam o tome pa sam, kao što se to u takvim prilikama obično i čini, zabacio glavu prema gore i usmjerio pogled u visinu. I dok sam tako promatrao široko, lelujno plavetnilo te svibanjske vedrine, činilo mi se kao da ništa ne mislim i da sam obnevidio od divote njenoga sjaja. Onda se modrina počela raztvarati u mojim očima i svojim plavetnilom vezti po nebu neke čudne, do tada nevidene znake, koji su se, malo po malo, pretvarali u neka plinovita znamenja, s početka nejasna pa sve jasnija, sve čistija, sve slikovitija i vidljivija...

Ne, pomislih, ne, to nije, pa to ne može biti.

Prekrio sam oči rukama, a onda opet oslobodio vid, koji se ukočen zaustavio u pogledu, dok mi je tijelo, zagrijano proljetnim suncem i kao u nekoj nevoljkosti drhtalo od lakog uzbuđenja.

Gore, visoko, visoko na nebu, u Zenitu, činilo mi se načas, da, ispisano plavičastim slovima smirenosti, čitam:

Počivao u miru.

Onda se modrina opet zatvorila vedrinom.

Ne znam, koliko je to trajalo, ali kad se trgoh iz tog sna, ja spustih pogled i sjetih se što je to, što sam često doživljavao na svojim šetnjama.

To znano, čega se nisam odmah dosjetio.

Zadrhtao sam i neka me trenutna nelagoda obuzela, jer sam u tome trenutku bio podpuno svijestan zašto svakoga dana s kule na Griču puca mali top i kome to sa svih tornjeva u gradu zvone zvona svečani rekvijem.

Dan umire u podne.

Stjepan BABIĆ

Na Božjim putovima - VI.

Zanimanja moga oca

Odgojitelj

Imao je djecu pa je morao biti i pedagog iako nikakve pedagogije nije učio. Neću govoriti kako je odgajao drugu djecu, nego samo mene. Mama mi je umrla kad sam imao dvanaest godina, a pomajka se nije htjela previše miješati u moj odgoj, nego ako sam napravio koju preveliku nepodopštinu, kao što je npr. bilo kupanje u Orljavi ili u ciglanskim jamama, rekla je ocu da on to sredi. A on znao kakvim putem treba ići i ako sam skrenuo s toga puta, on za sve imao jednostavna sredstva: batine. Ukor se dobiva u školi, zato je kod kuće bio rijedak, najčešće batine. Dobio sam često batina. Za pohvalu nije znao. Rijetko me je kad i pomilovao. To nije za muškarce. Sjećam se samo da je rado nosao svoju malu djecu i to mi se sada iz daljine, kad mislim kakav je bio, čini malo neobičnim. Iako me nije mazio, bio sam siguran da me je volio. Sestra Ljubica misli da me volio više od ostale svoje djece, ali braća znaju biti ljubomorna. Otac je imao jedanaestero, od kojih je šestero odraslo. Ja mislim da je svu djecu jednako volio samo što je sinove više cijenio, a ja sam mu uz to bio i prvi. Znao je držati i prodike i davati pouke. Osnovnu sam dobro zapamtio i ona mi je kasnije dobro dolazila u životu. Govorio je:

- Nemoj da mi dođeš kući i da kažeš da te je tko istukao. To ne ću da čujem. Ne započinji tučnjavu, ali ne daj na sebe. Tko udari tebe, ti njega triput više. Ne daj na sebe.

To što je govorio, to je pokazivao. Nije se tukao, ali je uvijek bio spreman na tučnjavu. Bio je hrabar i kad je bilo opasno.

Otkupa je bilo i za rata od hrvatske vlasti, ali više dobrovoljno nego silom. Dođe na početku Nezavisne Države Hrvatske k njemu načelnik Nedaća da upiše koliko će dati kukuruza, a on ne da ništa. A imao je dosta. Znao je to Nedaća pa mu kaže:

- Slavko, ti imaš pa ne daš, a ima sirotinje koja nema što jesti.

Dao je dobrovoljno. Sjećam se, 150 kila.

Komunisti su drukčije postupali. Oni su otimali. Meli tavane, kako se tada govorilo. * Svatko je morao dati, nisu mnogo pitali ima li ili nema.

I otac je morao davati. Mrzio je komuniste i da je imao mnogo, ne bi dao bez velike sile, jer ima šestero djece, od toga troje male, što ga opravdavalo da ne da ništa. Ipak je ponekad davao kad je morao i kad nije bilo mnogo, a nije bilo jer je s toliko djece i tri i pol jutra zemlje bio smatran sirotinjom.

Kad su jednom došla četvorica da vide što će uzeti, on ne da ni da udu u kuću. Oni da će silom, a otac jednoga šakom u prsa i oni se povuku. A bilo je to opasno. Za to se tada gubila glava. No ja sam vidio na djelu da se isplati biti hrabar. To mi je kasnije mnogo koristilo, posebno u borbi s jezičnim unitaristima.

* Vidi crticu *Otkup*, Marulić, 4/1993, str. 634.

Učio me da se čuvam i drugih neprijatelja, a to su bili tuđi psi, konji, zmije, štakori, miševi, a druge sitne životinjice, kao muhe i buhe, samo se po sebi razumije da se od njih čovjek mora braniti i ubijati ih gdje god stigne i kako god može. Uši su bile rijetke, one se pojavljivale samo ako si ih od koga dobio i za njihovo se uništenje brinula mama. To je pripadalo isključivo njezinoj nadležnosti.

Pas može ugristi, konj udariti, od ugriza se zmije može umrijeti.

Još ni danas ne volim prilaziti nepoznatim psima, naučio me loviti štakore, parcovima smo ih zvali, a za lovljenje je štakora trebala velika vještina, a potreba jer su oni jeli našu hranu, gnijezdili se u štaglju, a pokušavali i na tavanu, ali tu bez uspjeha. Borba je protiv njih bila nemilosrdna i dosta uspješna. Nikada ih nismo uspjeli do kraja uništiti, ali se ni oni nisu uspjeli znatnije proširiti. Ako se koji gdje primijetio, lov je bio dramatičan, katkada i vilama. No najčešće smo ih lovili klopkama. Otac je napravio jednu u kojoj štakor ostaje živ pa kad se ulovio, bilo je muke kako ga ubiti. Trebalo je cijelu uroniti u vodu da se utopi.

Inače je štakor tako lukava životinja da ih je teško nekoliko puta uloviti na isti način, trebalo je i više vrsta klopaka. A ni na jednoj nije smio ostati ni ljudski miris, kad se klopka postavi, mora se vatrom opaliti da taj miris nestane.

Zmija je opasan neprijatelj jer je nevidljiviji, može ujesti iz potaje, zato nema milosrđa ni s njom. Sjećam se kad sam prvu ubio, udarao sam je kolcem koji sam iščupao iz stabla paradajza (rajčice), a ona se previjala kao da moli milost, ali milosti za nju nema. Još mi je i danas neugodno kad se toga sjetim. Kod vikendice sam ih ubijao i kao sveučilišni nastavnik, najmanje osam. Znam da se neke zmije ne smiju ubijati, da neke nisu otrovne, ali tu milosrda nema: najprije je ubijem, a onda idem gledati kakva je. To jest grubo, ali sa zmijom nema mirna suživota. To sam naučio u mladosti i ne samo od oca nego čak i na vjeronauku.

Tuđe je otac smatrao svetinjom. U tuđe se nije smjelo ni dirnuti, a kamoli uzeti. Mogao si ići kroz tuđi šljivik, šljive te udarati po nosu, ali nisi smio ni jednu jedinu otkinuti i staviti u usta. Isto je vrijedilo za bobu tuđega grožđa. U tome je bio neobično strog.

Evo jednoga sjećanja sestre Mire.

Radili tata i ona u vinogradu. Tata špricao, a sestra vezala. Između našega i stričevog vinograda bila je samo staza, a uz stazu jedan stričev grozd ranoga grožđa, upravo je izazivao da bude pojeden. Prolazila sestra pokraj grozda, a kako je žeđa pomalo rasla, a s njome i napast, jednostavno otkine grozd i pojede ga. Kad je trebalo baciti peteljku, sjetila se da je mora baciti dalje da otac ne bi primijetio da je otkinula grozd. Međutim i otac ga je zapazio i kad je vidio da ga nema, odmah je postavio pitanje gdje je. Kad sestra nije priznala, došle su batine i dugogodišnje sjećanje. Ja i danas ne mogu razumjeti kako netko može uzimati tuđe. Koliko znam, otac se ipak jednom ogriješio o to pravilo. Opet sjećanje sestre Mire.

Idući pokraj susjedove šume koja je bila uz našu njivu, otac opazi jedan lijepi bukvić i kaže:

- Gledaj, upravo kao stvoren za držalicu za motiku - mahne sjekiricom, koju je često nosio uza se, i odsiječe ga pri zemlji. Kako je svaku krađu smatrao grijehom, upita ga sestra:

- Kako si to mogao učiniti? Nije li to, tata, krađa?

On odgovori da nikomu nije učinio štetu. Drveća ima dosta, komšija (susjed) neće primijetiti jer je odsjekao u zemlji, na panjčić nabacio suho lišće, grančice će baciti negdje dalje, pa se komšija ne će ljutiti, a držalicu neće napraviti za sebe, nego za mamu, mama voli lijepe i glatke držalice pa će je ova razveseliti, neće je ruke žuljati pa će to biti dobro djelo.

Slagao se s komunistima jedino u tome što je državno, smatrao svačijim, pa i svojim, pogotovu kad su to proglašili duštvenim, narodnim. Jer i on je narod. Tu se smjelo uzimati bez ikakva grijeha. Nisu to bile velike vrijednosti, jedino što su mu majstori u ložionici izradili ili nabavili kad mu je što trebalo, posebno dijelove za žrvanj, željezni dio za tokarilicu, koji top. Protuvrijednost u novčanom smislu svega bila je mala, ne će biti da je iznijela ni tristo dinara na godinu, dakle ni onoliko koliko je manje dobio za jedan mjesec zbog glasovanja za Mačeka.*

Meni se to činilo normalnim da mi tada ni na kraj pameti nije palo da bi to mogao biti grijeh. Sestra Mira koja je u tome bila tankoćutnija jednom ga je zapitala kako smije uzimati iz Ložionice, zar to ne smatra grijehom. Rekao je:

- Malo me plate pa si time naknađujem malu plaću. Oni koji sjede, mislio je na činovnike, imaju velike plaće, a ja stojećki čuvam pa sam zaslužio više nego što dobivam.

Ne znam kako bi postupio da je bio u prilici da uzme veću vrijednost. Mislim da to ne bi učinio jer bi smatrao da to prelazi granice pravde. Za pravdu bi i život dao iako nikoga nikada nije tužio sudu. Kao Zagorac znao je što to znači, zato se hvalio:

- Nikada u sudu nisam bio ni kao svjedok, a kamoli kao tužitelj ili tuženi.

Jedan privatnik, građevinar, za prve Jugoslavije riješio je problem krade veoma jednostavno, plaćom. On je svoga skladištara plaćao mjesečno četiri tisuće, dok je učitelj s iskustvom imao najviše do tri, ali je za to taj skladištar pomno čuvao gospodarovo. Nije mu padalo na pamet da što uzme ili da dopusti da drugi što uzmu. Znao da će izgubiti tako dobro plaćeno mjesto primijeti li gazda išta sumnjivo.

- Bolje čuva moje nego svoje - rekao je gazda.

No unatoč tomu ga je kontrolirao. I noću bi dolazio u skladište.

Od sitnijih stvari otac bi znao donositi kući špagu za potpalu vatre, što su je upotrebljavali ložači u lokomotivama, repično ulje što se upotrebljavalo u staničnim i kondukterskim svjetiljkama, karbit koji se služio za plin pri zavarivanju i, čini mi se, za lokomotivske farove u starijim lokomotivama. Zato je svjetla u našoj kući bilo dovoljno: kondukterska lampica, petrolejske svjetiljke, karabituše, tako da smo svijetlili i po danu, tu nije štedio iako se petrolej kupovao. Sjećam se jednoga jutra: dan već dobrano odskočio, ali kod nas još gori svjetlo. Mama kaže da ugasi svjetiljku, a on ne da. Kaže da mu treba svjetlo.

- Što će ti svjetlo kad je dan.

- Nije.

- Kako nije kad ni kod Kidemeta ne gori.

Izađu van da provjere i zaista ne gori. Otac šutke ugasi svjetiljku. Čudno popuštanje jer otac nije rado popuštao, pogotovo kad ulje ni karabit nije kupovao. A možda je imao pravo. I meni treba svjetlo kad drugi misle da je još ili već dan.

* Vidi crticu *Spomenik u* 3. br. Marulića za 1994. godinu, str. 425.

Neću reći ništa novo ako kažem da je kruh poštivao kao svetinju jer je veoma proširenu u cijelom našem narodu. Samo ću potvrditi da je to vrijedilo i za njega. Kruh se ne smije bacati niti ležati na zemlji. Ugleda li se gdje bačen, mora se podići, poljubiti i staviti na povišeno mjesto da ga mogu ptice pojesti. U gradu je drukčije, tamo se često kruh baca u smeće. Mislim da bi ocu srce presvislo od tuge da je to vidio. Zato ni ja ne mogu baciti ni komadić staroga kruha. Ako mi što ostane, osušim ga i poslije stavljam u juhu ili pravim poparu. Tako i moja kći. Ona je čak i usavršila postupak za poparu. Stavi kocku juhe i začine.

Rad je za oca bio svetinja, a igra je bila dopuštena samo kad nije bilo baš nikakva drugoga posla, a to je najčešće bilo zimi na večer. Bez posla nije smio biti nitko. Nije rado gledao da se igram ni kao dijete pa čak ni nezimskih nedjelja. Ako me nije imao čime zaposliti, onda je i nedjeljom poslije podne pustio svinje iz svinjca da se malo proštrkljaju. To je bila muka. Četiri svinje razletjele bi se na osam strana i dušu bih ispustio od trčanja dok ih ne bih kako-tako stjerao na jedno mjesto i umirio.

Sjećam se jedne prepirke s mamom. Jednoga sunčanog dana molio sam oca da me pusti na igranje, a on se nećkao, a mama će mu:

- Nećeš ga valjda držati kod kuće kao psa na lancu. Djeca se moraju igrati.

Jedino je, kako rekoh, odnos zimi bio drukčiji i tada mi nije branio da se sanjkam. Zime su za moga djetinjstva bile duge i jake. Snijega je svake godine bilo najmanje tri mjeseca, od Svete Kate do početka ožujka. Sanjkao sam se najmanje četiri sata dnevno. Dođem u četiri sata iz škole, nešto pojedem pa saonice u ruke i na sanjkanje. Sanjkali smo se i po mjesečini. Sad mi se čini da su sve večeri bile obasjane mjesečinom, tako mi je u sjećanju ostalo večernje sanjkanje. Jednom smo se sanjkali i do ponoći, a nije bila Stara ni Nova godina.

Zahvaljujući njegovim pedagoškim sposobnostima ostao sam nepušač.

Kao djeca pokušali smo pušiti šljivovo i orahovo lišće, ali to je bilo tako oštro da nam nije padalo na pamet da nastavimo. On je sam bio nepušač, a kad sam dorastao cigareti, rekao mi je.

- Ja ti ne branim da pušiš, ali ti ne dam novaca za cigarete, ti puši ako ti nije žao svoj novac pretvarati u dim.

Nisam se pušenjem trebao dokazivati da sam odrastao pa nisam postao pušač. Da je branio, ne znam kako bi bilo.

Odgajao nas je u vjeri, manje teoretski, a više praktično, svojim primjerom, slanjem u crkvu, vjeronauk smo imali u školi. Bio je dobar vjernik, redovito obavljao svoje vjerske dužnosti kako je bilo uobičajeno, brinuo se za crkvu, rado je svojim znanjem pomagao župniku i časnim sestrama, od župnika bi katkada što naplatio, od časnih sestara rjede, ako je uopće što naplatio. Jedino jednom nije tri godine mario za vjeru, nije išao u crkvu i jednoga se dana vratio kao da ništa nije bilo. Bio sam malen pa nisam mislio da ga mogu pitati, a poslije se nisam sjetio i tako danas ne znam ništa pobliže o toj zagonetki.

Veliko svetogrđe bilo je za nj raditi nedjeljom. Strogo je pazio da se nedjeljom ništa ne radi što se ne mora, osim kuhanja i posla oko stoke. U zemlju dirnuti nije se smjelo nikako. Nedjelja je za njega bila dan Gospodnji. To mi se tako ucijepilo u krv da nikada stručne poslove nisam radio nedjeljom. Tako sigurno imam svake godine 52 dana godišnjega odmora, a za ljetovanja nisam mario. Nedjelju je odredio Bog, a

ljetovanje su izmislili ljudi, vjerojatno oni koji ne poštuju nedjelju. Koliko sam išao na ljetovanje, išao sam uglavnom radi supruge i djece, većinom sam i na moru radio.

U kući se redovito molilo, ali ne mnogo. Pozdravljenje kad je zvonilo podne i navečer, redovito prije jela, Očenaš i Zdravomarija, poslije jela već rjede, duže se molilo na Svisvete, na Dušni dan i na koji sličan blagdan.

Rekoh da je otac bio dobar vjernik, ali u sklopu tadašnjih vjerovanja.

U selu se vjerovalo i u vještice i u neke vračke. Jasno da se o tome samo pričalo, dokazati se ništa nije moglo. Moglo se, ali teško, tek tako da čovjek napravi klupčicu bez čavala i ikakva željeznoga dijela, ponese je na polnoćku u crkvu i za podizanja stane na nju, tek tada bi mogao prepoznati sve vještice. Sve bi žene za podizanja bile okrenute licem prema oltaru, samo bi vještice bile leđima.

Nisam čuo da je itko napravio taj pokus pa se i nije znalo tko su vještice u selu, ali se ipak za neke govorilo da jesu pa i za jednu našu susjedu.

Od toga vjerovanja nije bio imun ni moj otac.

Pričalo se da vještica u svojoj kući može na uže podojiti susjedovu kravu u njegovoj štali i kad naša krava ne bi imala mlijeka ili bi ga imala neočekivano malo, otac bi mislio da ju je podojila komšijica preko užeta, ali to nije nikako mogao potvrditi. I jednoga dana sav sretan dođe sa sjenika u kuhinju s nekim zamotuljkom u novinama, svezanoga špagom i kaže:

- Evo našao sam J.-kine vračke.

Odveže, odmota, a ono u njima moje igračke. Mi smo se djeca ljeti igrali vani i ja sam u jesen svoje igračke zamotao u novine i spremio ih u sjenik za iduće proljeće. Kako je bio razočaran kad mu je taj dokaz izmakao iz ruku. Ali da je stara susjeda vještica, to sam u ranoj mladosti i ja pomalo prihvaćao, samo ne bez dokaza. Pričalo se da se vještice kad ulaze u crkvu ne križaju svetom vodom pa sam pazio na susjedu za koju su govorili da je vještica da li se križa ili ne, a ona na ulazu umoči ruku u svetu vodu i normalno se prekriži pa sam bio zbunjen jer je bilo i dugih priča koje su dokazivale da jest.

Od praznovjerja svoga oca mogu spomenuti njegovu čvrstu naviku da najprije obuje desnu cipelu pa onda lijevu. Mi djeca čistili smo mu cipele, osobito kad je išao u crkvu ili u službu, ali nedajbože da bismo mu dali lijevu cipelu prije desne. Odmah bi uslijedio bubotak i pouka koja se cipela najprije obuva. Obuvanje najprije lijeve donosi nesreću. Ja to obrazloženje nikada nisam mogao shvatiti pa ni tu naviku prihvatiti iako sam dobio podosta bubotaka zbog toga. Katkada sam mu u starijim godinama namjerno podmetnuo najprije lijevu da saznam kako to donosi nesreću, ali nikad nisam saznao.

Na još jedno takvo pitanje nikada nisam dobio odgovora. Kad Jagoda zbog teleta nije davala mlijeka, bez mlijeka nismo mogli biti pa bismo litru-dvije kupovali od susjeda ako je imao za prodaju. Jednoga ljeta kupovali smo od Nakića sa Slane vode. Išli smo sami po mlijeko, kuća mu je bila izvan sela, udaljena od naše dvadesetak minuta, blizu našega vinograda, ali nam se to nije činilo daleko jer smo navikli ići u vinograd ne računajući nikada na daljinu. Po mlijeko sam najčešće išao ja. Dodem ja jednoć Nakiću, a ono u njegovoj kući žalost. Lisica mu podavila sve kokoši, desetak njih, a samo jednu odnijela. Zašto je to učinila, teško je to znati i razumjeti, u pričama o lisici toga nema. Nije to znao ni Nakić pa je razumljivo da je to za mene, dijete od osam, devet godina bio neobičan doživljaj koji me snažno uzbudio. Dodem ja kući,

zateknem oca u kuhinji, stavim mlijeko na stol i stanem pričati što sam doživio. A otac najedanput stane vikati svom žestinom:

- Van! Van iz kuće!

Izletim ja od straha iz kuće, jer iako je bio žestok po naravi, rijetko je kada tako žestoko vikao, bar mi je ostalo u sjećanju da je to bila jedna od najvećih njegovih žestina, i kad sam bio na dvorištu, a on mirno kaže:

- Sad pričaj!

Pričam ja i kad sam bio gotov, upitam oca zašto to nisam smio pričati u kući.

A on kaže:

- Zato što bi onda lisica i nama podavila kokoši.

A ja, kritičan kao uvijek, upitam:

- A kako lisica zna gdje sam ja to pričao?

Jasno je da na to nisam dobio odgovor.

Često se znao služiti poslovicama. Nekoliko ih pamtim.

Upozoravajući da valja misliti na posljedice, govorio bi:

- Pazi na zadnje točkove.

Često je nepromišljene korake koji su koga znali uvaliti u kakvu nesreću, znao popratiti poslovicom koja ne će biti njegova, ali je nisam našao nigdje drugdje pa ću je spomenuti:

- Kad je magaretu dobro, onda ide na led plesat.

Kad se sve uzme, mislim da sam od oca mnogo primio, samopouzdanje, sigurnost u život, borbenost, životnu vedrinu, smisao za humor, da i ne spominjem one osobine koje bi se mogle shvatiti kao samohvala.

Možda s njime kao odgojiteljem nije kraj njegovim zanimanjima, ali priču valja završiti prije nego utvrdimo točan broj. A njega je i teško utvrditi jer je teško naći kriterij po kojima bi se određivala. Jesu li to zanimanja koja su samostalna zanimanja pojedinih obrtnika, jesu li to ona za koja je imao svoj alat, jesu li to ona koja je radio za druge. Ma koji kriterij uzeli ili koju kombinaciju, teško ćemo se snaći u određivanju točnoga broja. Spomenuo sam ih pedeset i dva: bačvar, bravar, brijač, brusač, bunardžija, ciglar, cjepilac, četkar, čuvar, detektiv, dimnjačar, drvodjelja, gljivar, harmonikaš, kartaš, kišobranar, kolar, konstruktor, kosac, krovopokrivač, limar, loncokrpa, mesar, meteorolog, metlar, mlinar, odgojitelj, pecar, pekar, pivar, plitičar, postolar, pričalac, ratar, rezbar, sirar, soboslikar, staklar, stočar, stolar, šalivdžija, tesar, tobdžija, tokar, trgovac-travar, urar, vinar, vinogradar, vratar, vrtlar, zidar i zvonar. Vi slobodno budite kritični pa računajte kako želite. Odbijete li jedno ili desetak njih, ni on ni ja ne ćemo se srditi jer će ih i po najstrožem kriteriju ostati mnogo, i previše za jednoga čovjeka.

Neki moji kojima sam čitao prvu inačicu, napomenuli su da nije možda zgodno iznositi i neke mane kao da su znali za onu latinsku: De mortuis nihil nisi bene. Međutim, kad se ovako prikazuje jedan lik, onda se ne može od čovjeka smrtnika praviti bezgrješnika, sveca. Imao je moj otac i drugih vrlina i mana koje nisu ovdje ni pomenute, ali teško ih je sve opisati. Mnogo bi spisateljske vještine, snage i vremena trebalo kad bi tko u potpunosti htio prikazati čovjeka koji se bavio ovako raznovrsnim zanimanjima. Napisao sam što sam znao i mogao o čovjeku koji me je volio i kojega sam ja volio. Batine njegove utonule su u zaboravu kao fizička bol, ostale su samo kao teoretski pojam pa sada mislim o njemu kao i unučad kojima je iskazivao samo ljubav. Najbolje je to izrazila moja kći Dinka u školskoj zadaći Moj djed.* Nastojao sam da budem

objektivan kako bi njegov lik sjao u što stvarnijem svjetlu. Kad znam pisati, smatrao sam da mi je to dužnost prema čovjeku po kojem jesam što jesam, koji je velikim dijelom utjecao na put kojim sam išao i na uspjehe koje sam postigao. Nastojao sam mu podići spomenik koji je trajniji od mjedi i mramora.

Andrea HORVATIĆ

Prosjačka tužaljka

Govoraše pijani prosjak:

Nema lijepe jeseni,
jer mutna je i sanjiva,
mokra, nijema, prljava
puna hladnih novosti
puna blata, magle, bolesti.

I širi se vonj mračnih ulica
i kiseli mi smrad ulazi u kosti
oko mene zeleni kristali
praznih, razbijenih boca
mrtve slike mojih davnih slabosti.

San, samo san
nek mi mrzlo tijelo zgrije
i nek povuče me što prije
u vrtešku duge noći
a u krvave mi oči
toplih sanja žar nebeski
nek se toči
i žilama nek razlijeva se
smiraj kog mi srce sluti
dok kroz mene ključa, vrije
slatki nektar bliske smrti.

I već svijet se oko mene vrti
i još jedan gutljaj,
jedan srk,
il' jedna kap
nek se mojom dušom
širi mrak,
i venama nek koluta
alkoholni tok
dok me mije
dok me vida
vrući vinski sok.

Ja usnut ću,
utonut,
nestati,
i hladnoće koplja
bost će prestati.

I prolaznik će neki rijedak
usput na me pogled svratit
letimice, kradom
ko na lutalicu psa,
i nad mojim će se
pitat jadom,
sav potresen
kakva sam to samo
spodoba
sa ceste,
pijandura, prosjak,
ruglo ili prikaza
i novčić će mi baciti
u dlan
dok ću pjano mucat
zadnjom snagom:
ne, to nisam,
nisam ja,
već je kriva
jesen.

Nasko FRNDIĆ

Tragikomedija "Nijemak" Josipa Kosora

Revalorizacija hrvatske dramske baštine

Međuratni kazališni kritičar Ljubomir Maraković 1927. godine u članku "Iza ekspresionizma. Pokušaj bilanse" piše da je ekspresionizam "preporodio dramu" i - kako navodi Boris Senker u knjizi "Pogled u kazalište" (Teatrologijska biblioteka Društva kazališnih kritičara, Zagreb, 1990) - Maraković ovako potkrepljuje svoj sud: "... ekspresionizam, koji obračunava s igrarijama Moderne, s egzotičnim sanjama i praznim zveketom suviše uglađenih stihova, vraća poeziju na zemlju i u zbilju života, sa svojim eminentno socijalnim mentalitetom traži u prvom redu čin, djelo, akciju i nalazi njen umjetnički izražaj u drami. Drama ekspresionizma u prvom je redu radnja i ima svoju najjaču vrijednost u dinamici..."

Glavni ekspresionist dramatičar tih kasnih dvadesetih godina je Miroslav Krleža s "Golgotom" i "Vučjakom" na sceni HNK u Zagrebu, i po mišljenju Markovića ta djela "našavši kongenijalna režisera u dru B. Gavelli" na kazališnom podiju iskazuju se kao prodorno snažne tvorevine. U to vrijeme samo se usputno spominje Josip Kosor, hrvatski dramatičar koji je imao svjetsku afirmaciju, jer su 1911. bile za istu večer dvije premijere u Njemačkoj (u Hoftheateru u Mannheimu i u Residenztheateru u Münchenu) njegove drame "Požar strasti". Te 1911. godine Krleža "Kao odličan dak Kadetske škole u Pečuhu dobiva državnu stipendiju za madžarsku vojnu akademiju u Ludoviceumu..." (Enes Čengić "Krleža", Mladost, Zagreb, Oslobođenje, Sarajevo, 1982).

I dok se Krleža priprema za literaturu (prevodi Petöjifa, čita Ibsena), Kosor je pobrao svjetske kritike, i to pišući u duhu "nove umjetnosti" o kojoj je njemački slikar ekspresionist Franz Marc (1880-1916) iznio ne samo svoje intencije: "Mi više nećemo slikati šumu ili konja kako nam se oni svidaju ili nam se oni pojavljuju, nego kakvi oni zbiljski jesu, kako šuma ili konj sami sebe osjećaju, njihovu apsolutnu bît, što živi iza privida koji mi vidimo. To će nam utoliko uspjeti ukoliko nam uspije da pri umjetničkom stvaranju nadmašimo tradicionalnu "logiku" staru tisućljećima. Svakako je umjetničko stvaranje alogično." (Dubravko Jelčić, Strast avanture ili avantura strasti, August Cesarec, Zagreb, 1988. str. 124). Gotovo iste intencije Kosor iskazuje 12. 6. 1911. u "Narodnim novinama" u Zagrebu: "Moji junaci povode se za glasom života, koji traži boj, pobjedu i poraz, pa im je slast i ciktaj kad pobijede, a jednaka im je slast kad njih više sile pobijede ...Stoga oni, koji traže strogo suhoparnu uzročnost u radnji mojih junaka, neće je u izvanjskoj formi naći, nu tko umije osjetiti krv, instinkt i dušu, osjetit će je u simboličnim prenešenim vrijednostima koje opet po sebi uvjetuju najstroži psihički zakon po unutarnjim događanjima osjećaja, po sakrivenim, tajnim duševnim dramama i tragedijama..." (Jelčić, str, 125)

Eto, Ljubomir Maraković koji je 1927. pisao da je ekspresionizam preporodio dramu, nije u Kosorovim izjavama i njegovim ekspresionističkim djelima davno prije Krleže prepoznao tu evropsku modernu struju u "Požaru strasti" 1911. u "Pomirenju" 1914. (obje drame izvedene u HNK), a niti u "Nepobjedivoj ladi" 1920. na istoj sceni,

kada je kritika vrlo negativno ocijenivši djelo, Kosora tako reći pomela za zagrebačke pozornice, uplećući u valorizaciju njegovih drama i neke osobne obračune, koji su bili štetni i za kazališnu kritiku, i za hrvatsko dramsko stvaralaštvo. Tek je vehementni Krleža, i sam teško svladavajući otpor, uspio početkom dvadesetih godina i kasnije ekspresionističku dramu afirmirati u njenim vitalnim vrijednostima.

Snažna Krležina dramaturgija, nadahnuta energijom i snagom ekspresionizma dvadesetih godina, zasjenila je suvremenike iste umjetničke vokacije, među ostalima osobito Kosora. I tako je stanje ostalo do osamdesetih godina, kada je dr. Dubravko Jelčić u svojoj iscrpnoj, studiozno argumentiranoj knjizi, koju smo gore citirali, definitivno obranio Kosora od neobjektivnih kritičara njegova vremena, i smjestio ovog originalnog hrvatskog književnika među najznačajnije ekspresioniste od Hrvatske moderne do danas. Na primjeru Ljubomira Marakovića Jelčić je pokazao kako se mijenjao stav jednog uvaženog književnog i kazališnog kritičara prema Kosorovu ekspresionizmu, od negiranja u "Smjerovima drame" 1920. do (ipak nepotpunog) priznanja u "Obzor-Spomen-knjizi" iz 1935. godine.

Najsažetiju formulaciju ekspresionizma dao je 1920. Josip Kuludžić, i sam u svoje vrijeme neshvaćeni ekspresionistički dramatičar ("Ponoć", 1921. u HNK): "Kod predekspresionističke drame duša je sredstvo tijela; kod ekspresionističke drame tijelo je samo sredstvo duše, štoviše, nije samo tijelo čovjekovo sredstvo da se kaže njegova duša, nego svi prirodni fenomeni." (Jelčić, str. 291).

Ova bi formulacija mogla biti ključem za tumačenje Kosorove drame "Nijemak", koju je autor objavio 1926. a nikada nije bila izvedena. Samim podnaslovom "tragikomedija u 3 čina" Kosor je "Nijemka" obilježio svojim kritičkim htijenjem, da autor ne bude samo u zapaljenim dušama svojih likova, nego jednim dijelom svog umjetničkog bića da bude izvan njih, kako bi mogao tragičnom događanju postaviti komično ogledalo, što ovdje Kosorovim olujnim emocijama u dušama likova daje moć cjelovitog sagledavanja drame ljudskih bića.

Radnja se odigrava "na jednom ribarskom ostrvu sred Adrije", a likovi su "ko od zemlje odvaljeni, morem i vječnim svježim duhom prostrujani", piše Kosor na kastlisti, glavni lik - Nijemka apostrofirajući kao "predstavnika prirode". Drugi lik izrazito negativan je "Pelen, razbojnik od prirode". Već na prvoj stranici teksta Kosor kao da hoće potvrditi Kulundžićevu tezu o ekspresionizmu u kojem čovjekovo "tijelo je samo sredstvo duše", u tekst Ribara stavlja: "Oni mu (Ivanu) brane (roditelji i žena, da ide u ribarenje) no on hoće, kao da ga neka neman iz mora, obajava, mami i privlači." Dakle, duša, ono što u čovjeku svojim tajanstvom živi jače i od urođenog straha, da bi tijelo moglo stradati. Nešto je demonsko u toj duši, i na tome Kosor inzistira u ocrtavanju glavnih svojih likova. Tom parapsihološkom dimenzijom Kosor je upravo danas moderan dramatičar, i ne samo to opravdava revalorizaciju njegova opusa od 26 drama.

I kad je na scenu dozvao tajanstvene sile duše, autor u "Nijemku" odmah, vođen snagom svoje vulkanske dramatike, najavljuje zločin: "Palen (nešto srdit): Đavo ga odnio, đavo mu kožu dero... ustreba li i njega ćemo (Nijemaka) uputit k morskim psima!" Odmah zatim će Kosor objasniti motiv budućeg zločina. To je ljubomora. Naime "Pelen, razbojnik od prirode" ludo je zaljubljen u ženu svog susjeda Ivana, i ne skrivajući kaže da će ubiti muža, kako bi mu preoteo ženu, lijepu Anu: "A meni je njegova vila Ana milija i od raja! ... Ribar: Ti si davolje kože kajišac... i za to bi ti zločin mogao još za rukom poći..."

Onaj tko ne može doći do ljubljene pobudom uzajamne ljubavi, taj se priklanja nasilnom osvajanju. To Kosor razumije i ne umanjuje Pelenovu ljubavnu žudnju, čak ju pojačava, jer se čini neostvarivom: "Pelen: (Ribaru) ...Što me proždireš očima?! Mene što se grizem, krvarim u srcu i tresem u groznici za njom dan i noć! ...moja je pamet oslijepila i moja krv i jara u njoj, jača je od moga razbora!... (Isteže ruke i uzdiše teško, životinjski): Ana, Ana, Ana! ...Za jednu noć s tobom u krevetu, da se nasrćem raja iz tvog krila i vidim ujedanput sve što još nisam vidio: I Boga i vraga i tajnu u usjanoj nesvjestici, pomorio bi pet ostrva i pet carstva zemaljskih! Brrr (trese se): Na samu pomisao na taj slatki raj, neki davo me svega mota, krivi i rastače u krvi! ...sva je zemlja prosjak i bogalj, kad pomislim što bi sve dao za tebe! Iz zvijezda i alema načinio bi ti krunu i zvijezdanim te nebom okrunio, da sjaš i treptiš na ostrvu ko carica nebeska!"

U dijalogu između Ribara koji se užasava nad mogućim zločinom, i Pelena koji mu stremi, Kosor neke atribute grabežljive ptičurine veže uz Pelena. "... ti se bojiš Boga, ljudi i možda samoga sebe! ...možda sad već dršćeš u zavisti, da bi Ana mogla past u moje čaporke" (potcrtao N. F.), to jest pandže ili kandže. I nisu rijetki ovakvi izvorni, zastarjeli ali još živi izdanci Kosorove dramatičarske leksike. Uzajamno izjedanje između Pelena i Ribara, dvojice najbližih koji svakodnevno dijele zlo i dobro, u prvom prizoru "Nijemka" iskazuje prirodnu energiju drame, koja se odmotava iz klupka uzjamnih spletenih, nerazrješivih egzistencijalnih odnosa, u traženju subjektivne Pravde. "Pelen: Mene ništa ne žališ, stoko, moje ludo i mahnito stradanje, u kojem ručem ko zvijer za njom! ...Bilo pravedno ili nepravedno, al stradanje je... Što će pravda na našem ostrvu, kad je nema ni na carskom prijestolju, ni na čitavom božjem i vražjem svijetu! ...Ribar: A Bog, sotono?! Pelen: ...pored nas Bog spava! ...ima pametnijeg posla nego da misli na ribare ostrvanca Žaoca! ...Ribar: Lažeš, Bog ne spava, kad bi Bog za nas spavao i morski bi valovi svi spavali i nikad oluja ne bi rikala i bila o naše klisure."

U istom prvom prizoru Kosor, pripremajući napetu akciju umorstva, na usta Pelena, "razbojnika od prirode" stavlja pod znak pitanja slobodu individue. Pelen nagovara Ribara da mu na moru pomogne riješiti se Ivana, muža lijepe Ane, ali ovaj se ne da podmititi ni s dva vinograda, "Ni za more adrijansko, ni za cio svijet ...mrijet mi je kao mušici u vinu ...hoću da umrem sa čistom savjesti!" Ali smjeli Pelen čistoj Savjesti suprotstavlja Slobodu čina, i pri tom zaziva bunt u Ribaru: "Nu baš zato što gineš ko mušica u vinu(potcrtao N. F.), svijest ti obuhvaća more i tiče Boga i zna svoju nesreću, smiješ iz osvete da učiniš šta hoćeš, smiješ ...ako ti možđani nisu previše prirasli uz lubanju, ako si slobodan u glavi! ...Svemu ćeš se tek nasmijati u brk i pljunut na svaki razlog! ...Najveća je sloboda u ljudskoj glavi!"

Ribar kojega Pelen hoće uvući u zločin, nastoji izvući se ali tako da ne povrijedi ovog zlog čovjeka: "Ne ne, ja nisam ništa čuo, to su utvare: ne možeš ti biti tako crn u duši, samo ti je jezičina gadna i neoprana dok ti požuda slijepi pamet. Ta ja te poznam dok si još čuvo koze i od stida gledao tek u zemlju i kozi u rep." U dijalog između Pelena i Ribara Kosor upleće mumljanje i riku, čudne glasove iz pejzaža uz more, i "Pelen (trzne se): Što je to: tuljan, more, oluja? ...Ribar: Zar ne raspoznaješ Nijemaka? ...Pelen (zamišljeno): Još nigda taj stvor nije tako rûknuo!" Uskoro autor uvodi i nova lica u isti prostor, koji se bez naznake dramski promijenio, jer očito "Izba ostrvljanina ribara Adrijana..." nije dovoljno prostrana za nabujalo zbivanje u trećem prizoru s pet novih lica, koja vode svoj zaseban razgovor: "Ivan: ...Ovo je posljednja noć mraka i

valja prije mjesečeva nastupa, muški nakrcati brod srdelom i skušom! ...O te babje trice i kučine, te zle slutnje i slutnjice...Nikada zbog njih do krupna djela doć...Ta nije ni Pelen đavo, ma da je iz vojske utekao i kako čujem, sad požudom za ženama rûče!"

Predosjećajući zlo, Marija majka i žena Ana kao i otac Adrijan odvraćaju Ivana od ribolova, ali on se na to ne osvrće, te Marija sa žalošću kaže: "Izgleda da voli more više od nas!" U dramu među ljudima Kosor uvodi i dramu pejzaža: "Ana: Jao Gospe moja, Nevera samo što nije provalila, nebo se crni kao pakao! ...A u moju krv ulio je on svoju krv i vječni plamen i prepustio me jadnu ovoj noći... (čuje se prvi zviždaj Nevere: "fiiiiiii-ju"... Marija: O, strašno je more noću kad mu Nevera prevrće pandžama ledenim utrobu dubina!..." Ana osjeća prisutnost Pelenove erotske požude: "...dah njegove požude kao zelene aždaje oko mene duva i traži da me obeščasti... Ta slijepa zvijer u svom strašnom bjesnilu ništa ne vidi osim svoje požude..." To je patološka snaga erotike, kojoj Kosorov ekspresionizam davnih dvadesetih godina smjelo daje krila, jer je erotika bila jedan od dubinskih iskaza oslobođene ljudske duše. U tekstu majke Marije autor je u petom prizoru upotrijebio jedan neobičan zapovjedni način: "Ushtij!" tragajući i za finesama dramskog i govornog iskaza. Na toj liniji je onomatopejsko dočaravanje oluje: "Iznova ZVIŽD NEVERE: Zzzzzz, ziu, ziu, iu, iu, iu, zatim fi-fif-fi: fiju!" Poetske su slike: "Nevera je već crnim plugom uzorala more..." i nastavak Kosorove impresivne zvučne kulise: "Silan šum valova, orkestralan cvijel, fijuk, zvižd i duvanje Nevere. Čuje se lom krovova i drveća izvana; zatim bljesci munja, rika, orljavina i tresak gromova."

Sve je to ekspozicija drame. Ribari su otišli, otplovili po ulov, iako je nevrijeme visjelo u zraku. Dvije žene i starac Adrijan ostali su na obali, nemoćni pred usudom koji im prijeti natežim udarcem. Adrijan je bio pojurio u barku, da svim snagama stigne sina i da ga vrati viješću koju je upravo čuo od snahe, da mu se potomak u ženskoj utrobi javlja. Ali sve je bilo uzalud, ribarski čamci su već bili zamakli u mrklinu oluje na pučini. U tekstu nemoćnog starca Kosor je iskazao ekspresionističkim kaosom u duši bol slomljena čovjeka: "...moja je duša prepuna zdrobljenih, zakotrljanih pećina, slomljena drveća, istrganih loza, rascjepanih munja, žalosna krika živine, prestravljenog zavijanja pasa i razbarušena mraka..."

Strah pred neizvjesnošću naseljava maštu fantomskim priviđenjima: "slamka sam, vlakno mraka...more i oluja ...se ruga i najđavolskije smije čovjeku u lice...mene mori strava...". Ali naglo situacija se mijenja: "Oluja se ušutila i mjesečina jasna i bijela zasjala." Kao prisustvo sotone na vratima je otac Pelenov, kojeg Adrijan odbija kao slutnju smrti: "...tiho otidi ...kao da ovdje ni bio nisi no tek privid od tebe". Mistika se pretapa sa stvarnošću; otac Pelenov je svjestan zla koje se uselilo u njegova sina: "...prokleta bila njegova *soldačija* (potcrtao N. F.), koja ga je razčovječila i napravila iz njega pušku i sabljetinu!"

Kosor pacifist, koji se u vrijeme Prvog svjetskog rata sklonio prvo u Švicarsku, zatim u Pariz i London, u liku ostrvljenog soldata dočarava svu dramatiku dosezanja "Nijemka" autor rastvara faktografiju onoga što se dogodilo. Kad se stišala oluja, vratili su se ribari bez Ivana; njegov otac Adrijan, mati Marija i žena Ana vapili su odgovor. Dvojica koji bi mogli reći, šutjeli su oborene glave, a Nijemak je cvilio, piskao i mumljao, jecao, ali pravog objašnjenja nije bilo. Pod presijom je progovorio Pelen, pravdajući se: "Pitaj more, pitaj oluju... Što pitaš za rijek slaba čovjeka, kad imaš pred

sobom mračno lice božanstva, koje se ruga tvome bolu!" U bolnom prihvaćanju nesreće Adrijan se obraća Nijemaku: "Za tebe sam siguran da ne lažeš, jer gora, more, zvijezde, sunce, zemlja, koje ti pred nama i u nama zastupaš, lagat ne mogu! Ti si predstavnik pravde, istine, dobrote i ljubavi... Govori, muljaj, riči, tepaj, grcaj, potiplji se, skači, valjaj se okovan, zapečaćen stravičnom tajnom i velik tu preda mnom i u očima mojim!"

Time što je ovu dramu naslovio "Nijemak" autor je potegao neke korijene iz književnog naturalizma, ali je razradom likova dao razmaha spontanim elementima duše, pa je sasvim ekspresionistička faktura unutrašnje dramatike glavnih aktera, prije svega u prvom činu Pelena, koji egzistira razapet između snažnih emocija zaljubljenosti u Anu, i makijavelističkog iskaza da će ostvariti svoj cilj makar i zločinom. Između obitelji koja je izgubila hranitelja i Pelena koji se spremao smaknuti Ivana, stoji Nijemak, čovjek kojem je priroda uskratila dar govora, ali on umije gestikulirati, pa "opisuje gestama visoke okrugle valove, koji se lome, skaču, urlaju i zapljuskuju gutajuć obalu i pećine... (imitira glasove mora i oluje): Zzzzzzzz, ziu, ziu, ziu, ziu, au, au, au, bau, bau! fiju, fiju, fiju, puf, puf!" I kad Nijemka upita otac Adrijan da li je Ivan živ, mrtav, na nebu ili na zemlji - tada "Nijemak (sklanja glavu na stranu i podmetne ruku pod glavu). /Adrijan (prestravljen): Spava? No gdje spava?/ Nijemak (pokazuje prstom prema moru. Svi u strašnoj napetosti). /Adrijan (ledeno osupnut): U moru? / Nijemak (kima jasno glavom)."

Ali ostala je sumnja - jer Nijemak je pokazao na ogrebotine na rukama i na licu Pelenovu. To je porodicu šokiralo. Poglede su uperili u Ribara, koji je morao sad reći kako se to sve dogodilo: "...nas je bura neprestano bacala ko sitne lopatice, sa vala na val, iz ponora u ponor... Mene da pita svo ostrvo kako sam se spasio, ja ne bi znao reći. Tek kad sam se našao s nogama na kamenom žalu, sred već smalaksale bure, spoznao sam da još živim i dišem, a čitava krvava borba i sudnji dan pučine učini mi se tek ko neki mutni ludi san!"

Nesretni otac shvaća da iz sputanih riječi brodolomnika ne može doznati pravu istinu o sinu: "Nu šta mi gubimo toliko vremena, koje nam je draže od očinjeg vida... Ivan mora da još živi... U potragu za njim! Ja moram naći sina u moru, na nebu, ili na zemlji, a ne nađem li ga, a jao viječnom svijetlu, uhvatiću se i sa samim Bogom u koštac i rvat s njim, kroz sve *zemaljske i nebeske prostore dušom* (pocrtao N. F.), tako je jaka i velika moja bol."

Ovaj čin Kosor završava unutarnjim slavljem "Pelena razbojnika od prirode". On je ostao u sobi iz koje su domaćini nestali žureći prema moru. Zlotvor se naslađuje Ivanovim utapljanjem: "Moj Ivane, premalo i prekasno si platio za sve što si u ovom krevetu doživio!... (bliži se krevetu, miriše i hvata se rukom za glavu i prokrivi se neartikulirano): A-a-a-a!... Čujem njezinu put!... Zavodljivija je od ijednog mirisa. Od mora, ljiljana, ruže. Od uzorne zemlje, vina, zrelog voća! U njoj se čuje strašni krvavi miris Tajne, miris žene... Kroz svo tijelo, krv i dušu jure mi vatreni srsi..."

To je kosorovski zov erosa, koji je u mnogim dramskim situacijama dobio primat nad običajnim moralom, obiteljskom etikom, međuljudskim normama. Dvadesetih godina bio je to oblik socijalnog bunta, individualnog otpora strogom načinu življenja i ponašanja. Slično je Kosor uradio i s Lukanom u "Nepobjedivoj ladi" gdje ovaj sredovječni čovjek, težeći odjedriti u kozmičke daljine, od svog sina otima mladu i lijepu Biserku, koja opčinjena emocijama ljubavnih uznesenja prepušta se zavodniku, osjećajući da je u njemu prava demonska snaga. Upravo zov erosa Kosor je doživljavao

kao neoslobođeni prostor duše. U erotiziranim likovima i prizorima Kosor je dramski poneseno iskazivao ekspresionistička obilježja svog pjesničkog, pripovjedačkog i dramskog talenta.

I ako usvojimo podatak da je, prema autorovoj bilješci (Senker, Pogled u kazalište, str. 64) "Nepobjediva lađa" bila napisana "već godine 1913. ili 1914.", onda možemo zaključiti da je Kosor prvi utemeljitelj ekspresionističkog izraza u Hrvatskoj, koji je tu svoju kvalitetu potvrdio već 1911. s "Požarom strasti" i 1914. s "Pomirenjem" (oba djela u HNK, Zagreb). Guša Rigalin i Marko Gavanović dva su izražajna ekspresionistička lika, koji traže ispunjenje svojih htijenja usplamtjelih duša. U "Pomirenju" Marko Gavanović, kad vidi da mu se starodrevna zadruga raspada i spoznavši da su najveće nevolje među ljudima pohlepa za materijalnim dobrima, sam pomogne da se rasturi njegovo veliko imanje i blago, i uputi se u šumu, u samoprogonstvo da živi kao isposnik s pticama i divljim zvijerima, kako bi svojoj duši vratio božanske emocije i pružio narodu proročku vidovitost. U "Požaru strasti" demonske je duše seljak Guša Rigalin, koji na očigled svima otima komad po komad zemlje od duševnog i mirnog susjeda Ilarije Šalića: "Guša (provali režeći, psićući): ...Ti lažeš, nisam te ja okrao, ili ako jesam, kao što brbljaš, šta se nisi branio, bablja suknjo! Šta se treseš i sakrivaš pravdi za leda... Ne tajim, draga mi je zemlja, draža od žene, neba, raja, jer me ona dala i u nju se vraćam, za nju gubim život. Samo za to, znaj, jer čuvaš toliko tvoj gadni život, udario sam te u zemlju..."

Čudan je splet logike i apsurda u duši ovog gramzljivog seljaka, koji je opterećen glađu za zemljom, pa živi u sferi izbrisanih granica između dobra i zla. Taj lik je ekspresionistički projiciran u jedan seljački slavonski ambijent, gdje on na prvi pogled i ne spada, ali u tome je originalnost ove Kosorove drame, kojom dokazuje da jedan novi stvaralački umjetnički smjer, očito preuzet iz Evrope, apliciran na domaće već iscrpljene verističke i artističke modele i teme, unosi novu dramsku energiju na hrvatsku pozornicu te izaziva otpore i nesporazume, i u sudaru otvara nove stvaralačke mogućnosti, sedam godina prije nego što je Krleža (1917) tek objavio svoje ekspresionističke mladenačke drame "Hrvatska rapsodija", "Kraljevo" i "Cristoval Colon", a kojima Josip Bach nije dao prolaz na scenu HNK.

Iako nije bio shvaćen i prihvaćen kao dramatičar koji u domaću tematiku unosi moderne europske vitalističke impulse, Kosor je s "Požarom strasti" 1911. i s "Pomirenjem" 1914. pred sudom kritičara još relativno dobro prošao. Prvi debakl doživio je 1920. s "Nepobjedivom ladom" na sceni HNK u režiji Branka Gavelle. Scenografiju i kostime kreirao je slikar Mirko Rački. Ta je predstava dočekana tako reći na nož. Jedan od kritičara, Vinko Jurković u "Novostima" od 13. XII. 1920. svoj negativan prikaz naslovio je "Smrt Josipa Kosora". Danas možemo tvrditi da su takve kritike bile više iskaz stava prema autoru, nego prema njegovu djelu. Vjerojatno je stjecaj nesretnih okolnosti bio protiv Kosora kada je on u ljeto 1920. stigao iz Beograda u Zagreb, sa željom da tu i ostane, ali je još bio vezan za "Umetničko odelenje Ministarstva prosvete" u Beogradu, gdje je bio dobio mjesto "pisara treće klase", nakon što se u proljeće 1919. preko Toulona, Biserte i Dubrovnika vratio se iz emigracije u domovinu "s izbjeglicama, vojnicima i gradanima", kako je sam Kosor zapisao u svojoj kraćoj autobiografiji.

U to vrijeme Kosor je "još uvijek ispunjen pobjedničkim osjećajem... Prvi dojmovi u Beogradu bili su doduše vrlo nepovoljni, prilično su ga razočarala zbivanja

u novoj državi i ljudi na vlasti, ali on je još uvijek vjerovao da se radi samo o prelaznim, prolaznim nesređenostima. Još uvijek je očaran mitom o Srbiji, pa je i svoju zbirku pjesama Beli plamenovi, koja ubrzo izlazi u nakladi Gece Kona u Beogradu, posvetio Višim silama Srbije"... (Jelčić, str. 64). Ipak u Beogradu nije bio zadovoljan svojim činovničkim mjestom, pa se 7. veljače 1920. kandidirao za intendanata HNK u Zagrebu, ali nije bio prihvaćen.

Uskoro dolazi u napete odnose s Ministarstvom u Beogradu, traži mjesto referenta za hrvatsku književnost, što se ne uvažava. Ujesen iste godine žalobnim pismom traži viši položaj i veću plaću koja će "bar približno odgovarati mome spisateljskom imenu u jugoslavenskom narodu i priznanju u Evropi", ali biva odbijen. Spas mu je stigao u ponuđenom radnom mjestu pri Povjereništvu za prosvjetu i vjere Zemaljske vlade u Zagrebu, i tu je Kosor prionuo poslu i vlastitoj reafirmaciji. U nakladi knjižare Kugli izlazi mu drama "Žena", a u HNK je 11. prosinca 1920. izvedena praizvedba "Nepobjedive lađe", koja mu je pokazala što se o njemu misli i kako ga u Zagrebu prima kritika, koja je bila klanovska i sitnoračundžijska. Kosor je u tom trenutku očito bio strano tijelo u zagrebačkom kulturnom životu, kako svojim povratkom u Zagreb preko Beograda i Ministarstva prosvete, tako i ekspresionističkim dramskim iskazom, kojeg je zagrebačka kritika s blažim otporom primila iz pera jačeg autora nego što je bio Kosor. A to je Miroslav Krleža, čija je "Galicija" bila premijerno najavljena 19 dana nakon Kosorove "Nepobjedive lađe", ali je iz političkih razloga ta praizvedba bila "30. decembra, sat prije premijere, višim nalogom zabranjena i skinuta s repertoara" (Enes Čengić, Krleža, Mladost i Oslobođenje, 1982).

Zbog čega danas oživljavamo dramsko vrijeme odavno pohranjeno u kazališne arhive? Ne zbog neke književno-povijesne pravde, nego da bismo vrijednosti jednog osporenog dramatičara propitali suvremenim mjerilima. Slično je pitanje postavio i dr. Boris Senker u knjizi "Pogled u kazalište" (Zagreb, 1990, str. 45-46): "...ne uljepšavamo li mi sliku književnosti i kazališta neke epohe kad u nju unosimo i tekstove što ih je ta epoha odbacila, kad joj pripisujemo ono što sama nije znala, mogla ili htjela učiniti. Istina, ako je pisac jedini tvorac dramskog teksta, posve je nevažno kad je njegovo djelo prvi put uprizoreno ili tiskano, kad je prvi put viđeno na pozornici odnosno pročitano. Pristanemo li, međutim, uz tvrdnju da je čitalac ili gledalac jedan od tvoraca teksta - barem njegova značenja - drugačije ćemo suditi o vremenu njegova nastanka... Tad će, ako ništa drugo, postati posve razvidno da tekstovi ne pripadaju samo jednom trenutku u povijesti književnosti i kazališta, nego imaju svoju povijest, svoj život, te prolaze kroz veće ili manje preobrazbe."

Drugi čin Kosorova "Nijemka" jednako je kao i prvi nabijen snažnom dramatikom. Ljudska duša je prostor u kojem ekspresionist Kosor iskazuje mogućnost svog bogatog dramskog jezika, s dosta pjesničke, slikarske energije. Ovako je ocrtao ambijent događanja: "Klisurasto gorovito ostrvo obraslo borovom šumicom, čempresima, grmovima smreke i raznog gorskog bilja". Pobjednik iz prvog čina Pelen sada rješava svoj glavni problem - kako osvojiti Ivanovu udovicu Anu, iako ona sumnja da joj je Pelen u oluji s čamca gurnuo muža u mračno more. Miteći je nagradama Pelen je poslao susjedu Lucu da prosi Anu za njega, ali od toga ništa: "Ko uvijek: mršti čelo i pljucka, dok se u duši, izgleda, prevraća od užasa... Napram tebi se ona drži kao gora koja prezire nizinu..." Pelen se uzda u svoje zle snage: "...uvidim li da ...nitko neće milom, Bog mi, ja ću vučji, il zaletice, morskopasji - silom... Da ti znaš, kako je ona

meni draga, draža nego vuku janje, i kako je mirišem iz daljine... Čitavo ostrvo učinila je ona meni baštom crvenih mirisavih gjulova... U noći mjesto zvijezda vire na me njezine crne oči, reci joj to." I nakon te uznosite poezije evo jednog humorističkog akcenta: "Žena (se smije): Posve si pobenavio i poživinčio se za njom. Svi ti se ostrvljani smiju, kako letiš izvučene rašireне nosine po ostrvu, ha ha ha!"

Slično Krleži Kosor u svoje drame inkorporira priproste ljude iz života, dajući im iskaz vlastite složene psihe i obrazovne razine. Tako ovdje obična otočka Žena govori Pelenu prodornom spoznajom superiornosti Prirode i o tajnom poslanju Nijemaka na njihov otok: "Pobožni svijet veli, da je on od Boga poslat... da je on onaj, koji je tu u ime prirode, pravde i sklada. I priroda je nijema i na oko besćutna no to je tek obmana, jer njezini su zakoni veoma umni, tankoćutni, pravedni, strogi i ko mač neumoljivi... Ona se ne vara ni za iskru... Ona se još nigda nije pomela, te je uvečer zaronila krvavo sunce u sjever mjesto u zapad." Osim toga ova Žena govori i o mitološkoj legendi u koju su otočani smjestili u oluji udavljenog Ivana, da se on još uvijek živ skriva po dubokim špiljama i klancima ostrva, jer je osuden te neće više da živi sa živima nego sam samcat, s ove i s one strane groba, jer je tako bliži istini, Bogu i otajstvu stvari: "Nu tako ne će vječno potrajat... Jednoga dana o ishodu sunca on će se pojaviti na pragu rodnoga doma..."

Tu na prvi pogled jednostavnu ljubavnu dramu na pustom otoku Kosor snagom svoje ekspresije demonizira, unoseći teški strah i u dušu okorjelog razbojnika Pelena: "Do sad još nisam poznavao strah, no sad mi ga ti kao ledenim klinom zabijaš u dušu i u kosti! ...Kakva strašna vjera! ...Kakva bijela ponoć, kad utvare puzu oko grobova i ledenim rukama love žive po njihovim domovima... More, moruštino, o strašna ženo što si me izdavila svega i nakvasila mi čelo ledenim mrtvačkim znojem..." Zatim očito stjecajem dramskoga htijenja autora dolazi na scenu Ana zbog koje toliko pati Pelen, i ona će dati precizan portret svog neželjenog prosca: "Ovako izgledaju samo razbojnici... Te vučje oči, te koščurine u licu, taj Kainov žig na čelu, te ruke ko lopate! Ne treba misliti ni sumnjati, ovaj crni stvor sigurno je zadavio Ivana!" Ima Pelen nešto od Guše Rigalina u pojavi i još više u duši. Kao što Guša u "Požaru strasti" bez grižnje savjesti otima komad po komad zemlje od plemenitog seljaka Ilarije, tako u "Nijemaku" Pelen navaljuje na Ivanov život, da bi se domogao njegove žene Ane.

Susret Pelena i Ane je apsurdan. Mržnjom nadahnuta Ana je došla propitati duševno stanje zločinca: "Mi te ne progonimo još samo za to, da te na kraju što ljuće skvačimo, dok se sâm u sebi izgrizeš i pomahnitaš, i sazriješ za tamnicu i ludnicu." Ali Pelen je još uvijek jak, i lukavac zna da sentiment najbolje pogada žensko srce: "...ja ću se sam skončat i bez vas, nu ne jer sam tobože ubio Ivana, nego jer si ti ubila moje srce i ljubav u njemu... Ti ćeš počiniti ubojstvo duše, gori zločin od ubojstva tijela, otjeravši mene u slabosti umobolne!" Ana se ne da tako jeftino kupiti, te dalje navaljuje na Pelena, proričući mu kaznu da će ga ubijeni posjetiti: "Tebe će pohoditi... i sledit ti krv, srce i pamet... nestaćeš pred njim i srozat se u ništa..." Zatim mu zadaje i težak posljednji udarac: "Da, zlotvore, ja sam zanijela od mog ljubljenog Ivana... udarac te pogodi i slomi tu pred očima mojim! Umuknuo si i tek brencajući ko prebijen pas bježiš na stranu!"

I sad slijedi žarišni trenutak ove drame, kada Nijemak, hrvatski Kaspar (šest desetljeća prije drame Petera Handkea) pod žestokim pritiskom emocija sričući slova progovara neke bitne riječi. Tu vijest donosi Ribar koji u drami igra dvostruku ulogu -

donekle je paktirao s Pelenovom nakanom da makne Ivana, a kasnije se pokušava približiti obitelji koja je izgubila najvažnijeg člana. Upravo Ribar javlja da je Nijemak progovorio: "To je za mene najveće čudo odkako postojim i gazim svojim griješnim nogama ostrvo, odkako lovim ribu i srćem sunce, slano more i oluju... Nijemak neljudski i divski muči (se) i kupa u ledenom znoju, da izmuca, zaoluji i zagrmi jednu prestrašnu istinu... na smrt i život važno bogoliko svjedočenje..." I tu Kosor liku Ribara daje i nerealne atribute znanja i promišljanja: "Duševne boli i muke Nijemkove tako su velike, potresne i preporodne, da su u stanju, da mu pomaknu brazde u moždanima i u smršene stanice dara govora, uliju svijetla i razriješe... svezani jezik..." Nije li to psihološki ključ jednog ekspresionista koji u prostranstvima duše nalazi sve mogućnosti razrješenja etičkih i socijalnih Scila i Haribda? I posezanje za sudbinom ljudskog bića kojemu je zavezan govorni čvor u duši, kosorovska je hrabrost da se hvata u koštac upravo s ovakvim likovima, mitološke atribucije i mistične sugestivnosti na okolinu: "Marija (blijeda dršće): Kao da me je pogodila strijela iz vedra sunčana neba!... O kakav udarac za moju dušu ma bio i bogougodan! O strašni sudnji dane kad angjeoske trube ponad zemlje ječe i *grobovi se stanu rastvarat a mrtvi odvaljivat kamene ploče s leđa*!" (potcrtao N. P.) Ovakva snažna poetska potencija pristuna je kontinuirano u Kosorovoj ekspresionističkoj dramatici. Njegov "Nijemak" je anticipacijska drama u kojoj su ionescovsko-beckettovski apsurd i egzistencijalistička filozofija zaživjeli više desetljeća prije nego što su se pojavili u kulturnim metropolama Europe. Avangardni austrijski dramatičar Peter Handke svojim "Kasparom" se podudario s Kosorovim "Nijemkom", likom koji se u unutarnjem lomljenju i mučnom razapinjanju tijela i duše u vlastitu svijest i u svijet oko sebe probija mucanjem smislenih riječi i rečenica. Kosorov Nijemak nije artističko-spoznajna dramska projekcija kao u Handkea, nego je stvaralački produkt u funkciji zgusnute dramatike, u kojoj treba razriješiti jedan olujom na moru pokriveni zločin.

Pa ipak i Kosorov anticipacijski kasparski Nijemak svoje govorno radanje priopćava s bogatim gestičkim, zvučnim i psihičkim otporima: "Ribar (sklopi ruke): ...veliko se je čudo dogodilo, pećine su se pokrenule i Nijemak je progovorio, doduše ne posve jasno, tečno, valno, punom sočnom izrekom nego mucanjem, tepanjem, grcanjem, gugutanjem kao nejako dijete i sve prateć nekim nestašnim smješkom djeteta, pri čemu, ko dijete ručicu u usta, tura svoju medvjedu šapu u ralje i tare vrat rukom ko da si pomogne do punog izreka riječi..." Groteskni apsurd evo Kosor iskazuje pretapanjem ogromne gromade od čovjeka u tepavo dijete, koje se muči iz grla iščupati pojedine glasove i složiti ih u smislene riječi, isto kao što se mučio fizički i psihički i Handkeov Kaspar, kojega smo vidjeli prije desetak godina u tragikomičnom tumačenju Ivice Vidovića na sceni Teatra&TD u Zagrebu.

Dramatičar Kosor koji je ronio do dna ljudske duše imao je u sebi i kombinatorsku artističku crtu, koja se tu i tamo probijekroz bandažu emocija. Tako i u "Nijemku" u drugom činu Ribar koji je donio vijest o čudu što se dogodilo, sada majci stradalog Ivana iznosi sasvim spekulativan prijedlog - da Pelen zaprosi Anu, i neka ona pristane, jer tada bi se moglo dogoditi novo čudo: "Ribar: Čim Ana pristane, Pelen će postati drugi čovjek... Marija (pokriva rukama lice i oči): Ja se bojim gledat u svijetlo Božje... Ribar: ...sve je to samo igra, mreža, zamka..." Eto pirandellovskog teatra u teatru, i dokaza da je i Kosor bio eklektik, koji je imao i širi od ekspresionističkog pristupa likovima i dramskom događanju. I nakon neočekivana dramskog poigravanja likovima

i situacijom, Kosor na usta Ribara izriče čistu freudističku sintagmu: "*U spolu je sva naša tuga, žalost i preobrazba* (potcrtao N. F.) sve od Adama."

Ribar teži uvjeriti Mariju da će Pelen u svojoj sreći, ako Ana prihvati njegovu ruku, možda i protiv svoje volje skinuti, sderati s lica "lukavu, načinjenu, podlu obrazinu..." jer: "U magli i vreloj strasti razodkrili su se već toliki zlikovci, stari ljudi kažu." Efektan dramski šok autor postiže u nastavku, uvodeći Nijemaka kao suparnika Pelenu, jer je i ta nijema gromada od čovjeka zaljubljena u Anu. Zbog toga Ribar očekuje konačni rasplet: Čim Ana pristane udati se Pelena, iz Nijemka će buknuti snažna ljubomora, a s njom na usta provalit će i bujica govora koja će otkriti punu istinu o stradanju Ivana one olujne noći na moru.

Zanimljivo je kako Kosor dramski uspon radnje obogaćuje novim sugestivnim nabojima. U ljubavni četverokut (jedna privlačna žena i tri muškarca na pustom otoku) autor je dodao i petog bitnog aktera - Ribara koji poput Jaga u Shakespeareovom "Othelu" plete mreže intrige kao neki prividno nezainteresirani promatrač i sporedni sudionik. U dramskom predahu autor daje riječ zloćudnom Pelenu, koji izriče grozan apsurd vlastite sudbine: "... kako mi se sve na svijetu gadi, osim... nje (Ane), kojoj se opet na svijetu, valjda jedini ja gadim... Pfu! Čovjek bi htio... kostima, krvlju dušom ispaćenom k zvijezdama pod nebesa... da se veže samo o lijepe velike i sunčane stvari, nu jadnik, guba, što se više uvis baca, sve kruće je o zemlju prignječen, gdje je osuđen da se tek krvi, mrvi i bori sa crvima i mravima, što gnjusni po tlima puzu i mile!"

Klasična tragičnost zrači iz ekspresionističke raspetosti Kosorova Čovjeka između htijenja i mogućnosti. Ali uprave u takve dramske tjesnace ovaj autor ulazi s punom energijom rasnog dramatičara, koji uvodi svoje likove i u demonističke sfere: "O ta pusta mladost koja ne pozna uzde ni kandžije! To luđačko opiranje o nebesa, sa visećim nogama ponad ponora", kori Pelenov otac Ante sina zbog njegova ludovanja za Anom koja ga odbija: "Žena ako dolazi kao sreća, ona dolazi sama od sebe", dakle ako postoji obostrana zaljubljenost. A ono što Pelen osjeća prema Ani, čisti je nagon, te mu otac mudrošću iskustva savjetuje: "... svoju strast, bjesnilo, sljepilo i živinski ruktaj pretoči, prevri, prepali, predimi u žuljeve, krvavi znoj, rad i smrtni napor - i sva će ti zemlja zamirisati ružama i tamjanom nebeskim!" Plemenita li i pametna, i čovječna i utilitarna li rješenja, za onoga koji zapadne u muke neuzvraćene ljubavi! Dakle, Kosor je i racionalan. Njegov dramski dijapazon je širok, iako njegovi likovi ne odustaju od svojih nakana, makar im prijete opasnosti, neuspjesi i nerazumno samouništenje. Jer ovog dramatičara i zanimaju nepoznati prostori duše, koja stremi ispunjenju svojih snova, žudnji i vizija. Zbog toga i Pelen ide do kraja: "Ja sav drščem... ispod nogu mi leti ostrvo u pučinu... nevidiva će munja spalit me svega i u pepeo obratit!"

U Kosorovoj leksici nade se arhaičkih pravih rariteta, na pr. atribut "uzorita" uz "šijora Mare". Taj pridjev je ponovno izronio iz jezičke prošlosti u hrvatsku književnu i političku suvremenost, pa se "uzoritost" pripisuje uvaženim crkvenim ličnostima. Na jednom mjestu Kosor piše "Molim te Ane, tekice na stranu" (potcrtao N. F.), u značenju: "malo na stranu". Redovito piše "svijetlo" u značenju "svjetlo", nerastavljen glagolski futur, kao i niz drugih pravopisnih arhaizama koji su odavno prevladani. No to sve ne umanjuje intenzitet Kosorove dramatike. Ona je krepka, snažna, nabijena životonosnom energijom, kojom osviješteni pojedinac teži ostvariti svoje opsesivne žudnje.

Dramski je bio neizbježan susret Pelena i Nijemka, nakon Ribarove vijesti da je ovaj gluhonijemi čovjek progovorio. Pelen ga dočekuje svojom karakternom

superiornošću: "...mumljaš kao razdražen medo u špilji... Motaš se i previjaš... ko da te hridine i klanci stišću... zubasti rukama i grudima... Upireš vječno rukom u nebo i sunce... Budi sretan da ti je Bog nabio obruč na pamet, zavezo jezik i stavio pamuk u uho, manje nesreće osjećaš i čuješ." A kad Nijemak sričući izgovori Pelenovo ime i Ivanovo (tandem: ubojica i žrtva) zlotvor se ne da zbuniti: "...Nu šta me gutaš tako pohlepno očima i otežeš svoje duge labrde, pasja paro? Izlani samo, izmucaj, izbrndaj svu svoju mračnu, vlažnu šikarastu dušu! ...Nu ipak to nije svjedočanstvo... on nije svjedok... za onu noć nema ljudskog svjedočanstva." I sad opet jedan akcent humora, kojim Kosor olakšava dramom bremenite prizore. "Nijemak: I-mmmmm, i, i, i-ma... PELEN (smije se ludo): Pa on odgovara ravno na moje misli! (muca, tepa i on): Nnnnnn, ne-ma? Ttttttt, ti si kenjac, budala, krava, tele, - marš!"

U tragikomičnu prepirku između Pelena i Nijemka Kosor dovodi glavni spiritus movens drame - lijepu Anu, koja zadrži Nijemaka da ne nasrne na Pelena. Nijemak "goropadan i očajan razdere košulju na prsima i stane se mlatiti šakom u grudi, grcajući i provlačeći kroz zube): N, n, n, n! ...Pelen (se smije slavodobitno): Aha medo, vučino, odnijela ti je ona i zadnju iskru soli iz glave... Hvala Bogu, sad ćeš posve pobenaviti! Jesi li vidila, dobra Ane, kakova je to slijepa, mahnita zvjerka!" Gledajući kako se Ana naklono ponaša prema Pelenu, Nijemak "blijedi, zeleni, bori se sa silnim valovima u duši i grudima, a onda mumljajući i koseći Pelena pogledima, odlazi teška, mrtva, polagana koraka)".

Tako negativac Pelen doseže vrhunac svoga uspjeha. Ana mu je sama prišla i pita ga: "Pelene, prosiš li ti mene još i sad? Pelen: I sad, i u grobu, Ana, i poslije moje smrti..." Svoju pobjedu zlodjeli zaljubljenik doživljava kao "Po prvi puta u mome životu uskrsnuće!" Još jedan Kosorov negativac - Guša Rigalin u "Požaru strasti" također je zaljubljen, ali ne u ljudsko biće nego u zemlju ("Ne tajim, draga mi je zemlja, draža od žene, neba, raja"), i na taj način autor je u ova dva lika uspostavio ljudsku ravnotežu. Oni su zli, ali motivi koji ih na zlo potiču ljudski su, razumljivi, i umjetnički i etički kao da Kosor štiti i Pelena i Rigalina, jer daje razmaha njihovim emocijama, zapravo snazi koja vulkanski navire iz njihovih duša. I tu dolazi do Kosorova ekspresionističkog dramskog izraza, koji pomiče i granice moralnih društvenih normi.

Evo Kosor Pelena zaljubljenošću u Anu pretvara u plemenita čovjeka: "Ana: I ne smeta te, što sam zanijela od Ivana? - Pelen: ...Sve dosad me je to smetalo, davilo i morilo ko teška crna moruština i deset smrti, nu odsad... od ovog sunčanog bljeska kad si ti... u moju dušu i srce glasom milosrda, glasom Boga i angjela, prozborila, kad si me preporodila i uskrsla... ništa me više ne smeta... što više sunovrata preko Nevere, bljeska gromova i iskuvane pučine, to više sladi se i veliča moja sreća." I sad slijedi machiavellistički princip da su dopuštena sva sredstva u postizanju značajnog cilja: "Pelen: Sve da sam počinio hiljadu zločina, ako si ti moja, Ana, svijet je savršen i svi su moji zločini ljubavlju oprati (umjesto oprani, pr. N. F.), svi su se obratili u pregoleme uskrsne krijeposti, poškropljene svetom vodom, zakadene tamjanom i opjevane svetim crkvenim korovima!"

Bilo je to dvadesetih godina umjetnički i etički šokantno, jer je takvim svojim poniranjem u prostranstva ljudske duše ovaj autor izlazio iz okvira larpourlartističkog a i socijalno-revolucionarnog pogleda na svijet. Time je Kosor donosio vlastiti revolucionarni pristup dramatici ljudske egzistencije. Budući da se njegov takav dramski senzibilitet nije mogao smjestiti ni u gradanski ni u socijalno-tendenciozni ideološki

koncept, stvorila se klima odbojnosti, i Kosorove drame proglašene su umjetnički i socijalno abnormalnima: "Kosorove drame su hidrokefalne, izgledaju kao da imaju 'elephantiasis ...one su jedan Polifem genijalnosti, koja gleda na jedno oko... Josip Kosor ne stoji pred nama kao umjetnik, nego kao književno čudovište... kao duševni atleta, koji drži zubima jednu ideju što teži deset centi". (Milan Begović, Novosti, Zagreb, 13. XII. 1920.)

Gornji citat odnosi se na Kosorovu "Nepobjedivu ladu", ali se može primijeniti i na "Nijemka", kao i na ostale Kosorove drame, koje su blago rečeno zbunjivale suvremenike, više kazališne znalce nego publiku, koja je osjećala da u Kosora ima nešto impresionantno, privlačno. Baveći se upravo "Nijemkom" dr. Dubravko Jelčić u svojoj knjizi o Kosoru "Strast avanture..." na str. 324 piše: "Svrha umjetnosti, za ekspresioniste, nije da oponašaju prirodu ili društvenu stvarnost, da iznose ono što možemo saznati čulima, jer subjekt koji spoznaje i koji svoju spoznaju izražava nije prosječan čovjek nego čovjek po sebi... iskonski čovjek. Zato ekspresionistički umjetnik ne želi naprosto samo reproducirati čulne senzacije, nego želi biti iznad njih... On hoće da iz samog sebe, pomoću intuitivne konstrukcije, stvori svijet esencijalnog, svijet onoga što je bitno." I još dalje dr. Jelčić tumači na str. 497: "Podsjetimo se... na misli Kandinskog: Stvaranje djela jest stvaranje svijeta; svako djelo nastaje kao što nastaje kozmos. Otuda kod ekspresionista slavljenje umjetničkog stvaranja kao božanskog čina. Pa i kod Kosora!"

On je Nijemaka izjednačio s inkarnacijom "vječne i nepotkupljive pravde" (Jelčić). Nijemak zastupa planine, mora, zemlju, zvijezde i sunce. Istina je da Nijemak živi samo zato da uzmogne reći istinu o zločinu i spriječiti Pelena da dobije Anu.

Ali on to čini i kao realno ljudsko biće, jer je kao i Pelen zaljubljen u Anu. I prema tome ne samo pravdoljubivost, nego i snažni osobni, mogli bismo reći sebični motiv, Nijemaka stimulira da u sebi pobijedi prirodnu deformaciju, da kroz brešu u napukloj nijemosti sričući progovori o istini koja ga muči. Slično će Kosor postupiti i s Pelenom, kada on svoj zločin hoće priznati, ali samo ako dosegne vrhunac svoje sreće od Ane: "... daj mi na put jedan cjelov s tvojih usta!" Na kraju drugog čina dva antagonistička snažna partnera, Nijemak i Pelen, otimaju se o Anu, koja metaforizira neodoljivu, ljepotu žene, čarobni sjaj sadržaja i smisla življenja. To je Kosorov oltar pred kojim padaju na koljena gotovo sva njegova demonska lica. U žudnji za ljepotom i ljubavlju ogleda se dubina njihove ljudskosti. Takve snažne gorostasne ličnosti činile su se Milanu Begoviću kao produkti jednog "književnog čudovišta". U tom je raskoraku između Kosora i njegovih suvremenika bio iskazan nesporazum između jednog zastupnika dramskog ekspresionizma i onih koji taj europski umjetnički smjer nisu mogli prihvatiti i primijeniti u svom stvaralačkom postupku.

Kosora se može na razne načine osporavati, ali u neposrednom susretu s njegovim dramskim iskazom mora se priznati snaga i sugestivnost umjetničkog oblikovanja likova i dramskih situacija. U trećem činu "Nijemka" u prvom prizoru dočaran je lik Svećenika, koji je inkarnacija raspetosti ljudske sudbine između neba i zemlje, s prividnom moći i objektivnom nemoći, da razriješi dramski čvor koji se pred njim ispriječio. Po svojoj dužnosti Svećenik je saslušao, ispovijedio zlodjelog Pelena, i time njegov grijeh preuzeo na svoja pleća, jer ga sveta Crkva obavezuje na šutnju. ali Svećenik je i čovjek, koji u svojoj unutarnjoj meditaciji sam sa sobom razmatra klopku u kojoj se našao: "O ta životinja, o ta zvijer! Što ga nisam opalio s krstom po glavi, umjesto što mi ote krst i

svojim zlikovačkim, poganim ustima poljubi ga... Zmije li otrovne od Pelena,. da se sada osjeća savršeno očišćen, preporeden... do snage i uzrasta nedužnog, neiskusnog mladića i momka, koji će po milosti Božjoj i dobroti srca jedne plemenite žene, da se s njome oženi! ...O ne zlotvore, stani, čekaj, ja nisam ni molio Gospoda da ti oprosti... a ti već juriš s Abelovom krvi u duši... da se survaš u ložnicu i spolnu opačinu..."

U drugom prizoru trećeg čina dramska tenzija dalje raste, jer Svećeniku dolazi Ana, koju prosi Pelen: "On se je ovaj čas, veli, pred vama ispovijedio... još mu se, veli, iz duše sveti duh i tamjan puši." Pravi ekspresionist mističkog nadahnuća zadire u naintimnije kutke duša svojih likova, zazivajući u njima tragične spoznaje: "Svećenik (bulji u nju izgubljeno): Pst, stani Ane, da najprije sa samim sobom govorim! O zašto sam se rodio... i zašto sam se zapopio? O zašto nisam... pasao koze i ovce... Ovako sred demonskih kušnja, u vječnoj borbi sa svojom strašću i krijepošću, u vječnoj borbi sa lažju, vragom i istinom... mi pijemo i jedemo zločin i laž i iznova radamo zločin i laž..." Ove kosorovsko-krležijanske prihosocijalne introspekcije nude još neutvrđenu argumentaciju da je Krleža upijajući čitao Kosora, svoga 14 godina starijeg ekspresionističkog predšasnika. I usput spomenimo da Krleža u svom opusu nema ovako dramatski oblikovan lik svećenika, koji u tjesnacu osobne i općeljudske drame pada u očaj: "... ona crna nula svrćiće danas mene s uma... I zar nije čudo, što se ova kapela nad nama ne... pretvori u staru razbojničku špilju i što se ja ne pretvorim u starog, poludivljeg gusara a ti u moj slatki plijen..."

U didaskaliji na početku trećeg čina autor naglašava da se radnja događa "u ostrovljanskoj kapeli, koja je nekoć bila gusarska špilja", pa i tim detaljom prožima dvije moralne krajnosti, koje se, evo, ispoljavaju i u duši Svećenika, kad iz podsvijesti izvlači potisnutu žudnju da se pretvori u poludivljeg gusara, te da mu lijepa Ana bude slatki plijen. Ovdje se može u Kosorovu Svećeniku nazrijeti budući Don Jere iz "Glorije" Ranka Marinkovića, koji isto tako dolazi u duboko iskušenje, kad pokušava uzdići sestru Magdalenu na pijedestal Majke Božje, a u isto vrijeme proživljava osobnu zaljubljenost i trpi zatomljena tjelesna nagnuća. Kosorov Svećenik najzad nalazi rješenje, da obavi svoju dužnost: "Kćeri moja, okorjeli i u krvi ogrezli kraljevi i carevi uzimali su za žene nedužne, angjeoske, mirisave kraljevne i biskupi i pape su ih vjenčavali, pa zašto ne bih i ja, jedan običan fra Bakonja Grgo, Šime ili Mate, vjenčo jednog običnog lupeža, hulju, ubicu sa jednom običnom, poštenom lijepom ribarskom ženom? ...Jer uistinu, šta bi značilo, to malo zločina, janje moje, u beskrajnom carstvu nebeskom?"

Na više mjesta ne samo u ovoj Kosorovoj drami ima zanimljivih arhaizama; ovdje u prvom prizoru trećeg čina nalazimo u imeničkom i u glagolskom obliku "licumjerac" i "licumjerim" što je stariji oblik od današnjeg "licemjer, licemjerac", odnosno u glagolskoj sprezi "licemjeriti" (Hrvatski pravopis, Babić-Finka-Moguš, Školska knjiga, 1990. pretisak iz 1971). Da li pripisati arhaičkom obliku Kosorov posvojni pridjev od "ostrvo" koji glasi "ostrovljanski" (didaskalija na početku 3. čina), iako bi prirodnije bilo "ostrvljanski", a zapravo je u duhu hrvatskog književnog jezika najbolje "otočki", jer se riječ "ostrvo" više upotrebljava u srpskom govornom maniru.

U lik dopadljive Ane, za kojom čeznu ne samo Pelen, Nijemak i ostali muškarci na otoku, nego i potisnutom željom i Svećenik, Kosor je utkao neukroćenu ženstvenost, koja traži svoju potvrdu u muškom zagrljaju. Ana sluti da joj je zli Pelen gurnuo muža u olujno more s barke na visokim valovima, ali ne može se oduprijeti silnoj putenoj žudnji, koja vatrom iznutra prožima njeno tijelo, te ona pristaje: "Dobro, ja ću zagrliti

Pelena... I pasti s njime u griješnu ložnicu... I u magli strasti zaboravit na ovaj svijet... na opačinu, zločin i krijepost... Doživiću ja s Pelenom još raj na zemlji, hahaha!" Tako je Kosor dramske tenzije obojene apsurdom u dušama glavnih likova učinio scenski napetim, od početka do kraja "Nijemka", jer je razrješenje tek u finalu. Pelen je demon, ali k njemu se postepeno primiče Ana, iako se svjesno odupire, ali jače je ono što u njoj, u njenoj krvi ključa i vuče je u magiju erotske strasti. Posebnu dramsku raspetost Kosor je stavio u dušu Svećenika, koji bježi u poeziju ("Zasadite zemlju cvijetom pravednosti, a nebo ružama mirisnim uzoritosti!"), da ne bi čuvajući ispovijednu Pelenovu tajnu, pogazio istinu, i Anu oslobodio dvojbe - hoće li se udati ili ne? Ali Svećenik je i čovjek s osjećanjima: "Moje bi srce puklo, među inim, već i od zavisti, da podeš za Pelena... Iz tog krvavog (prejaka riječ za svećenika, pr. N. F.) podzemnog razloga, morao bi ja pogaziti sve razloge i izbaciti iz sebe istinu na svijetlo!"

U predahu ove drame nabijene ljudskim emocijama u procijepu istine i laži, nameće se pitanje - zbog čega Kosorovi suvremenici nisu vjerovali ovom dramatičaru, da se iz njegova stvaralačkog bića spontano rađaju snažni i samosvojni likovi, koji imaju demonsku snagu u postizanju opsesivnih svojih težnji. U nizu osporavatelja Ljubomir Maraković je u toku desetljeća korigirao svoj kritički stav prema Kosorovu ekspresionizmu, ali u većine stav prema Kosoru nije se temeljnije promijenio od dvadesetih godina do knjige dr. Jelčića "Strast avanture..." 1988., kada je konačno razjašnjena ova enigma u hrvatskom literarnom stvaralaštvu. Ovom prilikom treba podsjetiti na jednog Kosorova suvremenika, koji je među prvima izrekao suštinske ocjene Kosorovih književnih ostvarenja. Bio je to Kosorov prijatelj Božo Lovrić, koji je u zagrebačkom "Savremeniku" iz siječnja 1914., u tekstu "Značenje Kosorovih drama" zapisao: "Kosor misli da obične stvari, makar bile umjetnički prikazane, nisu kadre da nam pruže jedan uzvišeni užitak... Čak grijeh mu je uvjet da mu se junak uzdigne do veličine. Dostojevski je prvi naslutio tu istinu, pa je stoga skoro same propalice uzdigao do visoke tragike."

Tako je i u "Nijemku" Kosor sagradio snažni lik Pelena, koji je s jedne strane zločinac, a s druge zaljubljenik, i to oboje on čini cjelokupnom ličnošću bez ostatka. Ana bježi od Pelena, ali na kraju ne može se oduprijeti njegovoj demonskoj sugestiji: "Adrijan: ...Ana pristaje ko u ukletom snu". Nije dovoljno uočeno da je Kosor u dramama i satiričar, služeći se groteskom i tragikomedijom, koju u "Nijemku" najslikovitije izražava likom Svećenika, koji se raspamećen muči između istine i dužnosti. Da li odati što mu je Pelen ispovijedio ili prešutjeti i vjenčati zlotvora s nedužnom ženom? Iako je i sam tajno zaljubljen u Anu, Svećenik ostaje tvrdo na ispovijednoj dogmi. Zbog toga će ispaštati i materijalno: "Adrijan: Zbogom drveni Pantelija, više ne ćeš primit od mene lukna: ni pečenog purana, ni grožda, ni sira, ni vina, ni ništa, tek žuć i otrov ću ti poslat!" Tragikomičan je prizor kada i Nijemak vrši pritisak na Svećenika, da ne vjenča Pelena i Anu. Tu Božji čovjek zaziva i nečastivog: "Alepe Satan, pape Satan, pape Satan... U šume i gore među vukove i medvjede, i s njima se tuci, davi i deri..." Ali nijemi pravodoljubivi čovjek od Svećenika i fizičkim atakom traži (dere mu mantiju) da ne izvrši sporno vjenčanje.

Jasne je freudeističke intonacije dijalog između Svećenika i Pelena; prvome je u interesu otezanje onoga što mora učiniti, a drugome da se taj obred makar pod prijetnjom čim prije obavi: "Ili vi mene vežite s njom sa sedmim svetim sakramentom matere Crkve pred oltarom ili ću ja vas pomoću ruku za vrat sa nebesima... Glavno je,

da vi mene svežete, a da se po tom mogu ja s njom sa udima svezat i preplest, a Bog je široke volje, njemu je svejedno što se na zemlji događa. Njemu je jednako mio zlikovac i krijeposnik! Istim suncem on na njih sije!" I Ani se žuri, jer je i u njoj proključao erotski zanos: "I ja sva zamirem od dragosti, pakleni zaručniče..." Ali u Ane još ima kritičkoga, još ima nade u Svećenika, da progovori i otkrije tajnu: "Ja hoću da prodrem i progrizem munjom u njegovu savjest"; tu ekspresionistički poetizira Kosor Anine misli i emocije u zgusnutom dramatskom trenutku, koji nadahnjuje i Svećenika: "... U svatove tvoje doći će božji poslanik, Ana, u kolima sunčanim, a pod koja su upregnuti bijelci sniježni."

Slabog je dramskog napona nagli preokret s kojim izlazi Ana pred Svećenika i Pelena: "... vjenčaj ga sa kozom il ovcom, svećeniče, a sa mnom ne! ...Pelene, ja sam te tek stavljala na kušnju, da izvučem iz tvoje pogane duše istinu! ...Nu ti si novu podlu obrazinu bacio pred istinu..." No to je samo pokušaj da se ta slaba žena otrgne od svog senzualnog bića, jer kad Pelen ospe paljbu svoje žestoke ljubavi na njeno slabo srce, "Ana (smijulji se blijedo): ...Vidim da mi je suđeno da se udam za udes... ma sa dva života: sa svojim i sa djetetom pod srcem..." Zatim stiže još jedan mučitelj Anina srca, koji gorilskim napadom izbaci iz crkve i Pelena i Svećenika, te sklopljenih ruku zamumlja pred Anom: "U,u,u,u!" A ona mu se odupire: "... dok jurišaš na me sa dvije plamene usijane luči u očima... Ako si uistinu angjeo, čovjek i od Boga, a ti ne riči, ne mumljaj, nego progovori kao čovjek! ...pravim ljudskim glasom - istinu! ...Ako je... u tvojoj duši istina, onda će rastrgat mračne spone tvojih moždana i zagrmjet gromom ljudskog glasa!"

U dramaturškom propitivanju Kosorovih drama može se s lakoćom uočiti da one nose bogate vizualne, čulne i sadržajem ponuđene izražajne glazbene dimenzije. U mnogim prizorima osobito kada Kosor dramatizira događanje u pejzažu iz dubine radnje navire imanentna glazbena interpretacija, pa je čudno da još nisu skladatelji opernih drama ili dramskih opera otkrili inspirativni Kosorov svijet, koji se, evo, i u "Nijemku" iskazuje na više mjesta kao libreto za operno i baletno zbivanje na sceni: "(Nijemak se stane sav trzat u grudima i promuklo jecat; izvana čuje se zvižd oluje, a zatim vidi sijevanje munje, za kojim umah slijedi strašna ruka, tresak i udarac gromova, kao da se prolama ostrvo." I dalje, s autorovom naznakom glazbenih akcenata: "... (modar bljesak munje zalepršа i strašni potresni, orkestralni udarci gromova sa rikom i zavijanjem i fićukanjem oluje, rastegnu se ostrvom)."

Bitniji od ovih epizodnih glazbenih akcenata za operno tumačenje su Kosorovi likovi koji u sebi nose širok ekspresionistički raspon emocija i dramskih proturječnosti, u prostorima duša koje streme slobodnom, nesputanom izražavanju svojih žudnji i potisnutih ostvarenja. U drami "Nijemak" Kosor je komponirao pravu wagnerijansku atmosferu sučeljavanjem čovjeka, prirode i Boga: "Marija (jecajuć): O Bože, Svevišnji oče, ako si mi uzeo sina po Neveri, Nevera evo opet bjesni ostrvom i pučinom, povrati mi sina po Neveri! Budi milostiv i pravedan! ...ja ne mogu vjerovat da je Ivan mrtav, da je ispod pučine... Ja ga gledam u daljini ispod spuštenog neba gdje se bori sa olujom, munjama, pučinom i strašnim usudom... nu on je bezdano, okeanski jak i nadvladat će crne neprijatelje... Adrijan: ...O munjo, gromovi, strašna Nevero i ti najstrašniji vječni Bože... budi milosrdan i pravedan svojim stvorovima... Ribar (prema nebu): ...O daj jednoć učini čudo nad čudima i ukaži nam se u ljudskom liku sa svojom Svemoći, da te mi svojim očima vidimo... svojim rukama opipamo! Pojavi se tako Svevišnji u odori

od zvijezda... onda smo sigurni za svoje uskrsnuće, al ovako iz sviju grobova led nas bije i prijeti ponor crnog ništavila."

U završnici ova drama ima zaista fantasmagorično-operni finale, jer se u jecajima dozivani i u Neveri nestali Ivan vraća, pojavljuje se u trenutku kada se u kapeli pripremalo vjenčanje Ane i Pelena. Ivan stiže među žive kao deus ex machina ili kao duh Banqua u Shakespeareovu "Macbethu", kada zla savjest progovara iz duše kralja ubojice. Ali Kosor je ipak realističan dramatičar. On fabulom objašnjava kako je Ivana oluja izbacila daleko od njegova otoka na obalu gdje je slučajno naden "mokar, usoljen i razdrt", i dok se zbiva čudo u kapeli, vani je "zvižd i stogrli jauk oluje" koja "krši loze, debalje i trese krovom i oknima kapele, da jadno i podmuklo cvile". Dramatičar s posljednjim prizorima stvara bogatu mizanscenu, tako da se Ivan ne otkriva glavnim akterima, nego sa strane, sa žandarima skriven u dijelu kapele koja je nekad bila gusarska špilja, promatra kako Pelen pred oltar vodi njegovu Anu kao nevjestu na vjenčanje, dok roditelji Ivanovi idu uplakani u povorci, uz riku i pobunu Nijemaka na začelju. Ana je okićena ružama i ružmarinom, Pelen s koviljem za kapom. Demonska je atmosfera: "Svi neprisebni i osvijetljeni nekud fantomskim svjetlom: Pelen (uzrujano, grozničavo): Brzo, brzo, dok se medvjedska neman nije uvalila za nama i pomela sve." Zaključavši željezna vrata kapele Pelen spriječi Nijemku ulazak, ali svi osjećaju da to nije dovoljno: "Ribar: ...Kako je divovske snage, srušiće vrata i srđben, vijoglav i razrjaren provalit unutra... sliči orkanu i pučini kad svetkuju bijesom..." Pelen požuruje svećenika da ih okiti prstenjem i zaveže "crkvom i zemljom i nebom", al tada se začuje lupa kamenih ploča na krovu, dok Pelen izriče apsurdno-iracionalnu spoznaju: "O kako sam sav iščeznuo i izgubio se iz sebe!" I to pridonosi da mu iz ruke ispadne jedan prsten te zveknuvši otkotrlja se: "O Bože, kako si zloban! ...kojom to demonskom silom tučeš me po ruki" (umjesto po ruci, pr. N. F.). Ana je također uznemirena: "... čujem neki tajni šapat oko sebe... Ribar: Hahaha! Još jedan čas i Nijemak je srušio krov kapele i spustio se povampiren na naše glave... Pelen: ...vjenčajte ili ću se zagušiti... Ribar: ...Sotona ga davi... Svećenik: ...velike se sile bliže!"

Nastupa finalna ekstaza drame u kojoj akteri reagiraju potenciranim iskazima iracionalnih spoznaja. Dok Pelen zaziva "... drž prstenove, diži kalež, tamjana, tamjana, tamjana", a zatim neartikulirano: "A-a-a-a-a! ...Sreća ...krv, tajna - Nevera", Ana se trese od luđačkog smijeha... Pelen "seže grčevito rukom prema vratu svećenikovu... U to praćen urnebesom, munjom, olujom i gromovima, spusti se ozgor Nijemak osvijetljen modrim lepršavim bljeskom munje i ...njegova šapa skvači Pelena za grlo..." To je trenutak istine kad se iz Nijemkova razvezanog grla probiju četiri suštinske riječi: "P, p, ppp, elen j, e, u-da-vio I-vana!" I kad bi trijumf pravde morao grunuti iz usta, očiju i duša prisutnih, Kosor uvodi na scenu živog Ivana koji s dvojicom žandara provali iz podzemlja u kapelu. Zavlada grobna stanka, koja akumulira ne samo vizualnu nego i glazbenu dramatsku energiju. Opernim izrazom ta bi se slika mogla izuzetno bogato, sugestivo dočarati u srazu, stapanju umjetničkog oblikovanja čudestvenih, demonističkih i dramskih realnih datosti Kosorovih osebujnih likova i scenskih maštovitih situacija.

Takva bujna dramatika, prožeta onostranim, nadnaravnim zbivanjem, nije mogla biti prihvaćena dvadesetih godina u HNK u Zagrebu kada je Kosor bio jedan od naplodnijih dramatičara, jer je u to vrijeme karakteristična "posvemašnja zatvorenost naše pozornice za njemačku ekspresionističku dramu... a sličan je odnos spram francuskih nadrealističkih pokušaja i ruskog futurizma... Razlozi jamačno nisu samo

estetičke naravi." (Senker, Pogled u kazalište, str. 71). Odbojan stav prema Kosoru nije potjecao samo iz činjenice da je on bio promotor njemačkog dramskog ekspresionizma, nego i zbog profila tadašnjih "... kazališnih kritičara koji pokatkad s dramaturških i estetičkih, kadikad s posve osobnih - "klanovskih", političkih i ideoloških - stajališta vrednuju i tumače zbivanja na pozornici." (Senker, str. 69). Takvim kritičarima Kosor nije ostajao dužan; ulazeći u polemike i braneći umjetnički integritet svojih djela, Kosor je bio i žestok i ličan. Tako je 1923. u zagrebačkom "Pokretu" od 16. 6. vrlo revanšistički napao "Obzorova" kritičara Vladimira Lunačeka, kojem kako kaže Kosor "...ne ide u glavu što sam ja kao bivši pisar mogao napisati *Požar strasti*, a on kao bivši medicinar ništa nego tek mora kao Cerberos zavijati i sliniti iz 'Obzora' na talente i iznašati noćnu posudu dr Dežmanu. Shvatljiv je njegov jal no neopravdan. Bijaše mu se roditi kao talenat, a ne kao inferiorna parijska duša, koju nikakva školska kvalifikacija od ukletoga poroka ne može da opere." Kosor je polemizirao i s upravom HNK koja mu je odbijala ponuđene tekstove drama. Sačuvano je Kosorovo pismo upravi kazališta, poslano 1. 6. 1926. iz Londona, u kojem s nezadovoljstvom prima k znanju da mu je drama "Nijemak" "po lektorskom kolegiju za dramska djela - koga ja doduše za svoja djela ne smatram kompetentnim"... odbijena. Za uzvrat Kosor nudi upravi HNK četiri svoje druge drame, čiji su se tekstovi već nalazili u arhivu kazališta. Kosor ne zaboravlja podsjetiti one koji onemogućuju postavljanje njegovih djela na scenu: "Uprava krupno griješi na meni, literaturi, publici, glumcima... U svakom slučaju ja imam više prava da se moje drame prikazuju u narodnom kazalištu u Zagrebu no da u njemu egzistira jedna klikovska antikulturna uprava."

Nisu Kosoru takvi napadi pomogli, jer mu povrijeđeni upravnik teatra Julije Benešić odgovara: "...ne mogu Vam odgovoriti na Vaš prijedlog o igranju Vaših drama, jer ne želim da dobijete dojam da sam se Vaših prijetnja uplašio..." (Institut za književnost i teatrologiju, Benešić, Theatralia). I zaista, ni jedna od ponuđenih Kosorovih drama nije prihvaćena, nego je u HNK, nakon odlaska Benešića s položaja upravnika, kada je Milan Begović sjeo u stolicu direktora drame, obnovljena stara Kosorova drama "Pomirenje" (1. rujna 1927), što je ipak obradovalo autora, koji iz Pariza 27. 4. 1927. piše Begoviću: "...čestitam Tebi i kazalištu... da si postao ravnateljem drame! Hvala Ti na pismu. Ovo je prvi puta da mi je od strane kazališta pisano u pogledu prikazivanja..." Eto, Begović je ispravio svoj sud o Kosoru iz 1920. kada ga je ironično apostrofirao kao "književno čudovište", a njegov produkt da su "jedan Polifem genijalnosti, koja gleda na jedno oko".

Finalni tuševi "Nijemka" su u ekspresionističkom trijumfu prirodne pravde, koja afirmira dobre, humanističke energije onih koji su kroz iskušenje (Ivan) stigli još jači i ljudskiji u život i njegove tijekove. On je velikodušan, ne optužuje Pelena za potvrđena zlodjela: "Pelene! Ja te nisam optužio radi pripravljenog umorstva, nek ti Bog i vječna pravda sudi, nu ti si vojni bjegunac... ja te predajem u ruke ovih kićenih djevera (pokazuje na žandare) i nek te oni vode na drugi pir... tamo odkud si pobjegao u Makedoniju i Arnautluk... i tamo okušaj svoje zlikovačke ruke sa grabežljivom zvjeradi i ljutim Arnautima..."

Kosor je ekspresionist u stilu svog shvaćanja dramatike glavnih likova: "Moji junaci povode se za glasom života... i poraz im je slast, pa im je slast i citkaj kad pobijede, a jednaka im je slast kad njih više sile pobijede..." (Jelčić, str. 125). U tom duhu i demaskirani i na tlo oboreni Pelen ne predaje se: "...ti ćeš mi sudit... kad ni

Boga ne držim za to vlasnim... Ha ha ha ha! Ja sam bačen u život bez pitanja i volje i na meni je kako ću s njim... Šta me gledate... šta padate u se ko miševi u rupu od prirodenog ništavila... Ja sam uvijek mislio svojom glavom i bio svoj... Adrijan: Žandari, začepite mu usta... Ivan: Pustite da se izriga! Pelen: Nu šta bacam riječi u vjetar i biser pred svinje... Kad sam ja dizao ruku da zagušim tebe, ja sam je dizo da zagušim usud, što se lupeški baca pred sve naše snove... Pfuj na taj život... na vašu vlast i na vas sve..."

Ne mogavši kao Lukan iz "Nepobjedive lade" da s ugrabljenom djevojkom koju je demoski očarao, pobjegne u nepovrat, Pelen u posljednjem prizoru "Nijemka" hicem iz pištolja sam sebi oduzima život. To je kosorski dramski šok, koji izaziva pijetet: "Svećenik...: Kleknite! ...Ne pred njim nego pred tajnom života... čuje se gorki potresni plač."

Nevenka PERAČKOVIĆ

Ars poetica

Zavarati svakodnevni zvuk
u prizmi mašte od čelika
i šutke tražiti nacrte i zanesenosti,
bojati se da nas netko ne vrati u običnost.

Pamtiti djeliće crteža neiscrtanih,
podavati se potpuno čudotvorstvu nadahnuća,
nježno hodati po oblacima
i diviti se Graditelju svemira.

Doticati smisao nematerijalnog postojanja
u mirisima neodoljivim,
polagati pravo na budućnost svjetlosti
i slušati kako se voda penje u listove.

Tražiti svoj neovisni stil na ribovima latica
i kistu davati značenje produžene Božje ruke,
i poeziji dizati nadosjetni obzor gorostasni
u beživotnu lovu na dojmove.

Shvaćati neprolaznost savršenosti stvaralaštva
i umjetničke darovitosti kao kapi bezvremenske vode
s kratkim dionicama naših ovozemaljskih života,
što su tek male pozadine trajnosti uzornih nam radova.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Božica Brkan: VETRENICA ILI OBITELJSKA ARHEOLOGIJA,** CIP, Zagreb 1990.
2. **Šimun Jurišić: ZABORAVLJENI SVEĆENICI - ŽIVOTOPISI,** Split 1995.
3. **Janko Crljenica: GAROFULA U CVITU,** Matica Hrvatska-ogranak Pula, 1994.
4. **Janko Crljenica: ODMORI SE, MAMA,** Matica Hrvatska-ogranak Umag, 1994.
5. **Marin Mladinov: KRIŽ NA KOSTIMA PRAVEDNIKA,** Split 1994.
6. **KAJ,** 3/95., časopis za književnost i kulturu, "Kajkavsko spravišče", Zagreb.
7. **SLUŽBA BOŽJA,** 2-95, liturgijsko pastoralna revija, Franjevačka teologija, Makarska 1995.
8. **MATICA,** časopis Hrvatske matice iseljenika, Zagreb 1995.
9. **ZVONIK,** 12/1995., Rimokatolički župni ured sv. Roka, Subotica 1995.
10. **2000,** 84/85, 1995., časnik za mišljenje, umetnost, kulturna in religiozna vprašanja, Ljubljana 1995.
11. **Stjepan Džalto: EVA I JA,** Zagreb 1995.
12. **Stjepan Džalto: NOVO SELO,** Zagreb 1995.
13. **Marijan Karabin: RAZGALJENA DUŠA,** Donja Stubica-Schaffhausen, 1995.
14. **KATEHEZA,** 3/95., Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1995.
15. **Pavao Despot: KRIK OLTARA,** Ogranak Matice hrvatske Zadar, 1995.
16. **BOGOSLOVNI VESTNIK,** 55 glasilo Teološke fakultete Univerze, Ljubljana 1995.
17. **Ivan Golčić, Hrvatske adventske popijevke** (harmonizirane za mješoviti pjevački zbor), izd. HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1995.
18. **Ivan Golčić, Hrvatske božićne popijevke** (harmonizirane za mješoviti pjevački zbor), izd. HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1995.
19. **Josip Cvrtila, Ivanjska noć, i druge priče i pripovijesti,** izd. Hrvatski pedagoško-književni zbor i CID-PROM, Bjelovar, 1995.
20. **Željko Sabol: DOMOVINSKI OGLEDI,** "Mate Lovrak", Zagreb 1995.
21. **Đuro Vidmarović: GRADIŠĆANSKO HRVATSKE TEME,** Libellus, Rijeka 1995.
22. Grupa autora: **BRBINJ KROZ POVIJEST,** Mjesni odbor Brbinj i župa Brbinj, Zadar 1995.

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Mora li hrvatska povijest biti prevrednovana!?

Refleksi neovisne svijesti

Ako je povijest put prema Istini i Slobodi, onda se svaka potraga za objektivnom spoznajom mora smjestiti unutar tih pojmova, kako bi došla do što veće izvjesnosti i sigurnosti.

Svaki put podrazumijeva vrijeme. Ljudsko iskustvo dosad poznaje dva aspekta vremena: kozmičko i povijesno vrijeme. Kako se kozmičko vrijeme događa u ciklusima, bez čovjeka, ono je zapravo vječno vraćanje jednakoga. Ljudsko vrijeme zapravo je temeljna struktura opstanka te ono biva "imenom za istinu bitka" odakle proizlazi i njegova povijesnost - simultanost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

E da bismo ostali u samoj srži upitnosti, moramo strogo razlikovati povijest od povijesnosti. Povijest je ono što se odista zbiljski dogodilo. Međutim, svaki čovjekov pokušaj da osmisli vrijeme, svoju prošlost, zahtijeva misaoni odnos, dakle filozofiju povijesti koja nastoji objasniti je li "zbivanje u svjetskoj povijesti bilo umno". Svrha je filozofskog razmatranja ukloniti slučajnosti kao "vanjske nužnosti". Svjetska povijest, kaže Hegel, zbiva se na "duhovnom tlu", a supstancija duha, njegova bit jest - sloboda. Sloboda bi dakle bila "jedina istinitost duha". Duh ima svoje središte u sebi i njegovo jedinstvo nije izvan njega. Za razliku od materije, duh je "bivstvo-kod-samoga-sebe", a to je upravo sloboda, jer "sloboda znači ne zavisiti od nečega drugoga". To je samosvijest. Samosvijest omogućuje samodjelatnost, riječju - slobodu. Stoga je povijestan samo čovjek jer je on umno biće. "Umno i ne može doći do svoje egzistencije nego preko ljudskoga znanja", pa zapravo cjelokupna svjetska povijest pokazuje kako duh postupno "dolazi do svijesti i htijenja istine". Na upit što je *istina*, čovječanstvo je odgovorilo na više različitih načina. Naravno da nije doseglo odgovore. I bolje što nije. Jer, kad bi se spoznala istina, prestala bi svaka potraga za njom. Ali, prema Hegelu i mnogim drugima, ono što je cjelovito ujedno je istinito. Kad nam se biće raskrije u svojoj cjelini, u svojoj biti, mi smo otkrili njegovu istinu. "Bit se otkriva u pojavi, a pojava se pokazuje kao izraz određene biti", objašnjavaju suvremeni mislioci. Istinu potvrđuje ili opovrgava vrijeme, povijest dakle. Kako su prema filozofiji Istina, Dobrota, Ljepota, Sloboda u biti identične, a svjetska povijest da bi napredovala mora biti umna, njezin je interes da *spozna* razvoj ideje slobode koja i opstoji kao *svijest* o slobodi. Stoga je Hegel više puta ponovio da je svjetska povijest razvoj pojma slobode, ali nema ostvarenja slobode bez svijesti o slobodi. "Stvarnost" u kojoj individuum može ostvariti svoju slobodu jest *država*. Jedinstvo čovjekove volje i općega dobra u svome konkretnome obliku jest država. Njezin je temelj ustav "ozbiljena umnost", tj. sjedinjenje slobode i nužnosti. Zakon je zapravo "volja u svojoj istini" pa je slobodna samo volja koja poštiva i sluša zakon jer time slijedi samu sebe te je i "sama kod sebe i slobodna". Kako samo *cjelovit* čovjek može biti *istinit*, dakle i slobodan, "život po istini

najadekvatniji je čovjekov odnos prema svemu". Izazov koji zahtijeva odgovor može se dobiti ako se sagleda u cjelini života i svijeta!

Je li bio potreban ovoliki uvod da bi se otpočeo govor o hrvatskoj povijesti, odnosno o njezinu prevrednovanju? Ili, s aspekta filozofije povijesti i teorije pravde, je li hrvatska povijest samo nešto što se istinski zbilo ili ona nosi i elemente povijesnosti. Ponekad i sama upitnost nudi određene odgovore.

Budući da se u svim nacionalnim povijestima događa određeni nesklad između nacionalnih mitova i povijesne zbilje, treba pogledati i provjeriti da li se takav raskorak dogodio u hrvatskoj historiografiji. Postoji li nesuglasje između mitologije i povijesne zbilje? Kako netom rekosmo: povijesnost je kontinuirani niz smislenoga zbivanja. Povijest nije proizvoljnost, anarhija samovolje i slučajnosti nego stroga zakonitost. Stoga povijesni čovjek, za razliku od prirode, nema povijesti nego je sâm svoja povijest. Daleko od povijesnosti kao "bivstva-kod-samoga-sebe", Hrvati nisu svoju povijest mitologizirali, ali su joj ipak davali nimbus metafizičnosti. Često su joj se obraćali kao Zidu plača, uporištu koje svoj bitak ima u simbolici, u metafizici. Nestvarno je dobivalo obrise stvarnosti, opsjena postajala istinom. A da Hrvati doista nisu živjeli svoju povijesnost, svjedoče i nasilja koja su se dogodila nad hrvatskom poviješću.

Prvo je nasilje nametanje *slavenskog podrijetla*. Kako za tu hipotezu nema pouzdanih materijalnih dokaza, znanost je ustupila mjesto politici, čitaj ideologiji. Za *iransku teoriju* postoje mnogi dokazi povijesni, etnogenetski, lingvistički, kulturni, vjerski, filozofski, teološki... Hrvatski grb, često zvan šahovnica, starodrevni je mazdaistički simbol mudrosti koji izmjenama bijelih i crvenih polja otkriva dubinu mudrosti, odnosno duhovnu produbljenost. Kralj kraljeva Darije I. Veliki, neprijeporni autoritet svoga vremena, u jednom proglasu iz 520. pr. Krista kaže (u prijevodu): "Hrvat Vivana moja ban i kralj u Hrvatskom kraljevstvu" (M. Ćurić). Istovjetnost Zarathustrina nauka u bosanskih bogumila (Hrvata) i Staroiranaca svjedoči o istoj prapostojbini i etnogenezi.

Povijesno utemeljen narod, Hrvati, nakon dolaska u ove krajeve namah stvaraju i svoju državu. Već se knez Trpimir "ponaša kao samostalan vladar" a tvorac povijesnog zaokreta knez Branimir (879-892) prvi je hrvatski neovisni vladar. Pape, kao vrhovni tadašnji autoriteti, obraćaju mu se s umiljatom riječi: *Dilecto filio Branimir*. On je ujedno i princeps i *comes, dominus i dux*. Njegovo ime s kamenih natpisa odolijeva vremenu i stremi u vječnost.

Razdoblje pune povijesnosti, od 9. do početka 12. st.

Vrijeme od dolaska Hrvata u ove krajeve, za opće seobe naroda od istoka prema zapadu, nazvao bih *razdobljem pune povijesnosti*, jer je tada Hrvatska suverena i samostalna, a od 852. sasvim neovisna. Ovdje nam nije svrha razrađivati to razdoblje u potankostima, ali mislim da je ono pravilno vrednovano jer se dogodila"suglasnost spoznaje sa stvarnošću", a to odavno slovi kao istina. Ono što je istinito odgovara zbiljskome, a zbiljsko je ono što jest. Tako se krug zatvorio. I naša teza ulazi u obzorje netom postavljenih postavki. Dakle, vrijeme od 9. pa do početka 12. st. (1102) nazivam razdobljem *pune hrvatske povijesnosti*, jer je tada Hrvatska slobodna, neovisna i samostalna. Vrhunac je svakako kralj Tomislav (10. st.) koji je apsolutna povijesna punina. Hrvatska tada, kako svjedoči francuski povjesnik Rambaud, stoji na čelu

"južnoslavjanske civilizacije". Petar Krešimir IV. (1058-1074) Hrvatsku drži na istoj razini. Toliko hvaljeni i slavljeni Dmitar Zvonimir (prestao postojati 1089) prvi je navještaj hrvatskoga povijesnog sutona. Što je drugo mogla njegova ljupka supruga, podrijetlom Mađarica, nego nakon smrti svoga supruga na hrvatsko prijestolje pozvati svoje. Je li se tada, Zvonimirovim pozivom na vjernost papi, dogodilo prvo hrvatsko "odustajanje od povijesnosti" kao što se to zbilo biblijskom izraelskom narodu pri prijelazu preko pustinje, teško je sa sigurnošću odgovoriti.

Drugo razdoblje od 1102. do 1918, vrijeme uvjetne povijesnosti

Kako to razdoblje ima odista velik vremenski raspon, reći nam je, jer se ne bavimo kronologijom nego povijesnošću povijesti, da je to mrtvi hod hrvatskog nacionalnog trajanja, budući da Hrvatska postoji s "ograničenim suverenitetom" i načetim nacionalnim identitetom. Makar se ne gubi *kontinuitet državnosti*, Hrvatska ipak ne postoji u punini političko-povijesnog suvereniteta. Ona nije subjekt svoje sudbe, nego se za nju izborava. Čak se pouzdano ne zna gdje je potpisana *Dogovorna nagodba 1102.* (Pacta conventa): u Križevcima, Bjelovaru ili u Biogradu na moru. K tome, i Mađari kao supotpisnici tvrde da je dogovor umnogome drukčiji od hrvatske interpretacije. Pouzdani povjesničari tvrde mi da je i izbor Habsburgovaca u Cetingradu veoma nejasan. Dakle, nejasnoćom na nejasnoću ne može se dogoditi jasnoća, jer tada ni dijalektika nije imala svemoć pretvorbe. Uzalud je Ivan Zapolja bugario da je on zakoniti hrvatski suveren pozivajući se na krunidbu krunom sv. Stjepana.

Da bi apsurd bio veći, upotrijebit ćemo ovdje ironijski diskurs, filozofski nemoguć ali povijesno-politički moguć, navlastito kad se radi o hrvatskoj povijesti: od 1102. do 1918, Hrvati su samo participirali na svome nacionalnom i povijesnom identitetu ali ga nisu ostvarivali. Kliktaj bana Erdödya na saboru u Budimu 1790: *Regnum regno non praescribit leges* samo je potvrda te podređenosti. Pape, koji su se u vrijeme hrvatske pune povijesnosti obraćali hrvatskim suverenima ljupkom riječi, odjednom nalažu. Lav X., toliko zaslužan za Hrvatsku kao "predziđe kršćanstva", izaslaniku bana (i kardinala) Petra Berislavića - Tomi Nigeru, koji je *ničice* pao pred njegove noge i kardinalâ svete rimske Crkve i "plačnim glasom" molio pomoć, nalaže banu Petru da izdrži: "Stoj hrabreno i ne dopusti da ti narod klone duhom nego sjedinjen s tobom suzbije neprijateljsko bjesnilo!" *Dano u Rimu godine Gospodnje 1516.* A pomoć? Nije spomenuto. Karlo V. Habsburgovac podupirući nastojanja cara Maksimilijana da Petar Berislavić bude proglašen kardinalom (što se i dogodilo, ali je kardinalski grimiz zakasnio, jer je Petar uto poginuo), u jednom pismu "prijeti" Petru: "Znaj, da se od tebe po dužnosti zahtijeva ona krepost zbog koje si toliko hvaljen!" Naša je dužnost dakle: biti vječito predzide kršćanstva kako bi Europa mogla gradidti katedrale s raskošnom portalnom čipkom i uživati u tome što za nju ginu barbari. Sâm sigetski junak, Nikola Šubić Zrinski, prema riječima Oca Domovine Ante Starčevića, nije pao za svoju Domovinu nego braneći njezine neprijatelje, tj. Austriju. Mehmed-paša Sokolović, drugi Hrvat u tudinskoj službi, kad je vidio da Zrinskome nema spasa, više ga ne tuče topovima nego mu strelicama šalje poruke i poziva na dogovor. Ali, Zrinski ostaje vjeran "Njegovu Apostolskom Veličanstvu". Tako su dva Hrvata iskrvarila za tude probitke. Nagrada: junačka smrt. Let u legendu!

Tako hrvatska povijest uporno postaje Zidom plača: spomen na ono što je moglo biti. Kategorija povijesnosti kao pogled u budućnost, očito je izostala. Povijest kojom

se proteže *lelek* ne može se nazvati povijesnom. O tome sam već više puta zborio; i još ću!

Dok bi temeljna odrednica dosadašnje hrvatske povijesti bila - *ahimsa*, nenasilje, nenanošenje nasilnosti, nad njom se vazda činilo nasilje. Da bi se oduprli nasilju austrijskog cara Leopolda I, Zrinski i Frankopan pokušali su urotu. Njihova maksimalna naivnost adekvatno je i vrednovana. Optuženi su za *veleizdaju*. Ni to nije bilo dosta. Na njihov grob stavljen je natpis:"Učite se, smrtnici, čuvati vjernost kraljevima i Bogu", jer, "ako slijepac slijepca vodi, obojica padaju u provaliju" a to se, kako iz poruke slijedi, dogodilo spomenutoj dvojici. I na kraju vrhunac ironije: "Ambitionis meta est tumba!", oliti na hrvatskome: "Častohleplju je svršetak u grobu!" Međutim, ironija je rasla u skladnu crescendu. Njegovo očinsko i Apostolsko Veličanstvo, car Leopold I, namah je platio 5 000 sv. Misa za duše ubogih slijepaca i naredio da zvone sva zvona u Njegovu carstvu, kako bi se izrazila očinska sućut i carska pobjeda nad veleizdajom. Odista carski i očinski!

Treće razdoblje od 1918. do 1941, ili vrijeme antipovijesnosti

Kako je to razdoblje odviše *svježe i zorno*, jer su živi mnogi njegovi suvremenici i suputnici, mislim da je vrednovanje izrečeno u samom naslovu: *vrijeme antipovijesnosti*. Svi znamo da je versailleska Jugoslavija kao "zemlja u nastajanju" zapravo bila vrhunska ironija tadašnje moralno mrtve Europe. Hrvatska gubi svoj povijesno-politički identitet, postaje pokrajinom u mutnoj Kraljevini SHS, a sve što je pokazalo bilo kakav nacionalni propanj, došlo je pod pravorijek puščane cijevi. Redaju se atentati na svaki zalet hrvatske nacionalne samosvijesti. God. 1928. izvršen je atentat u beogradskoj Skupštini na Stjepana Radića i njegove životne i političke suputnike Pavla Radića i Đuru Basaričeka. God. 1931. ubijen je u Zagrebu, na ulici, dr. Milan Šufflay, albanolog svjetskoga glasa i jedan od prvih povjesničara koji su hrvatsku povijest promišljali znanstveno i filozofski. U povodu toga velikosrpskog zločina prosvjedovali su A. Einstein, najveći fizičar našega stoljeća, potom H. Mann, veliki njemački pisac i mnogi drugi umnici i umjetnici. God. 1932. izvršen je atentat na dra Milu Budaka, pisca "Ognjišta", velike seljačke epopeje iz ličkoga života. Tada je 209 najuglednijih hrvatskih književnika, umjetnika, kulturnih i drugih djelatnika objavilo "Protest i apel" povodom toga podloga čina. Atentatori ne samo da nisu bili kažnjeni, nego su od službenih vlasti zaštićeni. Nešto prije (1929) kralj Aleksandar Karađorđević zaveo je diktaturu ljupkom riječi: "Mojim milim narodima". Bespuće je raslo a Hrvatska je sve više tonula u nepovijesnost. Teror nad Hrvatima i rastakanje njihove nacionalne i povijesne supstancije, temeljna je odrednica toga razdoblja kao "zajednice ravnopravnih naroda". Velikosrpstvo je našlo zgodan plašt, koji mu darova demokratska Francuska, ali on je, srećom, bio odviše proziran te su Hrvati sasvim razgovijetno vidjeli u kakve ralje srljaju. Partija je poslije pokušala prevrednovati to razdoblje. Bio je to generalni trening za kasnija bespuća.

Četvrto razdoblje od 1941. do 1945, ili pokušaj povijesnosti

Kako je cijeli ovaj umni napor i pisan s nakanom da se pravilno vrednuje, odnosno prevrednuje cjelokupna hrvatska povijest, objektivan pristup razdoblju Nezavisne

Države Hrvatske u skladu je s ovim nastojanjem. Mogućnost slobodna i objektivna govora o tom razdoblju, već je određeno vrednovanje. Mislim da je tako postupio i dr. Hrvoje Matković. Bez obzira na "specijaliziran pristup", držim da je taj pristup ipak povijesno poglavlje u hrvatskoj historiografiji. Budući da povijesnost u svojoj punini znači *samostalnost, samobitnost, samosvojnost i cjelovitost*, a samo cjelovit čovjek može biti *istinit*, riječju *slobodan*, onda je razdoblje Nezavisne Države Hrvatske pokušaj povratka u puninu povijesnosti kakva je ona bila u vrijeme hrvatskih knezova i kraljeva domaće krvi. Ali, kako se taj pokušaj nije dogodio u punini, nego je svoju bit tražio u drugima, dakle tragao je za "metafizičkim uporištem" koje se proteglo do danas u obliku UNPROFOR-a i UNCRO-a, stoga to razdoblje nazivamo "pokušajem povijesnosti". Hrvatska državotvornost progovorila je u tom pokušaju svom žestinom zakona "tla i krvi". Znameniti hrvatski "inozemac" Dušan Žanko pišući o Milanu Šufflayu ustvrdio je da "mistik i znanstvenik imaju podjednako pravo". U tome se krije obzorje hrvatske metafizičnosti u pristupu povijesti kao znanstvenoj disciplini. Pristup umjetnosti nužno mora biti protkan metafizičnošću jer je umjetnost po svojoj biti metafizična, neshvatljiva i nedohvatljiva, ali znanost zahtijeva pristup *lege artis*, što će reći, poštujući znanstvene zakonitosti.

Za vrijeme NDH progovorila je hrvatska povijesnost koja se nije mogla ostvariti u cjelini jer je vrijeme na njoj ostavilo teške tragove, ali je ona ukazala na svoja ishodišta: samostalnost i neovisnost, dakle htijenje za vlastitom državom. Napori u tom smislu gube nekadašnje kvalifikative, tj. da je ustaški pokret imao fašistički značaj, da je bio domaća kontrarevolucionarna sila, i tome sl. Riječ dra H. Matkovića o NDH-a govori o našem političko-povijesnom trenutku. On je pokazatelj mogućnosti slobodnoga i znanstvenoga govora osamostaljene Hrvatske. Jer je još uvijek bila opterećena "naplavinama historijski mrtve svijesti" (hrvatski kralj trebao je postati princ iz talijanske kraljevske loze), ta svijest je učinila maksimum u koordinatama toga vremena i njegovih bespuća. Ali, krv mučenika sjeme je budućih naraštaja. Tako je i NDH bila mučeničko i plodno tlo kao popudbina za budućnost. Očišćena od "naplavina mrtve svijesti", Hrvatska se upustila u novu plovidbu. More je odista bilo burno, ali je opralo sve suvišne naplavine i omogućilo čist i svečan ulazak u luku, u zavičajnost, u povijesnost. Možda nas je zato Hegel, uz afrička plemena, nazvao nepovijesnim narodom. Marx je bio još okrutniji. Međutim, jedan suvremeni znameniti marksist reče: "Transcendiranje činjenica do bîti, jest ono povijesno." Tu smo! Vrijeme je kompjutor s najjačim pamćenjem. Tko na stini svoju povist piše... Sloboda je supstancija duha. Sve ostalo su akcidencije koje vjetar (ne)vremena lako raznese. Svijest o nužnosti slobode u hrvatskome puku neprestano raste. Treba to suznačno i obuhvatno shvatiti. Inače nam prijeti povratak u pretpovijest.

Peto razdoblje od 1945. do 1990, ili vrijeme ideologizirane pseudopovijesnosti

Obrnute tablice vrijednosti same sebi idu nasuprot. Svaka ideologija je "izokrenuti svijet", deformirana ili lažna svijest gdje opsjena postaje istinom. Istina postaje "idealističko-metafizička iluzija". Jedini kriterij istine postaje praksa, što više, praksa je istina sama. Ona biva istovjetna s čovjekom. Čovjek naposljetku doseže sve

svoje atribute koji su dotle pripadali samo Bogu. Narod konačno postaje historijskim subjektom u historijskoj akciji. A opet, čim bi se mase makle, to je bila kontrarevolucija, povratak u prošlost. Revolucija je naprotiv brz i bitan zaokret prema budućnosti. Vjera u osobnog Boga zamijenjena je drugom vjerom, onom ljudskom. Bio je to komunizam, nova religija totalitarne svijesti. Kad je "Bog umro", vlast je prestala biti teokratskom. Čovjek je stoga morao postati Bogom. Nov zaokret od transcendencije prema egzistenciji. Diktatura proletarijata shvaćena je kao vrhunska sloboda koja postaje sve relativnijom i sve selektivnijom. Pripada samo najužem krugu. Kako je stvarnost bila odviše troma, morala je poprimiti nove oblike. Mitologija je bila njezino najintimnije ozračje. Trebalo je popuniti prazno nebo. Riječ je napuštala svoja semantička značenja i skrivala se pod skute utopijske svijesti. Pametan čovjek postajao je opasnost. Kulturu su počele ugrožavati "naplavine historijski mrtve svijesti". Povijest se pokušava misliti kao totalitet koji progovara kroz jednoga čovjeka. On biva izvankategornik, nadvremenik, riječju besmrtnik. To je osobito potvrdio zagrebački "Vjesnik" u povodu njegove smrti donoseći izjave pod zajedničkim naslovom "Čovjek epohe": "Ugasio se život veći od života"; "Čovjek koji je nadrastao povijest"; "Čovjek koji je fascinirao svijet"; "Vječno na tvome putu"; "Vrt na Dedinju, vječno počivalište druga Tita"; "Svoje ime uklesao si za sva vremena"; "Obilježio si suvremeno doba". I naposljetku ona univerzalna i epohalna: "I poslije Tita, bit će Tito!" Dakle, kralj je umro, živio kralj!

Čim se malčice pogledaju spomenuti naslovi, a da se ne čitaju tekstovi, riječi *vječnost* i *nadvremenost*, odnosno *svevremenost* zaista su najčešće. Bješe to 1980. Evo, petnaest godina poslije (1995), potrošila se vječnost i postala sasvim vremenitom, kratkotrajnom i minulom. Za "vječno počivalište" traži se novi prostor jer se odjednom vječnost odrekla svojih kategorija. Stoga jedan od zahtjeva ovoga vremena jest: temeljito proučiti kategoriju vremena, unatoč iznimnim zaletima Martina Heideggera. Pročitah potom opsežnu knjigu "Svet i Tito". Ukratko: pojavio se neponovljiv fenomen. Što se dalje ide krivim putem bespuće biva veće... Međutim, ponegdje se javljala i upitnost: je li svijest adekvatna povijesnoj akciji? Je li ona na razini povijesne zadaće? Uto je i mitologija počela jenjavati. Njena krhka opna naglo je prsnula.

Bleiburg: kao vrijeme, kao pojam, kao zgoda, kao sudbina, kao nužnost. Granični gradić. Vododijelnica na povijesnost i nepovijesnost. Rijeka Drina. Teodozijeva crta iz 395. Svijet i Eshaton. Sveto i svjetovno. Vremenost, svevremenost, vječnost. Tragedija i njezini izdanci.

Čitam na klapni knjige Milana Baste "Rat je završen sedam dana kasnije". Pokolj razoružane vojske kod Bleiburga nazvan je "junačkim podvizima jugoslovenskih boraca, odanošću svijetlim idealima slobode i Revolucije te spremnošću da se osloboditelji bore do kraja i poslije zvanične obustave drugoga svjetskog rata". Nakon ovih riječi nije naodmet upitati se: je li historiografija zaista najtragičnija znanstvena disciplina koja podvalama i falsifikatima želi dosegnuti istinu?! Je li dakle povijest stvar heuristike (objektivnog istraživanja) ili hermeneutike (slobodnog tumačenja)! Jedna od nevolja svakako je što njezin pravorijek vazda kasni, a aktualni trenutak piše pobjednik. Stoga povijest, ili mora biti *pregažena* (Tin Ujević), ili *prevrednovana* (naše mišljenje). Može li se prihvatiti neodgovorna ali zlonamjerna fantastika da je u Jasenovcu bilo "na milijuna srpskih žrtava", kako je preko srpske televizije izjavilo jedno srpsko *preosvešteno lice*. Od maksimalnoga broja jasenovačkih žrtava (oko 60.000), što je užasno, 52% bili su

Hrvati, Muslimani i Židovi. Doda li se k tome da su u Jasenovcu našli svoje konačno počivalište i mnogi Hrvati s Križnoga puta (jer se već tada znalo da će njihovi grobovi dobro poslužiti za protuhrvatsku propagandu), onda je Jasenovac hrvatski "grad mrtvih" a ne srpski. Hoće li se ikada doznati istina o jamama bezdankama!? Svakako, dosadašnje vrednovanje traži prevrednovanje. Može li se bleiburški pokolj s Križnim putem nazvati nepovredivom istinom i konačnom pobjedom Svjetla nad silama Tame? Može li se zločin nazvati putem prema Istini, Slobodi i Pravdi? K tome, može li zločin biti indeks povijesnosti! Kako se Sloboda može slaviti nasiljem? Makar su na tome području učinjeni određeni pomaci, ali istina i spoznaja još nisu ušle u svoje ležište. Povijesno nevrijeme od 1918. pa, s kraćim prekidom, do 1990, moglo bi se poistovjetiti s Titom i Partijom, ali gdje je hrvatski narod, njegova povijesna i politička prava. Zar su zadržali samo pravo na smrt? O ljudskim pravima ne ćemo zboriti jer ih nigdje nema. Osim prava jačega, ne znam čime se ova planeta može podičiti! Utopijom! Preokret poslije 1945. za Hrvatsku je zaista bio zaokret jer je prestala postojati kao međunarodni subjekt te je naprosto sišla sa svjetske političke scene. Zna se da Srbi uopće nisu sudjelovali u NOR-u, ali su iz toga izvukli najveću korist. Pokret je u njih čak i propao. Frustracije je trebalo pretvoriti u pobjede. Hrvatima, jer su prvi pružili otpor fašizmu, trebalo je nametnuti *kompleks krivice* i potom suditi po volji. Podvali pa sudi, bilo je zlatno pravilo Rankovićeve prakse. Je li "slavna" sjednica u Karađorđevu 1971. bila pobjeda nad reakcijom ili pobjeda reakcije? Povijest stoga na tlu bivše Jugoslavije, u koju je nažalost spadala i Hrvatska, nije plod znanstvenog postupka nego ideologizirane svijesti. Hrvatski jezik poslije 1918, navlastito nakon 1945. nije bio ni lingvistička, ni filološka disciplina, nego ideološka. Naprosto, slitina bratstva i jedinstva. U jednome tekstu ustvrdio sam da je hrvatska povijest metafizična jer je uvijek tražila uporište u Drugome. Novovjeka praksa, srećom, opovrgnula je tu moju tezu. Stvara se nova, odnosno vraća se stara supstancija hrvatskoga puka. Naša povijest odista mora biti realistična, jer nadomak takvih istočnih susjeda u kojih je nesklad između nacionalnih mitova i povijesne zbilje toliko uočljiv da se ne može "zatrpati" samo novim mitologijama, riječju "naplavinama historijski mrtve svijesti". Što se dulje ide krivim putem... *Memorandum* SANU najrječitije o tome govori. On je nastao kao "obaveza da u ovom sudbonosnom trenutku saopšti svoja viđenja... o teškom položaju srpskog naroda". Tako se "znanstvenim putem" htjela opravdati velikosrpska ekspanzija kao "projektovanje budućnosti". Tome "projektovanju" pridonijeli su umnogome i priručnici, enciklopedije, leksikoni u Hrvatskoj jer je sve bilo u funkciji stvaranja "jednoga naroda, jedne supstancije i jednoga duha". Hoće li hrvatska povijesnost biti kadra oduprijeti se podvalama i opsjenama nalik na one iz 1918. i 1945. Da je hrvatski nacionalni i povijesni identitet bio ozbiljno poljuljan i načet svjedoči njegova politička nestabilnost. Evo kako dr. Dragutin Kamber, pročelnik duhovnika hrvatskih oružanih snaga u toku II. svjetskog rata opisuje početak NDH-a: "Postanak N. D. H. pozdravila je ogromna većina Hrvata s neopisivim oduševljenjem... Pavelić je bio junak dana, novi i jedini program, ostvaritelj davnih želja, nada i jamstvo budućih dana, osvetnik mučeničke prošlosti, izraz sadašnjosti, neporeciv zajednički autoritet, gotovo mitsko biće, mali *polubog*, najveći Hrvat svih vjekova, najdraže i najpoštovanije biće, pored kojega su izblijedili Tomislavi, Starčevići, Radići (o Mačeku da i ne govorimo) kao što zvijezde izblijede pred suncem koje navješćuju i koje za njima dolazi!" Kako je povjerenje u hrvatsko nacionalno biće poslije 1945. bilo još jače uzdrmano, novi polubog

morao je postati bog, koji je nadrastao i vlastitu supstanciju. Maštarije potom gube sve obrise. Od povijesne oskudnosti dolazi odjednom do njezine inflacije. Do Pretvorbe god. 1990. u Hrvatskoj gotovo ni jednoga vjernika, a nakon toga više vjernika nego stanovnika. Predznaci ili se mijenjaju ili gube svoju vrijednost. Partijski vjernici odjednom postaju gorljivi katolici: akcidencije postaju supstancije. Znamo li da se povijest uspostavlja odnosom spram svoje ljudske biti, i da upravo taj odnos uspostavlja *bit* čovjeka, jesmo li odista na pravome putu. Povijest kao znanost prestaje onoga trena kad postane ancilla politike i ideologije. Na ovome tlu, čini se, nikada i nije bila drugo do ancilla društveno-političkog trenutka. Stoga je, sa svjetskopovijesnog aspekta Balkan ničije područje: ni Istok, ni Zapad. Povijest bez povijesnosti, tupo trajanje. Odsuće uma. Hrvatska povijest bila je uglavnom bez povijesnosti, ali je zato uporno čuvala slutnju o njoj. Metafizičnost je polako uzmicala pred pragmatičnošću, a Hrvati povijesnošću popunjavali nova poglavlja. To je osobito potvrdio novi domovinski, obrambeni rat.

Prema "Teoriji pravde" - javno shvaćanje pravde može se zamisliti kao temeljna povelja dobro uređene ljudske zajednice, što je na Balkanu nezamislivo. Sloboda i Pravda na tome tlu ostale su kao refleksi spekulativnog uma a nikako prakse. Istok je jače nadirao nasiljem i bezakonjem nego što je Zapad zračio povijesnošću. Usprkos dometima sv. Augustina, crkvenih otaca, Tome Akvinskoga i toliko svjetovnih humanista, Istok svejedno teško dolazi do samosvijesti. Ono što mi jesmo, ujedno smo i povijesno, sasvim razgovijetno veli Hegel za zapadni vidokrug. Dok je Istok znao da je jedan slobodan, grčko-rimski svijet da su neki slobodni, germanski svijet zna da su svi slobodni. Opet vododjelnica.

Šesto razdoblje od 1990. pa dalje, ili vrijeme Pretvorbe

Sva je zapravo svjetska povijest bitka za predznak: pozitivni ili negativni. Pobjednik sam sebi odabire predznake koji srećom kratko traju. Imati pravo na predznak, znak je velike povlaštenosti. Za kakav će se predznak ovo vrijeme izboriti ovisi o njemu. Kao vrijeme Pretvorbe, ono će samo sebi postaviti predznake: privremene ili svevremene, ovisit će o stupnju njegove povijesnosti. Ništa, međutim, ne biva bez dovoljna razloga. Od te spoznaje može otpočeti govor o Bleiburgu.

Bleiburg kao donedavno poprište šutnje svjedoči o našem povijesnom zaokretu. Jer je svu novovjeku povijest krivotvorio, neprijatelj je mislio šutnjom "zatrpati" sve zločine. Nije bio dovoljno oprezan: nije shvatio da je šutnja najintenzivniji govor. "Boj se onog tko je vikô bez golema mrijet jada..." Sloboda govora i prvom razinom značenja podrazumijeva određeni stupanj povijesnosti. Ali, ako je sloboda *spoznata nužnost* onda i "narod mora biti sposoban i dostojan zamijeniti državu nužde državom slobode". Slobode nema bez čovjeka i njegove samosvijesti. Slobodan čovjek ujedno je i pravedan jer se uzdržava od nasilja i stjecanja onoga što pripada drugome. Biti pravedan dakle znači: biti sklon trajno činiti dobro, tj. ono što je pravedno. "Zbir zadovoljstva pojedinaca, čisti je pokazatelj općeg zadovoljstva." Pravda odbacuje poimanje prema kojemu se gubitak slobode nekih može opravdati većim dobrom drugih, tvrdi J. Rawls. Stoga pravda kao pravičnost, ili kao istina u svojoj praktičnoj primjeni, zahtijeva od ljudi da "unaprijed prihvate načelo jednakih slobodâ".

Hrvatska povijest kao vrijeme "nejednakih slobodâ", e da bi uplovila u svoju zavičajnost, mora se pravilno vrednovati, znanstveno osmisliti, više prostora dati heuristici a manje emocijama i slobodnoj interpretaciji. Hrvatska novovjeka povijest, jer je bila ancilla tuđih bespuća i stranih ideologija, jer je na nasilje odgovarala nenasiljem, mora se iz današnje slobode slobodno procijeniti i vrednovati.

Već davno je primijećeno i spoznato da hrvatska književnost nije pravilno centrirana, namjerno je iščašena da bi ušla u zadane tablice vrijednosti. Buljkanja po mrtvim rukavcima nazvana su maticom. Suvremena hrvatska književnost po tome je navlastito znakovita. Kao refleks povijesti, književnost se stoga zbiva na još većem bespuću. I znanost je bila tome podložna. Današnja Akademija znanosti i umjetnosti prvotno je bila nazvana: Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, dakle Južnoslavenska akademija a nikako Jugoslavenska akademija. Juraj Križanić i J. J. Strossmayer nisu panslavisti nego ekumenisti, zagovornici jedinstva svih kršćanskih crkava. Što se dalje ide krivim putem...

Znanstveni pristupi hrvatskoj povijesti već su otpočeli. Lajbek je dakle otkopčan. Prvi vjesnik i zagovornik obrata na Balkanu, bio je bez dvojbe dr. Ivo Pilar (L. v. Südland) svojom znamenitom knjigom *Južnoslavensko pitanje* (Wien 1918; Varaždin 1943. i 1990.). Prvi povjesničar koji je s filozofskog horizonta pokušao osmisliti zbivanja na Balkanu i vrednovati ih *sub aspectu aeternitatis*, "bez osobne pristranosti i jedino s gledišta traženja istine." Pilarovo rješenje južnoslavenskog pitanja vrlo je kratko i razgovijetno: stvaranje hrvatske države. Potom se na takav izazov odvažio Milan Šufflay, žrtva velikosrpskog terora, pa Filip Lukas, Petar Vučić, Dragutin Pavličević, Dubravko Jelčić, Hrvoje Matković. Pritom ne treba smetnuti s uma ni inozemce, što ih je bezakonje u Domovini otjeralo "pod tuđe nebo". Svoj doprinos novom vrednovanju hrvatske povijesti pridonijeli su Dominik Mandić, Ivan Meštrović, Bogdan Radica, Dušan Žanko, Ivan Oršanić, Vinko Nikolić, Eugen Dido Kvaternik, Jere Jareb, Ivo Guberina. Ne treba, mnim, ni spominjati da je rodonačelnik svih vrednovanja i prevrednovanja Otac Domovine ANTE STARČEVIĆ. Njegova *zavjetna misao* jest: vratiti Hrvatskoj cjelokupnost i samostalnost na temelju državnog prava. Od domaćih znanstvenika, u slutnji novoga vremena, prvi se odvažio na nova vrednovanja dr. Franjo Tuđman knjigom "Bespuća povijesne zbiljnosti", koja je doživjela više izdanja domovinskih i inozemnih. Prvo i drugo izdanje "Povijesti hrvatskoga naroda" dra Trpimira Macana nije jednako, navlastito Brozovo i partijsko doba. Od himnike "najpovijesnijem vremenu", u novom izdanju sve se svelo na nekoliko rutinskih rečenica, a izvankategornik Broz na jednu analitičko-sintetičku frazu. Naposljetku je i Mile Budak provirio kroz odškrinuta vrata hrvatske povijesnosti. Nad Velebitom sviće... Stoga mislim da je na ovim prostorima potrebno dobro proučiti *kategoriju vremena* kako nam se ne bi vječnost, kao Brozu i njegovu areopagu, svela na nekoliko godina.

Već rekosmo, mogućnost govora o Bleiburgu indeks je naše slobode. Medutim, Bleiburg kao poprište poraza, je li se mogao izbjeći. Tvrdim: Nije!

Od Grobničkog polja pa do Bleiburškoga, hrvatska povijest dogada se na polju. To čak svjedoči i književnost. Gubile su se bitke ali su se dobivali ratovi. Posljednje pismo grofa Petra Zrinskoga ženi Katarini iz bečke tamnice (1671), uz ino, kaže: "Ja se ufam u Boga vsemogućega koji me je na ovome svitu ponizil... ar je to tak moralo biti". Mile Budak također iz tamnice piše ženi Ivki (1930) potresno pismo u kojem kaže da gubi dušu svatko tko radi nepošteno. On je posebice ponosan što se nema čega

stidjeti, a Pravda Svevišnjega zahtijeva da "mora doći bolje". Budak tješi ženu i kaže da tako mora biti e da bi se došlo do pobjede. Dva pisma dakle lebde nad hrvatskom sudbom kao dvije oporuke: istinom do istinske pobjede.

Povijest nije proizvoljnost nego stroga zakonitost. Kako svjetska povijest mora biti umna (Hegel), ona postupno dolazi *do svijesti i htijenja istine*. Budući da se balkanska bespuća bilježe odsućem uma, um je možda zatajio u najpresudnijem trenutku. Makar Hrvatska kulturno i duhovno nije Balkan, ipak je snažno zapljusnuta balkanizmom. Osim toga, Zrinski veli: "Ja sam sve na Božju volju ostavil". Ako je Bog Gospodar povijesti, a povijest napredak duha u svijesti o slobodi, onda se odista javlja misao o slobodi kao nužnosti i nužnoj slobodi. Dvije najsličnije povijesti, hrvatska i židovska, događaju se u teokratskom ozračju a čini nam se da su vazda na "Križnome putu". Tako su je shvatili i ugledni francuski mislioci mlađeg naraštaja: Alain Finkielkraut i Pascal Bruckner.

Ozračen teokratskom karizmom, čovjek postaje "intencija i gesta same transcendencije" ili, prema Augustinovoj teologiji povijesti: svrhovito i jednosmjerno kretanje prema Bogu.

Ako je *sada* bit budućnosti, što će reći vječnosti, budućnost znači izručenost vječnosti. Ona daje "naslutiti kako se vječnost - kao vremenom nemjerljiva - ophodi s vremenom" (H. Burger).

Jer se vratila svome ishodištu, povijesnom vremenu svojih knezova i kraljeva koji su sve radili "pomognuti Božjom milošću", suvremena hrvatska povijest, da bi dosegla svoju bit, mora pravilno vrednovati svoju prošlost, jer bit nije ono što je bilo nego ono što će biti iz koje potom "izvire i u koje uvire" sve sadašnje i bivše. Kako je čovjekova svrha ne da ima povijest, nego da sâm postane svoja povijest i povijesnost, želimo da hrvatsko sada bude višeslojno, izručeno vječnosti da bi se tako svi nasrtaji i sva nasilja razbili o našu povijesnost, riječju - svevremenost.

Međutim, i najdulji put počinje prvim korakom. Jer smo davno povijesno prohodali, ne preostaje nam drugo nego *što dulje hodati*...

Ivan Pandžić

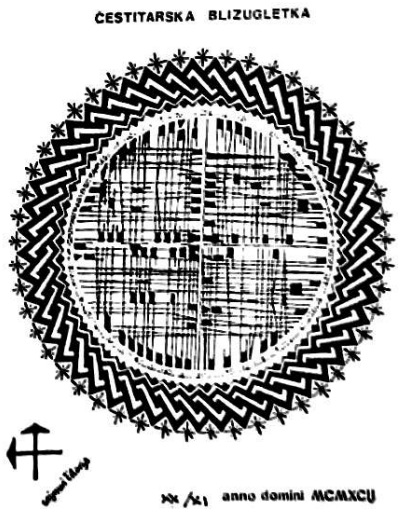

Francuska revolucija i glazba

Okolnosti i posljedice događaja oko godine 1789.

U povijesti europske civilizacije malo je događaja koji su toliko izmijenili tijek povijesti, same običaje, i ljudsku misao, u onoj mjeri u kojoj je to učinila Francuska revolucija. Na ovome mjestu ne kanimo se baviti točnim političkim datumima ni sukobima političkih frakcija u tadašnjoj novoj revolucionarnoj vlasti, nego načinom na koji je Francuska revolucija djelovala na intelektualni razvoj umjetnosti i u ovom slučaju glazbene umjetnosti. No, da bismo mogli razumjeti događaje što su uslijedili godine 1789., moramo se podsjetiti nekih bitnih činjenica. Naime, u predhodnih gotovo tisuću i osam stotina godina europske civilizacije poznato je, i iz povijesnih izvora vrlo zamjetno, da je čitav duhovni život u svojoj najvišoj kvaliteti uglavnom bio razvijan oko Katoličke Crkve, a potom i oko dvorova. Kršćanska civilizacija težila je za vlastitim razvitkom, napretkom i savršenstvom u duhu Kristove izreke "Budite savršeni kao što je savršen vaš Otac nebeski", a to je najuočljivije na primjeru glazbene umjetnosti koja se homofonijski, polifono i instrumentalno vrhunski razvila jedino u kršćanskoj Europi. Odista nije slučajno da su glavna početna obilježja kršćanske civilizacije vezana uz gregorijanski koral, a nije slučajno niti da su brojni redovnički samostani bili prvoklasne glazbene škole (sjetimo se samo franjevaca, pavlina i isusovaca). S druge strane bitni element povezivanja kršćanske Europe bila je filozofija zasnovana na mislima Sv. Aurelija Augustina i Sv. Tome Akvinskog. Glavnu duhovnu vlast imao je papa, a vladar, kralj ili car, imao je položiti zakletvu papi da će biti vjeran katoličkoj Crkvi. No, do prvog pravog ozbiljnog loma protiv vladavine te vrste došlo je s Francuskom revolucijom.

Francuska je sve do svrgnuća i pogubljenja kralja Luja XVI. bila monarhija Božanskog prava. To je značilo da su francuski kraljevi primali svoj suverenitet iz ruku papske vlasti, što je razumijevalo da su toj vlasti vjerski i politički lojalni. Prema francuskom komunističkom povjesniku Albertu Soboulu, koji je čitav život posvetio Francuskoj revoluciji, "krunidba daje kralju božansko obilježje. Obično se održavala u katedrali u Reimsu, gdje je kralj, okružen svojim perovima, najprije položio zakletvu Crkvi i svome narodu. Zatim je posvećen, tj. pomazan uljem iz svete bočice, dok je nadbiskup izgovarao sljedeću formulu: Budi blagoslovljen i ustoličen za kralja u ovom kraljevstvu koje ti je Bog dao da njime vladaš..."[1] Kralj se na kraju obreda zakletvom obvezivao da će narod držati sjedinjen s Crkvom, a glavna oznaka takve vladavine bila je apsolutizam.

Kraj monarhizma

No, nekome je francuska monarhija ozbiljno zasmetala. Danas raspolažemo mnoštvom pisanih materijala koji potvrduju istu nepobitnu informaciju: bili su to masoni ili slobodni zidari. Od tog trenutka političku povijest i povijest umjetnosti ne može se pisati bez spominjanja njihova skupnog imena. Spomenuti povjesnik Albert Soboul objašnjavajući proces pripreme Francuske revolucije objašnjava da je prvi korak u ostvarenju revolucionarnih događaja izvršila filozofija, tj. trojica glavnih filozofa

tadašnjeg vremena. "Plebejska duša, Rousseau je išao protiv struje stoljeća... U Društvenom dogovoru (1762) razvija teoriju o narodnom suverenitetu.Dok je Montesquieu davao vlast aristokraciji, Voltaire visokoj buržuaziji, Rousseau je oslobađao sirotinju i davao vlast narodu..." No, danas iz pouzdanih izvora novijeg datuma znamo da su sva trojica filozofa bili - masoni.[2] Soboul priznaje da masonske lože pomažu širenje tih filozofskih ideja. Preneseno iz Engleske poslije 1715. godine masonstvo nedvojbeno podupire filozofsku propagandu: ideal se podudarao u mnogim točkama - gradanskoj jednakosti, vjerskoj trpeljivosti..."[3] Ali po Soboulu koji vješto skriva punu istinu, "ulogu tih loža ne treba precjenjivati." No, što vrijedi pravdanje da su i razna druga društva širila protumonarhijske ideje - kada se zna da su trojica glavnih filozofa bili članovi njihovih loža!? Dakle, sve je pokrenula masonerija. A mnoštvo neznanih malih književnika prihvatilo je i raširilo napade na Katoličku Crkvu, čime su pridonijeli i potkopavanju temelja o Božanskom pravu monarhije.

Ovdje jedna umjetnost, književnost, preuzima političku subverzivnu ulogu kakva joj nije primjerena. No, tu se događa prvi preokret: umjetnost koja je do tada bila okrenuta veličanju Boga i vladara, koji su predstavljali objektivne univerzalne vrijednosti, prvi puta počinje zastupati subjektivna strujanja liberalne misli, tj. idejna strujanja jedne političke stranke koja za cilj ima napad na monarhijski poredak i opći-univerzalni moral. Tako je prvi puta bila napadnuta i Kristova ideja Božanskog savršenstva posredstvom Crkve što ju je osnovao. Razaranje te Crkve u revolucionarnim godinama 1793. - 95. pretvorilo se u glavni cilj. Pojavili su se tada i prvi komunisti nazvani - sankiloti.

Idejni uzroci i posljedice revolucije

U povijesti je katkada potrebno jako mnogo vremena da se konačno sagledaju krivci i pravi razlozi pojedinih političkih i kulturnih događaja. Tako smo mi u Hrvatskoj tek ljeta 1994. dobili prigodu da tiskamo stare memoare austrijskog domaršala baruna Josipa Neustädtera, najboljeg prijatelja bana Josipa Jelačića. Ti memoari nose naslov "Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848." Zanimljivi su nam radi toga što Neustädter objašnjava uzroke svih revolucija što su se dogodile počev od Francuske revolucije 1789. pa do njegova vremena kada 1848. bukti opće-europska protumonarhistička revolucija s nacionalnim i liberalno-socijalističkim predznakom. Kao uzročnika četrdesetosmaške revolucije Neustädter navodi Engleze. Engleski ministar Canning "je još godine 1828. u Parlamentu izgovorio vatrene riječi: Bacit ću revolucionarne baklje na kontinent, podići sve nacije na poklik "živjela sloboda" i srušiti sve stare monarhije!" - ali ruka Gospodnja naglo je zaustavila ruku ministra. Njegov je tragični kraj poznat. Lord Palmerston ostvario je 1848. krasan plan ministra Canninga, a Bog je to dopustio da bi kaznio ljude zbog njihovih utopijskih snova... Palmerston je čak uspio uvući papu Pija IX., Kristova namjesnika na zemlji, u paklenu klopku koju mu je namjestio Mazzini i njegovi ortaci" (svi masoni, prim. pis.)... Barun Josip Neustädter navodi stav odvjetnika Emila Eckerta koji u svom djelu iz 1857. jasno dokazuje "da je opće zavjereničko udruženje (masona) isto tako dobro organiziralo revoluciju na kontinentu kao i revoluciju u Francuskoj..."[4] Pri tome ovdje, naravno, misli na onu revoluciju što se odigrala 1789. godine.

Sve ove revolucije, kao i one što su potom uslijedile, vodile su se baš onim mislima koje je izrekao engleski ministar Canning. Canningove riječi "živjela sloboda", a usmjerene protiv svih katoličkih monarhija, odzvanjale su i prije njegova govora 1828., a nakon njega i u Parizu 1830. i u Pariškoj Komuni 1871. Jasno je da je Engleska pokrenula sve europske duhove i urote da bi srušila papin utjecaj na katoličke monarhije, i proširila svoj. Pri tome se obilno poslužila liberalnim idejama svoje masonerije, koja se kako to navodi Soboul, Francuskom proširila nakon 1715. A masonerija je nekako u to vrijeme i započela svoj rad u Londonu.

Idejni rezultat

Francuska revolucija i revolucije što su uslijedile 1830., 1848. i 1871. u svojim su redovima uključile ogroman broj umjetnika svih vrsta i ti su umjetnici počeli propagirati stavove i ideje masonskih revolucija, - počev od francuske pa nadalje. U tome je Francuska revolucija bila originalna: ona je umjetnike, tj. književnike, slikare i glazbenike postepeno oduševila za svoje ideje, i umjetnost-koja je do tada postojala kao teocentrična ljepota koja osvjedočuje vjernicima Raj Božji-postala je sluškinja političke propagande masonskih liberalnih, a u kasnijim revolucijama i njihovih socijalističkih, anarhističkih i konačno komunističkih ideja. Zanimljivo je primjetiti da je revolucionarni realizam u dvadesetom stoljeću postao prvo socrealizam, a potom u nacizmu realizam nadčovjeka. Čovjekovo udaljavanje od univerzalnih vjerskih ideja dovelo je do cvjetanja raznih idejnih strujanja koje su tražile svoj vlastiti put.

Poznati talijanski likovni kritičar Mario de Micheli u svojoj knjizi "*Umjetničke avangarde XX. stoljeća*" to je izrazio na slijedeći način: "U trideset godina koje prethode 1848., ideje i osjećaji koji su u Francuskoj revoluciji našli pobjedonosnu potvrdu dostižu svoju zrelost. U to vrijeme uobličuje se moderni pojam naroda, a pojam slobode i napretka zadobiva novu snagu i konkretnost.Djelovanje u cilju slobode jedan je od stožera revolucionarnog poimanja devetnaestog stoljeća. Liberalne, anarhičke, socijalističke ideje, tjerale su intelektualce da se bore ne samo svojim djelima već i oružjem u ruci... Intelektualci su, dakle, u toku građanskog revolucionarnog pokreta, pritisak pučkih snaga... shvaćali kao odlučan element suvremene povijesti..... Književnost, izašla iz sjene mašte, dobit će oblik i postati stvarna, bit će *oblik djelovanja*: više neće biti zabava pojedinaca ili lijenčina, već glas naroda za narod....."[3] ..."Najprije su pale formule vladajućeg klasicizma u korist romantizma povijesnog nadahnuća, dok napokon nije dobila polet svježa i životna umjetnost..."[5] A Pariz je u 19. stoljeću uistinu prijestolnica umjetnosti i novih političkih ideja"... Isti pisac naširoko opisuje 19. stoljeće kao stoljeće revolucionarnog idejnog jedinstva umjetnika i građana, a porazi revolucije 1848. i potom Pariške komune 1871. dovode do sve većeg raspada revolucionarnog jedinstva, što znači i idejnog stilskog i estetskog jedinstva tih umjetnika. K tome još možemo dodati da je do raspada društvene solidarnosti u 19. st. došlo i uslijed raspada vjerskog katoličkog morala protiv kojeg su revolucije također vodene. Dogodio se prevrat od univerzalnog vjerskog jedinstva utemeljenog na poštovanju Boga i Crkve prema subjektivnom doživljaju i subjektivističkom tumačenju stvarnosti. Ovaj okret od religijskog objektivizma, utemeljenog na zajedničkom moralu do 19. stoljeća, doveo je do stilskog umjetničkog subjektivizma ili stilske subjektivnosti.

Već samo 19. stoljeće na području glazbene umjetnosti romantično veliča subjektivni svijet umjetnika i pojam nacionalnog. Kraj 19. stoljeća na polju glazbe donosi pravu eksploziju individualnih stilova, kakvu nikada prije nismo imali. Između 1890. i 1920. stilovi sve dublje tonu u subjektivno. Dakle, oko 1890. imamo verizam u operi, zatim vrhunac glazbenog impresionizma, razvoj glazbene secesije u Beču, neoromantični početak Richarda Straussa. Početkom dvadesetog stoljeća Leoš Janaček razvija svoj neonacionalni izraz, u Beču subjektivnost dosiže krajnju točku s pojavom ekspresionizma i lika Arnolda Schönberga. Oko 1920. razvija se neobarok i neoklasika, a tridesetih godina ovog st. dobivamo i neoprimitivizam u djelu Carla Orffa.

Stil je izraz mišljenja i osjećaja, a mnoštvo različitih stilskih izraza odraz je raznih subjektivnih raspoloženja i mišljenja, - prošlog i ovog stoljeća.

Mozart i masonska revolucija

U dosadašnjem izlaganju sažeto smo dokazali najužu idejnu vezu revolucije, umjetnika i umjetnosti. Načelni pravac rasprostiranja vjerskih, i kasnije revolucionarnih ideja povijesno je išao redoslijedom koji polazi od teologije, zatim se prenosi na filozofiju, slijedi utjecaj na književnost, pa kazalište i na kraju dolaze likovna i glazbena umjetnost. Ovaj teocentrični i politocentrični slijed rasprostiranja ideja imao je stilskog odraza i u povijesti umjetnosti. Odredeni stilovi, u glazbi redovito su dolazili na kraju, iza razvoja u književnosti i likovnoj umjetnosti. Ideje su obično prethodile emocijama, pa je glazba na cilj obično stizala posljednja.

Tako je bilo i u vezi s Francuskom revolucijom. Francuska revolucija nije iza sebe ostavila nekih velikih remek djela: pojavila se opera spasa, po uzoru na revolucionarne odbore spasa koji su vladali Francuskom, a najvažniji glazbeni domet revolucije, koji je ostavio trajan trag, bila je nova francuska himna *Marseillaise* (marseljeza) što ju je u Strasbourgu napisao francuski kapetan Rouget de Lisle u noći od 24. do 25. travnja 1792., neposredno nakon objave rata prusko-austrijskoj koaliciji.[6] Demokratizacija umjetnosti bila je jedini velik idejni rezultat te revolucije. Od tada su popularne pjesme i himne što veličaju narod, njegove junake i mobiliziraju protiv stvarnih ili izmišljenih neprijatelja. Hrvatske davorije i budnice odraz su takvih kretanja.

Međutim, mnogo je važniji idejni utjecaj što ga je revolucija imala na umjetnike. Prvi značajni glazbeni umjetnici koji su podlegli utjecaju ideja u svezi s Francuskom revolucijom bili su bečki klasici Haydn, Mozart i Beethoven. Mozart i Haydn postali su pripadnici bečkih masonskih loža, a jedino Beethoven nije bio mason. No, sva trojica su bila zahvaćena novim idejama. Wolfgang Amadeus Mozart najsnažnije je podlegao tim utjecajima o čemu je već jako mnogo rečeno. No, još nije rečeno sve bitno pa ćemo ovaj prikaz upotpuniti nekim mojim već objavljenim zapažanjima.

Francusku revoluciju je, kao što smo već vidjeli, pripremila filozofska i književna djelatnost. No, potom je uslijedila i kazališna djelatnost. "Mnoge povijesti Francuske revolucije ne propuštaju spomenuti "Figarov pir" u vezi sa svim onim što je pripremilo godinu 1789. Ovu je komendiju pisao Beaumarchais nekoliko godina, a onda je trebalo i opet nekoliko godina da se dobije dopuštenje za prikazivanje... Razlog je jasan... u ovom komadu nije samo jedan lakaj, pučanin i seviljski brijač Figaro, dizao svoj glas protiv gospodara Almavive... već je čitav francuski puk, bespravan i tlačen, na Figarova

usta dizao svoj glas protiv svih aristokrata i feudalaca koji su na njegovim glavama lomili osnove ljudskog dostojanstva i prava čovjeka. Borba između Beaumarchaisa i francuskog kralja Luja XVI. koji je svim silama htio spriječiti izvedbu ovog djela na pozornici, završila je pobjedom pisca pučanina. Dana 27. travnja 1784., pet godina prije razorenja Bastille, došlo je do prve izvedbe "Figarova pira" u pariškoj Comédie Francaise. Sedamdeset predstava uzastopce dupkom je puno, a deseci tisuća gledalaca uživajući plješću i odobravaju kako duhovito Figaro nadmudruje naprasitog grofa. Francuska je aristokracija ogorčena... Autor i gledaoci dočekali su ono što je (u komediji, bilo prorečeno: pad aristokracije, pad Bastille, revoluciju... Mozart je u to doba živio u Beču... Pročitavši Beaumarchaisovu komediju, oduševio se i već godine 1785. odlučio ju je skladati kao operu... (Citirano prema programu HNK, koji je pak preveo "Un Theatre pour la vie" G. Strehlera.[7]

Zanimljivo je da su i kazališno djelo i opera nastali uoči Francuske revolucije. Dakle, možemo opravdano sumnjati da su Beaumarchais i Mozart teren za revoluciju priredili zajedno. No, ona francuska je uspjela, a istovrsna revolucija što se trebala odigrati u Beču smjesta je ugašena, i prije nego li je počela. "Hebenstreitova zavjera u Beču bje otkrivena 1793." (Prema spisima domaršala Neustädtera svi masonski urotnici iz Beča pušteni su nakon francusko-austrijskog Campoformijskog ugovora, što jasno ukazuje na povezanost francuske i austrijske masonerije. Str. 29, Ban Jelačić)[8]

U političkom raprostiranju francuske revolucije sve umjetnosti i svi umjetnici imali su isti zadatak na kojem su oduševljeno radili. U jednoj tajnoj masonskoj instrukciji iz 1819. stoji napisano "Razvežite sve strasti, najkobnije i najplemenitije"![9] A glazbena i kazališna umjetnost su jedinstvo plemenitih strasti u koje masoni siju pobunu. Očito je da je Mozart vjerno izvršavao zadaće koje su mu povjerili njegovi istomišljenici. "Figarov pir" izveden je u Beču 1. svibnja 1786., a Mozart je uveden u masonsku ložu "Bienfaisance" već 14. 12. 1784. čim je loža iste godine osnovana u Beču. Prema mišljenju austrijskog muzikologa Alfreda Einsteina, što ga je izrazio u svome djelu "Mozart - njegov karakter - njegovo djelo" (Fischer Verlag, 1973.)[10], "Mozart je bio strastveni osvjedočeni mason, nipošto sličan Haydnu, koji je nominalno postao mason, ali koji od primanja u ložu nikada u nju nije stupio niti je ikada napisao jedan jedini masonski komad za svoju braću. Međutim, mi od Mozarta ne samo da imamo niz važnih komada napisanih za slavlja lože; misao na njegovo masonstvo, što više, prodire kroz cijelo Mozartovo stvaralaštvo, mnoga njegova djela, ne samo "Čarobna frula" masonska su, a da to neupućeni (neprosvjećeni) niti ne pojmi..."!!![11]. Drugim riječima, Mozart je svojom glazbom htio čitavo čovječanstvo preobratiti na masonstvo, jer za "Mozarta iza crkvenog i masonskog stoji isti veliki ljudski osjećaj"[12] "U godini svoje smrti on je istodobno pisao masonsku "Čarobnu frulu" i počeo skladati liturgijski tekst "Requiema". Zar nije pri tome masonsko utkano u skladbu posmrtne svečanosti crkve?!" Očito da jest! jer, "za Mozarta bijahu katolicizam i masonerija dvije koncentrične sfere..."[13] Taj osjećaj što ga je prožimao on je svojom umjetnošću nastojao nametnuti slušateljstvu, dakle, čovječanstvu. I u njemačke zemlje masonstvo su također donijeli Englezi; točnije bio je to 1731. Lord Chesterfield, engleski poslanik, koji je u ložu te godine uveo Franza od Lothringije, muža Marije Terezije! Engleska pozadina samo potvrđuje da su Francuska revolucija, i sve druge revolucije trebale poslužiti unutarnjem rastroju europskih katoličkih monarhija u korist britanske strane. Tako je ostalo do danas. Dakle, možemo zaključiti da je Mozartovo stvaralaštvo djelovalo u korist

revolucionarnog raspoloženja Francuske revolucije što ga se imalo rasprostirati, na ovaj ili drugi način, ne samo u Francuskoj već i svim zemljama Europe - pa i čitavog svijeta. Francuska revolucija je početna točka svjetske masonske urote što se kroz posljedice komunističkih i drugih prevrata provodi do današnjeg dana. Cilj te revolucije jasno je usmjeren na slabljenje papske moći i na razaranje monoteističkog kršćanstva. A glazbena i druge umjetnosti samo su subverzivno sredstvo za manipulaciju emocijama i mislima. Dopunska argumentacija o modernoj umjetnosti to i dokazuje.

Prirodnost protiv uzvišenosti

Korijene idejnog prevrata najjasnije je obrazložio već spomenuti likovni kritičar de Michelli. Pojam avangardizma u dvadesetom stoljeću on je izvrsno objasnio polazeći od analize Francuske revolucije. Dakle, ta revolucija odbacila je sve tradicionalno, građansko i čitavu kulturu ukorijenjenu u kršćanstvu, tj. katolicizmu. Okret od "izvještačene" uzvišenosti kršćanstva nužno je za alternativu morao uzeti divljinu i njezinu prirodnost, koja je nesputana. Osloboditi osjećaje, strasti i nagone postalo je cilj te revolucije. De Michelli to izriče ovako: "Postati divljima: eto, to je jedan od načina kako se spasiti od društva koje je postalo nepodnošljivo. To je ono što je pokušao napraviti i Paul Gauguin dajući svom pothvatu značajku koju bismo mogli nazvati primjerom. Mit divljaka, osobito u francuskoj kulturi, uopće nije bio nov. Njime je preplavljeno čitavo osamnaesto stoljeće. U prosvjetiteljstvu pojam divljaka aktivan je pojam uperen protiv prisila feudalnog društva, protiv moralnih predrasuda toga doba, riječju, protiv svega što je iskrivljavalo slobodu i prirodnu spontanost čovjeka. Rousseauov *čovjek prirode* zapravo je obistinjenje dobrog divljaka u političku ideologiju. U Francuskoj revoluciji država kakvu je priželjkivao Rousseau ostvarila se upravo u revolucionarnom ustavu. Čertrnaestog srpnja 1790. god. prigodom obznane Prava čovjeka na Champ de Mars, velikoj svečanosti prisustvovali su izaslanici cijelog ljudskog roda, među kojima je bio i jedan crnac. A četiri godine kasnije, 17. veljače 1794., jedan "divljak", crnac iz San Dominga, koji je sad već uživao jednaka prava kao i Parižanin, ušao je u Zakonodavnu skupštinu: i dok su ga predsjednik i ostali poslanici grlili začuo se zvonki Robespierreov glas "Predsjedniče, na tribini za puk u prvom redu nalazi se jedna crnkinja. U deliriju je od radosti. Pozivam te da narediš svojim tajnicima neka ovaj dogadaj ovjekovječe u protokolu"..... S vremenom se mit o dobrom divljaku prestao upotrebljavati kao razlog za mijenjanje društva, jer "društvo je neizlječivo izgubljeno, a mit o dobrom divljaku postati će tek prijenosnik bijega iz njega"...[14] Dakle, Francuska revolucija svojim prebacivanjem težišta na primitivno ili prirodno nesputano utrla je put umjetnosti u pravcu afričke i potom dalekoistočne egzotičnosti. Nije slučajno da rani romantizam u glazbi s početka 19. stoljeća u središte stavlja narodni život i narodne bajke. Nije li Weberov "Strijelac vilenjak" ustvari ostvarenje ideala u kojem glavnu ulogu igra jednostavan, mali čovjek?

Nakon revolucionarnih lomova u 19. stoljeću umjetnici sve snažnije teže, ne samo bijegu od gradanske klase i od monarhije protiv kojih su se borili, već i bijegu od europocentrične civilizacije. Umjetnici su, u stvari, tijekom devetnaestog stoljeća dobili usmjerenje koje je krajem tog stoljeća dostiglo konačnu kulminaciju. Krajem stoljeća u likovnoj umjetnosti sve što je bilo "barbarsko", sve što nije bila klasična Grčka,

renesansa ili za nju vezana tradicija neodoljivo je privlačilo. Način na koji su se umjetnici okretali arhaičnom, barbarskom, seljačkom folkloru, pretklasičnim civilizacijama, nije uvijek bio isti i nije uvijek davao iste rezultate, ali je još jednom stavljao pod zajednički nazivnik suprotstavljanja službenoj umjetnosti ili poticaje na bijeg..."[15] Nije li Debussy počeo skladati pod utjecajem javanske cjelostepene ljestvice nakon susreta s javanskim glazbenicima? Zar nije Gustav Mahler napisao ciklus "Pjesme o zemlji" na stihove kineskih pjesnika? I nije li početkom XX. stoljeća Igor Stravinski napisao balet "Posvećenje proljeća", i to baš u Parizu, dakle djelo u kojem veliča poganski slavenski obred plodnosti? Sve to nije bilo slučajno. Ovakav okret prema egzotičnom u glazbi se dogodio nešto kasnije nego li u likovnoj umjetnosti, ali idejna je pozadina u oba slučaja zajednička. No, u glazbi se time još nije dogodilo ništa loše. Okret prema impresionizmu, secesiji i neonacionalizmu ruskog tipa, bio je vrlo nedužan stilski otklon prema nalaženju vlastitog stilskog izraza.

Mnogo gori ishod nove filozofije prirodnosti što ga je nametnula Francuska revolucija bio je ekspresionistički stil. De Micheli kaže kako likovna secesija sadrži egzotiku i simbolizam, a takve elemente nalazimo i kod Gustava Mahlera. No, Gustav Mahler u trenutku svoje smrti 1911. izražajnim sredstvima ostaje u okviru europske glazbene tradicije. A Arnold Schönberg izlazi iz tih okvira. No, kako je uopće došlo do pojave novog stila? Gdje mu je bio izvor? Izvor ekspresionizma ponovno se nalazi u Francuskoj. Naziv ekspresionizam prvi puta je upotrijebio slikar Julien-Auguste Hervé 1901. godine za jednu grupu svojih slika.[16] Sam ekspresionizam je definiran kao umjetnost suprotstavljanja. Ako je za naturalista i impresionista zbilja u biti uvijek bila nešto što valja gledati izvana, za ekspresionista je to nešto u što treba uroniti, u čemu valja živjeti iznutra. Povjesnik umjetnosti Hermann Bahr ekspresionizam definira kao očajnički krik, pri kojem čovjek traži svoju izgubljenu dušu.[17] Ekspresionizam je tako posljednja točka potonuća u subjektivizam. Dobri divljak Francuske revolucije odbacivši Boga i teistički pogled na svijet odlutao je u pustinju prirodnosti, a završio u bezizlaznosti ateističkog besmisla. No, kod ekspresionističkog stila postoji najuža veza između likovne i glazbene umjetnosti. Slikar i ideolog ekspresionističke grupe "Blaue Reiter" Vasilij Kandinsky bio je prijatelj skladatelja Arnolda Schönberga, jedinog glazbenika koji je i izlagao svoje crteže na prvoj izložbi te grupe. Tako je Schönberg pod utjecajem Kandinskog pokrenuo glazbeni ekspresionizam.

No, glazbeni ekspresionizam nije bez ideološke veze s Francuskom revolucijom. Što više, duhovni izvori ekspresionizma i Francuske revolucije zajednički su. Na Kandinskog su utjecaj izvršili francuski likovnjaci fovisti, a fovizam je potpuno oslobađanje temperamenta, nagona. Dakle, još jedno potonuće u subjektivnost, inspirirano francuskom idejom prirodnosti. K tome Kandinski je svoj ekspresionizam idejno dalje razvijao vođen mističnom filozofijom teozofije, a to mišljenje s njime djelio je, po svemu sudeći, i Schönberg. A teozofija je svojim istočnjačkim načinom religijskog tumačenja svijeta vrlo bliska masoneriji.[18] Dapače, proizišla je iz nje. Treći element koji je utjecao na ekspresionizam bio je jugendstil, ili secesija, odnosno shvaćanje stvaralaštva kao slobode formalne invencije. Ovo ukrštanje utjecaja s jedinstvenim zajedničkim izvorom umjetnost je dovelo do posljednje negativne točke razvoja. Poslije toga čitava avangardna umjetnost dvadesetog stoljeća (čiji predstavnici su, po de Micheliu, komunisti, anarhisti i sl.) bila je samo tehnički produžetak posljednje

točke ostvarenog estetsko-filozofskog besmisla kome je uzrok i inspirator bila Francuska revolucija (vođena masonerijom). Umjetnost je, osim toga, postala odraz i generator netalentiranosti koja je stekla legitimitet. Uskrsnuće umjetnosti bit će, dakle, ostvareno kad Bog uskrsne u čovjeku i kad se saniraju negativne posljedice Francuske revolucije. Do toga nam još predstoji dug put.

Na kraju, kao kuriozitet, moramo spomenuti da je u glazbenoj teoriji 17. i 18. stoljeća izumljen pojam "glazbene revolucije". Taj pojam pojavio se baš u Francuskoj i bio je u opticaju stotinjak godina prije izbijanja same revolucije. Upotrebljavao se kao sredstvo za opisivanje povijesnih zbivanja, a da nije bio korišten u povijesti glazbe. Iz ovog teksta vidljivo je kako su francuski intelektualci vrlo dobro znali što je to glazba, kako se odražava na društvo i koliko je duhovno vezana uz sva društvena zbivanja.[19]

Emil Čić

P. S. Ovaj znanstveni rad prvi puta je objavljen prigodom nastupnog predavanja za izbor honorarnog predavača muzikoloških predmeta, nakon čega se donosi odluka o izboru u nastavno zvanje predavača. Zanimljiva je bila reakcija nazočnog dr. Stanislava Tuksara, koji je upitao prisutne kolege: "Ja ne znam da li je dopuštena politička propaganda na Sveučilištu?" Tekst koji je u okviru povijesti i muzikologije razotkrivao mogućnosti manipulacije umjetnošću u tom je trenutku bio proglašen političkom propagandom!!! Ovaj apsurd dosta govori o ličnosti iritiranog doktora.

Bilješke:

1) "Francuska revolucija, Albert Soboul, izdavačka kuća "Naprijed" 1966., str. 56
2) str. 50, ibid. Objašnjenje i točne navode o masonstvu trojice Francuskih filozofa nalazimo u knjizi "Masonstvo u Hrvata" str, 118, o Montesquieu i Rousseau, str. 110 o Voltaireu. Nakladni zavod Matice hrvatske 1989.
3) Franc. rev., str 51, ibid.
4) Ban Jelačić i dogadaji u Hrvatskoj od 1848. "Školska knjiga", Zagreb, 1994, str. 45, Josip Neustädter
5) "Umjetničke avangarde XX. stoljeća", Mario de Micheli, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1990., Zagreb, str. 8 i 13.
6) Muzička enciklopedija, J. L. Z., 1963., str. 160
7) Program HNK, "Figarov pir", 1991.
8) Ban Jelačić, J. Neustädter, str. 29
9) "Maksimilijan Kolbe", Yves Ivonides, Provincijalat hrv. franjevaca konventualaca, Zagreb 1979. str 50.
10) Mozart - Sein Charakter - Sein Werk, Fischer Verlag, 1973.
11) str. 95.
12) ibid. str 367.
13) ibid str. 97.
14) "Umjetničke avangarde", De Micheli, str. 34.
15) ibid. str. 44.
16) ibid. str 56.
17) ibid. str 49.
18) Marks i davo, Richard Wurmbrand, Laus, Split 1991., str.37. "Veza između marksizma i teozofije nije slučajna. Teozofija je proširila na Zapadu hinduističku doktrinu o nepostojanju individualne duše."
19) IRASM, 21/1, Zagreb 1990., str 71-78. Philippe Vendrix: la notion de revolution dans les ecrits theoriques concernant la musique avant 1789.

Kako je nastala knjiga "Ranjeni galeb"?

U biografskim bilješkama naše poznate edicije "Petsto godina"... u pojedinim tomovima gdje su objavljeni i izabrani radovi naših poznatih pjesnika (Krklec, Šop, Alfirević, Vlaisavljević), u nabrajanju njihovih djela navodi se i knjiga pod naslovom "Ranjeni galeb". Kakva je to knjiga i kojim je povodom objavljena, pita se radoznali čitatelj koji za takvu knjigu prvi puta čuje. Iz toga razloga ovdje ću se ukratko osvrnuti na nastanak i pojavu dotične knjige, te priopćiti neke zanimljive pojedinosti, koje danas, nakon i više od pola stoljeća, nisu poznate ni samim urednicima i recenzentima sadašnjih izdavača.

Do ideje o objavljivanju knjige pjesama "Ranjeni galeb" došlo se pukim slučajem. Takvu ideju, da se objavi pjesmarica koja bi - makar i pritišano - bila pjesnički protest protiv najezde Musolinijeve vojske u naše krajeve g. 1942, priopćio mi je (telefonom) Gustav Krklec iz Zemuna gdje je službovao kao činovnik tamošnje Hipotekarne banke. Nekoliko dana iza toga razgovora, sastali smo se - Krklec i pisac ovog spomen-zapisa - u Zagrebu, gdje smo već za sutradan utanačili prijateljski sastanak šestorice pjesnika, i to u parku, na Zrinjevcu. Od šestorice predviđenih, trojica se ne pojaviše. To su: Nikola Šop, Frano Alfirević i Vlado Vlaisavljević, dočim je Salih Alić stigao s malim zakašnjenjem. Krklec nam je pročitao isprično pisamce Nikole Šopa, u kojemu isti (tada profesor na zemunskoj gimnaziji), poručuje da zbog bolesti ne može krenuti na put, ali da je suglasan s objavljivanjem planirane knjige, jer je potrebno da i pjesnici nešto "zubnu", makar da je riječ o mekodušnoj lirici, te da bi dobro bilo da barem naslov bude u znaku nekog bunta.

Malo zatim pojavio se i Alfirević, koji reče da je sročio nekoliko naslova, ali mu nisu osobito uspjeli, pa je najbolje da ih uopće ne spominje. Tada još doda, da je putem spazio Vlaisavljevića, a ovaj mu je doviknuo da će nas ubrzo pronaći.

Smišljali smo naslov knjige sat vremena, ali pravoga nismo smislili. Tada se oglasi Krklec i reče da bi vrlo zgodno ime bio naslov "Ranjeni galeb". Ali je namah primjetio da je naslov dobar, međutim malko "presmion". I Krklec se za trenutak bješe pokolebao. Tada se nasmijao, i dobivši našu suglasnost, reče: "U redu. Naslov je pronađen." I doda: "Naslov u stvari simbolički rečeno ima svoju jakost, ali je prilično diskretan, no protest jest!"

Alfirević je kao za sebe progundao: "Ej, moja Boko, daleko si, daleko"... I tada nam je odrecitirao svoju vrlo uspjelu pjesmu "Spomen na zavičaj:"

Nikad ti ne bih mogao reći zbogom,
zemljo neizrecive ljepote,
dok samac u daljini kročim trudnom nogom
i svaki dan tvoj žudim, što mi ga udes ote.
Nikad ti ne bih mogao reći zbogom.

Park je dotle bio gotovo prazan, ali se odjednom stade puniti mladim šetačima. Svratismo u obližnju malu gostionicu, smatrajući da će nas tu najlakše pronaći Vlaisavljević. Zavukosmo se u kut i Krklec namah naruči litru vina. Tu nas je doista ubrzo pronašao Vlaisavljević. Ispričavši se zbog zakašnjenja, reče da prihvaća sve što "izmajstoriše" pjesnik i biznismen Gustav Krklec. Krklec je pred sobom imao blok i u

njega zapisivao što je zaključeno, te redoslijed pjesnika: Krklec, Vlaisavljević, Alfirević, Šop, Balentović, Alić. Redoslijed po starosti pjesnika. Ali tu netko izbaci pitanje koje je godine roden Salih Alić. Alić se počeše po tjemenu. Već dugo vremena, reče, iz Bijeljine mu ne stiže "pravi" rodni list. Hodži netko ukrao glavnu knjigu, pa poslije opet vratio, a mi, ima nas dosta, čekamo. U jednom rodnom listu piše mu da je roden 1914, a u drugoj, 1906. Ja se za sad pridržavam ove u kojoj sam znatno mlađi. Tko voli biti star? -nasmije se Salko i zažge cigaretu.

-Bosanska posla - reče Krklec i odmahne rukom. -Ti si, Salko, ionako vječiti mladoženja, pa nek ti je to papirnate mladosti. A sada da odredimo tko će biti urednik toga izdanja? Mislim da bi to mogao obaviti Frano?

- Ja sam suglasan - odgovorio je Alfirević.

- A tko će biti izdavač? Urednika imamo, to je opet Frano, najveći kulturni Evropejac medu nama. Ali, tko je izdavač?

- Pa mi - rekoh naivno. -Ja i tako planiram osnovati malu izdavačku zadrugu, poput one što ju vodi Rikard Simeon, pa neka ovo izdanje bude kao neka prethodnica.

- Dobro - reče Krklec. - Ti uredi kako misliš da će biti najbolje. I ishitreno ime izdavača može proći. Ali kolika da bude tiraža?

- Ja mislim - javi se Alfirević. - Za pjesmaricu je dosta tisuću primjeraka. Ili, recimo, tisuću i dvjesto.

- Uzet ćemo tu posljednju cifru - složi se Krklec. - Svaki pjesnik neka odmah spremi i dostavi po deset pjesama. Knjiga će imati oko 80 stranica, radi se dakle o knjižici, ali mi ćemo je zvati knjigom. Tko da nam nacrta lijepu malu vinjetu galeba kako ranjen pada na morsku pučinu?

- To ću ja urediti - javi se Alić. Novinar Horvat (?) će to nacrtati već tokom ove nedjelje.

- I ovo! - oglasi se Krklec. - Knjiga mora izaći za mjesec dana, tada ćemo nešto ustupiti knjižarima, nešto bolnicama, a ostatak podijeliti nama šestorici. Svaki će svoj dio rasturiti, cijena mora biti niska, jer je personalni rad na knjizi besplatan, dakle ostaje samo plaćanje tiska i vrlo skromne opreme. Svaki od sudionika će uplatiti 50 posto svoga utrška i novac dostaviti čekom kojega ću vam poštom dostaviti.

Knjiga "Ranjeni galeb" izašla je u osmom mjesecu g. 1942. Tiskara: Hrvatski državni tiskarski zavod, Zagreb, s obećanjem Krklecu da će račun biti podnošljiv, a tiskara će na isplatu i pričekati ako ustreba. Tiskara je očito otpisala bilo kakvu zaradu.

Cenzuru je obavio tadanji Državni promičbeni ured. Cenzor, mlad momak, bio je blagonaklona držanja. Samo je sa smiješkom progundao: "Radi se dakle o ranjenom galebu. U redu." I odmahnuo je rukom.

Knjiga je bila tiskana neuobičajenom brzinom. Od čitatelja je dobro prihvaćena, a jedan od recenzenata u dnevnom tisku bio je autoritativni Petar Grgec. U Novoj Hrvatskoj, 3. I. 1943, u članku *Riječ šestorice pjesnika*, na kraju osvrta kaže: "I izgrađeni i oni manje izgrađeni - svi su nas zadužili svojim stihovima. Obogatili smo svoje osjećanje, svoja gledanja. Više znamo, bolje vidimo."

Rezultat ovog pothvata bio je vrlo dobar. Pjesnici bohemi svoju su obvezu u pogledu otplate duga, isplatili samo djelomično. Ono što je manjkalo, podmirio je bez veće teškoće pjesnik G. Krklec. Knjižica je otišla u narod. Svrha ovoga nauma bila je postignuta. Podaci koji su ovdje iznešeni, neka nas podsjete ovog malog ali zanimljivog pothvata.

Ivo Balentović

Minima linguistica

Za vrijeme analize jednog školskog texta pažnja razreda se je usredotočila na glagol *jamčiti*. Dok je tekla rasprava o značenju glagola, jedan učenik iznenada postavi pitanje:

- Gospodine profesore, odakle dolazi gl. jamčiti?

Želeći da sami učenici dokuče tajnu porijekla riječi, profesor se je poslužio sokratovskom metodom:

- Potražimo zajedno odakle dolazi. Pogađa li netko među vama korijene riječi?

- Ja znam: *jama*! poviče jedan đak.

Profesor se nasmiješi i rekne:

- Ti si obratio pažnju samo na zvučnu /fonološku/ sličnost, ali ona nije jedini ni glavni kriterij za otkrivanje korijena riječi. Valja pripaziti i na njezino značenje, tj. semantiku.

- A zašto jama nema značenjske veze s gl. jamčiti? priupita isti učenik.

- Pogledajmo dakle značenje riječi jama. Što je jama, što nazivamo jamom?

Tu se je oglasilo više učenika. Predložena su slijedeća značenja:

- Velika rupa... zemljani iskop... udubina, veće udubljenje u zemlji... rudarsko okno... ponor... jaz... široka raspuklina...

Profesor ih pohvali:

- Izvrsno! Dobro ste odgonetali tajnu riječi. Jama nastaje iskapanjem rupe u zemlji, odnosno probijanjem svake povezane površine. Riječ nam dolazi iz drevnog i zajedničkog indoeuropskog prajezika, od radikala "jam", što znači kopati jamu. No, opažate li koji je zajednički nazivnik svih vaših spomenutih tumačenja?

"Svi junaci nikom ponikoše, od sto glasa glasa čuti nije", rekao bi pjesnik. Tu se đaci nisu snašli, pa je profesor morao posao preuzeti na sebe:

- Vidite, sva ta značenja riječi jama upućuju na nešto što je šuplje i prazno. Dublje značenje izraza jama jest - praznina, manjak nečega, vakuum. Naprotiv, čin jamčenja traži prisutnost ljudi i ukazuje na sadržaj njihova rada, koji je složen i napet, pun dinamike. Jamčenje je dakle povezano s nekom punoćom, ne prazninom, pa nema veze s pozitivnim činom jamčenja. Doduše, ako nije nastala prirodnim načinom, i jama pretpostavlja neki posao, ali negativan, jer onda jamu treba izdubiti ili iskopati, a u jamu se može bacati nevrijedne stvari, a i vrijedne ljude ako ih želimo uništiti i zamesti im trag. Sjetite se npr. okrutnih "jamara" što su u II svjet. ratu bacali mrske hrvatske ljude u jame i jazovke... E, vidim tu vas obuzima jeza, zar ne? Stoga se udaljimo od jama i krenimo drugim etimološkim putovima. Potražimo našem glagolu drugačiji korijen. Koje su riječi najbliže po zvuku i po značenju glagolu na kojem smo zapeli?

- Jamstvo, jamac! povikaše učenici.

- Sad smo na pravome tragu, prihvati profa. No, budući da je im. jamstvo apstraktan pojam, zaustavimo se na konkretnoj im. *jamac*. Tko je jamac i što on čini?

Nakon malo oklijevanja javi se više đaka:

- Jamac je čovjek koji prisustvuje kod sklapanja imovinskih ugovora. Onaj koji jamči svojom imovinom za zajmove, dugove ili novčane obaveze drugog čovjeka, a

- Sjajno ste se dosjetili. U činu jamčenja jamac, dakle, mora imati neku ekonomsku vrijednost kojom će jamčiti za tuđa dugovanja, odnosno za isplatu potraživanja vjerovnika. Nije mu dovoljna prazna riječ, on mora posjedovati neki imetak, bez kojega ne može garantirati za drugoga.

Iz naše analize proizlazi da je jamac čovjek koji nešto i m a. A što? Najprije a/ neki imetak ili novac za pokriće tuđeg zajma ili duga, b/ neko znanje o zaduženiku, tako da može za nj jamčiti, c/ utjecaj ili upliv kojim može utjecati na jamčenika /npr. da ovaj neće pobjeći u inostranstvo ili se sakriti pred sudom/. Prema tome, jamac mora i m a t i neki materijalni ili moralni kapital.

Eto, tako smo stigli do gl. *imati*, koji je najbliži korijenski rođak gl. jamčiti. Slijedimo i dalje putove dijakronijske etimologije, pa se zapitajmo kako se na čakavskom narječju kaže imati?

- *Jemati*, usklikne slavodobitno jedan Dalmatinac.

- Opet pogođeno, radosno će učitelj. Tako isto zvuči naš glagol i na staroslavenskome i starohrvatskome. A kako izgleda na kajkavskome prvo lice jednine istog glagola?

- *Jemljem*, sad je bio red da pobijede Zagorci.

- U Sloveniji je slično. I oni kažu "jemati" i "jemljem". Kad sam bio u Gradišću /Austrija/, gdje žive naši Gradišćanski Hrvati, nastavi nastavnik, od njih sam čuo oblik *jimati*, u značenju imati. Možda su ga oni preuzeli od Slovaka i Čeha, svojih susjeda, kod kojih *jimat'*, odnosno *jimati* znači: hvatati, grabiti, zarobiti, uzeti u svoj posjed. Ovo umetanje glasa "j" na početku riječi koje počinju s "i" opća je pojava u slavenskim jezicima. Tako i u hrvatskome. To potvrđuje ne samo dijalektno *jemati* nego i književno prihvaćena im. *jematva*.

Na to upadne jedan učenik:

- Da, ali u tim primjerima imamo osnove *jim* i *jem*. Međutim, u našem gl. jamčiti i im. jamac nije osnova ni jim- ni jem- nego *jam-*.

- Dobro si opazio, i tvoja nas opaska sili da kopamo dalje i dublje po etimologiji. Naime i gl. imati sa svojim jotiziranim oblicima ima još dublji korijen, a taj počiva u praslavenskom radikalu jeti sa značenjem: uzeti u svoje ruke, držati u rukama ili najkraće: imati. Upozoravam vas na izgovor gl. *jeti*: vokal "e" je nazal, pa se taj glagol izgovara kao *jenti* ili *jemti*. Pošto se je ovdje nazal "m" s vremenom osamostalio u konzonant, dobio je svoj poluglas koji se je fonetizirao u "e", "i" i "a", pa smo tako dobili jemeti, jemiti i jemati. Po zakonima suzvučja "a" je metatezirao na mjesto prvoga samoglasnika, pa je nastala varijanta jamati, koja u svom svršenom trenutačnom obliku glasi *jamiti*.

Jamiti znači posve isto što i jeti tj. uzeti /pazite: ovo "z" je nastalo pretvorbom j u z, odatle zeti i uzeti, bez nazala/, uhvatiti, zaposjesti i prema tome imati. To još uvijek isto znači i u suvremenoj čakavštini /npr. "jami ga za ruku" ili u imperativu "jami", tj. uzmi/. Čak i mrtve stvari mogu: "jamiti", tj. zauzimati neki prostor, imati obujam ili zapremninu. Tako npr. čakavci kažu: "ova bačva jami toliko i toliko litara"!. Iz tog lexičkog ogranka s osnovom "jam" nastali su i naši izrazi jamac, jamstvo, jamčiti, jamčenje.

- Tako je, usklikne jedan đak. U mome kraju postoje riječi *ujam* i *predujam*.

- Jest, prihvati profesor, a i još neke slične riječi nastale uglavnom uzimanjem

prefixa. Evo malo prije smo spomenuli *obujam*, a k tome još imamo i *prijam, najam, zajam*...

- Onda i *sajam*, dosjeti se opet netko u klupama.

- Sasvim točno. Sajam je mjesto na kojemu ima svega na prodaju, obilje robe, stoke i svega blaga Božjega. Tržnica na kojoj se trguje s onim što imaš i što želiš imati. Sve ti je pri ruci pa možeš "jamati" po volji uz ugovorenu naknadu. Pri tome prodavači "jamče" da je njihova roba potpuno kvalitetna.

- Pada mi na pamet još jedna riječ iz korijena "jam". To je *dojam*, dometne jedna učenica.

Profesor će na to:

- I ona korijenski spada u isti soj riječi, nastala je od gl. jamiti. Međutim, njezino se je značenje prenijelo na kulturno i psihološko područje, tj. na obogaćivanje čovjekova duševnog kapitala. Kad naš um pomoću osjetila doživi nova opažanja, utiske, iskustva i spoznaje, on time stiče nove dojmove. Dojmovi su do-hvaćanja i stečevine koje smo iz vanjskog svijeta prenijeli u svoj umni i osjećajni magazin. Kad smo već kod riječi dojam, sjetimo se da nam ona doziva u pamet još jednu mentalnu akciju koju zovemo *pojam*. Pojmom obuhvaćamo bitne oznake nekog bića, živog i neživog, stvarnog ili zamišljenog /čime već ulazimo u polje filozofije i gnozeologije/.

Učenici su ostali zadivljeni kojim ih je sve spoznajama dovela potraga za korijenom jedne same riječi. Na kraju je profesor još dodao:

- Da završimo s ovim divnim jezičnim izletom, spomenut ću vam još samo jedan izričaj, koji je također nikao na istom korijenu kao i svi dosad spomenuti cvjetovi, a koji nas vodi na religiozno područje. Poznato vam je da se najveći kršćanski blagdan zove Uskrs. Jedini od svih Slavena Hrvati imaju za taj blagdan još jedno ime *Vazam*. Na kajkavskom području on još glasi Vuzem. Naziv je nastao iz staroga crkvenoga *v' zemati*, od čega je došlo *vazimati*, što se je na kraju steglo u vazeti /čakavski/ i vuzeti /kajkavski/. Tako smo jezik i liturgiju obogatili još jednim lijepim hrvatskim izrazom.

A zašto se je Uskrs pretvorio u uzimanje? Zato što se s Uskrsom želi istaknuti Isusovo ponovno oživljavanje poslije smrti na križu, a s Vazmom "vazeće" ili "uzeće" Sina Božjega sa strane Oca u njegovo nebesko boravište. Lakšem prihvaćanju Vazma pridonio je židovski blagdan Pashe, koji se svetkuje u uskrsno doba. Blagdan se slavi obnavljanjem pashalne gozbe, na kojoj je Isus "uzeo u svoje ruke" /kako kaže Evanđelje/ kruh i vino te ih posvetio u svoje euharistijsko Tijelo i Krv. Zatim je njima nahranio - i još danas hrani - svoje učenike.

Tko bi se nadao da će nam otkrivanje korijena jedne riječi otkriti nova, široka i duboka obzorja!

Živan Bezić

* Po želji autorovoj (o)stavili smo pravopis njegova rukopisa

SEDLAROVO SMANJIVANJE SHAKESPEAREA

(Hrvatsko narodno kazalište: "Macbeth" W. Shakespearea)

Zapitavši se o "formatu u kojem i do kojeg ljudi rastu i u njemu misle i rade", *Daniel Dragojević* otkriva u ljudskome umu mehanizam kojemu nadjeva ime *minimalizator* (usp. "Republika", br. 2-3, 1983, str. 50-51). Taj neobičan "stroj koji smanjuje" neodoljivo zavodi pojedinca na pomisao da "možda i treba smanjiti Goethea i Dantea" ...

... i *Shakespearea*, dometnuo bih s neskrivenim zadovoljstvom, nakon zagrebačke* predstave (22. rujna 1995.) Sedlarova uprizorenja Shakespeareova "Macbetha". Kada se ne bi radilo o nečem sasvim drugom, u normalnim prilikama teatru tako tuđem, trebalo bi govoriti o redateljevoj nedoraslosti za scensko uprizorenje ovako zahtjevnih djela. Ali upravo tako predočen "Macbeth" obvezuje na pisanje i na govorenje, doduše više o onome što je *oko* predstave a manje *u* samoj predstavi. I unatoč činjenici da se na taj način čini velika nepravda: mladome glumačkome paru ponajprije - *Barbari Vicković* (1971.) i

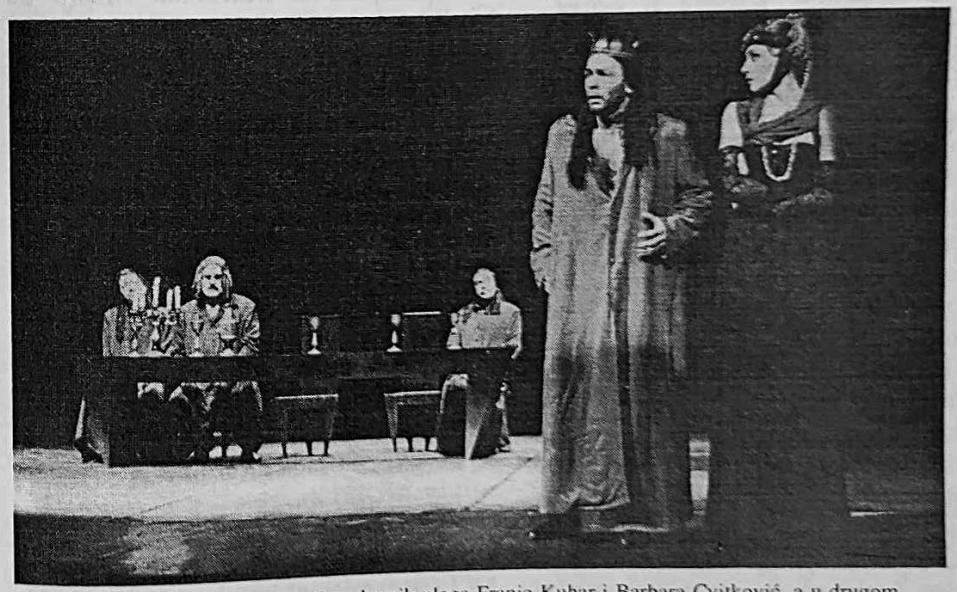

Photo: V. Pondelek

U prvom planu tumači naslovnih uloga Franjo Kuhar i Barbara Cvitković, a u drugom (slijeva): Kruno Šarić (Macduff), Ivan Katić (Lenox) i Boris Miholjević (Ross).

* Praizvedba Sedlarova "Macbetha" upriličena je 16. srpnja 1995. godine za potrebe Splitskoga ljeta, a potom se - koncem kolovoza - zaputila u Australiju i Novi Zeland. Dnevni tisak o tome je uredno izvijestio, pobrojivši sve protagoniste pa je to razlog više što u ovoj prigodi odustajem od uobičajena pristupa (op. T.K.).

Franji Kuharu (1963.), koji su dostojanstveno izdržali teret naslovnih uloga.

A postojala su barem dva jaka razloga da se ovogodišnje postavljanje na scenu Skakespeareova "Macbetha" izvede na uzvišenijoj estetskoj i nadasve ozbiljnijoj profesionalnoj razini. *Prvi* je razlog u tradiciji, koju u 125 godina (toliko je, naime, proteklo od prve zagrebačke praizvedbe "Macbetha" 30. prosinca 1871. godine) utjelovljuju slavni prevoditelji: od *Dimitrija Demetra* preko *Augusta Harambašića* i *Iva Vojnovića* do *Vladimira Nazora* i *Josipa Torbarine, s* jedne strane te ništa manje ugledni redatelji: *Josip Freudenreich* na početku pa *Adam Mandrović* 1891., a onda *Andrija Fijan, Dragutin Freudenreich, Tito Strozzi, Georgij Paro* ... s druge strane.

Drugi ozbiljan razlog leži u samoj činjenici da ovo Shakespeareovo djelo doista može snažno i dubinski progovoriti (i) o vremenu kojemu smo izloženi na milost i nemilost.

Redatelj *Jakov Sedlar* na oba ta razloga nije se obazirao, ili - da budem dobronamjerniji - nije se na njih obazirao u dovoljnoj mjeri. Naprotiv, dojam je kao da se trudio da izbjegne sraz s onim sržnim u predstavi.

U tom smislu neosporno je redateljevo pravo na *osobno* čitanje predloška, ali je isto tako neosporan legimitet *zapitanosti o granicama* osobnoga čitanja i tumačenja predloška. Ugledni anglist i erudit, sveučilišni profesor *Ivo Vidan* i kolegica mu *Janja Ciglar-Žanić*, oboje "dobri poznavaoci Shakespeareovih tekstova i mnogih njegovih uprizorenja", kako ih predstavlja voditeljica razgovora *Giga Gračan* (i sama teatrolog), posve ozbiljno i nadasve odgovorno prigovorili su Sedlarovu kraćenju predloška, kao i nekim neutemeljenim i bizarnim interpolacijama (usp. "Vijenac", br. 46, 5. listopada 1995., str. 33). Manje je dobronamjernosti u osvrtu *Dalibora Foretića* (usp. "Vijenac", br. 41-42, 27. srpnja 1995., str. 40), koji u nizu primjedbi redatelju najozbiljnije spočitava što "upravo ganja protagoniste (..) na artificijelnu glumu, dok su gotovo svi ostali likovi svedeni na za HNK već uobičajeno bezdušno, otromboljeno kazivanje".

Usprkos svemu: Sedlarova "Macbetha" treba gledati. Dakako, ne toliko zbog Sedlara, koliko zbog Shakespearea. Jer, ne zaboravimo, djelo koje je veliko u sebi i po sebi, nikada se ne može smanjiti do mjere koja neće isijavati makar slutnju izvorne mu veličine. Premda je Jakov Sedlar bio na dobrom putu da "Macbetha" smanji "do veličine gusjenice" (istaknutu sintagmu opet posuđujem iz Dragojevićeva kazivanja o *minimalizatoru*), unutarnja snaga i dubina izvornika odoljela je tome pa se, zahvaljujući iskonskoj veličini, i nismo zatekli pred čudovištem koje "patetično kriči".

Tvrtko Klarić

GORKI GORKI MJESEC U TEATRU ITD

Roman suvremenog francuskog pisca *Pascala Brucknera* pod naslovom "Ledeni mjesec" koji je objavljen 1981. godine, doživljava u Hrvatskoj svoju drugu mladost. Nakon zapažena uspjeha kod čitatelja i književne kritike te ekranizacije *Romana Polanskog*, dramski je obraden i postavljen na repertoar Teatra ITD (rujan 1995).

U adaptaciji tog Brucknerova djela sudjelovali su *Petar Brečić* i *Ivica Buljan* te dramaturzi *Maja Gregl* i *Darko Lukić*. Svi oni su pripomogli da "Ledeni mjesec" u prijevodu *Višnje Machiedo* poprimi dramske okvire Gorkog gorkog mjeseca.

Premda je tekstualni predložak drame na zavidnoj visini, glavni posao, po našem uvjerenju, obavila je izvrsna glumačka ekipa u sastavu: *Božidar Alić, Edita Majić, Ksenija Marinković, Tarik Filipović* i *Marko Torjanac*. Oni su svojim nadahnutim glumačkim kreacijama i rječitošću udahnuli život predstavi čija se radnja odvija na brodu što plovi od Marseillesa prema Indiji. Na tom su brodu putnici siti europskoga, žedni istočnoga načina života. Na put ih je povela i u putu zbližila znatiželja neizvjesnosti i zov daljine.

No, stanovita monotonija što prati ljude željne avantura, tjera ih na otkrivanje vlastitih životnih sudbina, koje su, na trenutke gorka okusa, ali uzeti kao cjelina doživljenog, otužna slika europskog načina življenja i intelektualnog posrtanja.

Doktor Franc (Nijemac), čiji lik maestralno igra *Božidar Alić*, putuje na istok, reklo bi se, ne iz potrebe već iz avanturističke obijesti. Cilj njegova puta nije susretanje s drugim civilizacijama već, prije svega, pražnjenje osobnog ega. S njim je u društvu ljubavnica Rebecca, čije prisustvo otkriva neobuzdanu i napose perverznu stranu ljubavi. To je ona strana koja graniči s moralnim posrnućem i svakojakim gadostima. Franc je ostao invalidom nakon prometne nesreće, a u stanju vezanosti uz invalidska kolica njegov je libido okrenut bizarnostima i nepodopštinama. Tjelesna nemoć probudila je u njemu moć zavisti, gnjeva i mržnje koja vodi u zločin. Žrtva je Rebecca čiji subjekt u dramskom zapletu postaje objekt zadovoljenja divljih strasti i promašenih ljubavi. Rebecca nije antipod ljubavne čednosti, ona je, zapravo, neomeđena granica muške pohote i nezasitosti. Ona žrtvuje ljepotu doživljaja za razvrat iživljavanja. Čak i kada stupa u odnos s francuskim liberalnim intelektualcem Didierom (*Tarik Filipović*) čini to ne iz potrebe i zaljubljenosti, već da bi udovoljila Didierovoj želji i Francovoj znatiželji. Rebeccino moralno posrnuće kulminira u odnosu s Beatricom, Didierovom suprugom.

U drami sve to podsjeća na bezazlenu igru, a u životu u kome je upletena pohota i mržnja, na posve ozbiljnu igru s tragičnim završetkom kad Franc sipa vreli čaj na Rebeccino lice. Pobjeda Francove mržnje zapravo je poraz ljudskog dostojanstva.

Da se radnja drame ne bi odvijala samo u smjeru bolesnih strasti, promašenih ljubavi moralnog razvrata i tragike pobrinuo se Marcello (*Marko Torjanac*), vedri, bezbrižni i lirski nadahnuti Talijan iz Napulja koji želi biti indijski guru i koji u kritičnim trenucima monotonije i nepoželjnih zapleta, unosi potrebnu svježinu i razbibrigu. Na kraju se, kako i priliči dramskoj radnji s dva ljubavna brodoloma, Marcello zbližuje s Beatricom, čija je nedužnost, unatoč posrnuću s Rebeccom, ostala neupitna. Poantu drame izriče Marcello nazivajući ostale "malim gujama" i dajući im na znanje da su oni pobijedili.

Unatoč tragičnu završetku i i često "skliskoj" erotičnosti, nismo ostali u uvjerenju da je zlo pobijedilo. Možda i zbog činjenice da je brod uplovio u carigradsku luku pred novogodišnju noć i da put u Indiju ipak nije završen. *Pascal Bruckner* nam je zajedno s ostalim suradnicima ostao dužan odgovoriti na pitanje: "*da li put od Evrope prema Dalekom istoku obiluje tragikom samo*

do Bliskog istoka ili do njegova kraja". Nadamo se da će to učiniti u nekom od svojih narednih romana ili drama.

Treba spomenuti da je izvedbu Gorkog gorkog mjeseca autor *Bruckner* pratio zajedno s ostalim suradnicima i gledateljima, te da je toplo pozdravljen od glumačke ITD ekipe i svih prisutnih u prepunoj dvorani. Narednog dana, kao osvjedočenom prijatelju Hrvata i Hrvatske, uručeno mu je visoko državno odličje.

Dramu Gorki gorki mjesec režirao je *Petar Selem*. Scenografiju je priredio *Zlatko Kauzlarić Atač*, a kostimografiju *Branimir Hundić*. Glazbu je skladao *Arsen Dedić*, a u izvođenju pripomogli su mu *Branko Bulić, Davorin Brozić, Stjepan Horvat* i *Mladen Dervenkar*. Scenske pokrete nadzirao je *Antun Marinić*.

Umjesto zaključka, nakon odgledane predstave, slobodni smo izreći konstataciju da je to bila dramska večer koje će se prisutni dugo prisjećati.

Ivo Mijo Andrić

SARAJEVSKI KRUG U ZAGREBU

Sarajevo će preživjeti pakao i nastaviti tamo gdje je život stao početkom devedesetih godina. Takav se zaključak nameće nakon stotinu minuta uživanja u glazbeno-scenskom musicalu što ga je tridesetak mladih sarajevskih umjetnika priredilo zagrebačkom gledateljstvu u dvorani Lisinski. Bila je to večer za nezaborav u kojoj je duh svjetla izbrisao tamne ratne oblake, koji već četiri godine zaklanjaju sarajevsko i bosansko-hecegovačko nebo.

Planet Sarajevo vrti se unatoč nasrtajima poročnih sila zemljine teže: ne stoji, ne predaje se, ne pada pod naletima vjetrova zla; on je svjetionik u svemiru gdje se zbio sudar dobra i zla. Premda je zlo privremeno zaprijetilo, dobro će na kraju pobijediti.

Život i smrt žive zajedno i jednog će se dana životu dijeliti odličja kaže u musicalu glumac, pjesnik i voditelj *Miodrag Trifunov*. Mlada glumačko-pjevačka i plesačka grupa *Sarajevo circle ansambla* uz pratnju "Big blue banda" dočarala je razigranost i raspjevanost Sarajeva na kakvu smo navikli iz predratnog vremena. Na sreću, unatoč ratnim strahotama, i pjesma i igra preživjele su i tu su, među nama.

Za to su zaslužni: *Edin Dino Zonić*, autor glazbe i aranžmana, te autori scenarija i libreta *Mustafa Tanović* i *Rade Čikeš-Medan*, koautor glazbe i aranžmana *Slavko Nedić*, redatelj i dramaturg, *Dubravka Zrnčić-Kulenović*, kostimograf *Ljerka Zmaić*, koreograf *Rayston Maldom*, scenograf *Mustafa Forto* i brojni drugi suradnici i izvođači. Njihova imena i istinsko čovjekoljublje potvrda su da će Sarajevo, usprkos posijanu sjemenu mržnje, ostati onakvo na kakvo smo navikli i kakvo je stoljećima bilo. Sjeme mržnje u njemu ne uspijeva!

Bilo je tako i tako će navijek ostati!

Ivo Mijo Andrić

MASLINE I ZVONICI

(Uz izložbu slika Ankice Ribarević. Hotel Lišanj, Novi Vinodolski, srpanj-kolovoz, 1995.)

Masline i zvonici - riječi pune poetičnosti i simboličnog sadržaja i

značenja. Intenzivno nas obuzimaju i likovno, i glazbeno, i pjesnički. Predmet su stvaralačkog izraza mnogih umjetnika svih vrsta.

"Vinograd moga je oca ovjenčan zelenim vijencem / Maslina. - Pod njima ja sam u vrućim danima ljetnim,/ grožde dok zrijalo i pjev cvrčaka šibao uzduh,/ gledo u zanosu svijetle vizije što ih je Podne / pred očima stvaralo mojim" - pjeva Vladimir Nazor sjećajući se svojih inspiracija.

To biblijsko drvo, najznačajnija biljka Sredozemlja, pojačava u neku ruku i u čovjeka želju za opstankom i u oskudnim uvjetima. Navikla nas je na žilav život. Maslina je blagoslov s neba, sveto ulje i grančica mira.

"Stablo izraslo strpljivo na sivom kršu / izmučen oblik u sure vidike pruža:/ čovječe, ti i tvoj naraštaj u svom grču / trajete, no ova je kob duža" - veliča maslinu i Tin Ujević.

Masline na slikama Ankice Ribarević u njihovim bitnim detaljima - korijenju i kori - sagledane u ljubičastom i sivom treperenju uzavrela primorskog zraka sugestivno nas se doimlju. Slikarica nam u maslinama dočarava snagu tihog žilavog života, ali nam odnekud bruji i svečana pjesma Nazorovih cvrčaka. Ove nam se slike nameću ozračjem mora i uzmorja, slutnjom iskona, no i snagom izraza i puninom doživljaja.

Poznati brojni rabski zvonici nisu mogli a da ne privuku pozornost i slikarice Ankice Ribarević koja je u njihovoj sjeni provela djetinjstvo. Čovjekova duhovna težnja za uzletom, za visinama i širokim pogledima izražena je od davnina u tornjevima i zvonicima. Oni su jarboli vjere, čempresi čežnje i svjetionici. To su sklopljene ruke, nade i snovi, oni su radost i vedrina, misao i ljepota, uskrsna zvona, duh i stvarnost. Zvonik je nadahnuo i Tina Ujevića:

"On je sam u vrijeme kuge, rata i glada / odvjetnikom puka, kulom vjere prave; / kad se molitvama zvonke bronze jave, / uslišat će Gospod vapaj vjerna stada."

Skrivena zvona u zvonicima Ankice Ribarević dočekuju i ispraćaju, pozdravljaju i zahvaljuju, pjevaju i žale. Na ovim slikama rabski zvonici, isprepleteni u skladne slike duhovnog smisla, uzdižu i nas.

Ne samo vizualnom privlačnošću, nego i slojevitošću doživljaja, ove nas slike zaokupljaju i našoj duši otkrivaju ljepši pogled na svijet.

Ivan Svetić

ISTINA ĆE VAS OSLOBODITI

Kao živi svjedok životnog puta Jerka Fabkovića dužan sam iznijeti jedan vid gledanja na dostojanstvo čovjeka kao likovnog stvaraoca u vremenu i prostoru u kojemu je goreimenovani autor živio i stvarao. Tim pristupom ne želim glorificirati, niti crniti, već što objektivnije iznijeti istinu o jednom dijelu životnog puta *Jerka Fabkovića* od 1945. godine do njegove smrti 1974. godine i tako skinuti sve one zastore koji ga otkrivaju i tako odagnati veo nepravde da je za svoju anonimnost do dana današnjega samo on Jerko Fabković osobno kriv.

U našem stoljeću, u kome su htjeli "uništiti" Boga, osjeća čovjek više nego ikad prije svoju krajnju neimaštinu. Red materije toliko trijumfira u eri znanosti i tehnike, da samo još više produbljuje u njegovom prevarenom srcu potrebu za redom ljubavi, jer bi ga jedino ona mogla umiriti. Jerko Fabković je bio štovalac

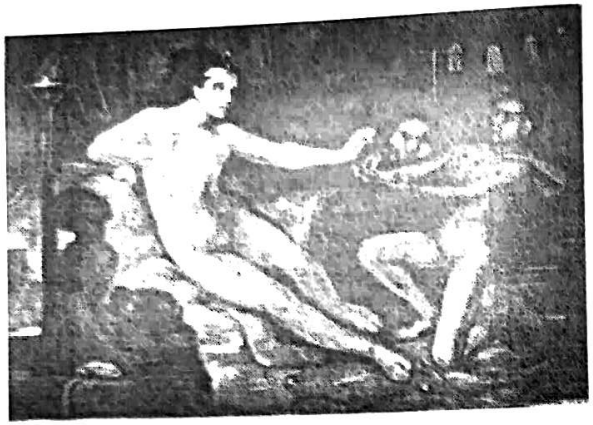

reda ljubavi pa se nije dao prevariti. Nije gledao samo svoje vrijeme i nije zaboravljao prošlost i povijest. On se uzdigao iznad razlika i otpora dobi, rase, spola i blagostanja. Bio je žrtva i likovnog genocida, tu sramotnu istinu nitko neće moći izbrisati, a koju je najbolje izrekao prof M. Peić: "Jednom kad se bude pisalo o likovnom genocidu - o zaobilaženju, sakrivanju, zatajivanju, pa i doslovnom zatiranju pojedinih velikih likovnih stvaralaca u nedavnoj našoj likovnoj povijesti." (Večernji list, 28. 10. 1992. godine). To je potvrda postojanosti Jerka Fabkovića kao čovjeka Bogoljuba, domoljublja i čovjekoljublja. Jer, ljubav ubija time što ljubi, i tako živi.

Rođen u prvoj godini dvadesetog stoljeća kao četvrto dijete iz građanske obitelji, progovorio je tek u petoj godini života; po majci Libald koji su bili vlasnici i "Čučekova" brijega - gdje se danas nalazi rodilište u Petrovoj ulici, a po ocu su mu baka Marija i djed Skender Fabković suosnivači Hrvatskog Pedagoškog - Književnog Zbora u Zagrebu 1871. godine - te kao poznati pedagozi bili su i kućni prijatelji i sljedbenici oca Hrvatske domovine Ante Starčevića.

U tom miljeu i ozračju je Jerko odgajan na istini, da su svi ljudi stvoreni jednakima; da ih je njihov Stvoritelj obdario nekim neotuđivim pravima i da su među tim pravima Život, Sloboda i Potraga za srećom. Jerkova potraga za srećom rezultirala je likovnim i književnim stvaralaštvom. Svoj život je podario svom umjetničkom stvaralaštvu, a Slobodu stvaranja nije nikome dozvoljavao da mu poremeti.

Kao stranka za sebe, kojoj je mecena bila isključivo rođena mati te teta Paula Erber, supruga zagrebačkog gradonačelnika i direktora Zagrebačke štedionice te presjednica "Društva Zagrepčana", za konačni cilj je bilo zacrtano: retrospektivna izložba, te hotel Bristol u Gajevoj - gdje mu je jedno vrijeme bio i atelje a čiji su bili vlasnici, pretvoriti u muzej - donaciju Jerka Fabkovića voljenom gradu. Tako se razmišljalo i planiralo 1930. - 1940. godine.

Slijedi razdoblje pomračenja ljudskog uma 1941. - 1945. godine, koje na ovim prostorima izbacuje u prvi plan "čedo" neuspjelog pobačaja KPJ. Čuvari i promidžbenici te ideologije "zatiru" Stvaratelja koji je svakom čovjeku podario neotuđivo pravo na Život, Slobodu i Potragu za srećom. Rezultat toga "zatiranja" je i kulturno - likovni geto, čija je žrtva i Jerko Fabković.

U svibnju 1945. godine kad su oslobodioci-antifašisti oslobađali Hrvatsku i Zagreb Jerko je navršavao 44. godinu života, svjestan da će biti teško opstati u banalnoj džungli vulgarnog korova. U punoj životnoj zrelosti predstavlja generaciju koja je znala da u konačnoj instanciji ne postoji ništa drugo osim Oca, Sina, Duha i čovjeka. Da u toj majstorskoj radionici Sin uči Čovjeka kako se s Duhom vratiti Ocu. Znajući da

s Čovjekove strane postoji samo jedno jedino sredstvo - život, i da je to jedina čovjekova investicija, a ne cilj! Da do cilja vodi Duh. To je bio svjetonazor većine ljudi njegove generacije.

Još po svršetku studija je imao izgrađen pogled na umjetnost, jer mu je prva misao bila: osloboditi umjetnost malograđanskog ukusa, stvoriti uzvišenu umjetnost, koja neće biti samo ovisna o vremenu i mjestu u kojem je nastala. Htio je uvesti monumentalno slikarstvo, dati djela koja će služiti na spomen. Zato im je dao veličinu i ozbiljnost, i kao takova njegova djela ne sadrže slikarske revolucije i traženja već su sinteza svih djelujućih komponenata i općenitosti izraza duha vremena u kojemu su nastala. S takvim gledanjem u umjetnosti su u samom zametku ugušeni revolucionarni poleti, bez kojih nema novih epoha i napretka. Dodajući racionalističkom stilu nove stvarnosti svoja duševna raspoloženja - intuitivno gledavši - došao je do stila nazvanog "purizam". Da bi to ostvario bilo je potrebno mnogo žrtava, da bi se na koncu posve žrtvovao za svoje zvanje.

I sad odjednom dolaze neki zločesti klinci, obučeni u vojne odore s petokrakom na čelu, te sjedaju u vladarske fotelje da stvore nekog novog sovjetskog čovjeka. Jerko Fabković kao dobro informirani intelektualac znao je da ti zločesti klinci ne priznaju transcendentno dostojanstvo čovjeka, koje je njegova generacija shvaćala kao pravo da se živi u istini vlastite vjere i u sukladnosti s transcedentnim dostojanstvom vlastite osobe. Svjedok je bio svih "oslobodilačkih" akcija tih zločestih klinaca - antifašista, koje su neprestano trajale po završetku drugog svjetskog rata za sve one Hrvate koji se nisu slagali s pogledom na svijet i idealima tih zločestih klinaca: križni putevi, jame, logori, montirani procesi, konfiskacije imovine, pranje mozga itd. S vremenom zločesti klinci rastu i pretvaraju se u despote svaki prema svom afinitetu ili području penološkog djelovanja, što vodi totalitarnom režimu, a sve u ime smrti "fašizma i slobode naroda."

U takovu društvenom okruženju, koje producira samo crne slike, za izgrađenu ličnost nema životnog prostora za slobodno djelovanje. Znajući da je čovjek mjera svih stvari, pokušava ostati postojan u svom pogledu i stavu prema umjetnosti, jer iz inkubatora totalitarnog režima izlaze generacije koje ne priznaju transcendentnu istinu, a njihova povlaštena manjina je premazana svim mastima - uključujući i svinjsku mast, tako da samo trijumfira sila vlasti, i da svatko koristi do kraja sredstva kojima raspolaže da bi nametnuo vlastiti interes ili vlastito mišljenje bez obzira na pravo drugih.

Kako mu tirani nisu mogli ništa staviti na leđa da ga upute na penološko "vaspitanje", ostale su dvije alternative: prva da napusti domovinu i druga da ostane u domovini. Veliki problem su predstavljala njegova djeca - monumenti, jer mu ih nisu dali iznijeti sa sobom iz zemlje, tako da je bio prisiljen da nađe smisao opstanka u totalitarnom jednoumlju. Taj smisao opstanka se svodio na življenje gologa života, jer nije mogao pristati i prihvatiti njihove "ideale", jer su njegovi ideali zapravo uređena osnova: osobna sloboda + hrvatsko ozemlje = Stare Pravice. Zato ga nisu mogli svinuti a slomiti se nije dao. Posljedica takvog moralnog stava Jerka Fabkovića usljedila je reakcijom vodećih drugova i drugarica iz likovnog života da ga svijesno stave u likovni geto, zatirući svaki njegov pokušaj za slobodnom prezentacijom svog stvaralaštva, vjerujući da će vrijeme njihove trijumfalne sile vlasti ipak pobijediti.

I u toj njihovoj prividnoj pobjedi koja je u svojoj punini harala Hrvatskom punih 45 godina, s velikim recidivima još i danas, Jerko Fabković se nije dao ukrotiti, već je i dalje mladima prenosio slobodarski duh mišljenja i stvaranja, tako da su novi dečki dolazeći k njemu dobivali smjernice ka putu Istine. Tako je došao dan Hrvatskog proljeća koji mu je dao tračak snage i nade: piše zagrebačkom gradonačelniku zamolbu za rješenje statusa svoje djece - monumenata. Traži da mu se iz stana isele sustanari i zaštićeni podstanar, da mu se podigne visina mirovine kako bi mogao dostojanstvenije živjeti i stvarati, te da mu dadu žensku pripomoć na četiri sata u vidu spremaćice. Za uzvrat svom gradu Zagrebu ostavlja svoju imovinu, koja prelazi u javnu zbirku J. F., pristupačna javnosti svakodnevno od do vremena. Idejni pokretač takvog rješenja za njega je bio predstavnik zločestih klinaca, nositelj partizanske spomenice, antifašista, invalid iz drugog svjetskog rata, kadrovik, despotski rukovoditelj koji je shvatio da su samo u suštini radili zlo, nadao se da će njegovi partijski drugovi u ovom proljeću ispraviti greške, pa i njegovom prijatelju Jerku Fabkoviću. Zločesti dečko - drug Ivo Bačić, shvativši da njegovi drugovi ne znaju napraviti plemenito i dobro djelo, negativno se postavivši spram Jerkova zahtjeva, počinio je samoubojstvo. Udar iz Karađorđeva totalno je potopio nade Jerka Fabkovića vezane za rješenje statusa njegove djece - monumenata, ali ga je uvjerio da zločesti klinci, pa despoti, pa tirani kao predstavnici komunističke vlasti brane najnećudoredniji princip: "Čim gore, tim bolje"- i to primoravanjem na pokornost gladu, strahom i potkupom. Tada je na njegovim plećima već punih 70 godina života. Rezignacija biva nazočna što je i za shvatiti, jer čemu tolika žrtva, kad nitko ne želi njegovu djecu - monumente.

Po njegovoj smrti su svi njegovi radovi pripali mojoj malenkosti, što je bila želja pokojnika. I tada nastavljam put "brodolomca" na putu skidanja zavjesa vezanih za njegovu anonimnost. Iz sve sačuvane dokumentacije vezane za taj moj angažman, a nalazi se u pismohrani, može se izvesti žalosna konstatacija vezana za stav vodećih likovnih rukovodilaca onoga vremena, od kojih su i danas mnogi u žiži odlučivanja vezanog za likovni život hrvatske kulture, a koja se može izraziti dijagnozom: mentalno - duhovna sterilnost, jer nisu htjeli o tome uopće razgovarati budući je to za njih demode slikarstvo, nevrijedno njihova angažmana. U takovoj kulturnoj klimi nije bilo nikakvih šansi da se on prezentira zagrebačkoj javnosti.

Iza 1990. godine, kada dolazi novo ozračje, bude se nade da će istina o takovim ljudskim sudbinama izaći na svjetlo dana. Što se nakon 1992. godine i ostvaruje, a dokaz tome je i izložba koja je bila otvorena 17. listopada 1994. godine u Galeriji zračne luke Zagreb, i tom prigodom tiskana je manja "monografija".

Iz sveg gore iznešenog slijedi zaključak da je njihova prividna pobjeda dokaz da za Hrvate nema prosperiteta bez integralne slobode, čime je hrvatskom narodu uskraćeno upoznavanje sa životnim opusima hrvatskih umjetnika u koje spada i opus Jerka Fabkovića, a njemu-njima je uskraćena na određeno vrijeme velika uloga religiozne "inteligencije", jer je narod otpadao od vjere, sablažnjen ateističkom prosvjetom, socijalizmom i hedonizmom, dok su se on-oni "inteligencija" vraćali vjeri, time se izmjenjuje stil kršćanstva, i Istina će vas osloboditi.

"..., jer sloboda bez reda rada kaos, a red bez slobode smrt."

(Lj. Babić, "Franc, slikars., XIX i XX sto." Matica Hrvatska, Zagreb 1954. str. 126.)

Uz stari pozdrav "Društva Zagrebčana": Bog Pomozi Našoj Slozi!

Boran Ivasović

I. MEĐUNARODNI NUMIZMATIČKI KONGRES U HRVATSKOJ

U kongresnoj dvorani hotela "Ambasador" u Opatiji, u organizaciji Hrvatskog numizmatičkog društva (HND) i Numizmatičkog studija Dobrinić & Dobrinić d.o.o. iz Opatije, a pod pokroviteljstvom HAZU od 12. - 15. 10. 1995. održan je numizmatički kongres. Tim povodom ak. kipar i akademik *Ž. Janeš* kreirao je medalju i značku.

Za kongresnim stolom su sjedili: akademik *D. Brozović*, iz HAZU, dr. *A. Rendić Miočević* ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu, dr. *D. Kovač* predsjednik HND, *Gj. Krasnov*, dipl. ing. dopredsjednik HND, dr. *Julijan Dobrinić* organizacijskog odbora i prof. *B. Mimica*, a u dvorani sudionici kongresa i gosti. Prisutni su saslušali pozdravne govore i upućene telexe, a televizija, novinari i fotoreporteri su pratili izlaganja referenata, poslije čega su uslijedili intervjuji s nekim sudionicima.

Na plenarnoj sjednici svoje su referate pročitali: D. Brozović - *Hrvatski predlošci za novac i pokusni otkovi 1849 - 1995*; Gj. Krasnov - *Znameniti i značajni hrvatski numizmatičari*; L. Margetić - *Numizmatika i arheologija - nezaobilazni temelji povijesne spoznaje*; te B. Prister *Odličja Republike Hrvatske*. Sudionici su zatim bili podijeljeni po sekcijama prema temama: antika, srednji vijek, papirnate novčanice i ostalo. Nakon prvog dana zasjedanja sekcije su radile u salonu Kamelia i salonu Magnolia, jer se na jednom mjestu u tri dana ne bi vremenski stiglo pročitati sve referate.

U svemu su bila podnijeta 32 referata, što je obzirom na kratak termin za pripremu kongresa, veoma uspješno. Vrijeme održavanja kongresa je vezano uz 5. obljetnicu hrvatske državnosti.

Pored sudionika iz Hrvatske, koji su bili daleko najbrojniji, naročito članovi HND, sudjelovali su sa svojim referatima stručnjaci iz USA, Češke, Slovenije, Mađarske, Rumunjske i Canade. Neki sudionici na žalost nisu mogli osobno prisustvovati, pa su njihovi referati pročitani.

Prekrasno sunčano, toplo vrijeme u potpunosti je odgovaralo svečanoj atmosferi u kojoj su sudionici radili. Zaista, bilo je lijepo posmatrati starije i mlađe numizmatičare kako su se potrudili dati solidne i zanimljive referate, te žustro sudjelovati u diskusijama.

Teško je dati ocjenu koji je referat prednjačio, no jedno je bilo očigledno, da je najviše referata bilo s područja hrvatske numizmatike, a zatim numizmatike na tlu Hrvatske (Grci, Iliri, Rim, Bizant). Primjećeno je da je u zadnjih 10 - 15 godina zanimanje za hrvatsku numizmatiku znatno poraslo, što je rezultiralo brojnim referatima na tu temu na ovom kongresu. Zapaženi su referati s plenarne sjednice: *Znameniti hrvatski numizmatičari; Hrvatski predlošci za novac i pokusni otkovi 1849 - 1995*, te *Odličja Republike Hrvatske*.

U redovnom radu kongresa nova saznanja i pretpostavke koja zadiru u sam početak kovanja hrvatskog novca, a koje donekle opovrgavaju do sada uvriježeno

stanovište, ako se dokažu, izazivali su referati: *Židovska slova na "Hrvatskim frizaticima"*, *Prinčevo kovanje novca mađarskog kralja Andrije II*, te *Jesu li Hrvati kovali zlatni novac u VII. stoljeću?* Značajan numizmatičko-ekonomski prikaz pružio je referat *O prvom papirnom novcu u Hrvatskoj: asignat grada Paga iz 1778 godine*.

Zanimljiv je referat o prijedlogu lokacije grčkog grada Herakleje u Dalmaciji, koji novom hipotezom hoće približiti do sada nepoznat lokalitet tog antičkog grada. Dopunu RIC-u čini referat *Sitni brončani novci vladara II tetrarhije iskovani u kovnici Siscije*. Stari Vis nam približava referat *Kronologija kovanja grčkog novca Issae* poznatog našeg suradnika iz USA. I opus hrvatskog medaljerstva je dopunjen radom *Stijepo Vokativo-hrvatski medaljer i pečatorezac 18. stoljeća*. Slijedi niz zanimljivih referata iz rumunjske, bosanske i slovenske numizmatike.

U čast kongresa u zgradi Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci, otvorena je izložba medalja iz fundusa tog muzeja. Tom prilikom u istoj zgradi je promovirana knjiga Bože Mimice *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske, rani srednji vijek*. Povodom kongresa izdata je brošura sažetaka referata, kao predhodnica Zborniku radova s kongresa.

Za izvanrednu organizaciju kongresa možemo zahvaliti dr. *J. Dobriniću* i *B. Mimici*.

Gjuro Krasnov

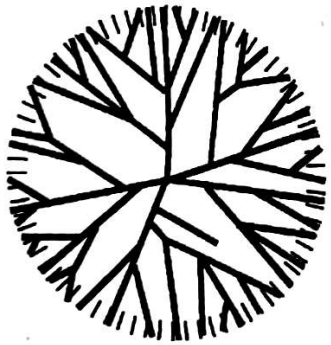

SKICA ZA PORTRET PJESNIKA GOJKA POLEGUBIĆA

(Gojko Polegubić, "Makovi", knjiga poezije, HKD, sv. Jeronima, Zagreb 1995.)

Gojko je Polegubić vazda bio suočen s onim svijetom koji ga je neprestano udaljavao da postane pjesnikom. Mimoilazila su ga sva pomagala koja bi u njemu podržavala čovjeka za pisanje stihova. Sve ga je upućivalo tvarnom, očiglednom, materijalnom i fizičkom. Ali, i unatoč tome, ništa mu nije oduzelo osjećaj za ono neobjašnjivo u njemu i tajnu koja pokreće i stvara život. I kako se god tim osjećajima neprestano čudio, nastojao ih je i izreći. I upravo ta veza s onim neobjašnjivim i tajnovitim učinila je od njega biće neobične znatiželje i čulnosti, pa mu ništa na putu, od poslova koji obavlja i zanimanja koje ga vezuje, nije oduzimalo potrebu da to ispisuje. U tome je njegova posebnost i pojavnost koje negiraju sve konvencije i svu uobičajenost. Ništa mu pri životnom položaju nije laskalo, pomagalo i olakšavalo stanje, ali mu je sve to, da pojava bude što apsurdnija, istodobno i otkrivalo tajnu naravi riječi da iz sebe očita ono što je u njemu skriveno i da stvori sadržaje kao stvari za koje nije ni znao da su u njemu.

Iako Gojko Polegubić pjeva da je njegov svijet malen, ipak nam je reći da ga taj svijet ne ograničava, jer iz njega gleda preko svega, tražeći onaj znak koji će mu najbolje osvijetliti njegov svijet. Usuglašen s ovodobnim pjesničkim senzibilitetom, tvori skladbe koje korespondiraju sa suvremenim pjesništvom. Iako se pita: "Od koje je snage živio ovaj svijet?" ipak sluti odgovore, pa nam preko svojih pjesama poručuje: "Toliko je toga ovdje pa svako susretanje s onim što se priča izgleda kao iznenađenje".

Začudnost što u Polegubićevim pjesmama poprima obilje zagonetnog hrani naš duh s onim što slijedi daleku i blisku skrovitost. Otkriva nam ono svjetlo što u nekoj dalekoj, ali nama prepoznatoj zemlji, posve ne zalazi u san i sjenu.

Toma Podrug

SREDIŠNJA LIČNOST KATOLIČKOG POKRETA

(Petar Grgec: "Dr. Rudolf Eckert", naklada Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) i riječka "Zvona", Zagreb 1995.)

Zajedničkim marom Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) iz Zagreba i "Zvona" iz Rijeke ovih dana tiskana je opsežna (320 stranica) i lijepo opremljena knjiga Petra Grgeca "Dr. Rudolf Eckert", kojoj je predgovor napisao umirovljeni nadbiskup Josip Pavlišić, a pogovor književnik i prevoditelj katoličkog nadahnuća Radovan Grgec, sin autora knjige. Riječ je o svojevrsnome životopisu, monografiji o radu i djelu središnje osobnosti katoličkog pokreta u Hrvata na prijelazu 19. u 20. stoljeće,

vrsnom intelektualcu i političkom vizionaru.

Knjiga Petra Grgeca nedvojbeno spada u množinu drugih što se nisu mogle pojaviti na našem obzorju sve dok nije uspostavljena samostalna hrvatska država, a s njom sloboda i demokracija. Grgecovo, pak, djelo o dr. Eckertu to je uvjerljivije i potpunije, što je autor poznavao toga intelektualnog prvaka i bio mu sudrug u katoličkome pokretu. Dr. Rudolf Eckert rodio se u Travniku 27. veljače 1889, a umro je u riječkoj bolnici 12. ožujka 1915. Osnovnu školu počeo je u Travniku, završio u Stocu, a gimnaziju je pohađao u Sarajevu. Studirao je u Zagrebu, Pragu, Münchenu i Louvainu. Potom se iskazao kao glavni urednik "Riječkih novina", bio je i urednik "Luči" te se zarana uključio u katolički pokret, a 1910. postao je predsjednikom "Domagoja". Bilo je to doba kada su mladi katolički laici, pod vodstvom krčkoga biskupa Antuna Mahniča, djelovali kao ideolozi katoličkoga pokreta i surađivali u Mahničevoj "Hrvatskoj straži". Prednjačio je i dr. Eckert.

"Čitatelji će vidjeti", zapisao je u pogovoru Radovan Grgec, "kako su davno prije II. vatikanskog koncila u Hrvatskoj djelovali katolički svjetovnjaci, svjesni da se od klerika ne razlikuju dostojanstvom nego službom, ukratko svjesni svojega krsteničkog zvanja i poslanja u Crkvi, tj. u Božjem narodu, ali i svjesni svojih kompetencija u sebi svojstvenim svjetovnim djelatnostima. Djelovali su požrtvovno i nesebično i kao novinari. U Zagrebu je, na primjer, izlazio dvanaest godina dnevnik 'Hrvatska straža', koji valja razlikovati od Mahničeva časopisa i od istoimenog tjednika."

Ti mladi intelektualci, pod vodstvom dr. Marija Matulića i dr. Janka Šimraka, uspijevali su održati kontinuitet toga dnevnika, a nakon II. svjetskog rata neki su ubijeni, a neki emigrirali u Argentinu. Rijetki od njih još su živi, npr. S. Hrastovec u Kanadi. Zbog svega toga, a ponajviše jer šira hrvatska javnost malo znade i o dr. Eckertu i o katoličkome pokretu, knjiga Petra Grgeca svakako zavrjeđuje pažnju.

Marijan Vogrinec

("Vjesnik", 11. listopada 1995.)

ZBIRKA PJESAMA "PRVOTNI KRIK", DINE FRANIN-MAGLAJLIĆ

Nalazim posebne vrijednosti u pjesmama "Mrtva", "Čežnja", "Končar, Končar ueber alles", "Rastem". Čini mi se da i pjesma "Svetac" svjedoči o jakim emocijama. U pjesmi "Ružičnjak Verici" prva dva stiha su u redu, jer ne iskazuju direktnu istinu nego pjesničku metaforu istine. Treći stih postaje potreban zbog sljedećeg stiha (udišem miris tvoga tijela), koji je veoma važan za prikaz ljubavi kao glavne teme pjesme. Osmi i deveti stih su topli i dobri zbog nesvakidašnjeg detalja identifikacije. Tri posljednja stiha su direktni, ali na kraju pjesme smiju i takvi ostati kao sažetak.

Autorica ima pričuvu ili zalihu veoma snažnih osjećanja, a također i talenta da ih odjene u poetsko ruho.

Na duhovit i jezgrovit način ove pjesme iskazuju svakodnevne traume velikog broja žena. Među tim traumama najčešće je osjećanje prezrenosti. Kad neka žena osjeti da ju je neki muškarac zavolio, ona njegovo udvaranje tumači kao poštovanje. Ona misli da se to poštovanje ne svodi samo na erotsko područje nego na njenu ljudsku cjelinu, na nju kao osobu.

To samozavaravanje je vrlo ugodno. Međutim, kad muškarčev ljubavni interes prođe, samozavaravanje postaje izvor patnje. Ta psihološka situacija uglavnom je pozadina svih ovih pjesama. U ovoj poeziji nema mnogo variranja s obzirom na sadržaj. Čak i oni prijelazi između najdubljeg očaja prema smirenju ili čak radosti ne idu izvan granica opisane psihološke situacije. Ako je, naime, netko trajno u vezi s osobom s kojom je u svoje doba doživljavao ljubav, onda će se i u budućnosti s vremena na vrijeme javiti naknadni proplamsaji nekadašnjih osjećanja.

Kada smo ustanovili što je sadržaj ovih pjesama, koja ih je životna situacija inspirirala, preostaje da promotrimo njihovu formu. Tu ima dosta razlika. Znatan broj pjesama zaslužuje dobru kritičarsku ocjenu glede forme: autorica je našla zgodne, prezicne oznake koje možemo smatrati umjetnošću.

Svevlad Slamnig

GLASNIK RIMOKATOLIČKE ŽUPE SUNJA

(Za izdavača Josip Kovač, župnik župe Sunja. Uredio uređivački odbor od devet članova).

Naslov je: Glasnik. I po obliku je glasnik od dvadesetak stranica. Međutim po sadržaju bi ga se moglo nazvati monografijom župe Svete Marije Magdalene u Sunji. Tridesetak autora je u tridesetak članaka tako vjerno opisalo župu Sunja, da nije izostala ni jedna župska djelatnost, a da nije opisana živim pristupačnim jezikom. Glasnik je popunjen i s desetak uspjelih snimaka. Nije izostala ni pokoja pjesmica, koja daje glasniku posebnu draž.

Posebno se ističe da je glasnik izašao 22. srpnja 1995, na blagdan Marije Magdalene, zaštitnice župe Sunja i Dana općine Sunja, a prigodom trostrukog jubileja:

- 660. obljetnice postojanja župe,
- 170. obljetnice župne crkve u Sunji,
- 50. obljetnice svećeništva prečasnog gospodina, Josipa Kovača, sunjskog župnika i začasnog kanonika.

Šteta je što u navedenoj publikaciji nije bar ukratko nešto više obrađena i povijest župe Sunja. Previše se proizvoljno ističe da je župa u Sunji osnovana prije 660 godina. Prvo: župa prije 660 godina nije bila u Sunji nego u Gredi, selu pokraj današnje Sunje. Drugo: nije župa u Gredi osnovana prije 660 godina, nego je istina da je u prvom poznatom popisu župa zagrebačke biskupije iz 1334. već bilo upisano ECCLESIA SANCTI NICOLAI DE GREDA. Prema tome župa u Gredi je tada već postojala, a ne zna se kada je prije te godine osnovana.

Župa u Gredi je propala negdje u 16. stoljeću prilikom turskih osvajanja. Kada je nakon izgona Turaka osnovana župa u Sunji? Tu bi godinu kao veoma bitnu za povijest župe trebalo utvrditi. U šematizmima Katoličke Crkve se kaže kratko: "Crkva Sv. Marije Magdalene u Sunji je sagrađena 1824, a posvećena 1825. Sama župa u Sunji je obnovljena 1744". Otkuda baš ta godina? Ima li za nju nekih dokaza?

Đurdica Cvitanović u jednom svom djelu ("Sakralna arhitektura baroknog

razdoblja") tvrdi da se početkom 18. stoljeća u Sunji nalazi drvena kapelica, filijala župe Kostajnica. Grof Petar Keglević kao kolator 1716. proširuje tu kapelicu i zalaže se da se u Sunji osnuje župa. Grof Ladislav Keglević 1733. podiže novu kapelicu, a župa se u Sunji osniva navodno 1744. Međutim autorica u istom djelu, ali na drugom mjestu, spominje jednu drugu godinu, ne osnutka nego već postojanja župe Sunja. Tvrdi se naime da se filijala Sv. Mihaela u Prelošici 1736. odvojila od župe Sisak i pripojila župi Sunja. Na trećem se mjestu govori da je filijalna kapelica sela Gušće 1733. pripadala župi Sisak, a po osnutku župe u Sunji, pripojena je toj župi. Iz svih bi se ovih podataka moglo zaključiti da župa u Sunji nije osnovana 1744. nego negdje između 1733. i 1736.

Postoje međutim i drugi dokazi za još ranije postojanje župe u Sunji. U CROATICA CHRISTIANA naši crkveni povjesničari-arhivisti M. Hrg i J. Kolanović objavljuju popise kanonskih vizitacija, koje su obavljene za pojedine župe zagrebačke biskupije. Tu se vidi kojim su se redom, nakon izgona Turaka, pojavljivale pojedine župe tadašnjeg Gorskog arhidakonata:

- 1653. Sisak, Petrinja, Mala Gorica, Martinska Ves, Žažina
- 1702. Čuntić, Hrastovica, Gore,
- 1705. Sela, Kostajnica, Zrin,
- 1714. Sračica (Maja),
- 1716. Sunja,
- 1736. Viduševac

Prema tome postoji prva kanonska vizitacija za župu Sunja iz 1716. godine. U prvoj polovici 18. stoljeća obavljeno je desetak kanonskih vizitacija za sunjsku župu, a one se mogu pronaći: u Protokolu br. 11/II za godine 1716. i 1720, u Protokolu br. 12/III za godine 1729., 1733., 1736., 1741., 1744., 1748. i 1752, te u Protokolu 13/IV za godinu 1734.

Iz ovih daljnjih podataka proizlazi da je ondašnji kolator grof Petar Keglević, proširivši 1716. kapelicu u Sunji i zalažući se za osnivanje župe, u tome stvarno i uspio, pa je župa u Sunji osnovana 1716. godine. Svakako da su kanonske vizitacije mjerodavnije od bilo kojih drugih izvora podataka.

Ovo neka bude putokaz onima koji će istraživati i eventualno pisati povijest sunjske župe. Pa da se onda i isprave neki krivi podaci u šematizmima i drugdje, koji se automatski prepisuju iako nisu točni.

Lojzo Buturac

DVIJE KNJIGE

Rijetko se događa da u toku iste godine svjetlo dana ugledaju dvije tematski gotovo identične knjige, a ako se među njima već u naslovu naglašavaju i druge niti koje ih povezuju, tada je takav slučaj nedvojbeno još rjeđi. Unatoč tome, pred nama se nalaze dvije takve knjige od kojih je jedna nastala kao plod marljiva rada prof. dr Vicka Kapitanovića i nosi naslov *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke Visoke bogoslovije u Makarskoj*, Makarska 1993, dok je autor druge: *Rukopisna baština franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja*, Zagreb 1993. dr Petar Bezina. Oba autora članovi su franjevačke zajednice i pripadaju istoj provinciji, što upućuje na zaključak da su znali što koji radi i da su radi toga izabranu problematiku tematski i prostorno jasno razgraničili tako da u

njihovu radu nema neizbježnog ponavljanja. Pri određivanju područja svoga rada kao da su se autori kompromisno dogovorili, iako su na takav izbor prvenstveno zapravo utjecali praktični razlozi. U skladu s tim, Kapitanović se ograničio na uži prostor, ali je stoga svojim zanimanjem i radom obuhvatio rukopisnu i knjižnu baštinu koju sadrži bogata knjižnica Franjevačke Visoke bogoslovije u Makarskoj, dok je Bezina dobio veći prostor te je građu za svoju knjigu sakupljao po samostanskim arhivima na području čitave provincije. Iz te činjenice proistekla je uočljiva razlika u naslovima njihovih navedenih knjiga, jer obilje rukopisne baštine koju kriju samostanski fondovi u Imotskom, Karinu, Kninu, Makarskoj, Omišu, Sinju, Splitu, Sumartinu, Šibeniku, Visovcu, Zaostrogu, Živogošću, pa i Zagrebu, bilo je potpuno dovoljno za izradu zamišljenog djela tako da on nije morao posezati za popisivanjem njihova knjižnog fonda.

Tematski gledano oba djela predstavljaju rijetke pothvate jer, s obzirom na ono što nude čitatelju, ne pobuđuju osobitu pažnju znanstvenika koji takve teme po pravilu smatraju da pripadaju djelokrugu bibliotekarskog rada. Unatoč takvog nepovoljnog odnosa prema katalogiziranju knjižnog, te napose rukopisnog fonda neke biblioteke, odnosno arhive, s jedne, i činjenice da, kad nastane, takva publikacija ostaje prvenstveno namijenjena užem krugu, gotovo isključivo znanstvene, a tek iznimno i druge radoznale i zainteresirane čitateljske publike, s druge strane. Takav slučaj je i s ovim dvjema knjigama na čijim stranicama prosječni čitatelj neće naći očekivani sadržaj i poruku, dok će tek dio onih malobrojnijih znanstveno-istraživačkih korisnika obje njih prihvatiti kao dragocjeno pomagalo u svom svakodnevnom radu. Kad je već tako, potrebno je makar ukratko upoznati čitatelje sa svakom od njih.

V. Kapitanović je skupljenu građu u svojoj knjizi *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke Visoke bogoslovije u Makarskoj* izložio u dvije velike cjeline, prikazavši u prvoj *Rukopisna djela* (str. 21-159), a u drugoj *Objavljena djela* (str. 161-299). Prvi dio sadržava opise malobrojnijih rukopisa na hrvatskom jeziku, pisanih bosanicom i latiničkim pismom (str. 23-57), a sadrže uglavnom propovijedi, različite po tematici, prigodi i autorstvu. Drugu mnogo brojniju skupinu predstavljaju latinski rukopisi razvrstani po oblastima na filozofske i prirodoznanstvene i teološke rukopise (str. 59-147) domaćih i stranih autora. U posebnu treću skupinu svrstani su rukopisi na ostalim jezicima (str. 149-159), a najbrojniji su na talijanskom te njemačkom. Popis knjiga iz fonda bogoslovske knjižnice autor je dao u tri cjeline opisavši abecednim redosljedom njihovih autora inkunabule (str. 163-179), ukupno 24 djela, potom slijede knjige XVI. stoljeća (str. 173-237), ukupno 261 rijedak primjerak naših bibliotečkih fondova. Sva navedena djela pisana su na stranim, pretežito latinskim i talijanskim jezicima, a i autori su im gotovo svi odreda stranci. Prikaz knjižnog fonda Kapitanović završava popisom i opisom hrvatske rijetke knjige (str. 239-299) pisane bosanicom, glagoljicom i latinicom, te donosi 310 njihovih naslova. Dok su prve dvije skupine tih knjiga malobrojne i obuhvaćaju tek 15 naslova, posljednja skupina je neusporedivo brojnija (preostalih 295 naslova). Još je jedna razlika među njima evidentana; knjige pisane bosanicom i glagoljicom nastale su na hrvatskom jeziku, dok su latinske knjige pisane uglavnom hrvatskim, latinskim ili talijanskim jezikom,

nerijetko čak i u onim slučajevima kad su im autori po narodnosti neprijeporno Hrvati. Pošto je na taj način izložio glavninu prikupljenog materijala, autor je u posebnom prilogu pod naslovom *Povremena izdanja* (str. 301-326) popisao hrvatsku, južnoslavensku i ostalu inozemnu periodiku koju posjeduje knjižni fond iste biblioteke. Da bi olakšao korištenje knjigom Kapitanović je izradio čak pet vrsta kazala i to: kazalo rukopisa, kazalo početnih riječi u rukopisnim tekstovima, kazalo sporednih bibliografskih jedinica, kazalo mjesta i godina izdanja, tiskara i nakladnika, te kazalo po godinama tiskanja pojednih knjiga. Osim toga, knjiga ima kratak Predgovor (str. 5) koji je napisao A. Stipčević, vrlo kratke sažetke na engleskom, njemačkom, francuskom, talijanskom i španjolskom jeziku (str. 7-11) te kratak Uvod (str. 15-20) u kome autor obrazlaže način rada i nastanka svoje knjige, ističe probleme s kojima se u radu suočavao i zahvaljuje za pomoć koju je dobrotom drugih dobio.

P. Bezina, autor druge knjige pod naslovom *Rukopisna baština franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja*, izložio je po samostanima onako kako je što u kome od samostanskih arhiva pronašao, te je sukladno tome izlaganje podijeljeno u 13 zasebnih cjelina. Prije nego što bi se upustio u evidentiranje i davanje kratkog opisa pojedinih rukopisa, Bezina upoznaje čitatelja ukratko s historijatom svakog od samostana čijom se rukopisnom baštinom poslužio. Red kojim je Bezina navodio pojedine samostane Provincije Presvetoga Otkupitelja nije temeljen na nikakavim posebnim razlozima nego se odlučio pridržavati neutralnog abecednog redosljeda lišenog svakog bremena "povijesnih" i inih zasluga. Sljedstveno tome, autor upoznaje čitatelje s franjevačkim samostanima u Imotskom, Karinu, Kninu, Makarskoj, Omišu, Sinju, Splitu, Sumartinu, Šibeniku, Visovcu, Zagrebu, Zaostrogu i Živogošću, kao i o njihovu gotovo potpuno nepoznatom arhivskom blagu. S obzirom na to da je riječ o rukopisima raznovrsna sadržaja, Bezina je opisane rukopise u okviru prikaza svakog pojedinog samostana razvrstao u posebne tematske cjeline. S tim u vezi on najčešće govori o rukopisima bogoslovnog, filozofskog i povijesnog karaktera. U velikoj mjeri zastupljeni su rukopisi propovjednog karaktera, kao i oni koje on određuje "rukopisima različita sadržaja". S obzirom na fond opisane arhivske građe najbogatiji su arhivi u Makarskoj (str. 49-83), Omišu (str. 85-118), Sinju (str. 119-175), Šibeniku (str. 203-236) i Visovcu (str. 237-259) i Zaostrogu (str. 261-285), gdje su uglavnom kraće ili duže vrijeme djelovale franjevačke srednje škole i filozofsko-teološka učilišta. Jedna od karakteristika navedenih rukopisa odnosi se na njihovo autorstvo. S tim u vezi može se primijetiti da većina starijih tekstova potječe od poimenice nepoznatih (anonimnih) autora, dok su uz ostale osnovni podaci o njihovim spisateljima. Također treba istaknuti da većina njih potječe od članova Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, mada, razumljivo, ima mnogo i onih koje su napisali poznati i u vrijeme nastanka uvaženi autoriteti, a franjevci s ovih naših prostora služili su se njihovim djelima u odgojno-obrazovnom procesu u svojim školama. Među naslovima koje su V. Kapitanović i P. Bezina evidentirali i ukratko opisali zasigurno ima onih koji će i u ova naša vremena pobudivati pažnju znanstvenika različitih stručnih usmjerenja, te gledano u tom smislu obje prikazane knjige pružit

će dragocjene informacije svojim korisnicima, jer bez njihova uloženog truda mnogi od tih rukopisa i dalje bi ostali nepoznati čak i onima koji ubuduće neće moći zaobilaziti. Ukratko, osnovna vrijednost ovih dviju knjiga leži prvenstveno u činjenici da su njihovi autori otkrili našoj javnosti skriveno arhivsko blago samostana Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja koje baca više svjetla na neke procese iz naše crkvene i kulturne povijesti. To je dovoljan razlog da obje ove knjige toplo preporučimo osobito onima koji se svakodnevno druže s knjigom.

Pejo Ćošković

DR FRA PETAR BEZINA, NOVICIJAT FRANJEVAČKE PROVINCIJE PRESVETOG OTKUPITELJA (1735.-1993.),

Split 1993, str. 240.

Predmet kojim se autor bavi na stranicama ove knjige odnosi se na manje poznato, ali osobito značajno jednogodišnje razdoblje kroz koje su prolazili svi budući pripadnici Franjevačkog reda tijekom redovitog odgojno-obrazovnog procesa. Mada po trajanju vrlo kratko, jednogodišnje razdoblje novicijata osobito je značajno za svakog kandidata koji se odlučuje za život u franjevačkoj zajednici, jer se tada upoznaje s Regulom sv. Franje i počinje se živjeti po njoj. Taj susret sa življenim redovništvom mnogim kandidatima predstavlja presudnu prekretnicu u izboru daljeg životnog puta, bilo da definitivno postaju članovi Reda ili da se vraćaju svjetovnom životu. Eto s tim vremenom poznatim kao godinom "kušnje", odlučio je P. Bezina upoznati svoje čitatelje.

I sam fratar, član Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Bezina s neskrivenom ljubavlju piše o tom jednogodišnjem razdoblju, pratećí zbivanja oko novicijata u povijesnoj retrospektivi 1735-1993. S kolikim se poštovanjem autor odnosi prema Redu najbolje govori činjenica da je i svoj uloženi trud u pisanje ove knjige posvetio "uspomeni ubijenih članova Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja od 1942. do 1948. godine" (str. 5-6). Nakon *Riječi izdavača* (str. 7-8) iz pera fra H. G. Jurićića te *Predgovora* (str. 9-10) i *Uvoda* (str. 11-14) autor pristupa izlaganju prikupljenog materijala koji je podijelio u tri veće tematske cjeline. Sukladno tome, u prvoj cjelini pod naslovom *Novicijat Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja* (str. 15-97) autor upoznaje čitatelje s prošlošću novicijata koji je od osnutka dijelio sudbinu Provincije i njezinih franjevaca. Da bi svome zainteresiranom čitatelju što potpunije predstavio prošlost novicijata za koji je i sam intimno vezan, Bezina pokušava odgovoriti na neka neizbježna pitanja i na taj način stvoriti što realniju i potpuniju predodžbu o naslovljenoj problematici. Stoga on opširno govori o tome u kojim je sve mjestima bio smješten novicijat u razdoblju od 1699. do 1993. te u tom smislu navodi Visovac, Knin, Makarsku, Zaostrog, Šibenik, Sinj, Imotski, Živogošće, Karin, Omiš, Split i neka druga mjesta. Za stupanje u novicijat trebalo je prethodno ispuniti neke propisane uvjete, te autor govori o ispitu pripravnika koji su željeli stupiti u novicijat, jer su konstitucije nalagale da svaki kandidat mora biti poučen u gramatici i logici. Osim toga, tražilo se od pripravnika da u trenutku stupanja u

novicijat mora imati i određene godine starosti. Ta starosna dob se tijekom vremena doduše mijenjala, ali se najčešće zahtijevalo da kandidat ima 15-16 godina. Broj kandidata koji su primani u novicijat nije bio svake godine isti nego je ovisio o više razloga i konkretnih okolnosti koje su najizravnije utjecale na njegovo utvrđivanje. U nastavku svoga izlaganja autor govori o tome tko ima pravo uvesti pripavnika u redovnički život, samom činu uvođenja i životu u novicijatu. Glede života u novicijatu Bezina opširnije govori o duhovnoj formaciji i humanističkoj naobrazbi kandidata, te o fizičkom odgoju, udžbenicima i zavjetovanju.

Drugo poglavlje ove knjige pod naslovom *Učitelji novaka* (str. 99-147) sadrži kratke biografije 96 meštara novaka koji su tijekom djelovanja novicijata Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u razdoblju od 1735. do 1993. formirali svećenički podmladak svoje franjevačke zajednice. Neka od tih imena ostavila su dubokog traga i na drugim područjima (književnom, teološkom, propovjedničkom, kulturnom) te su na taj način sebi već osigurali spominjanje u znanstvenim knjigama ili pak u školskim udžbenicima, dok pozornost na one malo poznate svraća svojim čitateljima tek autor ove knjige. Premda je teško ostati pravedan pri poimeničnom navođenju tek nekih od njih, ipak nam se čini potrebnim i na ovom mjestu, po cijenu da i pogriješimo u izboru, spomenuti neke od njih, poput fra A. Antića, fra L. Bajića, fra S. Čova, fra D. Klarića, fra J. Lovrića, fra K. Nole, fra J. Pletikosića, fra P. Poljaka, fra F. Radmana, fra Bone Radonića, fra Š. Samca.

Treće poglavlje predstavlja, kako sam naslov kaže, *Popis novaka* (str. 151-214), a imena novaka navedena su po mjestima u kojima su provodili svoju godinu novicijata. S tim u vezi riječ je o novacima u Imotskom, Karinu, Kninu, La Verni, Makarskoj, Omišu, Sinju, Šibeniku, Visovcu, Zaostrogu i Živogošću. Nakon što je donio poimeničan popis novaka, autor završava svoje izlaganje *Zaglavkom* (str. 215). Knjiga je također opskrbljena popisom *Kratica* (str. 216) i *Vrela i literature* (str. 217-221), potom sažetkom na njemačkom jeziku (Zusammenfassung, str. 223-224) kao i kazalima osobnih imena (str. 225-229) i zemljopisnih pojmova (str. 230-232). Njihova izrada nedvojbeno će pomoći čitatelju u traganju za sasvim određenim imenom ili zemljopisnim pojmom.

Premda svi dijelovi ove zanimljive i korisne knjige nemaju istu znanstvenu vrijednost, može se ipak reći da prvo njezino poglavlje predstavlja prilog poznavanju djelovanja franjevaca na području Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u rasponu od 1735. do 1993, dok drugi dio, s obzirom na svoj karakter, može pobuditi pažnju leksikografa, koji tragaju za biografijama onih djelatnika o kojima na drugom mjestu teško mogu naći dovoljno podataka. Široj javnosti najmanje može biti zanimljiv sadržaj trećeg dijela ove knjige, jer osim rijetkih imena koja bi se čitatelj eventualno mogao sjetiti potražiti, većina ih ipak ostaje danas potpuno nepoznata. Stoga taj dio ove knjige treba shvatiti kao pokušaj autora da se sva ta brojna nepoznata imena još jednom otrgnu od zaborava. Lijepa nakana i izraz dužnog poštovanja.

Pejo Ćošković

DR FRA PETAR BEZINA, ANTE KONSTANTIN MATAS,

Split 1992, str. 206.

Proučavajući školstvo Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, Bezina se podrobnije upoznao sa životom i radom starijega subrata, svećenika Ante Konstantina Matasa, narodnjaka i znanstvenika, te je odlučio monografski obraditi njegov životni put i rad. Ukratko, tako je nastala ova zanimljiva i pažnje vrijedna monografija naglašeno, pisana s ljubavlju "u spomen svim žrtvama rata Dalmatinske zagore". Za njezino pisanje autor je morao - kako sam ističe - proučiti opsežnu neobjavljenu i objavljenu izvornu građu, razasutu ne samo po samostanskim arhivima matične provincije nego i drugdje, prvenstveno u državnim arhivima u Dubrovniku i Zadru, te kod Matasove rodbine. Nakon što je prikupio dovoljno materijala, pristupio je obradi izabrane teme koju je, osim *Predgovora* (str. 15-16) i *Uvoda* (str. 17-18), zamislio i izložio u sedam zasebnih tematsko-kronoloških cjelina u kojima je nakanio upoznati čitatelja sa životom i djelovanjem ovog istaknutog pripadnika Franjevačkog reda u nas.

U prvom poglavlju pod naslovom *Čvrljevo* (str. 19-37) autor otkriva zainteresiranom čitatelju Matasov rodni kraj, osvrćući se u prvom dijelu na povijest župe Čvrljevo, dok u drugom dijelu kratkim biografijama istaknutijih pojedinaca iz toga kraja oslikava kulturni ambijent iz kojega je njegov stariji subrat potekao. Većina ih ipak nije ostavila dubljega traga o sebi i svom djelovanju, pa govor o njima na stranicama ove knjige nije bio nužno potreban.

Život Ante Konstantina Matasa (str. 39-74) naslov je drugog poglavlja u kojem se govori o Matasovu rođenju, roditeljima, školovanju kod franjevaca, stupanju u Franjevački red, studiranju teologije na učilištima Reda u provinciji, a zatim u Beču, njegovim profesorima. Nakon što je primio svećenički red u Beču 1857. i završio studij 1859, vratio se u matičnu provinciju i započeo svoju profesorsku karijeru, najprije u sinjskoj gimnaziji, a nakon napuštanja Reda 1873, u Dubrovniku. Autor govori o Matasu s dubokim poštovanjem, te mu je osobito stalo da istakne kako je on i nakon što je napustio Red ostao redovnik. Možda je baš ta neskrivena naklonost prema Matasu zasmetala autoru da jasnije odredi Matasov udio u sporu zbog koga je na kraju radije izabrao napuštanje Reda? Pokazalo se u njegovu slučaju da pojedinac suprotstavljen zajednici (starješinstvu) nije imao izgleda. Nakon što je to shvatio i Matas, ostalo mu je pravo da sam donese odluku i on je to učinio.

Matasovo prosvjetno djelovanje obrađuje se u trećem poglavlju pod naslovom *Ravnateljstvo i profesorstvo* (str. 75-83). Za to vrijeme Matas je veliku pažnju poklanjao opremanju škole, te radi na osnivanju đačke knjižnice i različitih zbirki (matematičke, numizmatičke, prirodoslovne) kao i fizikalnog kabineta. Kod državnih vlasti zalagao se Matas za rješavanje pitanja izdržavanja gimnazije, profesora i đaka. Rješenje materijalnog statusa gimnazije u Sinju uz potporu državne vlasti, neminovno je vodilo većem uplitanju države u rad škole, s čime se uprava Provincije nije mogla složiti. Rezultat je bio Matasovo napuštanje Reda i Provincije nakon čega je otišao u Dubrovnik i tamo nastavio svoju profesorsku karijeru.

U četvrtom poglavlju opisuje se, kako sam naslov kaže, Matasov *Odnos prema*

profesorima i odgajanje đaka (str. 85-117). Kao dobar profesor Matas je smatrao da u odgojno-obrazovnom procesu moraju podjednako aktivno biti angažirani i nastavnik i učenik. Njegov pristup nastavi unekoliko se razlikuje od onoga što su ga imali stariji nastavnici, te u skladu sa svojim shvaćanjima uvodi u školu novine koje bi trebale biti u službi osnovnog zadatka škole da za budućnost pripremi svakog polaznika. Kada je u pitanju škola kao obrazovna ustanova, Matas mnogo polaže na učenje i znanje, te stoga traži i od profesora da dobro ovladaju predmetima koje predaju. Kao svećenik Matas pred učenike postavlja visoke moralne i vjerske zahtjeve i traži od njih da ostave svoje "vjersko nehajstvo". Posebnu pažnju poklanja učenju nacionalne povijesti za koju kaže da je ona "nauka istinitih događaja jedne zemlje, po kojima stanovnici te zemlje slijede Providnost Božju, koja im je odredila cilj" (105). Matas je osvjedočeni domoljub koji voli svoj narod i svoju zemlju i tu ljubav želi probuditi kod svojih učenika, a to mu se čini najprikladnijim na primjerima iz narodne povijesti.

Peto poglavlje nosi naslov *Buđenje hrvatske nacionalne svijesti* (str. 119-151). Tu je Bezina podrobnije prikazao razdoblje Matasova aktivnog javnog djelovanja koje se kronološki podudara s osjetljivim političkim zbivanjima u hrvatskim zemljama, a jedno od najkrupnijih pitanja u političkom životu ticalo se ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Značaj toga pitanja i oštrinu koja se oko njega vodila odredivala je činjenica da je u političkom pogledu Dalmacija bila razjedinjena na one koji su podržavali ujedinjenje (narodnjaci) i one koji su se tome protivili (autonomaši). Matas se po dolasku u Sinj za profesora 1860. uključio u politički život Dalmacije na strani narodnjaka, a pozornost na sebe svratio je knjižicom *Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije*, tiskanom u Zagrebu 1860. Od tada mnogo piše i surađuje u mnogim novinama i časopisima.

Publikacije raznog sadržaja (str. 153-170) naslov je šestog poglavlja u kojem se izlaže Matasov znanstveni i publicistički rad. S tim u vezi autor monografije otkriva čitateljima da su njegova starijeg subrata osobito zanimale starine, te da je iz tih pobuda nastalo nekoliko priloga. Pisao je o Čitluku, Potravlju, franjevačkom samostanu u Zaostrogu, tragovima rimskih puteva u Dalmaciji. Polemizirao je s A. Bajamontijem, a kada ga je ovaj 1860. napao Matas mu je odgovorio knjižicom *Šilo za ognjilo*, objavljenom u Splitu 1861. Često je bio u prilici braniti franjevce osobito od napada koji su dolazili iz autonomaških krugova. Za vrijeme boravka u Dubrovniku preveo je, prokomentirao i obznanio djelo nepoznata Dubrovčanina pod naslovom *Miletii versus*.

Naslov sedmog poglavlja je *Dušobrižničko djelovanje* (str. 171-194) i u njemu autor govori o Matasu kao svećeniku. Budući da je prvenstveno bio profesor, Matas se, kao svećenik, mogao posvetiti dušobrižničkom djelovanju, te je u tom pogledu stekao glas dobra propovjednika. S tim u vezi Bezina ističe da nije poznato da je tiskom objavio neku propovijed, ali da ih je nekoliko različita sadržaja ostalo u rukopisu. Propovijedi su mu tiskane 1912. u Varaždinu, a u njima dolazi do izražaja njegova učenost i želja da svoje slušatelje pouči ne samo u vjerskim nego i u praktičnim stvarima.

Namjera autora ove monografije bila je da istrgne iz "zaborava život i djelovanje Ante Konstantina Matasa" i u tome je nedvojbeno uspio. Zahvaljujući

njegovu naporu naša će se javnost upoznati s djelovanjem jednog dotada gotovo potpuno nepoznatog pregaoca za "narodnu stvar" koga je od očiju javnosti dijelilo ne samo jedno nesklono stoljeće političke stvarnosti nego i zidine njegova samostana unutar kojih su naši povjesničari nerado zavirivali. Tako se dogodilo da su mnoga zaslužna imena iz crkvenog života ostala potpuno nepoznata, ostavljena s onu stranu samostanske i crkvene nedodirljivosti. Njihova crkvena pripadnost tek je rijetkima "praštana", a tek nekima pozitivno isticana. Jedno od prešućivanih imena bilo je i ime Ante Konstantina Matasa s kojim je našu zainteresiranu i znanstvenu javnost na stranicama ove knjige upoznao P. Buzina.

Pejo Ćošković

TRAGOM HRVATSKOGA GLAGOLIZMA

Konačno smo dočekali knjigu Marka Japundžića *Tragom hrvatskog glagolizma* (Zagreb 1995., 209 str.). Knjigu su priredili Petar Bašić i Stjepan Damjanović, a izdali su je Provincijalat franjevaca trećoredaca - Zagreb i "Kršćanska sadašnjost" iz Zagreba. Knjigu je grafički uredio i opremio Zdravko Tišljar. Knjigom se obilježuje i osamdeseta obljetnica autorova života i četrdeseta godišnjica njegova znanstvenoga rada.

U knjigi su objavljene ove Japundžićeve razprave: *Utjecaj crkvenih ustanova i vjerskih pokreta na razvoj književnosti i jezika u srednjem vijeku u slavenskim zemljama na jugoistoku Europe. Kult i služba sv. braće Ćirila i Metoda u glagoljskoj literaturi. O episkopatu sv. Ćirila, Istočno-bizantinski obred u hrvatskim krajevima, Hrvatska glagoljica, Hrvatski glagoljski i latinički rukopisi u Vatikanskoj biblioteci, O predlošku evanđelistara najstarijega hrvatskoglagoljskog misala, Glagoljski brevijar iz g. 1465. (Vaticano-slavo 19), Matej Karaman i njegov odnos prema glagoljici, glagoljašima i franjevcima trećorecima, Stjepan Rusić i njegov prijevod Sv. pisma.* Na kraju je dodana *Bibliografija radova Marka Japundžića*, koju je sastavio Petar Bašić.

Radovi koji se objavljuju u ovoj knjigi, vele priređivači, prvobitno su objavljivani u veliku vremenskomu razponu i u veoma različitim publikacijama. Neki su od njih objavljeni i više puta, s većim ili manjim izmjenama. "To podrazumijeva da su oblikovani raznoliko i jezično i metodski pa smo ih za ovu priliku nastojali, uz autorovu suglasnost i suradnju, ujednačiti koliko je to bilo moguće. Nastojali smo također da budu obuhvaćeni svi rezultati autorova istraživanja, a on je sam, koliko mu je zdravstveno stanje dopuštalo, spremno pomagao da se sve uskladi s njegovim najnovijim spoznajama."

U *Biografskoj bilješki* se kaže da je Marko Japundžić (rođen u Drenovcima god. 1914.) doktorirao na Papinskomu iztočnomu institutu i diplomirao arheologiju na Papinskomu arheološkomu institutu te završio dvogodišnji tečaj iz arhivistike i paleografije na Papinskoj školi za arhivistiku i diplomirao iz redovničkoga prava pri Kongregaciji za redovnike te iz misionarske medicine na Medicinskomu fakultetu u Rimu. U Rimu je bio arhivar Reda u Generalnoj kuriji TOR i samostalni knjižničar, revizor Hrvatskoga povijesnoga instituta te član pripravne komisije II. vatikanskoga

sabora za Istočne crkve i član Komisije za obnovu liturgijskih knjiga za iztočnu Ukrajinsku crkvu. Član je Vijeća Odjela za hrvatski galgolizam od osnutka tog odjela (1986.) Velik dio svoga znanstvenoga rada obavio je radeći na arhivskoj građi. "Tu valja spomenuti rad na doktorskoj disertaciji o Mateju Karamanu, zatim opis hrvatsko-glagoljskih rukopisa u Vatikanskoj knjižnici i proučavanje evanđelistara najstarijeg hrvatskoglagoljskog misala.".

U razpravi *Hrvatska glagoljica*, središnjoj razpravi knjige, Marko Japundžić nam odkriva tajnu podrijetla glagoljskoga pisma i glagoljskoga bogoslužja. Ova razprava je god. 1963. bila objavljena u izseljeničkoj "Hrvatskoj Reviji" (13/1963., 4, 469.-491.), a za ovu knjigu "znatno preradena". Najnovija izpitivanja dokazuju, veli Japundžić, da je glagoljica "po svojem postanku hrvatsko pismo" i da je ona "na hrvatskom tlu nikla i kroz više od tisuću godina ostala hrvatskim pismom u javnom, crkvenom i privatnom životu". Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj obstojalo je prije Sv. Braće i njihovih učenika. Pristaše ćirilometodske teorije "nemaju za svoju teoriju izravnih dokaza nego samo predpostavke i legendarne izjave Kronike popa Dukljanina. Protiv njihova mišljenja "stoje povijesne činjenice i liturgijski tekstovi". Jezik hrvatskih glagoljskih crkvenih knjiga "u širem smislu možemo nazvati majkom hrvatskog jezika" ili izpravnije "starijom sestrom hrvatskoga jezika". Danas "možemo reći sasvim sigurno da je glagoljica hrvatsko narodno pismo i da je nastala prirodnim razvojem na hrvatskom tlu". Glagoljsko je pismo "starije od Sv. Ćirila, pa ga, prema tome, on nije mogao 'izumiti' (kao uostalom, što nijedno pismo nije izumljeno, nego je nastalo prirodnim razvojem)". Zaključak je samo jedan: "Glagoljica je nastala kod Hrvata, pa prema tome: ona je pravo hrvatsko pismo". Ćiril je mogao "izumiti samo ćirilicu, koja, uostalom, nije ništa drugo nego grčko ustavno pismo 9. st.". Što se tiče glagoljskoga bogoslužja preostaje jedini zaključak: "slavensko je bogoslužje nastalo u Hrvatskoj i stoga je jedino u Hrvatskoj ostalo". Sv. Braća Ćiril i Metod "su se u svojem misionarskom radu medu panonskim Slavenima poslužila našim (hrvatskim) narodnim pismom i našim (hrvatskim) narodnim bogoslužjem".

Ovo Japundžićevo mišljenje stajalo je i još uvijek stoji "po strani". Naši sveučilištni profesori nikako da se maknu od slavističkoga ideologema, po kojemu smo mi Hrvati bili nepismeni barbari sve dok nas nisu "prosvijetlili" sveta slavenska braća Ćiril i Metod. Kroatisti nikako da zamijene slaviste. U Krležinim enciklopedijama naći ćete natuknicu *slavistika*, ali natuknice *kroatistika* nema u njima ni od korova. A Krležina se ne poriče.

U Japundžićevoj knjigi *Tragom hrvatskoga glagolizma* nema njegove razprave *Glagoljica hrvatsko pismo* (strojopis, Zagreb 1993.). Sažetak te rukopisno-strojopisne razprave objavljen je u zborniku *Tko su i odakle Hrvati* (Zagreb 1993., str. 73.-75.). Ovu sam razpravu u cijelosti unio u svoju knjigu *Nove stranice stare hrvatske povijesti*, koja je priredena za tisak. Izvadci iz te Japundžićeve razprave objavljeni su u Glasilu Društva prijatelja glagoljice *Bašćina* (broj 3, ljeto 1994., str. 15-16.) pod naslovom *Glagoljica - hrvatsko pismo* i u tromjesečniku *Hrvatska* (broj 2, Srpanj 1994., str. 62.-73.) pod naslovom *Postanak glagoljskog pisma*. Dosadašnja svoja izpitivanja Japundžić je zaokružio razpravom *Sv. braća Ćiril i Metod u Veneciji*? ("Marulić", god. XXVIII., broj 4, Zagreb, srpanj-kolovoz 1995., str. 669.-674.).

I druge Japundžićeve razprave objavljene u knjigi *Tragom hrvatskoga glagolizma* donose mnoge nove podatke i spoznaje. Evo ih nekoliko: "Bosanska ćirilica ima posebni oblik, pa se stoga naziva 'bosančica' ili 'hrvatsko pismo'." (str. 12.). "Dapače, sami Bugari većinom su bili pokršteni od latinskih misionara" (str. 47.). "U političkome pogledu srpska država postizava svoj najveći opseg pod Dušanom, no ni u to doba nije obuhvaćala još ni Mačve ni Beograda" (str. 51.). "U vjerskom pogledu sljedbenici bizantinskoga obreda pripadaju do 16. st., a mjestično u Dalmaciji sve do 18. st., katoličkoj Crkvi" (str. 53.). "Znamo sasvim sigurno da su biskupije u Beogradu, Nišu, Braničevu i druge u to doba (u doba Stjepana Nemanje i njegova brata Save, nap. T. H.) katoličke " (str. 53.). "U Dalmaciji se vjernici biznatinskoga obreda vrlo često služe crkvama rimskoga obreda za svoje liturgijske čine. Spomenuli smo već monahe samostana Krke, koji se još u 17. st. priznaju Hrvatima i katolicima" (str. 54.). "Dapače, možemo reći da je duhovna i politička moć srpske narodne Crkve potigla svoj vrhunac pod turskom vlašću" (str. 55.). Matej Karaman "pobijajući Rusićevu sarmatskogotsku teoriju dokazuje da su Slaveni bili već u Dalmaciji god. 522." (str. 181.). "Budući da svaki pisac piše na drugi način, zaključuje Rusić, 'da je stvar najraS-bornija uSet Pravopis Sa one hitropisagne, koje Sapisuju rieci onako, kako se one iSustivaju'" (str. 196.).

Nadati se je da će školske vlasti hrvatske države knjigu Marka Japundžića *Tragom hrvatskoga glagolizma* propisati kao obvezatnu literaturu na hrvatskim sveučilištima i visokim školama. Ona treba biti popudbina svakoga kroatista i studenta hrvatskoga jezika, književnosti i kulture.

Tomislav Heres

UZ PROZU STJEPANA DŽALTE

Dogotovljenost u svemu to je ono što nam se ponajprije nameće kad čitamo Džaltinu prozu. Taj nas osjećaj prati tijekom cjelokupnog njegova proznog stvaranja, bez obzira radi li se o pripovijetkama ili romanima.

Tomu u prilog bi mogla govoriti i ova činjenica. Vremenski su isprepletena izdanja njegovih pripovjedaka i romana. Jedni prate druge, pa tako nakon prve objavljene zbirke pripovjedaka (1972), Selo Svadalovo, slijedi odmah (1974) i roman, Gladne i Nemirne godine, da bi opet zbirku pripovjedaka (1982), Priče iz Pasjih Korita, isto tako slijedio (1983) i roman, Naricanja Frane Markanova, a pripovijetke, Mladenački sjaj i njegov raj (1989), roman, i to njegovo do sada najzrelije djelo (1990), Pod Jurcanovim orahom. Ni tu ne moramo stati, jer će zbirku pripovjedaka (1995), Eva i ja, slijediti najava trilogije romana koji samo što nisu izišli (Novo selo, Čudna zemlja i "Zvonimirovo" koji govore o najnovijim ratnim godinama u Džaltinoj Bosni).

Kako sve to u Džalte razumjeti?

Čini mi se da je on takav stvaralac da u njega jedno bez drugoga ne ide. Kad to kažem, ne radi se čak ni o tome da bi jedno moralo prethoditi drugom. To ne, jer jedno je posve po svojoj strukturi ravnopravno s onim drugim.

Vraćamo se opet na onaj osjećaj d o g o t o v l j e n o s t i koji nas prati pri

svakom Džaltinu djelu. Radi li se o pripovjetkama ili o romanima, oni se međusobno, posve prirodno, razlikuju samo po svom opsegu, da bi u jednima i drugima, ono što je njima izrečeno toliko veliko u svojoj ispričanosti, rekli bismo i u dogotovljenosti, da je posve sporedna stvar koji će prozni oblik u konačnici to i dobiti.

Jer tu se zasigurno radi o još jednoj značajki stvaranja, a to je narodni duh i s njime narodno kazivanje u njegovoj prozi. A ono je kao uvijek svemoćno, sveznajuće i svepostojeće, nadređeno je, dakle, obliku u kojem će se pred nama čitateljima pojaviti. Upravo to načelo, Džalto dosljedno poštuje u svom stvaranju. I nama postaje pomalo shvatljivim, čitajući njegov prozni opus, da su po svom zahvatu njegove pripovijetke tolike da bi ih se lako moglo pretvoriti u veću formu od njih samih, a isto tako i romani, koji se lako "raspadaju" na pojedine cjeline koje su međusobno posve ravnopravne i samostojeće. Primjer za to je ponajbolji, njegovo do sada najbolje djelo, roman, Pod Jurcanovim orahom, koji je u cijelosti pisao monološki (potreban mu je samo "gluhi" slušač Tvrko!), dok su istodobno njegovi dijelovi (nazovimo ih "pripovjednima") posve samostalne cjeline koje bi mogle opstati i bez forme u kojoj se u ovom romanu nalaze. One su same sebi, svojim izlagačkim tijekom, svojom izrazitom tendencijom da sve u sebi prime, jer je sve i onako bilo u njihovu autoru unaprijed dogotovljeno, posve dovoljne.

Došli smo tako do umjetničkog izraza u ovoj prozi. On se temelji na najboljim tradicijama narodne mudrosti koja je za samu sebe najbolje našla svoj vlastiti izraz.

Posve je očevidno da taj princip Džalto bespogovorno i dosljedno njeguje u svojoj prozi. Dovoljno mu je bilo osluškivati odmalena sve ono što se formiralo u svijesti i u duhu njegova naroda, dovoljno je bilo osluškivati isto tako izvorni narodni govor, njegovo umijeće da svemu daje svoj originalan i nepatvoreni izraz, pa da onda iz svega toga izraste i ova proza.

Umjetniku kao istinskom pripadniku svoga naroda, a Džalto je to zasigurno i po svom zvanju a isto tako i po svojoj umjetničkoj vokaciji, ne ostaje ništa drugo nego da kao umjetnik samo podržava ovaj iskazani proces u sebi samom!

On ga treba jedino pretočiti u riječi...

A sve to Džalto uza sve ostalo, drži i svojom dužnošću! Jer tko bi mogao nadjačati tu narodnu mudrost, tko je u stanju nadvisiti narod u njegovu vlastitu povijesnom hodu i istrajavanju na ovim prostorima?

Nitko!

Ti su postulati nepobitno i nedvoumno ugrađeni u strukturu Džaltina proznog iskaza!

...

Dođosmo tako i do načela ove proze.

Sva sudbinska zbivanja u životu našeg naroda tijekom vjekova, sve mukotrpnosti u njegovu hodu kroz povijest, sve patnje kroz koje je prolazio naš narod, a koje on na žalost, u Džaltinoj Bosni, i danas prolazi, imaju u ovoj prozi svoje uporište i svoj nezamjenjivi učinak.

Tomu se ne može, niti hoće, Džalto suprotstaviti. Sve to on postojano slijedi u svojoj prozi. On otkriva sva ona načela na kojima je istrajavao, usuprot svemu, njegov hrvatski narod u Bosni i na tome gradi svoj prozni iskaz.

A nije li se tom istom narodu sve ono što danas gledamo pred svojim očima kada se radi o Bosni, već odavna

dogodilo? Nitko nije bio u Bosni nikad milosrdan spram njega. Nastojali su mu sve poreći i oduzeti, od imena, narodnosti, vjere i jezika. Jer svi oni koji to činjahu nisu se nikad istinski udomili na ovom području! Dolažahu samo kao osvajači i osporavatelji, a nikad kao istinski susjedi koji bi težili nekom suživotu.

Sve su to istinska povijesna opterećenja ove proze koja Džalto ne može mimoići. Ali istodobno ona predstavljaju za Džaltu i istinsko nadahnuće da u svemu tome otkrije uzroke narodnog opstanka na području na kojem nije nikad bilo nimalo lako živjeti.

Što je dakle piscu preostalo drugo nego se nadahnuti narodnim i vjerskim hodom svog naroda kroz povijest u kojoj je taj isti narod konačno ipak opstao.

A kako je mogao opstati, pita se Džalto. Samo tako što je razvijena povijesna svijest naroda govorila tom istom narodu da se u njegovoj povijesti sve to odavna dogodilo, da je odavna sve viđeno i da je svaka nevolja već odavna savladana u duhu istog naroda. Jer kad ne bi tako bilo, kako bi mogao opstati!

I zato se i u Džaltinoj prozi svemu nazire kraj, pa i onda, kada se radi o tako dugotrajnoj patnji da smo gotovo primorani da joj ne naziremo taj kraj.

U tom je načelu Džaltina proza upravo nedvoumna. Sve prolazi i sve će proći. Ne kaže li i sâm narod ovako: svaka sila za vremena, recimo po Džalti, svaki zulum za vremena, a nevolja ide od reda!

Dakle, Džalti u njegovoj prozi i ne preostaje ništa drugo nego slijediti taj neumitni narodni hod koji će ga jedino moći dovesti k sigurnom ishodištu.

Za to imamo posvuda primjera u Džaltinu proznom stvaranju.

...

Odabir je građe pri tome presudan. Premda u Džaltinu stvaranju povijesno gradivo nije zanemareno, što više ono je posvuda prisutno, napose onda kada se treba osvrnuti na onaj svevladajući princip dogotovljenosti i svega izraženog u narodnom duhu i svijesti, ipak, posve prirodno, da Džaltu muči vrijeme u kojem on i mi svi, danas živimo. Dakako da i to naše vrijeme ima svoju povijesnu dimenziju, da nije ono ni od kuda palo, da se i ono uklapa u svemu u ono što je već podnijeto, što je viđeno i što je ostavljeno kao neizreciva patnja u narodnoj duši. To je vrijeme u ljudima naše generacije bilo ispunjeno komunizmom kojemu se često puta nije vidjelo kraja. Teror i nesmiljenost tog sustava bili su toliki da se nije nazirao kraj. U svima je vladao takav osjećaj nenaziranja kraja. A što da kažemo o komunističkim moćnicima. Nije li 6 tjedana prije pada berlinskog zida njihov vrhovni svemoćnik izrekao misao, da će taj isti zid trajati još najmanje stotinjak godina! A što onda reći o Bosni gdje je komunistička zloćudnost u ime nekakvog nepostojećeg bratstva i jedinstva, bila još strašnija i veća nego drugdje u našoj domovini.

Sjećam se veoma dobro prije dvadesetak godina jednog svog boravka u Sarajevu prije Božića, gdje se za katolički Božić nije mogla kupiti niti jedna grančica bora!

Bijaše to otužna vladavina komunizma koja je konačno stvarala i takve ljude-udvorice i sluge režima, po čemu se nije ništa ustvari novo dogodilo na ovom prostoru, takvih je bilo, oduvijek u Bosni, i to je Džaltina proza držala svojom obvezom da nam otkrije.

U neobično golemom, živom i umjetnički interesantnom hodu takvih njegovih likova iz tog vremena, naziremo

uvijek samo jedno - tuđinu služiti, odreći se vlastita naroda, stjecati materijalna bogatstva u svoj gramzivosti i bezobzirnosti, ukinuti sve moralne ograde da bi se takvi čini mogli pred sobom samim opravdati, ali istodobno i obrušavanje na sve koji se tako ne vladaju koji i u najpogubnijim vremenima ostaju na braniku narodne i vjerske savjesti i postupanja.

Ne želeći u ovom pristupu Džaltinoj prozi ni sebe a ni one koji ga budu čitali, opteretiti suvišnim podrobnostima, jer ustvari govorimo o načelima koji u toj prozi vladaju, ne mogu a da ipak ne spomenem izvanredno formiran lik takvog narodnog izroda PRIŠIPETLJE u kojemu se zrcale ne samo svi takvi likovi Džaltine proze, nego istodobno i sva golemost narodnih patnji, jer narod takve likove nikad nije u svojoj povijesti želio niti htio slijediti.

PRIŠIPETLJA je naprosto demoralizirana osoba. Služila je za vlastiti probitak svakome, tako da su najsuprotniji režimi, međusobno smrtni neprijatelji uvijek imali u njemu uporište, ili bolje reći, on u njima. Džalto je to genijalno shvatio. Suprotstavio je takvima ustrajnost naroda da ostane dobar, unatoč svemu, jer patnja je bila golema, ali isto tako Džalto pronalazi u tom svom narodu i snagu da takve izrode sa sebe odbaci u nepovrat. Ljudi poput PRIŠIPETLJE nisu u ovoj prozi jednostavno konstruirani. Oni su višeslojni. Služeći tlačitelju zbog vlastitih interesa i da prikriju vlastitu prošlost, tlačeći u to ime vlastiti narod, jer tuđin upravo takve domaće izdajice i treba, taj isti PRIŠIPETLJA ne prekida kontakte ni s onima za koje znade da su na drugoj strani i koji mu ništa od onog što je učinio neće nikad odobriti, ali on ih upravo zbog toga i treba, e da bi mu dobro došli za svaki slučaj.

A takva potreba će se ubrzo javiti kod Prišipetlje kada ga bude komunistički režim odbacio kao nepotrebnog, jer je borba za položaje uvijek u komunizmu bila nesmiljena. Prišipetlja i dalje pruža nečasne usluge režimu koje ovaj neće odbaciti, premda ga je već odavno otpisao, ali će zato istodobno taj isti Prišipetlja pronalaziti u času svog odbacivanja sa strane režima koji ga je nekad trebao, način da se vrati onima kojima je nanio tolika zla. I to ne kao pokajnik nego kao osoba koja bi putem novih zlodjela mogla opet postati jednoga dana potrebna.

A narod kakav već jest, nadmoćno je podnosio sve to i Prišipetljina zlodjela, kao i njegov prividni povratak u narodno krilo.

I tako se opet vraćamo na ono već uočeno: sve je već viđeno, sve se već odavno zbilo u duhu naroda. Što onda uopće može značiti pod "vidom vječnosti" prolazni bijednik poput Prišipetlje.

...

U moralnom kozmosu Džaltinih pozitivnih junaka sve stoji postojano neupitno i neporeknuto. Oni crpe svoju snagu iz svega onog što je narodna i vjerska tradicija označila kao dobro i lijepo. Prevelika je to investicija a da se za nju ne bi isplatilo i patiti. Moralan čovjek sebe nema prava odvojiti od sudbine svog vlastitog naroda, jer ako to bude učinio, uvijek će tada otići suprotnim putem od naroda. To je i moralna terapeutika ove proze. Unutar takva stava i njegove nepromijenjenosti, svaka patnja postaje isplativom, ma koliko bila pogubna i ugrožavajuća. Jer ne može se ne biti, napose u odsudnim časovima, dio vlastita naroda i njegove sudbine. Sve su drugo patvorine i hod po

kratkoj stazi a to ponajbolje govore sudbine Džaltinih junaka. Narod ne može birati vrijeme i povijesno razdoblje u kojemu će živjeti, isto tako ne može birati ni svoje neprijatelje, ne može određivati ni svoje vlastite udvorice koji se nastoje odijeliti od narodne sudbine, ali zato narod može utjecati na sebe sama, na svoju vlastitu neporočnost unutar sudbine koja mu je namijenjena.

I to je najveća zasluga i poruka ove proze!

Jer tko može, tko bi bio u stanju, nadjačati duh našeg naroda koji se tako uvjerljivo očituje u Džaltinim prozama. Sve ono što je utisnuto u narodnu svijest putem narodno-vjerske tradicije, njegovih običaja, govora i svega ostalog što čini dušu jednog naroda, kada se radi o našem narodu, ne može podleći ničijem i nikakvom pritisku. Cijena je u povijesti da se to postigne bila uvijek visoka, ali se ujedno i isplatila! Došli smo samo tako do svoje vlastite države!

A proza Stjepana Džalte otvara upravo takav put. Njegove su pripovijetke, crtice pa i romani, upravo takve etude u kojim se on vježba, kojima on pokazuje što je naš narod u svojoj golemoj povijesnoj tradiciji i opstojnosti.

Mudrost mu je naroda pri tome na pomoć. Nasuprot svemu narodu suprotstavljenom, narodna mu vidovitost i mudrost vremena u njoj, pokazuje put. Treba vrijeme i prošlost naroda samo znati iščitavati, a Džalto to znade i umije i kao čovjek, i kao dušobrižnik, a i kao umjetnik! Jer što je narodu u njegovim najtežim časovima i ostajalo, a i danas je jedan takav čas, nego njegova vlastita mudrost kao jedino moralno uporište prilikom svih nedaća što ih je morao podnijeti.

Zato svaki Džaltin izraz u prozi vrvi i odiše tom narodnom atmosferom koja nije u njega obični folklorni rekvizit kakvih se može naći u drugih pisaca. Kao i u svemu drugom, Džalto služi narodu i s pomoću njegova jezika koji mu ne prestaje biti književnim izvorištem njegova vlastita književna izraza. Ma gdje okrenuli Džaltine prozne strane, nalazimo na "mudre izreke", stihovno iskustvo iz trajanja njegova vlastita naroda na ovim krajevima. Samo da spomenemo neke od njih koje i ne moraju imati uvijek povijesnu patinu, ali je zasigurno narodno iskustvo, i kada se radi o suvremenosti, leglo u njih:

Ne valja žgolji dati vlast. To ti je čovik bida i nevolja ne s Bogom već sam sa sobom.

"Ispeci pa reci, ili bolje je svašta jist nego svašta govorit."

Što god godina donese, vlast odnese.

I nije kod čovika važna boja već kojeg je soja.

Koja korist što ima krave kad neima uprave.

A di će čovik bez Boga, zaboga!, itd.

...

I dođosmo tako nehotice i do još jedne značajke Džaltina proznog opusa. To je načelo "s v e v r e m e n o s t i" koje ima zacijelo svoje korijene u narodnom kazivanju, jer za razliku od onih koji pripovjedača slušaju narodni je pripovjedač uvijek "suvremen", on unaprijed znade sve! Na drugima je samo da prihvate ono što ovaj unaprijed znade. Sve je to ipak samo privid. Pripovjedač kao čovjek, kao osoba i jedinka, ne može sve znati, ali ako slijedi u svom iskazu narodni trag, njegovu mudrost i iskustvo, tada postaje sveznajuć, služeći upravo na taj način, jer je tada ujedno i uvjerljiv, interesima svog naroda i njegove povijesne sudbine. I tada shvaćamo kako je sve ono što nas pritište, što nas sputava, što nas ugrožava i što nas žalosti, tako

sićušno u svom trajanju, u svom povijesnom tijeku, ma koliko bilo neumoljivo i svemoćno u našem ljudskom trajanju. A što pri svemu tome ostaje samom piscu? Pravi će pisac u svemoći narodnog istrajavanja nad svim onim što je za nas tako pogubno, pronaći i smisao svoje vlastite uloge, svoga pisanja i svoga umjetničkog stvaranja. Jer pod vidom vječnosti kojom ravna njezin Tvorac, sve postaje manje, prolaznije i gotovo ništavnije. Od svemoćnog zla na kraju neće ništa ostati. Tako nas Džalto znade u svojim prozama tješiti. Čak i u svojem malom odsječku života, vidio je on, gledajući za sve nas, toliko raznolikih sudbina koje mogu samo to potvrditi. Ljudima ne preostaje drugo nego da se isto tako vježbaju u svemu tome, da se nauče promatrati sve ono što se oko njih zbiva pod vidom posljednjih uzroka kojima oni ne ravnaju.

I samo će tako sve zatomljeno i ugroženo u njima dobiti novo svjetlo spoznaje. Patnja neće više služiti i neće se odnositi samo na pojedinca nego i na sve druge ljude koji s njime čine širu zajednicu, a to je narod.

Kad ne bismo tu poruku iz Džaltinih djela prihvatili, morali bismo se prikloniti samo jednom, da su ljudi uvijek i u svakom vremenu isti, da su poročni i skloni svim vrstama sebičnosti, misleći pritom uvijek i samo na sebe.

Džalto takve kvalifikacije o ljudima ne prihvaća, premda one postoje. Njima on suprotstavlja ljudsku i narodnu volju da tako ne bude, da se snažno svemu tome odupre, svim onim što je u konkretnom slučaju, hrvatski narod svojom kršćansko-narodnom tradicijom ostavio i u dušama današnjih ljudi. Jer kako bismo se inače razlikovali od onih koji nam i danas nanose nesmiljeno zlo, ako ne bismo to imali u sebi.

Primetnimo još ovakvu razmišljanju i ovo: ne reče li već netko kako je ateistički pritisak na oba naroda (da li je baš tako bilo?) bio jednak, ali da su Hrvati ostali vjerni svojoj vjeri, dok se onaj drugi narod koji nas danas želi potpuno istrijebiti iz Bosne, posve ateizirao. Pitamo se pritom, posve opravdano, je li bio uopće teiziran! Mislimo na crkvenu organizaciju koja nastoji danas njime ravnati!

...

No vratimo se Džalti i njegovu umjetničkom stvaranju. Mogao bi netko u svezi sa svim onim što smo do sada iznijeli, pomisliti da ispunjenost u svemu onom što se našem narodu zbilo oduvijek na ovim prostorima znači i neki svojevrsni bosanski fatalizam pred kojim bi trebalo samo spustiti glavu i svemu se tomu samo prepustiti. Naprotiv u Džalte se ne radi o tome! Slijediti snagu naroda njegov duh i otpornost i sve čimbenike koji do toga dovode iz daleke povijesne opstojnosti tog istog naroda, daleko je od fatalizma i prepuštanja bilo kakvoj sudbini. Džalto se upravo u svojim djelima trudi da tako ne bude! Upoznavanje životnosti vlastita naroda, njegova narodnog i duhovnog identiteta upravo jača one snage u njemu koje se snažno odupiru svemu pogubnom što na njega vreba. Uporanj na tlu i njegovu ognjištu snažna su potpora narodnoj obrani protiv svakojakih tuđina i nasilnika. Zato je svaki tuđin upravo i ponajprije posezao za tim. Nametao nam je svoje običaje, svoja pojmovanja, svoj moral i svoj jezik. Svaki je osvajač ostavljao na tim područjima svoj trag u svima onima koji se zbog vlastita probitka znadoše odreći svog vlastitog identiteta. Takvih je likova posvuda u Džaltinu stvaranju, a svaki od njih u svojim postupcima otkriva svoje prave gospodare i one koji iza njega stoje. Čak i najmanja riječca, kao "bre" može nam

otkriti namjere onog koji nam pristupa. Svaki je takav odnarođeni odvjetak svog vlastitog naroda ponajprije sve ono odbacio što bi ga moglo u bilo kojem pogledu povezati s narodom kojega se odrekao. Jedna je spona bila govor njegova vlastita naroda koji postade odjednom nesuvremen, nazadan i suvišan. Jer preduvjet službe tuđinu je uvijek bio taj da odbacujući svoje vlastito, nekritično primiš sve njegovo. No ni tada te tuđin nije držao svojim. Bio si mu i tada samo potreban sluga! Ne kaže li narod lijepo, da kovač ima zato kliješta kako ne bi vlastitim rukama išao u oganj!

...

Načelo svevremenosti koje je iznijeto u Džaltinu stvaralačkom postupku, slijedi još jedno: načelo s v e z n a n j a! To je princip kojim se narod obranio u svom postojanju! Ništa mu nije često puta preostalo nego činjenica da je u vlastitoj svijesti pohranio sve one pogubnosti tijekom svoje opstojnosti koje je ipak preživio i savladao! I tu se, dakako, krije načelo kojim se koristi u svezi s narodnim predanjem narodni pripovjedač kada nam izlaže događaje koji su se jednom već zbili, kada nam otkriva njihov smisao i kada nam otkriva sve one uzročno-posljedične sveze koje su pritom bile nazočne. Jer ono što se jednom već dogodilo lako se može poistovjetiti i s onim što će se unaprijed dogoditi, ako otkrijemo spomenute sveze, ako otkrijemo posljetke zbivanja iz prošlosti. Jer jednaki će oni biti i u današnjici, ako je narod postojan i samom sebi i svojim idealima vjeran. I ova suvremenost koja je zaista tjeskobna, teško shvatljiva i pogubna ima u sebi sve ono što se jednom već zbilo i dogodilo, samo je povijesno ruho bilo drugačije, ali ljudi i njihova svojstva, njihove želje, navike i nastojanja uvijek ostaju istima, bez obzira o kojem se vremenu radilo. Džalto svojim stvaranjem upravo na tome ustrajava! On dobro znade da ni u jednom vremenu, ni u onom što je iza nas, pa ni u onom što je s nama, ili što će nastati pred nama, nasilja neće nestati, ali unatoč tome narod treba sačuvati, a on se može spasiti jedino tako ako probudi u sebi sve one snage koje su ga postojano činile otpornim spram svega toga što tako pogubno stoji pred njime.

Zato je i način Džaltina izlaganja, rekli bismo, "sveznajuć". Nema toga što se narodu dogodi, a da se ne može komentirati zbivanjima iz prošlosti! Nema iznenađenja ni u čemu pa ni u najvećim narodnim patnjama, jer nije li se to uvijek tom našem narodu događalo u domovini koju je zauvijek učinio svojom. I zato, po Džalti, svatko onaj koji takne u ta narodna čvorišta koja kriju u sebi tu otpornu snagu, bit će jednom, kad tad, odbačen, narod će ga sa sebe stresti kao suvišan i nepotreban, kao nepozvan teret.

Jer kako inače razumjeti, a Džalto nam upravo na to ukazuje, da se moralna supstanca našeg naroda nije dala poremetiti niti u dugotrajnom komunističkom zlovlađu. Narod je u svojoj ukupnosti ostao nepomičan, nepovodljiv i isti. To se moglo, po Džalti, samo zato dogoditi, što je taj isti narod u n a p r i j e d dobacivao sve ono što su komunisti o sebi tvrdili, znajući da oni lažu! Nitko taj narod nije mogao uzdrmati u tom stavu! Dovoljno je samo prolistati Džaltine prozne strane za svaku mjeru koju bi komunisti poduzimali, narod je znao njezin ishod, a taj je za narodnu svijest bio uvijek negativan.

U tome ide Džalto do u najmanjih sitnica. Prikazuje tako jednom neko partizansko suđenje na kojem je došlo do oslobođenja krivo pritvorene ženske

osobe, i ta bî, što se rijetko događalo pred partizanskim sudom, oslobođena. Ali tu i nije kraj same priče. Džalto jednostavno komentira taj slučaj ovim: nije se radilo o političkom slučaju! Tako je prividna zgrada pravednosti komunističkog sudovanja mahom pala tamo gdje joj je i mjesto, u vlastiti glib!

Tako je narod izoštrio svoj sluh, a bilo nam dopušteno pripomenuti, i svoj njuh, na sve ono što su poduzimali oni koji mu nisu nikada snovali dobro. Tako su se branili od svega prijetećeg s te strane, od svih onih koji mu se gradiše prijateljima a činili su upravo obratno, povlačeći samo odnarođene pojedince za sobom. Narod postojano ostajaše na drugoj strani.

Ne možemo a da pritom ne spomenemo još po koju-svemoćnu-tvrdnju koja je služila narodu kao obrana od svega nadirućeg u komunizmu:

Ako je ta trobojnica bila bez zvizde (a to je u komunizmu bilo teško kažnjivo!)-ona je i nastala bez zvizde prije stotine godina. Taku je Bog dopustijo i što bi je dva put krstijo, što bi je...?

Ili: Nevolja nekad dođe i na hajvana (životinju),kamoli neće na insana (čovjeka).

Čovik koji voli sve više nego radit, voli s lake strane rane.

. . .

Džaltinu se proznom djelu može na kraju pristupiti i s obzirom na one koji o njemu pisahu prije ovog mog pristupa.

Ponajprije treba spomenuti Radovana Grgeca koji je pristupio njegovoj pripovjednoj zbirci, Selo Svađalovo, što ju je tiskalo Ćirilometodsko društvo kojem je Grgec predsjednikom. Grgec ističe neporecivi Džaltin književni talent, veoma svjež i izvoran jezik, snažnu atmosferu koju pisac znade graditi dijalozima u kojima postoji snažan lokalni kolorit i plastičnost izražavanja. I konačno snagom je svog talenta Džalto približio našoj javnosti bosansku zabit.

U povodu Džaltine pripovjedne zbirke Svečev kafić, javio se i Božo Petrač. On piše o potrebi da se putem Džaltina stvaranja krene putem očuvanja obiteljskog života i njegovih zasada, jer se oko nas formiraju snage koje nam to stalno žele ugroziti: napadajima na vjeru, sukobom između starog i novog, kao i bolnom pojavom u tadašnjem životu našeg naroda, masovnim iseljavanjem u tude zemlje. A dobro se znade, dodajemo, tko nas je i zašto pustio da tražimo po europskim i izvaneuropskim prostranstvima kruh. Niti smo ga imali niti dobili u vlastitoj zemlji!

Nadalje, Petrač također konstatira sočan jezik, izvorne inovacije u jeziku i kalambure koji ipak ne mogu prikriti tugu u narodnoj duši. To je tuga koja dolazi od bezdušnog siromaštva koje ima uvijek svog nevidljivog uzročnika, od borbe za svakidašnji kruh, do odlaska iz kuće koja ne može prehraniti brojnu čeljad itd. I tu za svoj rad Džalto polučuje i zasluženo priznanje, jer nastavlja pripovjednu prozu vjerskog nadahnuća jednog Jakšića, Balentovića, Mare Švel ili Krčmara.

Džalto je po Petraču i zato moderan pripovjedač, jer projektira sve odnose, od vjere do nevjere, dobra i zla, svetog i opakog, ne dajući pritom gotova rješenja.

Tu je pred nama konačno i Horvatićev pristup Džalti i njegovu stvaranju. I on ističe živo ostvarena zbivanja s pomoću isto tako živa i sočnog jezika, ali i tragičan humor koji se ne da ni s čim prikriti. Gotovo da bismo mogli reći i ovako kada se radi o Džalti: humor je kod njega "duhovni propuh" kroz koji vjetri sve ono što čini tegobnost života njegovih junaka i zbivanja oko njih.

I pogovor Svevlada Slamniga Džaltinu romanu, Pod Jurcanovim orahom, ističe se svojom originalnošću, jer on nalazi u Džaltinu opusu "dvostruki mentalitet", udomljen u narodnoj mudrosti, narodnom pamćenju i u narodnoj filozofiji, dok s druge strane stoji angažirani promatrač, opisivač dramatičnih emocija našega svijeta. Izraz je zato hiperboličan, naglašena folklorna humora i prigušene patetike. Ovdje susrećemo ono o čemu još nismo podrobnije progovorili, a to je Džaltin stvaralački postupak. Mogla bi nas zavesti činjenica što sve u njegovu djelu odiše narodnim izrazom i tonom. Ipak, radi se samo o prividu, jer je u istinski stvaralačkom izrazu trebalo sve to preraditi na podlozi vlastita umjetničkog talenta, a to se upravo dogodilo u Džaltinu stvaralačkom postupku!

Posljednji koji je do sada pristupio Džalti i njegovu stvaranju je Živko Kustić u povodu izlaska Džaltine knjige pripovjedaka: Eva i ja u ove naše dane.

Kustić potiče zanimljivo pitanje kojeg ni sâm pisac, možda, nije bio svjestan u svom djelu. To je odnos između pučke Crkve, koja vjekovima postoji u bosanskom dijelu našeg naroda, a koju predstavlja s jedne strane starica EVA i one druge, službene, ili hijerarhijske koju predstavljaju "pratri" u Bosni, čuvari narodno-vjerske tradicije svog naroda u Bosni. Možda se to pitanje, tvrdi Kustić, može odnositi čak i na one druge koji ravnaju sudbinom Bosne, a to su političari.

"Pratarski" nauk o vjerskim istinama narod je Bosne preradio na svoje, na osnovi svog vlastitog iskustva istrajavanja na ovim prostorima, a u svezi s međuvjerskom i međunacionalnom situacijom u toj krajini. Nije li to prilika, pita se na kraju Kustić, da i na osnovi takvog iskustva, propitamo sami sebe o mogućnostima nove reevangelizacije našeg naroda i na drugim prostorima. Tome bismo mogli dodati i ovo: Ne podsjeća li taj odnos na onaj koji vlada u Džaltinu umjetničkom postupku - skladnom rukom stvaralački preraditi narodnu tradiciju u umjetnički izraz.

. . .

Možda je tek sad došao trenutak da nešto kažemo i o samom Džaltinu stvaralačkom postupku o kojem je inače već bilo riječi tijekom ovoga pristupa. Pokušajmo ga na osnovi jednog njegova izabrana djela sustavnije iznijeti. Odabrali smo pripovijetku izišlu u "Hrvatskom slovu" koja nosi naziv, I TE BOSNE VIŠE NEMA. Razmotrimo na osnovi nje strukturu Džaltina pripovjednog izlaganja. Bude li nam i malo uspjelo da to prikažemo, postići ćemo u Džaltinu djelu ono za što je u svom slikarskom opusu jednom rekao umjetnik Ljubo Babić, a to je, da je tijekom svog života morao naslikati mnoštvo umjetničkih platna, da bi na kraju došao do jednostavne činjenice da je slikao uvijek samo jednu sliku!

Tako je i u Džalte! Ova je kratka pripovijetka bazirana na razmišljanjima staroga fratra negdje u Bosni o onom što je njegova Bosna danas postala. Za svoja razmišljanja treba on sugovornika ili suslušača u liku mladog svog redovničkog brata koji pokazuje da mu je sve ono o čemu govori njegov stari subrat posve strano, bolje reći svemu tome on posve drugačije pristupa, jer za njega Bosne o kojoj priča stariji fratar i onako više nema. Time po njemu i fratrova tužaljka za njome postaje posvema izlišna.

Ne ocrtava li se već u tom odnosu ono što nam je tijekom vjekova ostavio tudin

i osvajač, ne voditi brigu o svom vlastitom nacionalnom i vjerskom identitetu, prepuštati ga onima koji su ga uvijek nakon fizičkog osvajanja željeli i duhovno osvojiti. To opterećenje u svoj svojoj evidentnosti nosi predstavnik mlade generacije, premda vjerski čovjek, duhovni je potomak pogubnog komunističkog pokušaja da se uništi svaki osjećaj za svoje. I ako su ti naši dušmani u tome uspjeli, tada više nema ni naše Bosne, koja je uvijek i ponajprije bila fratarska. Oni su bili postojani čuvari svega vjerskog i narodnog identiteta ovih krajeva. Učiniti ljude naspram svega toga ravnodušnima, teška je to optužba koja pada na njihove glave, jer s druge strane narod koji nije nikad iskazivao pozornost spram svoje prošlosti, danas počinje iskapati kosti svojih predstavnika tražeći za posve svjetovne i osvajačke potrebe vezu s njima, kako bi opravdao sve ono što će u naše dane činiti drugim narodima u toj istoj Bosni. Svemu tome pridonosi činjenica koja im ide u prilog, a to je odnos ravnodušne Europe spram svega toga. Jer toj i takvoj Europi nije do istine, njoj je samo do mira, makar on bio prividan i na dužu stazu-privremen.

Hrvati su bili u prošlosti uvijek blaćeni od onih koji su na njih presizali. To su činili više od 70 godina tvorci obiju Jugoslavija koja je postojala jer je bila ucrtana u strateške planove Europe, ali i u srcima naroda koji u nju udoše, neki dobrovoljno, a neki prisilno i na prevaru. I tu je Europa odigrala sramnu ulogu koja će se ponoviti i u naše dane, kako reče naš stari fratar: tko god ne sprečava zlo, a dužan ga je spriječiti, veći je zločinac od onih koji zlo čine. Bože, zašto sve to dopuštaš, pita se na kraju naš fratar čije srce krvari za onom njegovom Bosnom koje više nema. Gdje je ta pravda koja jamči svakom čovjeku pravo na vlastiti dom, ni nje više nema. I onda nakon svega tužni humor istoga fratra u odnosu na svoju mladu braću koja drže da je prošlo vrijeme fratra koji tuguje za svim onim dobrim što je kao svoj duhovni posjed unio naš narod u tu istu Bosnu. Nije mladima teško tu i takvu Bosnu o kojoj i onako nisu ništa nikad znali, zamijeniti za neka europska mjesta i tamo se skrasiti, ali oni kojima je takva Bosna još uvijek duboko u srcu, ne mogu naći svoj mir. Jer ako ona umre umrijet će i svi fratri koji su živjeli i djelovali u njoj.

Ovakav tijek izlaganja misli ima gotovo svaki Džaltin književni prilog. Sve činjenice na koje upozorismo u ovoj Džaltinoj pripovijetki čine ustvari strukturu njegova pripovjedačkog postupka. Jer malo je Džaltinih djela, ako ih uopće i ima, koja sve to što ovdje izložismo, ne bi posjedovala. Treba ih samo znati iščitavati...

...

Svemu onom što se razmatra treba konačno dati i neki zaključak. Nađoh ga na posve drugoj strani iz pera Francuza koji pisaše o malim i velikim državama i o njihovoj sudbini u današnjem svijetu. Ne znam zašto, a možda i znadem, učini mi se ovaj citat prikladnim da završim ova svoja razmišljanja o Džaltinu književnom djelu, kojem želim bolju i širu recepciju među našim ljudima, jer ono to zaista i zavređuje. A evo i toga citata:

"Iskazat ću veličinu malih naroda. Samo su oni po mjeri čovjeka. Velika su jedino po mjeri vrste. Mali su narodi stvorili polis, moral i pojedinca. Velika carstva nisu čak ni pojmila njihovu nužnu zakonitost i dostojanstvo. Carstvima priliči količina; kakvoća pak malim narodima (...) Sudbina ljudskog roda u svezi je s tim malim božanskim društvima. Čovjek prianja tijesno uz

Boga, Bog je stvorio čovjeka, a ne gomile."

(Andrè Suariès)

Što bismo ovom mogli uopće dodati? NIŠTA!

Juraj Lončarević

FOTOMONOGRAFIJA S VELIKOM DUŠOM

Željko Voborski: Stara Novska iz obiteljskih albuma, izdanje Gradskog poglavarstva grada Novske, listopad 1995.

Novinar Željko Voborski, rođen 11. prosinca 1954. u Novskoj (u Lončarevićevu čardaku, u staroj Kolodvorskoj ulici), smislio je i ostvario znamenit pothvat koji će ostati trajno zabilježen u regionalnoj povijesti. Uz pomoć novljanskoga gradonačelnika Zlatka Kosa i dogradonačelnika Grge Ivezića, koji su mnoštvo poduzeća i ustanova uspjeli animirati na donatorstvo, Željko Voborski je proizveo raskošnu fotomonografiju "Stara Novska iz obiteljskih albuma", ediciju koja je kadra izazvati u nama plemenitu nostalgiju i čitavu skalu osjećaja od ponosa do sućuti prema prošlim generacijama i njihovim životnim stremljenjima. Pomalo postajemo dionici one ljubavi koja je nadahnjivala autora fotomonografije da u nju uloži mnoge neprospavane noći...

Za savršeno *skaniranje* zasluga ide Zdenku Kući iz studija grafičkih ideja u Zagrebu, koji je s puno stručnosti "vratio dušu" fotografijama starih novljanskih fotografa Wegnera, Koberca, Čevizovića, Jambrečine i drugih. Željko je gradu razdijelio u 24 ciklusa, koji obuhvaćaju sve aspekte društvenoga života, kao i sve faze individualnih sudbina od prve svete pričesti do posljednjega pomazanja. Dakako, često smo poželjeli da ovaj ili onaj ciklus bude obilniji, ali smo svjesni da je autor mogao raditi samo s građom koju je dobio, a njegova je stvar bila da tu građu kreativno rasporedi. Okosnicu čini zbirka fotografija mr. Božidara Pugelnika, gdje su i najstarije vedute Novske, pa i razglednica iz 1898., na kojoj su motivi župne crkve sv. Luke, hotela i trgovine Knopp, grobne kapelice obitelji Knopp, upravnih zgrada kotara i općine. Željko je uz fotografije ponekad ispisao veoma duhovite legende, a u njima je pokazao veliko poznavanje mikro-povijesti pojedinih novljanskih obitelji. Osim toga, Željko je u obliku poslanice "malome Tugomilu" pokazao plemeniti pasatizam, a zatim sažeo povijest Novske počevši od prvoga spomena Novske iz 1334., gdje se ona naziva Belina, pa do brošure Zlatka Kosa "Help Nowska" iz našega vremena. U prvome dijelu edicije imamo još i gradonačelnikov proslov, zatim jedan nadahnuti zapis iz "Priče o gradu" (Vukovaru) Siniše Glavaševića i članak o Novskoj iz knjige Julija Kenfa "Oko Psunja", objavljene 1924. u Zagrebu. Nije navedeno tko je radio lijepe inicijale uz te napise, ali na početku Željkove epistole Tugomilu vidim sliku na kojoj je moj nedavno preminuli prijatelj Franjo Muren. Popeo se na visoki stup i postavlja prvi razglas u Novskoj. Vidio sam ga i kasnije, u dijelu "Crkveni obredi i svečanosti", kako služi svoju mladu misu. Uvijek je bio novator, ne samo na području razglasa nego i liturgije. Davno prije II. koncila sastavio je članak "Oltar prema puku", koji sam ja preveo na francuski i poslao u redakciju časopisa "L'art sacré" u Pariz, pa smo kao honorar cijelu godinu besplatno primali taj časopis u selo Mače kod Zlatara, gdje je on bio župnik, a ja nastavnik.

Nevjerojatno je kako su sjajno radili svoj posao davni novljanski fotografi. Wegnerova slika Franjke Čeh s dvjema napirlitanim djevojčicama, s razlistalim stablom u pozadini, ambiciozna je kompozicija. Tako i Čevizovićeva panorama Novske snimljena s Vlaić-brda. Ili panorama motornoga mlina "Knežević" u snijegu (fotograf nije potpisan). Tako i portret bake Marije u naslonjaču i karakterološki dana vesela trojka iz tekstilnoga poduzeća "Sloga". Na slikama obrtničke izložbe iz 1938. prepoznao sam spavaću sobu svojih roditelja s trokrakim ukrasnim jastukom, sa "psihom" i visokim vazama.

Ali najviše sam sanjario uz osmi dio ("Odijevanje novljanskih građanki...") gdje su zakopane tolike djevojačke čežnje i sanje. Lijepih li i tužnih fizionomija žena u crnini na slici iz 1917.! Sućut me obuzima kada gledam dvije barbarske djevojačke prikaze grubih ruku od pranja podova, obučenih u nježnu plisiranu bjelinu, sa zbunjenim i mrkim pogledom: i one bi htjele biti novljanske "građanske" ljepotice, ali ne može bečka cipela na svaku nogu. Na sljedećoj slici leluja u bjelini šest krasnih djevojaka, jamčano sestara, ispred rodne kuće s plinskom svjetiljkom, a u pozadini sjede otac im i majka. Gledam pet nasmiješenih ljepotica, raskošno odjevenih, jedna ima kompliciran ukras od vrpce na ljetnoj haljini točno kao Edit (Karadi Katalin) u filmu "Samrtno proljeće"! Na raskošnom stoljnjaku "kafetjera", u pozadini oleander, u svačijoj nježnoj desnici šalica s crnom kavom, na licima očekivanje, sanjarenje, melankolija.

U ovoj fotomonografiji nije moglo manjkati javnih političkih događaja, ali Željko kao da nije htio pokazivati protagoniste (ili nije došao do njihovih slika): vidimo samo špalire, masu koja čeka, ukrašene ulice, limuzine koje prolaze, tragove cvijeća na asfaltu, urešene balkone. Ima nešto otmjeno u takvu diskretnom prikazivanju ovoga područja društvenog života.

Na kraju dva-tri prigovorčića, ali oni zapravo idu na dušu lektora-korektora. Lektor nije samo za jezik nego i za očite faktografske omaške mjerodavan, bar ja tako sebe vidim kao lektora. A ovdje je lektor propustio podatak da je Franjo Josip II. prenoćio g. 1817. u Novskoj, u kapetaniji, s caricom Karolinom Augustom. Međutim, posljednji Franjo Josip bio je "Prvi", dakle ovaj ne postoji. Ako je doista car 1817. bio u Novskoj, mogao je to biti samo Franjo I., koji je te godine (pa do 1835.) vladao, između ostalih zemalja, Ugarskom i Hrvatskom. Netočno je i da je A. Kovačić špaljivao mađarsku zastavu (bio je pravaš, a to nisu uradili pravaši). Netočno je da je župnik "koncelebrirao" s mladomisnikom Murenom, tada nisu bile koncelebracije, a župnik je samo nadzirao mladomisnika da što ne pogriješi. Ali sve su to sitni prigovori, opća ocjena ove edicije mora biti visoka.

Svevlad Slamnig

U rubrici "Stajališta" "Vjesnik" od 22. IX. 1995. donosi dopis *Krešimira Cerovca* "Peti jahač Apokalipse", gdje autor iznosi kako je zabluda, prema kršćanskom društvenom nauku, smatrati da se svi problemi mogu riješiti tržištem, poduzetništvom i marketingom. Na kraju članka Cerovac donosi citat iz knjige *Radovana Grgeca* "Odsjevi kršćanske kulture" o konzumizmu kao suvremenom obliku ateizma.

* * *

U "Vjesniku Đakovačko-srijemske biskupije", br. 9/95, *Đurica Perković* objavljuje članak "Pregled poimanja žene kroz povijest književnosti".

* * *

U biltenu "Présence de *Gabriel Marcel*" objavljena su razmatranja G. Marcela o činu ljubavi sa sedam pisama *P. Fessarda*. 21-22. X. 1995. održan je na Sorboni kolokvij o "filozofiji duha" *G. Marcela, M. Blondela* i *Lavellea*.

* * *

Prigodom 25. obljetnice Centra *Thomas More* održana su predavanja: *P. Chenu* i srednji vijek, *Rosselini* i iskustvo svetoga, Pjesnici i vrijeme itd.

* * *

Nagradu "Emmy" za televizijske serije dobila je miniserija "Josip" 11. IX. 1995. u Passadeni. Glavni glumac je *Ben Kingsley*.

* * *

28. IX. 1995. u Muzeju grada Splita, u okviru manifestacija Mediterana, odali su svojim stihovima počast *Marku Maruliću* pjesnici: *Srećko Diana, Stanislava Adamić, Jakša Fiamengo, Tonko Maroević* i dr.

* * *

OR od 23. IX. 1995. donosi članak *Giuseppea Cristaldija* o moralu i religiji kod *Henryja Bergsona* pod naslovom "E la vita stessa che dà l'intelligenza e l'intuizione mistica" (Sam život daje razumijevanje i mističku intuiciju).

* * *

Claudio Toscani piše u OR od 30. IX. 1995. o kratkim romanima kirgiskog pisca *Cingiza Ajmatova* u članku pod naslovom "Una chiara testimonianza dell'universalità cristiana" (Jasno svjedočanstvo o kršćanskoj univerzalnosti), a u OR od 15. IX. 1995. *Filiberto Mazzoleni* piše o djelu *Thomasa Mertona* (Nijedan čovjek nije otok).

* * *

"La Croix" od 30. IX. 1995. donosi razgovor s *Franjom Topićem* pod naslovom "La guerre empêche de raisonner normalement" (Rat onemogućuje normalno razumijevanje), a broj od 23. IX. 1995. donosi članak *Bruna Chenua* "La légitimité du débat ecclésiastique" (Opravdanost diskusije u Crkvi) o onome što obično zovemo "sensus fidei / fidelium".

* * *

U listu "Daily Telegraph" od 20. VIII. 1995. *John Casey* piše u članku "Islam is the most rational of the monoteistic religions?" (Je li islam najracionalnija monoteistička religija?) o drugom licu islama.

* * *

"Herder-korrespondenz", br. 9/95, donosi članak *Thomasa Bremera* "Die serbische Orthodoxie und ihre Rolle im gegenwartigen Jugoslawien Konflikt" (SPC i njezina uloga u sadašnjem jugoslavenskom sukobu).

* * *

"Školske novine" od 19. IX. 1995. donose članak *Vele Linjaka* o jeronimskoj knjizi *Nikole Bićanića* "Hrvatski katolički stražar s Nehaja".

* * *

U HVEP-u u Zagrebu predstavljen je 28. IX. 1995. pretisak Hrvatsko-talijanskog riječnika *Dragutina Parčića* uz predgovor pok. prof. dr. *Zlatka Vincea*.

* * *

27. IX. 1995. "*Svjetlo riječi*" proslavilo je u Livnu tiskanje 150. broja lista.

* * *

Martin Silvester objavljuje prijevod desetak pjesama *Mate Marčinka* u slovenskom mjesečniku "Mladika", br. 4/95., str. 83-84, dodavši tom prilogu i kratku bio-bibliografsku zabilješku, gdje je istaknuta *Marčinkova* povezanost s našim Društvom i svetojeronimskim edicijama. (T. K.)

* * *

Emilija Ljubić piše u časopisu "Mi", br. 9-10/95, o knjizi *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert". "Zvona", br. 10/95, donose o toj knjizi veliku reklamu i neke odlomke iz nje.

* * *

U "Svjetlu riječi" od rujna 1995. piše o poznatoj jeronimskoj spisateljici *Štefi Jurkić* (1895-1995) *Jozo Mihaljević*.

* * *

Seid Serdarević piše u "Hrvatskom slovu" od 15. IX. 1995. o novoj knjizi *Marulićevih* sabranih djela (izdanje Splitskog književnog kruga).

* * *

Gradišćanske "Hrvatske novine " od 15. IX. 1995. pišu o djelovanju p. *Ferde Takača*, našeg velikog prijatelja iz Slovačke i prevoditelja ćirilometodskih (jeronimskih) knjiga s hrvatskog jezika na slovački.

* * *

Nobelovu nagradu za književnost za 1995. dobio je irski pjesnik i prozaik *Seamus Heaney*.

* * *

U "Vjesniku" od 11. X. 1995. izašla je recenzija knjige *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert" iz pera *Marijana Vogrinca* pod naslovom "Središnja

ličnost katoličkog pokreta, koju prenosimo u rubrici "Knjige".

* * *

"Gazzetta dello Sport", kako izvješćuje Vjesnik od 8. X. 1995., iznosi kako je nogometaš *Zvonimir Boban* u svom intervjuu uoči utakmice Hrvatska-Italija govorio o *Marku Maruliću* i ostalim velikanima hrvatske kulture. Iznad intervjua objavljen je tekst hrvatske himne u talijanskom prijevodu.

* * *

Francis Wybrands piše u "Etudes", br. 9/95, o knjigama *Danila Kiša* prevedenima na francuski (Le Résidu amer de l'expérience, Le Luth et les cicatrices). Prevoditelj je *Pascale Delpech*.

* * *

"Glas Koncila" od 15. X. 1995. donosi intervju gl. urednika *Ivana Miklenića* s ravnateljem HKD-a *Radovanom Grgecom*.

* * *

"Republika Hrvatska", br. 18/95 objavljuje članak *Radovan Grgeca* "Kršćanska orijentacija u politici i ekonomiji".

* * *

U OR od 7. X. 1995. *Francesco Licino Galati* piše o nobelovcu *Seamusu Heaneyu* u članku pod naslovom "La memoria come nido di valori" (Pamćenje kao gnijezdo vrijednosti).

* * *

Dani Iloka održani su od 17. X. do 23. X. u Zagrebu, Osijeku, Novom Virju, Virovitici i Vinkovcima.

* * *

U Novskoj je 28. rujna u 88. godini života umrla dugogodišnja članica HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), umirovljena učiteljica *Regina Ćurić*. Rođena je 1908. u Kovačevcima kraj Derventa, a cijeli učiteljski vijek provela je u Novskoj. U rukopisu je ostavila brojna pjesnička djela, dok je u "Maruliću" objavljivala pod pseudonimom *Ani Ger*.

* * *

29. IX. 1995. predstavljene su u Gospiću jeronimske knjige *Nikole Bićanića* "Senjske žrtve" i "Hrvatski katolički stražar s Nehaja". Uz autora su u promociji sudjelovali: *Ranko Šimić*, *Branko Šimunić* i *Grga Rupčić*.

* * *

U Berlinu je objavljena Spomenknjiga HKD "V. F. Mažurnaić" prigodom 15. obljetnice djelovanja pod naslovom "Hrvatskoj s ljubavlju". Od naših suradnika nalaze se u njoj prilozi *I. Milčeca*, *R. Grgeca*, *S. Banića*, *M. Dugeč*, *Z. Tomičića*, *T. Antunovića*, *P. Kurelića*, *S. Sulimanca*, *L. Grubišića*, *A. Grgurević* i dr.

* * *

"Glas Koncila" od 22. X. 1995. donosi prikaz društvene večeri HKD-a o problemu vjeroučitelja laika, o čemu su govorili *Mato Ivić*, *Josip Jakšić*, *Radovan Grgec* itd.

* * *

U OR od 14. X. 1995. *Angelo Mundula* piše o nedavno objavljenoj knjizi *Piera Citatija* u kojoj se govori o "metafizičkom čitanju" djela *Marcela Prousta*.

* * *

U "La Croix" od 7. X. 1995. *François Fejtö* piše o sadašnjoj situaciji na području bivše Jugoslavije u članku pod naslovom "La paix en Ex-Yougoslavie aura-t-elle lieu?" (Hoće li biti mira u bivšoj Jugoslaviji?), a u broju od 9. X. 1995. *Michel Crépu* piše o slovenskom piscu *Borisu Pahoru*.

* * *

U Zagrebu je 18. X. 1995. predstavljena knjiga našeg suradnika *Pavla Despota* "Krik oltara" (sonetni vijenci).

* * *

Na francuskoj televiziji (France3) emitiran je prikaz života *Grahama Greenea* 18. X. 1995. pod naslovom "Une vie de doute" (Život sumnje).

* * *

19. X. 1995. predstavljena je knjiga *Božidara Nagya* "Hrvatsko križarstvo" u Starogradskoj vijećnici uz sudjelovanje autora, *Petra Kraljevića, Antuna Živkovića* i *Ivanke Batušić*.

* * *

19. X. 1995. predstavljena je u predavaonici Matice hrvatske u Zagrebu knjiga *Luke Markovića* "Polemika ili dijalog s islamom". Uz autora u predstavljanju su sudjelovali *Pavao Živković* i *Pejo Gašparević*.

* * *

U suradnji s Hrvatsko-izraelskim društvom u Zagrebu (Vodnikova 4), a na poticaj dr. *Borana Ivasovića* održano je 18. X. 1995. književno veče posvećeno stvaralaštvu *Darinke Horvat*, suradnice Marulića i Danice. U ime HKD-a nazočne je pozdravio naš suradnik i član redakcije svetojeronimskih izdanja *Tvrtko Klarić*, koji je govorio i o pjesništvu Darinke Horvat.

* * *

U "Večernjem listu" od 24. X. *Željko Kliment* objavio je osvrt na zbirku pripovjedaka "Susreti s Kristom" *Mladena Jurčića*, tajnika našega uredništva, a u listu mladih "Mi" br. 11/95., urednik pjesničke rubrike *Josip Sanko Rabar* objavio je pregršt *Jurčićevih* pjesama, s osvrtom na djelo ovog autora.

* * *

U "Glasu Istre" od 4. XI. o *Jurčićevoj* zbirci pjesama "Daljine, blizina", piše poznati istarski pjesnik i naš suradnik *Daniel Načinović*.

* * *

Radio-postaja Rijeka emitirala je 29. kolovoza 1995. polusatni razgovor sa suradnikom naše "Danice" o. *Marijanom D. Kovačem*. Toga spisatelja i humanitarnoga djelatnika intervjuirao je novinar Damir Pijaca. Prije ovoga većeg intervjua o. Kovač je imao nastupe na lokalnome radiju u Delnicama 23., 27. i 28. kolovoza.

Naš je suradnik otac Kovač dobio 28. rujna 1995., u okviru posebne svečanosti u zgradi Poglavarstva grada Čabra, iz ruku

gradonačelnika Čabra *Marijana Filipovića* Diplomu za zasluge. Gradsko je poglavarstvo imalo u vidu petogodišnji nesebični humanitarni rad oca Kovača u korist toga dijela "Lijepe naše".

* * *

Od 1. do 4. listopada 1995. svečano je obilježena u Splitu 500. obljetnica *Lekcionara fra Bernardina Splićanina*, redovnika iz Samostana sv. Franje na Obali u Splitu. U prigodnome simpoziju istaknuto je da su prvotiskom te vjerske liturgijske knjige udareni temelji hrvatske pismenosti i kulture. Pokrovitelji proslave bili su dr. *Nedjeljko Mihanović*, kardinal *Franjo Kuharić* i nadbiskup *Ante Jurić*. Organizator jubileja bio je navedeni samostan, kao i Provincija franjevaca konventualaca sv. Jeronima. Članovi Provincije i najugledniji gosti dobili su prekrasne spomen-medalje.

* * *

U "Vjesniku" od 31. X. 1995. *Marijan Vogrinec* piše o Maruliću 5/95.

* * *

26. X. 1995. održano je u prostorijama HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) društveno književno veče na kojemu je prof. *Marko Kovačević* govorio o političkoj misli *Jacquesa Maritaina*, jednoga od najvećih kršćanskih filozofa našega vremena i katoličkog laika. Maritainov personalistički i demokratski pristup političkoj tematici u ishodištu je (demo)kršćanskih gibanja u Europi. O toj orijentaciji govorio je u diskusiji nakon predavanja i upravitelj HKD-a prof. *Radovan Grgec*. Vrlo zanimljiva točka u diskusiji bila je i Maritainova koncepcija nacije i nacionalizma. Govorilo se i o tom što je De Gaulle, s kojim se Maritain nije uvijek slagao, mislio pod izrazom "vječna Francuska", da li je to bila samo stilski obilježena sintagma (kao npr. "za vječna vremena", što nije "contradictio in adiecto") ili nešto više od toga.

* * *

"La Croix" od 27. X. 1995. posvećuje čitave dvije stranice filmu *Emira Kusturice* "Underground". U članku *Stanka Cerovića* iznosi se kako Kusturica preuzima postavke srpskih nacionalista. Crnogorac Cerović prigovara Kusturici da skriva pravu istinu o ratu u bivšoj Jugoslaviji u skladu sa službenom srpskom propagandom.

* * *

Za razliku od kritičke ocjene u "La Croix", "La Vie" od 26. X. 1995. donosi na 2 stranice uglavnom pohvalni prikaz filma *Emira Kusturice* iz pera *Gilberta Perrina*, nazivajući taj film "veličanstvenim" a njezina režisera nasljednikom Dostojevskog. U istom broju časopisa objavljen je i prikaz emisije na francuskoj televiziji "Yougoslavie-suicide d'une nation" (Jugoslavija-samoubojstvo nacije).

* * *

Marianne Dubertet piše u časopisu "La Vie" od 26. X. 1995. o bračnom paru *Jacquesu* i *Raissi Maritain* te o njihovu obraćenju posredstvom književnika *Léona Bloya*.

* * *

Direktor kazališta du Rond-Point *Marcel Maréchal* započeo je sezonu stavljanjem na repertoar trilogije *Paula Claudela* (Otage, Le Pain dur i Le Pére humilié). O toj velikoj "građanskoj sagi" piše u La Croix od 31. X. 1995. *Didier Méreuze*.

ISPRAVCI

U prikazu *O. Piškorića* "Stanovništvo Dalmacije početkom XIX. stoljeća po vjeroispovjestima" (usp. "Marulić" br. 5, 1995., str. 938.) u 12. redu prvog stupca "dakle većina" izostala je riječ minimalna tako da podpuni tekst glasi "dakle neznatna većina". - U četvrtom redu zadnjeg stavka mjesto "povjereništva" treba biti "povjesničara".

NEKA NOVIJA IZDANJA HKD SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)

RADOVAN GRGEC: **Odsjevi kršćanske kulture**
MATO MARČINKO: **Drvo života i drvo smrti**
TRPIMIR MACAN: **Susreti s hrvatskom Kliom**
STJEPAN SULIMANAC: **Naše pravice**
PIO POLONIO: **Žena koja je zadivila i zadužila svijet**
BENEDIKTA ZELIĆ-BUĆAN: **Članci i rasprave iz starije hrvatske povijesti**
MLADEN JURČIĆ: **Smisao modrine** (roman)
MLADEN KABALIN: **Prekomorska jeka**
STJEPAN HRASTOVEC: **Časovi i otkrivenja**
TOMISLAV DOROTIĆ: **Ponornice sanja**
PETAR GRGEC: **Sveta Hrvatska** (reprint prigodom 100. obljetnice autorova rođenja)
IVAN DAMIŠ: **Iz prošlosti župe Čakovec**
STJEPAN HRASTOVEC: **Na rubu zbilje**
DARKO ŽUBRINIĆ: **Biti pismen, biti svoj**
IVA ČUVALO: **Rasanjene ptice**
IVAN DAMIŠ: **Ulomci za povijest katoličke Crkve u Hrvata**
NIKOLA BIĆANIĆ: **Senjske žrtve**
RADOVAN GRGEC: **Čežnja za Kraljevstvom**

Narudžbe prima izdavač:

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)
Trg kralja Tomislava 21, 10000 Zagreb
Tel.: 01/431-950

Uskoro izlazi iz tiska!

Radovan Grgec

ČEŽNJA ZA KRALJEVSTVOM

HKD

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)
ZAGREB, Trg kralja Tomislava 21

ČITAJTE I PRETPLATITE
SE NA NAŠA REDOVITA
IZDANJA

MARULIĆ

hrvatska književna revija,
izlazi do 15. svakog parnog mjeseca;

DANICA

hrvatski katolički kalendar,
u pripremi je 115. godište te najčitanije
svetojeronimske publikacije
(u prodaji već od 1. listopada!).

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (103) 949
***Tomislav Ribić:** Badnjak 954
***Mile Prpa:** Nad Kninom baklja slobode 954
***Petar Grgec:** Riječ apostola Pavla 954
***Mile Prpa:** Naša majka Bosna i Hercegovina 956
Mato Marčinko: Bila jednom crkva X 957
***Marija Horžinek:** Osamljena kuća 969
***Mato Marčinko:** Zora je svanula u polnoć 970
***Predrag Grubić:** Budi polegnuta u temelje nevidljivoga 972
***Božo Kukolja:** Želja za trajanjem 972
Zoran Grijak: Razmatranja o bizantinizmu u djelima Mihovila Pavlinovića 973
Mladen Jurčić: Srž osobnosti 987
***Mladen Jurčić:** Pripovjedač 991
***Josip Sanko Rabar:** Škrgut sina razmetnoga 992
***Elvira Ivaštinović:** Nad urnom Jakova Ivaštinovića 993
Trpimir Macan: "Spremnost" 1945. - II 994
***Dmitro Pavličko:** Iz Čečenije dolaze lijesovi 999
***Nevenka Škreblin:** Ratnik i smrt 1000
***Božo Kukolja:** Otvorena knjiga 1000
Zdravko Mužinić: Jedan dobar predratni crkveni list 1001
***Smiljana Bertoša:** Četiri pjesme 1004
Šimun Jurišić: Hrvati u Rimu 1005
***Ivan Svetić:** Povijest u Kninu 1012
***Ivica Jembrih:** Na Tonimiru 1012
***Ivana Radić:** Tuga 1013
***Milan Radić:** Hrvatske duše 1013
***Diana Dobran:** Bože 1013
Luka Perinić: Iz moje ladice - IV. 1014
***Tomislav Ribić:** Rastanak 1028
***Latinka Golić:** Pod Tvojim pogledom 1028
***Stanislava Adamić:** Vijest 1029
***Blago Vrankić:** Izgnanik 1029
Nikica Talan: Hrvati i "portugalske Indije" 1030
***Ivo Mijo Andrić:** Tajna bitka 1037
Marko Orešković: Natpis župana Godežava na crkvi sv. Križa u Ninu 1038
***Gordana Lukačić:** Silvestrovo 1039
Ilija Pejić: Književno djelo Josipa Cvrtile 1040
***Šime Škibola:** Svečani zavjeti 79 1047
Miroslav Majnarić: Razgovor 1048
***Mirko Validžić:** Kiša 1051
Ivan Svetić: Tragovi traganja 1052
***Ivo Mijo Andrić:** Kad se rađa pjesma 1054

Anto Ćosić: Provedrice i proplamsaji 1055
***Ivanka Kipčić**: Ne obraćaj pažnju 1057
Ivan Beš: Mjerenje zemlje 1058
Anton Koštre: Proljetni doživljaj 1061
Stjepan Babić: Na Božjim putovima - VI 1064
***Andrea Horvatić**: Prosjačka tužaljka 1070
Nastko Frndić: Tragikomedija "Nijemak" Josipa Kosora 1071
***Nevenka Peračković**: Ars poetica 1088
Nove publikacije 1089

Mišljenja i reagiranja

Ivan Pandžić: Mora li hrvatska povijest biti prevrednovana ?! 1090
Emil Čić: Francuska revolucija i glazba 1100
Ivo Balentović: Kako je nastala knjiga "Ranjeni galeb"? 1108
Živan Bezić: Minima linguistica 1110

Mozaik

Tvrtko Klarić: Sedlarovo smanjivanje Shakespearea 1113
Ivo Mijo Andrić: "Gorki gorki mjesec" u Teatru ITD 1114
Ivo Mijo Andrić: Sarajevski krug u Zagrebu 1116
Ivan Svetić: Masline i zvonici 1116
Boran Ivasović: Istina će vas osloboditi 1117
Gjuro Krasnov: I. međunarodni numizmatički kongres u Hrvatskoj 1121

Knjige

Tomo Podrug: Skica za portret pjesnika Gojka Polegubića 1123
Marijan Vogrinec: Središnja ličnost katoličkog pokreta 1123
Svevlad Slamnig: Zbirka pjesama "Prvotni krik",
Dine Franin Maglajlić 1124
Lojzo Buturac: Glasnik rimokatoličke župe Sunja 1125
Pejo Ćošković: Dvije knjige 1126
Pejo Ćošković: Dr fra P. Bezina, Novicijat franj.
prov. Presv. Otkup 1129
Pejo Ćošković: Dr fra Petar Bezina: Ante Konstantin Maras 1130
Tomislav Heres: Tragom hrvatskog glagolizma 1133
Juraj Lončarević: Uz prozu Stjepana Džalte 1135
Svevlad Slamnig: Fotomonografija s velikom dušom 1145

Vijesti

Iz domovine i svijeta 1147

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350-4220